

ISSN 2414 9217

<https://www.gospravacheloveka.tj>

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН

Мачаллаи илмӣ-амалӣ

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Научно-практический журнал

№ 2 (22)
2021

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ**№ 2 (22)**
2021

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 196/МҚ-97 аз 12 апрели соли 2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:**Муовини сармуҳаррир:****Котиби масъул:****Азиззода У.А. – д. и. ҳ., профессор****Диноршох А.М. – д. и. ҳ., профессор****Салоҳидинова С.М. – н. и. ҳ.****Ҳайати таҳририя:****Имомзода М.С.****академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. ф., профессор****Маҳмудзода М.А.****академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. ҳ., профессор****Тоҳиров Ф.Т.****академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
д. и. ҳ., профессор****Насриддинзода Э.С.****д. и. ҳ., профессор, узви вобастаи Академияи миллии
илмҳои Тоҷикистон****Авакян С.А.****д. и. ҳ., профессор****Ализода З.М.****д. и. ҳ., профессор****Зоир Ҷ.М.****д. и. ҳ., профессор****Нуриддинов Р.****д. и. с., профессор****Шарофзода Р.Ш.****д. и. ҳ., профессор****Золотухин А.В.****д. и. ҳ., дотсент****Сафарзода Б.А.****д. и. ҳ., профессор****Раҳмон Д.С.****д. и. ҳ., профессор****Ҷамшедов Ҷ.Н.****н. и. ҳ., дотсент****Камолзода И.И.****н. и. ҳ., дотсент****Павленко Е.М.****н. и. ҳ., дотсент****Мухаррирони илмӣ ва мусаххехон:****Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М., Наимов Б.Ғ., Сафарзода Н.Ф.****ISSN 2414 9217**

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал**№ 2 (22)**
2021

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 196/МЧ-97 от 12 апреля 2021 года

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор:	Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора:	Диноршоҳ А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь:	Салоҳидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Национальной Академии наук Таджикистана, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоир Дж.М.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Шарофзода Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	д. ю. н., профессор
Джамshedов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Наимов Б.Г., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 921

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ ТАЪЛИМОТИ
ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.01)**

Насриддинзода Э.С., Сайнозимзода Ф.С.	Таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон	6
Раҳмон Д.С., Шерзода Б.С.	Нақши Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули низоми ҳуқуқии миллӣ	20
Саъдизода Ҷ., Азимов С.Ш.	Асосҳои ҳуқуқии будубоши муҳоҷирони меҳнатӣ	34
Бобохонов Ф.А.	Асосҳои ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ	45
Холиқова О.А.	Эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар Қуръон	57
Низомзода К.Х.	Механизмҳои амалишавии ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	72
Ҷамшедзода К.Ҷ.	Усулҳои ҳуқуқсодкунӣ дар давлати миллӣ	84

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ;
ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС: 12.00.03) –
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

Амренова Ш.	Гражданско-правовая ответственность за ненадлежащее исполнение договорных обязательств при воздушной перевозке пассажира и багажа	94
Султонова Д.Ш.	Мафҳум ва моҳияти иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ	113
Турсунзода Ш.	Вазъи ҳуқуқии иттиҳодияҳои (ассотсиатсияҳои) хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун шакли таъмини ҳуқуқии ҳифзи машғул гардидан ба фаъолияти соҳибкорӣ	121
Саидмуродова Т.А.	Аренда транспортных средств с экипажем	135

**ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ ҶАЗОИ
ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

Шарипов Т.Ш., Хомушов И.И.	Мафҳуми шикори ғайриқонунӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон	147
Холиқзода Ш.Л.	Даъвати омравӣ дар ба амал баровардани фаъолияти ифротгарой (экстримистӣ): хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва масъалаи бандубасти он	162

Камолов З.А., Сатторов Ғ.С., Аминзода З. Саламат А.	Сершуморагии ҷиноятҳо: мафҳум ва шаклҳои он	170
Абдуллозода Б.В.	Ҷазо ва тадбирҳои таъмини он мутобиқи қонунгузории ҷиноятӣ Афғонистон Мушкilotи муайян намудани тарафи объективӣ ифлос кардани ҳифзи ҳуқуқи он мувофиқи қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	182 198

МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)

Шокулова С.	Рушди қонунгузорӣ оид ба мақомоти прокуратура дар замони шӯравӣ ва давраи истиқлоли Тоҷикистон	204
-------------	--	-----

ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)

Абдуллоев П.С.	Масъалаҳои мубрами фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ	215
Одинаева Н.	Сарчашма ва таърихи ғояи юрисдиксияи универсалӣ	227

КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ; ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ (ИХТИСОС: 12.00.12) – КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.12)

Ямакова З.Д., Хабибова Б.Х. Аҳмадов М.С.	Освидетельствование Криминалистическая тактика проверки показаний на месте	232 239
--	---	------------

ТАКРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

Азизкулова Г.С.	Рецензия на учебник Юридическая педагогика. Автор К.М. Левитан. Издательство Норма. – Москва. 2011 г. – 432 с. О воспитании в юридическом вузе, о деонтологии довоенном (отклоняющиеся) поведении, профессионально-педагогической компетентности, имидже преподавателя и многом другом.	246
Талабот ба мақолаҳои, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд		260
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		261

**НАЗАРИЯ ВА ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ ВА ДАВЛАТ; ТАЪРИХИ
ТАЪЛИМОТИ ҲУҚУҚӢ ВА СИЁСӢ (ИХТИСОС: 12.00.01) –
ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА; ИСТОРИЯ
ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ:
12.00.01)**

**ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚӢИ ПАЁМИ ПРЕЗИДЕНТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин,
узви вобастаи Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон, доктори илмҳои
ҳуқуқшиносӣ, профессор, Ёрдамчии
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба
масъалаҳои рушди иҷтимоӣ ва робита бо
ҷомеа

Тел.: +992 902557555;

E-mail: nasriddinzoda66@mail.ru

Сайнозимзода Фирӯз Сайнозим,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: +992 918676096

Email: mr.holov@inbox.ru

Муқарриз: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таърихи ташаккулёбии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷанбаҳои ҳуқуқии он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифони ҷумҳурии таҳлили мавзӯ, иброн назмдаанд, ки институти Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ворид гардидани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раъйпурсии умумихалқӣ аз 26-уми сентябри соли 1999, бахусус ба моддаҳои 55 ва 69-и он рӯйи қор омадааст.

Дар мақола зикр мешавад, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун институти ҳуқуқӣ, заминаи ҳамаҷонибаи қонунӣ дошта, қабл аз ҳама аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маншаъ мегирад ва он ба таҳкими ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, рушди қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ, волоияти қонун, расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат, баланд бардоштани фарҳанги ҷомеа, аз ҷумла тарбияи ҳуқуқӣ ва фарҳанги

ҳуқуқии шахрвандон, инчунин таҳкими иқтисодии мудифиавии мамлакат, суботу амнияти ҷомеа ва давлат, дар маҷмӯъ, рушди кишвар мусоидат менамояд.

Бо мақсади рушди институти Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор пешниҳодҳо манзур шудаанд.

Калидвожаҳо: Президент, Паёми Президент, Конститутсия, қонуни конституционӣ, Маҷлиси Олӣ (Парламент), ҳуҷҷати расмӣ, ҳуҷҷати ҳуқуқӣ, санади стратегӣ, барнома, санади конституционӣ-ҳуқуқӣ, сарчашмаи ташаккули ҳуқуқ.

ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин,
член корреспондент Национальной
академии наук Таджикистана, доктор
юридических наук, профессор, Помощник
Президента Республики Таджикистан по
вопросам социального развития и связь с
общественностью

Тел.: +992 902557555;

E-mail: nasriddinzoda66@mail.ru

Сайнозимзода Фирӯз Сайнозим,
соискатель кафедры прав человек и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета

Тел.: +992 918676096

Email: mr.holov@inbox.ru

Рецензент: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук, доцент

В данной статье исследуется история становления Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» Маҷлиси Оли Республики Таджикистан и его правовые черты. Авторы при исследовании темы отмечают, что институт Послание Президента Республики Таджикистан Маҷлиси Оли Республики Таджикистан появился после изменения и дополнения в Конституции Республики Таджикистан во всенародном голосовании от 26 сентября 1999 года, особенно в 55 и 69-ой статье.

В статье подчеркивается, что Послание Президента Республики Таджикистан как правовой институт имеет законную почву, прежде всего она закреплена в Конституции Республики Таджикистан и содействует укреплению охраны прав и свобод человека и гражданина, развитию законодательной и правотворческой деятельности, обеспечению социальной справедливости, верховенству закона, достижению стратегических целей государства, повышению культуры общества, в том числе правовое воспитание и правовой культуры граждан, а также укреплению обороноспособности страны, мира и безопасности общества и государства в целом.

В целях развития института Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» Маджлиси Оли Республики Таджикистан сделаны своевременные предложения.

Ключевые слова: Президент, Послание Президента, Конституция, конституционный закон, Маджлиси Оли (Парламент), официальный документ, правовой документ, стратегический акт, программа, конституционно-правовой акт, источник становления права.

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE MESSAGE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nasriddinzoda Emomali Saifiddin,

Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Law, Professor, Assistant to the President of the Republic of Tajikistan on Social Development and Public Relations

Phone.: +992 902557555;

E-mail: nasriddinzoda66@mail.ru

Sainozimzoda Firuz Sainozim,

Researcher at the Department of Human Rights and Comparative Law, Faculty of Law, Tajik National University

Phone.: +992 918676096

Email: mr.holov@inbox.ru

Reviewer: Sadizoda J., Candidate of Laws, docent

Annotation: The article examines the history of formation of the Address of the President of the Republic of Tajikistan "On the Main Directions of Internal and Foreign Policy of the Republic" to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan and its legal aspects. Analyzing the subject the authors noted that the Institute of the Address of the President of the Republic of Tajikistan to

Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan emerged with the amendment of the Constitution of the Republic of Tajikistan by the referendum of September 26, 1999. accordingly, in Articles 55 and 69 of the Constitution of the Republic of Tajikistan.

The article notes that the Address of the President of the Republic of Tajikistan as a legal institution has a comprehensive legal basis based, first of all, on the Constitution of the Republic of Tajikistan, which strengthen the protection of human rights and freedoms, human and civil rights. Ensuring social justice, rule of law, achieving strategic goals of the country, improving the culture of the society, including legal education and legal culture of the citizens as well as strengthening the country's defense capability, stability and security of the society and the state as a whole.

In order to develop the Institute of the Address of the President of the Republic of Tajikistan "On the Main Directions of Internal and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan" a number of proposals have been made to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan.

Keywords: President, Address of President, Constitution, constitutional law, Majlisi Oli (Parliament), official document, legal document, strategic act, program, constitutional-legal act, source of formation of law.

Паёми Президент ба парламент ҳамчун институти муҳим дар замони муосир махсуб ёфта, дар аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон ин гуна институт вучуд дорад. Паёми Президент ба парламент дар бораи вазъи кишвар ва самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар ба ҳукми анъана даромада, дар як қатор кишварҳои дунё ба маъракаи муҳимми сиёсӣ ву давлатӣ мубаддал гаштааст.

Қобили зикр аст, ки институти Паёми Президент ба парламент таърихи зиёда аз 230-сола дошта, нахустин маротиба дар давлати Иёлоти Муттаҳидаи Америка пайдо шудааст. Дар Конститутсияи Иёлоти Муттаҳидаи Америка, ки соли 1787 қабул гардид, дар он институтҳои Президент ва Паёми Президент ба парламент муқаррар карда шуданд. Соли 1789 Ҷорҷ Вашингтон¹ аввалин Президенти Америка интиҳоб мешавад ва нахустин маротиба 8-уми январи соли 1790 бо Паём дар назди парламент баромад намуд, ки ин анъана дар ин кишвар то инҷониб идома дорад.

Мавҷудияти институти Паёми Президент ба парламент дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка сарчашмаи зуҳур ва рушди Паёми Президент ба парламент дар дигар кишварҳои дунё гардид. Ҳоло дар конститутсияҳои аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон роҷеъ ба институти Паёми Президент ба парламент муқаррароти дахлдор мавҷуд аст. Бояд хотирнишон сохт, ки институти Паёми Президенти кишвар дар конститутсияҳои мамлакатҳои

¹ George Washington. 1st President of the United States: 1789 - 1797. First Annual Address to Congress. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/first-annual-address-congress-0> (санаи муроҷиат: 10.09.2021 с.).

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил муқаррар гардидааст, ба ғайр аз Ҷумҳурии Озодбӯйчон.

Ба андешаи баъзе аз муҳаққиқони ватанӣ дар таърихи давлатдорӣ халқи тоҷик чунин падидае мисоли Паём вучуд дошт. Чунончи, Ҷ. Саъдизода ва Н.Ф. Сафарзода дар асарашон «Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш» зикр намудаанд, ки «Куруши Кабир дар таърихи инсоният бисёр амалҳои наҷибро ба фарҷом расонидааст, ки то ҳол мавқеи боризи худро дар ҳаёти инсоният иҷро менамоянд. Яке аз амалҳои ӯ эълони Паём ё Эълумияи ӯ мебошад..., ки дар байни мардуми тоҷик бо номи «Эълумияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир» ва дар умум дар ҷомеаи ҷаҳонӣ онро бо номи «Эълумияи Куруши Кабир» мешиносанд, маълуму машҳур мебошад»². Ин санад имконият фароҳам овард то дар як империяи абарқудрат сулҳу оромӣ ҳукмфармоӣ намояд ва эътиқоди мардум ба давлати давлатдорӣ зиёд гардад ва мардум ба шоҳи худ итоат намоянд³.

Қобили зикр аст, ки ба Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва дигар шахсони мансабдори давлатӣ муроҷиат намуда, инчунин ҳисобот медиҳанд. Масалан, Раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистони ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи вазъи қонунияти конституционӣ дар ҷумҳурӣ Нома мефиристад. Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол на дертар аз моҳи феврал дар бораи фаъолияти худ, вазъи риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва вазъи риояи ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ маъруза ирсол менамоянд. Ҳамчунин Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ маърузаҳои махсус ирсол намоянд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат менамояд.

Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳолати назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии

² Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – С. 62. Муфассал ниг.: Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – С. 65-74.

³ Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Асари зикршуда. – С. 67.

Тоҷикистон соле як маротиба ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобот медиҳад. Маҷлиси миллии ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мешунавад. Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳисоботи Прокурори генералии қарори дахлдор қабул менамояд. Чунончи, Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020» 25-уми январи соли 2021⁴ ба тасвиб расид. Тибқи қарори мазкур ба Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бар зидди терроризму экстремизм, коррупсия, муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва дигар ҷиноятҳои вазнину махсусан вазнин, назорати риояи қонунгузорӣ дар соҳаи андозу гумрук, нақлиёту бонкӣ, обу энергетика, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, химояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, таъмини риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунгузорӣ оид ба замин, шаҳрсозӣ, манзил, меҳнат, муҳоҷират, тандурустӣ ва хифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, баррасии пурраву ҳамаҷонибаи муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва қонун намудани талаботи қонунии онҳо ва ғайра дастуру супоришҳо дода шуд. Ҳамчунин, Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф гардид, ки ҳар нимсола оид ба иҷрои Қарори зикргардида ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот пешниҳод созад.

Тавре маълум гардид ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи қонуниятҳои конституцсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи риояи ҳуқуқи озодиҳои кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» «Паём» «Нома» ва «Маърӯза» ирсол менамоянд. Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон» «Ҳисобот» медиҳад.

Дар миёни ҳуҷҷатҳои ирсолнамудаи шахсони мансабдори давлатии ҳокимияти давлатӣ ва дигар шахсони мансабдори давлатӣ ҷойгоҳи махсус ва нақши барҷастаро Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати расмӣ ишғол менамояд. Яке аз вижаҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки Паём дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа мегардад. Ва дар ин ҳуҷҷати

⁴ Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020» аз 25 январи соли 2021, № 133 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021, №1-2, мод. 50.

расмӣ ва санади стратегӣ масъалаҳое мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода мешаванд, ки барои кишвари мо ҳаётан муҳимму аҳамияти стратегӣ доранд ва барои рушду тараққиёти соҳаҳои мухталифи ҳаёти мамлакат, дар маҷмӯъ рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар Тоҷикистон институти Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар бо ворид гардидани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёйпурсии умумихалқӣ аз 26-уми сентябри соли 1999, бахусус ба моддаҳои 55 ва 69-и он рӯйи қор омадааст. 27-уми апрели соли 2000 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Паёми худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ баромад намуда, аз ҷумла, қайд карданд: «Маҷлиси имрӯза ҳамчун воқеаи муҳимми сиёсӣ дар саҳифаҳои таърихи навини Тоҷикистони соҳибистиклол сабт хоҳад шуд»⁵.

Дар Паёми нахустини худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҷеъ ба масъалаҳои муҳимми ҳаёти кишвар, аз қабili масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, сиёсати хориҷӣ ва доир ба дигар масъалаҳо дидгоҳу назари худро иброз намуданд. Паёме, ки 26-уми январи соли 2021 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа гардид, 22-юмин Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун институти ҳуқуқӣ, заминаи ҳамаҷонибаи қонунӣ дорад ва дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дигар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабili Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Дастури ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мамлакат оид ба он муқаррароти дахлдор мавҷуд мебошад. Чунончи, дар қисми сеюми моддаи 55 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қисми сеюми моддаи 10 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» навишта шудааст, ки дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон Президент савганд ёд мекунад ва бо Паёми худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ баромад менамояд⁶.

⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 апрели соли 2000. – Душанбе: Ирфон, 2000. – С. 5.

⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 20016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.; Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2000, № 4, мод.108; с. 2004, № 5, мод.351; с. 2007, № 5, мод.351; с. 2008, № 10, мод.796; с. 2010, № 7, мод.539, № 12, қ.1, мод.801; с. 2011, № 12,

Дар қисми 3 моддаи 36 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки «афзалиятҳо ва самтҳои нави сиёсати давлатӣ дар давраи банақшагирии буҷетӣ дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷжатҳои барномавии стратегии қабулгардидаи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё тасдиқнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд»⁷. Воқеан, ҳамасола Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии навбатӣ бо ба инобатгирии афзалиятҳои рушди кишвар, ки дар Паёми ҳарсолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар баён мегарданд, таҳия ва қабул карда мешавад, инчунин ба он тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда мешаванд.

Қисми 3 моддаи 44 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар намудааст, ки дар баробари пешниҳоди лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли молиявии навбатӣ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд лоиҳаҳои қонунҳо дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва (ё) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет» пешниҳод карда шаванд. Дар Доктринаи ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми октябри соли 2005⁸ тасдиқ шудааст, дар муқаррароти умумии он навишта шудааст, ки муқаррароти Доктринаи ҳарбӣ метавонад бо дарназардошти тағйир ёфтани вазъи ҳарбию сиёсӣ, хусусияту мазмуни таҳдидҳои ҳарбӣ, шароити сохтмон, инкишоф ва истифодаи ташкилоти ҳарбии давлат пурра ва дақиқ карда шуда, инчунин дар паёмҳои ҳамасолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон... мушаххас карда мешаванд. Ҷоиз ба зикр аст, ки Доктринаи ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми апрели соли 2000 таҳия ва қабул гардидааст.

Дастури ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он бо қарори якҷояи ҳарду маҷлис 27-уми апрели соли 2000⁹ тасдиқ шудааст, масъалаҳои

мод.830; с. 2013, № 3, мод.178; № 7, мод.499; с. 2016, № 3, мод.126; № 7, мод.600; с. 2017, № 7-9, мод.563; с. 2021, № 3, мод.380.

⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, № 723 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод.784; с. 2016, № 5, мод. 367; с. 2018, № 5, мод. 286.

⁸ Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Доктринаи ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз аз 3 октябри соли 2005, № 103 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2005, №8-10, мод. 475.

⁹ Қарори якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Дастури ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27 апрели соли 2000, № 4 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2000, № 4, мод.184; с. 2005, № 4, мод.186; с. 2011, № 4, мод.294; с. 2012, № 4, мод.293.

тартиби гузаронидан ва шунидани Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар намудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ маънидод шудаанд. Масалан, дар муқаддимаи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28-уми декабри соли 2016¹⁰ тасдиқ гардид, навишта шудааст, ки Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 дар заминаи *ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ* – Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳо, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2014-2016 таҳия шудааст.

Олимону муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаҳои мухталиф, бахусус соҳаи ҳуқуқи ватанӣ ва хориҷӣ оид ба Паёми Президент ба мақоми қонунбарор мақолаву асарҳои зиёди илмӣ ва илмӣ-оммавӣ таълиф намуда, мазмуну моҳият ва аҳамияти сиёсӣ ҳуқуқии онро шарҳу тавзеҳ додаанд. Чунончи, М.А. Маҳмудзода қайд мекунад, ки «Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати тақдирсоз ва санади стратегияи ҳадафманд бо тарзи масъалагузорӣ ва шарҳи зарурати он, таҳлили мушаххас ва хулосабарорӣ, санади муҳимтарини ҳар як сол аст ва албатта ҳамаи мо вазифадорем, ки барои дар амал татбиқ намудани он саъю кӯшиш намуда, он вазифаҳое, ки ба зиммаи ҳамагон гузошта шудааст, сарбаландона ва бо масъулияти том иҷро намоем»¹¹. М.С. Сулаймонов Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро санади конституционӣ, сиёсӣ-идеологӣ, пешгӯӣ ва барномавии дорои хусусияти ҳатмӣ медонад¹².

Дар навбати худ Ф.Т. Тоҳиров зикр менамояд, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти ҳатмӣ-ҳуқуқӣ дорад ва инчунин, дар идома менависад: «Барои вайрон кардан, саривақт ё сифатнок иҷро накардани дастурҳои Паём аз ҷониби субъектҳои дар Паём қайдшуда, онҳо бояд чиддӣ пурсида шаванд ва ин барои устувор кардани нақш ва эътибори Паёми ҳарсола ҳамчун институти нав дар ҳаёти давлатӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд. Амалӣ намудани он дастуру супоришҳое, ки аз Паём бармеоянд, қадам ба қадам Тоҷикистонро ба зинаҳои нави рушди сиёсӣ ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва маънавия

¹⁰ Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016, № 678 дар бораи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. – Душанбе: Контраст, 2016. – 254 с.

¹¹ Маҳмудзода М. Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқии миллии (маҷмӯи мақолаю маърузаҳо). – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 98.

¹² Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан: дис. канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – С. 176.

фарҳангӣ мерасонад»¹³. Дар «Тафсири илмию амалии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки «масъалаю вазифаҳои дар Паём гузошташударо бояд мақомоти иҷроия ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ ва шахсони мансабдори давлатӣ ба роҳбарӣ гиранд»¹⁴.

Дар воқеъ, амалӣ намудани дастуру супоришҳое, ки аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, ба ҳамаи мақомоти давлатӣ, худидоракунии шаҳрак ва деҳот, шахсони мансабдор, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳатмӣ мебошад. Зеро тамоми дастуру вазифаҳое, ки аз Паёми Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, барои рушду тараққии соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар масъалаҳои муҳимми ҳаёти кишвар нигаронида шудаанд.

Ба андешаи Д.С. Раҳмон Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон як навъ ҳуҷҷати барномавии сиёсӣ-ҳуқуқӣест, ки самтҳои афзалиятноки рушди давлати Тоҷикистонро барои ояндаи наздик тарҳрезӣ менамояд¹⁵. Ба ақидаи А.М. Диноршоев «Паёми Президент ин санади конститутсионӣест, ки мавқеи Президентро оид ба масъалаҳои асосии сиёсати давлатии кишвар, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии кишвар дар ояндаи кӯтоҳтарин ва миёнамуҳлат ифода мекунад ва барои мақомоти ҳокимияти давлатӣ хусусияти ҳатмӣ дорад»¹⁶. Б.С. Гадоев Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олиро ҳамчун санади конститутсионӣ-ҳуқуқӣ меҳисобад¹⁷.

А. Мазуренко дар иртобот ба Паёми Президент ба парламент чунин менависад: «Маъмулан аз нуктаи назари ҳуқуқӣ Паём маҳз ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқӣ баромад мекунад, зеро санади дорои характери сиёсӣ аст, ки мазмуну моҳияти ҳуқуқӣ дорад, аз ҷумла, дар соҳаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ»¹⁸. М.В. Баглай Паёми Сарвари давлат ба парламентаро ҳамчун яке аз шаклҳои сарчашмаҳои ташаккулёбии ҳуқуқ ва сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ дар давлат эътироф кардааст¹⁹. В.И. Радченко ҷанбаҳои ҳуқуқии Паёми Президент ба парламентаро таҳқиқ намуда, зикр менамояд, ки паёмҳои Президенти Федератсияи Россияро ҳамчун барномаи ҳамкориҳои ҳамаи шохаҳои ҳокимият, барномаи таҳкими сохти конститутсионӣ,

¹³ Тохиров Ф.Т. Политико-правовое значение Послания Президента. // Народная газета. – 2005. – 20 июля. – № 29 (19479).

¹⁴ Тафсири илмию амалии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2009. – С. 288.

¹⁵ Раҳмон Д.С. Паём – роҳнамо ба сӯи фардои неку дурахшон // Минбари ҳуқуқшинос. – 29 декабр. – № 20-21 (53-54).

¹⁶ Диноршоев А.М. Правовая природа Послания Президента Республики Таджикистан // Государствоведение и права человека. – Душанбе, 2016. – № 1 (01). – С. 58.

¹⁷ Ниг.: Гадоев Б.С. Политико-правовое значение Послания Президента Республики Таджикистан в жизни общества // Известия Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе, 2015. – № 1. – С. 93.

¹⁸ Мазуренко А. Правотворческая политика и правотворчество. – Германия, 2011. – С. 161.

¹⁹ Ниг.: Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учебник для вузов. – 5-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2006. – С. 443.

барномаи ташаббусҳои қонунгузори Президент дар самти таҳкими волоияти қонун муайян кардааст²⁰.

Тавре аз андешаву назарҳо ва хулосабарориҳои олимони соҳаи ҳуқуқи ватаниву хориҷӣ возеҳу равшан аён гардид, онҳо Паёми Президент ба парламентро мавриди таҳлил қарор дода, онро ҳамчун санади хусусияти ҳатмӣ-ҳуқуқидошта, барнома, санади стратегӣ, ҳуҷҷати барномавии сиёсӣ-ҳуқуқӣ, санади конституционӣ-ҳуқуқӣ, сарчашмаи ташаккулёбии ҳуқуқ ва сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ ва санади мазмуну моҳияти ҳуқуқидошта меҳисобанд. Воқеан, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санади стратегӣ, ҳуҷҷати сиёсӣ-ҳуқуқӣ, санади конституционӣ-ҳуқуқӣ ва санади хусусияти ҳатмӣ-ҳуқуқӣ доштаест, ки дар асоси он қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд ва қабул карда мешаванд, инчунин, ба қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда мешаванд.

Ҳамин тавр, мавҷудияти институти Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити кунунӣ собит намуд, ки он дар ҳаёти кишвар муҳим буда, ҳамасола мардуми шарафманди Тоҷикистони соҳибистиқлол Паёми Президенти кишварро мунтазир мешаванд, чунки ба ҳубӣ эҳсос менамоянд, ки ҳар як Паём дар пасманзари барои сокинони кишвар паёмадҳои неқ доранд ва онҳоро ба фардои дурахшон боз ҳам наздиктар месозад.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати расмӣ ва санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ барои таҳкими ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, рушди қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ, волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, рушди соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат, тақвияти ватандӯстиву ватанпарастӣ, худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ, таълиму тарбияи фарзанд, баланд бардоштани фарҳанги ҷомеа, аз ҷумла тарбияи ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон, таҳкими истиқлолияти давлатӣ ва ваҳдати миллӣ, мудофияи мамлакат, суботу амнияти ҷомеа ва давлат, дар маҷмӯъ, рушду тараққиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун падидаи сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва мубрами илми ҳуқуқшиносӣ дар оянда ба таҳлили ҳамаҷонибаи назариявӣ ва амалӣ ниёз дорад. Аз ин лиҳоз, бо мақсади рушди институти Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои зеринро манзур менамоем:

²⁰ Радченко В.И. Президент Российской Федерации в системе разделения властей: автореф. дис. канд. юрид. наук. – Саратов, 1995. – 19 с.

1) Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиш ва таҳқиқоти комплекси илмиро тақозо менамоянд. Бинобар ин, пешниҳод менамоям, ки дар сохтори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маркази омӯзиши «Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъсис дода шавад.

2) Олимону муҳаққиқони ватаниро зарур аст, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз назари илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ ва дигар илмҳо таҳлилу баррасӣ карда, роҷеъ ба мазмуну моҳият ва аҳамияти ин падидаи муҳим мақолаҳои илмӣ, асару рисолаҳои бунёдӣ таълиф намоянд.

3) Мақсаду мароми паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон рушду инкишофи соҳаҳои мухталифи ҳаёти кишвар, расидан ба ҳадафҳои стратегияи ҷумҳурӣ, фароҳам овардани шароити зиндагии арзанда ба ҳар як сокини мамлакат, дар умум, рушду тараққии Тоҷикистони соҳибистиклол мебошанд. Бинобар ин, роҳбарону масъулин бояд, ки талаботи паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро сари вақт, дар муҳлати муайян ва бо сифати баланд иҷро намоянд.

4) Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар замони соҳибистиклолии мамлакат, бахусус баъд аз ба имзо расидани «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» ва ворид гардидани тағйиру иловаҳои дахлдор ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёйпурсии умумихалқӣ аз 26-уми сентябри соли 1999 рӯйи қор омад. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоям, ки пас аз ироаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 ҳамаи паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2022) ба муносибати 25-солагии Рӯзи Ваҳдати миллӣ дар шакли маҷмӯа мураттаб ва интишор карда шавад, ки ин тухфаи хубе хоҳад шуд, барои олимону муҳаққиқон ва доираи васеи хонандагон.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудааст ва ба он 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 20016 тавассути раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд (ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

2. Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 апрели соли 2000, №1 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2000, № 4, мод.108; с. 2004, № 5, мод.351; с. 2007, № 5, мод.351; с. 2008, № 10, мод.796; с. 2010, № 7, мод.539, № 12, қ.1, мод.801; с. 2011, № 12, мод.830; с. 2013, № 3, мод.178; № 7,

мод.499; с. 2016, № 3, мод.126; № 7, мод.600; с. 2017, № 7-9, мод.563; с. 2021, № 6, мод.380.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, № 723 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод.784; с. 2016, № 5, мод. 367; с. 2018, № 5, мод. 286.

4. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: учебник для вузов. – 5-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2006. – 769 с.

5. Гадоев Б.С. Политико-правовое значение Послания Президента Республики Таджикистан в жизни общества // Известия Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе, 2015. – № 1. – С. 89-94.

6. Диноршоев А.М. Правовая природа Послания Президента Республики Таджикистан // Государствоведение и права человека. – Душанбе, 2016. – № 1 (01). – С. 55-60.

7. Қарори яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Дастури ҷаласаҳои яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27 апрели соли 2000, № 4 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2000, № 4, мод.184; с. 2005, № 4, мод.186; с. 2011, № 4, мод.294; с. 2012, № 4, мод.293.

8. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Доктринаи ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 октябри соли 2005, № 103 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2005, №8-10, мод. 475.

9. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016, № 678 дар бораи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. – Душанбе: Контраст, 2016. – 254 с.

10. Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ҳисоботи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яқхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020» аз 25 январи соли 2021, № 133 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2021, №1-2, мод. 50.

11. Мазуренко А. Правотворческая политика и правотворчество. – Германия, 2011. – 392 с.

12. Маҳмудзода М. Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллӣ (маҷмӯи мақолаю маърузаҳо). – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 596 с.

13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 апрели соли 2000. – Душанбе: Ирфон, 2000. – 32 с.

14. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

15. Раҳмон Д.С. Паём – роҳнамо ба сӯи фардои неку дурахшон // Минбари ҳуқуқшинос. – 2016. – 29 декабр. – № 20-21 (53-54).

16. Радченко В.И. Президент Российской Федерации в системе разделения властей: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Саратов, 1995. – 19 с.

17. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳмандрӯд, 2016. – 164 с.

18. Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан: Дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 201 с.

19. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2009. – 520 с.

20. Тохиров Ф.Т. Политико-правовое значение Послания Президента. // Народная газета. – 2005. – 20 июля. – № 29 (19479).

21. George Washington. 1st President of the United States: 1789 – 1797. First Annual Address to Congress. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/first-annual-address-congress-0> (санай мурочиат: 10.09.2021 с.).

НАҚШИ ПАЁМҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ МИЛЛӢ

Раҳмон Дилшод Сафарбек,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор, декани факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 918675282

E-mail: s_dilshod85@mail.ru

Шерзода Бурҳоналӣ Сабзалӣ,

магистри факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 939041363

E-mail: sherzoda.b.1999@gmail.com

Муқарриз: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур мавқеъ ва нақши Паёмҳои ҳамасолаи Пешвои миллат дар ташаккулёбии низоми ҳуқуқи миллӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар шароити муосири кишвар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ба яке аз омилҳои маъмули ташаккули низоми ҳуқуқи мамлакат, махсусан асоси муайянкунандаи асос ва зарурати қабули қонунҳои ба талаботи замон ҷавобгӯ табдил ёфтааст. Пешвои миллат, ки аз соли 2000-ум то инҷониб ҳар сол ба Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ баромад менамоянд ва зарурати қабули як қаттор санадҳои қонунгузорӣ, барномаҳо, стратегияҳо, концепсияҳои давлатӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқиро пешниҳод намудаанд. Дар мақолаи мазкур муаллифон мафҳум, хусусиятҳо ва аҳамияти Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳқиқ намуда, номгӯи санадҳои қонунгузорӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои муҳими давлатиро, ки Пешвои миллат дар Паёмҳои худ пешниҳод намудаанд, гирд овардаанд.

Калидвожаҳо: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузорӣ, қонун, низоми ҳуқуқи миллӣ, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ, сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ.

РОЛЬ ПОСЛАНИЙ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Раҳмон Дилшод Сафарбек,

доктор юридических наук, профессор,
декан юридического факультета

Таджикского национального
университета
Тел.: (+992) 918675282
E-mail: s_dilshod85@mail.ru

Шерзода Бурхонали Сабзали,
магистр юридического факультета
Таджикского национального
университета
Тел.: (+992) 939041363
E-mail: sherzoda.b.1999@gmail.com

Рецензент: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье обсуждается роль и роль ежегодных посланий Лидера нации в формировании системы национального права. В современных условиях Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли превратилось в один из распространенных факторов формирования правовой системы страны, особенно определяющих основание и необходимость принятия законов, отвечающих требованиям времени. Лидер нации, который с 2000 года по сей день каждый год предоставляет свое послание Маджлиси Оли и предложил необходимость принятия ряда законодательных актов, программ, стратегий, государственных концепций и других правовых актов. В данной статье авторы исследовали понятия, особенности и значимость Послания Президента Республики Таджикистан и собрали перечень законодательных и других важных государственных документов, представленных в своих посланиях Лидером нации.

Ключевые слова: Послание Президента Республики Таджикистан, законодательство, закон, национальная правовая система, право законодательной инициативы, внутренняя и внешняя политика.

THE ROLE OF THE MESSAGES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FORMATION OF THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

Rahmon Dilshod Safarbek,
Doctor of Law, Professor, Dean of the
Faculty of Law of the Tajik National
University
Phone.: (+992) 918675282
E-mail: s_dilshod85@mail.ru

Sherzoda Burhonali Sabzali,
Master of Law, Tajik National University

Phone.: (+992) 939041363

E-mail: sherzoda.b.1999@gmail.com

Reviewer: Sa'dizoda J., candidate of science in law, docent

Annotation: In the article discusses the position and the role of the annual messages of the President in the formation of the system of national law. In modern conditions, the Address of the President of the Republic of Tajikistan, Majlisi Oli, has become one of the most common factors in the formation of the country's legal system, especially determining the basis and the need to adopt laws that meet the requirements of the time. The leader of the nation, who has presented his message to the Majlisi Oli every year since 2000, suggested the need to adopt a number of legislative acts, programs, strategies, state concepts and other legal acts. In this article, the authors examined the concepts, features and significance of the Message of the President of the Republic of Tajikistan and collected a list of legislative and other important state documents presented in their messages by the Leader of the Nation.

Keywords: Address of the President of the Republic of Tajikistan, legislation, law, national legal system, right of legislative initiative, domestic and foreign policy.

Низоми пойдори давлатдорӣ ва низоми устувори ҳуқуқӣ барои расидан ба ҳадафҳои созандаву бунёдкорона аз муҳимтарин зухурот ба ҳисоб мераванд. Ҳосатан, агар онҳо дар чаҳорчубаи фарҳанги миллӣ ва фарогирии махсусияти миллӣ ташаккул ёфта бошанд. Аз ин дидгоҳ таваҷҷуҳи аксари сиёсатмадорони дунё баҳри таҳкими маҳз ҳамин падидаҳо нигаронида шудааст. Баъди касби истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон табиист, ки масъалаҳои коркарди заминаҳои низоми идорӣ, муайян намудани авлавиятҳои бунёдӣ, ки барои рушди давлатдорӣ навини тоҷикон чун кутбнамо баромад намоянд, интиҳоби амсилае аз низомҳои ҳуқуқӣ ва дар доираи он рушд додани низоми ҳуқуқии милливу қонунгузорӣ хеле муҳим гаштанд. Барҳақ ҳайсиате, ки аз нахустинҳо шуда, муҳимияти ин масъалаҳоро идрок намудаву дар сарғаҳи ташаккули низоми нави ҳуқуқии миллӣ қарор гирифтааст, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шумор мераванд. Ҳанӯз дар замони раёсати Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар душ гирифтанишон, дурнамои рушди давлати моро ҳамчун кишвари соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона хеле андешамандона ва собитқадамона тарҳрезӣ сохтанд. Дар марҳилаҳои минбаъдаи роҳбарияшон дар баҳши таҳкими низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои миллӣ аз василаву расмиёти муҳталиф, махсусан дар доираи татбиқи салоҳияти конституционии худ барои комил гаштани он пайваста талош карданд. Зеро тарзе ки худашон баён доштаанд, “рушди устувори сиёсӣ ва иқтисодӣ

ва иҷтимоиву фарҳангии кишвар аз заминаҳои мустаҳками меъёрии ҳуқуқӣ вобаста аст”²¹.

Яке аз чунин фишангҳое, ки барои ташаккули низоми ҳуқуқи милли мусоидат намудааст ва имрӯз ба сифати падидаи маъмули ҳуқуқ-конститутсионӣ мубаддал гаштааст, анъанаи бо паёмҳо баромад намудани Президенти ҶТ ба Маҷлиси Олии ҶТ доир ба самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурий мебошад. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии мамлакат ҳамчун санади конститутсионӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқӣ дар шароити кунунии Тоҷикистон мавқеи намоёнро касб намудааст²².

Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғоз то ба ҳол роҳнамои мушаххаси созандагӣҳои кишвар, қадамҳои устувор барои иҷрои ормонҳои баланди милли, нақшаҳои бузурги эҳёи дубораи халқ мебошанд²³. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳуҷҷати дорои мазмуни стратегияи муайянкунандаи вазъи кунунӣ, мушкилот, роҳҳои ҳал ва дурнамои соҳаҳои мухталифи ҳаёти давлативу ҷамъиятӣ, доир ба самтҳои асосии сиёсати дохиливу хориҷии давлат мебошад²⁴.

Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати муҳимми тақдирсоз барои дурнамои инкишофи давлати миллии Тоҷикистон баромад намуда, рушду инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқиро барои даврҳои миёнамуҳлат муайян месозад.

Тайи чандин сол аст, ки механизми банақшагирии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар тавассути Паёмҳои ҳамасолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегиранд ва дар воқеъ ин таҷриба дар арсаи байналмилалӣ маъмул буда, шакли демократитарини ташкили идоракунии давлат, бахусус ҳамкории мутақобилаи байни мақомоти иҷроия ва қонунгузор ба шумор меравад. Хусусияти хоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки моҳияти сиёсати пешгирифтаи сарвари давлатро дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятию давлатӣ фаро мегирад. Аз ин рӯ, тарҳрезӣ ва амалинамоии ин сиёсат яктарафа, яъне аз ҷониби мақомоти иҷроия дар симои Президенти мамлакат сурат нагирифта, дар алоқамандӣ бо дигар ниҳоду сохторҳои давлатӣ пиёда мегардад²⁵.

²¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2008 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқи ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.02.2021).

²² Сайнозимода Ф. Нақши Конститутсия дар ташаккул ва инкишофи паёми Президент ба Маҷлиси Олӣ. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://parlament.tj/news/639-na-shi-konstitutsiya-dar-tashakkul-va-inkishofi-royomi-prezident-ba-ma-lisi-ol-> (санаи муроҷиат: 14.02.2021).

²³ Ғафурзода А.Д. Паём – раҳнамои фардои неку босаодат. Садои мардум. №20 (4282).

²⁴ Соҳибзода М.М. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – меҳвари бунёдии рушди низоми қонунгузорӣ. Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (143-144). – С. 4.

²⁵ Қурбонов Қ.Б. Ҳифзи муҳити зист ва бунёди “иқтисоди сабз” (дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон). Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (101-102). – С. 4.

Бояд қайд кард, ки падидаи Паёми Сарвари давлат ба парламент оид ба вазъи кишвар ва дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат дар конститутсияҳои аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон муқаррар гардидааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли идораи давлатро ҷумҳурии президентӣ муқаррар ва дар боби 4-ум вазъи ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуд. Конститутсия танҳо ба Президенти мамлакат ҳуқуқи бо Паём «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад намуданро мансуб медонад.

Мавриди ёдоварист, ки падидаи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёди Тоҷикистон дар натиҷаи ислоҳоти конститутсионии соли 1999 ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁶ дар раёйпурсии умумихалқӣ аз 26-уми сентябри соли 1999 роҳандозӣ гардидааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо истифода аз салоҳияти конститутсионии худ тибқи қисми сеюми моддаи 55 ва сарҳати якуми моддаи 69 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст, 27-уми апрели соли 2000 бо Паём «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад карданд ва дар он оид ба вазъи ҳаёти сиёсии ҷомеа, масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ ва мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, сиёсати хориҷӣ ва дар маҷмӯъ, ҳадафҳои стратегӣ ва пешомади чанд соли наздики мамлакат назари ҳешро баён намуданд.

Аз нуқтаи назари сирф ҳуқуқӣ, Паёми Президент санади меъёрии ҳуқуқии сарвари давлат нест ва эътибори ҳуқуқӣ надорад. Қонунҳо инчунин шакли воқуниши Маҷлиси Федералиро ба паёмҳои Президент пешбинӣ накардаанд²⁷. Аз рӯи хусусияти конститутсионии худ Паёмро ҳамчун санади ҳуқуқии Президент ҳисобидан мумкин нест, зеро дар Конститутсия танҳо ду шакли санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат – фармонҳо ва амрҳои ӯ пешбинӣ шудааст. Ҳамзамон, Паём як санади муҳимми сиёсӣ ва барномавӣ мебошад, ки дар асл на танҳо ба парламент, балки ба тамоми мақомоти дигари давлатӣ, ба тамоми аҳли ҷомеа равона карда мешавад. Аз ин рӯ, тавсиф додани чунин паёмҳо ҳамчун амали сиёсӣ бо унсурҳои вазифаҳои маъмурӣ²⁸ ё ҳамчун шакли меъёрӣ-сиёсии фаъолияти сарвари давлат дуруст аст.

²⁶ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64 с.

²⁷Погорелко М.Ю. [Нормативно-политические и нормативно-правовые источники и основания государственных политик](#) // Научный эксперт – научный электронный журнал. 2008. Вып. 5. – С. 29-49.

²⁸ Кубатаев М. Г. Правовые акты Президента Российской Федерации. Автореф. дис. ... канд. юр. наук. – М., 2000

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи мазмуну моҳияташ масъалаҳои гуногуни ҳаёти кишвар, аз қабилӣ масъалаҳои сиёсӣ фарҳангӣ, иқтимоӣ иқтисодӣ, илму маориф, тандурустӣ, ҷавонону занон, таълиму тарбия, мудофияи мамлакат, сиёсати хориҷӣ, ҳифзи табиат, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар, тақвияти неруи инсонӣ, тақмили низоми идоракунии давлатӣ, рушди хизмати давлатӣ, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, таҳлили низоми бонкии мамлакат, расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат дар баҳши таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳӣ баҳшидани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, саноатикунони босуръати кишвар, ҷалби сармоя, ислоҳоти соҳаи об, рушди соҳибдорӣ ва дар маҷмӯъ, дигар масъалаҳои муҳими Тоҷикистони соҳибистиқлолро фаро гирифтааст.

Паёми роҳбари давлат (президент, монарх) ба парламент шакли таърихан муқарраршудаи ҳамкориҳои байни шохаҳои ҳокимияти қонунгузорӣ ва иҷроия мебошад. Қобили қайд аст, ки падидаи Паёми Сарвари давлат ба парламенти кишвар дар конституцияҳои аксарияти кишварҳои ҷаҳон муқаррар гардидааст. Паёми Сарвари давлат ба парламент оид ба вазъи кишвар ва дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат имрӯз ба ҳукми анъана даромада, дар як қатор давлатҳо ба маъракаи муҳими сиёсӣ давлатӣ мубаддал гаштааст.

Ҳамин тавр, дар шароити кунунӣ нақшу мавқеъ ва нуфузу эътибори Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон боло рафта, намояндагони табақаҳои мухталифи ҷомеа баргузориҳои онро интизорӣ мекашанд, тавассути воситаҳои ахбори омма матолиби онро бо тавачҷуҳи хосса тамошо ва мутолиа менамоянд, мазмуну ҷавҳарашро бо камоли садоқат меомӯзанд ва дар татбику амалисозии муқаррароти он ғаёлона ширкат меварзанд.

Ҳар яки моро зарур аст, ки Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро сармашки қору ғаёлияти худ қарор дода, оид ба онҳо асару рисолаҳои бунёдӣ, мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ таълиф намуда, аҳамияту моҳият ва мазмуну муҳтавои паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳу тавзеҳ намоем.

Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ яке аз падида ва арзишҳои муҳими давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёди Тоҷикистон маҳсуб ёфта, муҳимтарин масъалаҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишварро фаро мегирад. Паёми ҳамасолаи Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бешак боиси ташаккулу инкишофи ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи кишвар мегардад, чунки Пешвои миллат дар паёмҳои худ аз рушди соҳаҳои иқтисодӣ иқтимоӣ, фарҳангӣ маънавӣ, сиёсӣ ҳуқуқӣ ва умуман сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар натиҷагирӣ намуда, дастуру супоришҳои мушаххас ҷиҳати боз ҳам инкишофи Ватани азизамон пешниҳод менамояд. Дар баробари ин,

паёмҳои сарвари давлат дурнамои инкишофи ҳар як соҳаро муайян намуда, муайянкунандаи ҳадаф ва вазифаҳои давлатӣ маҳсуб меёбанд. Ҳамзамон нақши беназири Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ дар он зоҳир мегардад, ки он яке аз василаҳои рушди давлат ба шумор меравад.

Дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат, ки аз паёмҳои вай бармеоянд, ба рушди муътадил ва босуръати кишвар, баҳусус низоми идоракунӣ, рушди иқтисодиёт, фарҳанг ва ҳуқуқ мусоидат менамояд. Бояд зикр намуд, ки самти такмили низоми ҳуқуқии миллий, махсусан такмили қонунгузорию амлкунанда ва қабули қонунҳои сифатан нав ҷиҳати рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар меҳвари Паёмҳои ҳамасолаи Пешвои муаззами миллатро ташкил медиҳанд.

Мусаллам аст, ки фароҳам овардани фазои ҳуқуқӣ дар ҷомеа вазифаи аввалиндараҷаи давлати ҳуқуқбунёд мебошад. Рушди устувори сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии кишвар аз заминаҳои мустаҳками меъёрии ҳуқуқӣ вобаста аст. Таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва ҳадафҳои таърихӣ кишвар талаб менамояд, ки санадҳои қонунгузорию соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, пулию қарзӣ ва сиёсати сармоягузорӣ пайваستا тақмил дода шаванд, зеро соҳаҳои зикршуда босуръат инкишоф меёбанд ва зарур аст, ки бо тақмили қонунгузорӣ танзими ҳуқуқии онҳоро сари вақт таъмин карда шавад.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун падидаи мубрами сиёсӣ-ҳуқуқӣ дар ҳаёти давлатӣ-ҳуқуқии кишвар ҷойи махсус ва намоёнро касб намудааст, зеро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди инкишофи соҳаҳои муҳталифи ҳаёти мамлакат ба масъулин дастуру вазифаҳои мушаххас ва мақсаднок медиҳанд, ки дар заминаи онҳо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабيلي қонунҳои конститусионӣ, кодексҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳияву қабул карда мешаванд, ки барои баланд гардидани шароити иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолии кишвар, таъмини адолати иҷтимоӣ, волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, рушди қонунгузорӣ, баланд гардидани сатҳи сифати қонунгузорӣ, афзудани обрӯву эътибори Тоҷикистони соҳибистиклол дар асраи байналмилалӣ ва ҳаллу ҷамъи масоили сиёсати дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат дар ҳар як Паёми хеш ба Маҷлиси Олӣ ҷиҳати тақмил ва рушди нумӯи қонунгузорию мамлакат тақлифу пешниҳодҳои судманди қонунгузорӣ манзур менамоянд. Низоми қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи сабаб ва омилҳои гуногун рушд намуда, яке аз воситаҳои муҳим дар тақмили он маҳз Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд. Ин ҳуҷҷати муҳими стратегӣ дар самти ислоҳоти низоми қонунгузорӣ оид ба қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба

кодексо ва қонунҳо, тақмили ғаёлияти мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда, таққими ғаёлияти мақомоти татбиқкунандаи ҳуқуқ, беҳтар намудани сифати қонунҳо ва воқеигардонии онҳо ба ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсиву ҳуқуқӣ ва бо ин васила мутобик гардонидани онҳо ба стандартҳои милливу байналмилалӣ мусоидат менамояд²⁹.

Пайваста Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат ба масъалаи мукамал намудани қонунгузорӣ, қабули қонунҳои ба талаботи байналмилалӣ, шароити воқеии кишвар ҷавобгӯ, сифатнокии қонунҳо диққати асосӣ дода, ба аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии кишвар дастуру ҳидоятҳои муайян медиҳанд. Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар аз 20 апрели соли 2006 қайд намуданд, ки таҳия ва қабули қонунҳои ба талаботи шароити нав ва замони муосир ҷавобгӯ яке аз омилҳои асосии устувории соҳаҳои иҷтимоиву сиёсии ҷомеа мебошанд. Воқеан, рушди ҳама соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсии мамлакат аз рушди қонунгузорӣ ва сифатнокиву мукаммалии он вобастагии зич дорад. Дар ҷомеаи мутамаддини муосир қонун ҳамчун василаи танзимкунандаи ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти ҷомеа нақш ва мавқеи бебаҳс дорад, зеро инкишофи пешрафти ҷомеа фақат бо роҳи танзими қонунӣ ва одилонаи муносибатҳои ҷамъиятӣ имконпазир аст.

Аз мазмуну муҳтавои ҳар як Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ бармеояд, ки тамоми дастуру супоришҳо ва талошҳои сарвари давлат дар баробари дигар масъалаҳо ба самти ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд равона карда шудааст. Ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар замони муосир арзиши олӣ мебошанд, меҳвари сиёсати хирадмандонаи Пешвои муаззами миллатро ташкил медиҳад. Сарвари давлат дар ҳар як паёми худ масъалаи риояи қатъӣ ва ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро баррасӣ намуда, ҷиҳати боз ҳам дар сатҳи баланд таъмин ва кафолати ҳуқуқҳои инсон чораҳои мушаххас меандешанд. Аз ҷумла Президенти кишвар дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010 зикр намуданд, ки “Мову шумо вазифадорем, ки бо адои ин рисолати ниҳоят муҳим заминаи қонунгузориро таҳким бахшида, пеш аз ҳама, ҳуқуку озодиҳои инсонро дар давлати соҳибхитиёри худ ҳамчун арзиши олӣ ҳифз ва таъмин намоем, то ки ҳар фарди ҷомеа ҳудро озод ҳис намуда, нерӯи зеҳнӣву ҷисмонӣ хешро барои татбиқи ҳадафҳои стратегии давлат ва рушду ободии Ватани азизи худ, торафт беҳтар шудани сатҳи сифати зиндагии мардум, фароҳам овардани шароит барои рӯзгори осуда ва босаодати халқ, инчунин баланд бардоштани обрӯю эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ равона карда тавонад”³⁰.

Омӯзиш ва таҳлили паёмҳои Президенти мамлакат нишон медиҳад, ки дар кулли паёмҳо масъали тақмили қонунгузории амалкунандаи кишвар,

²⁹ Соҳибзода М.М. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – меҳвари бунёдии рушди низоми қонунгузорӣ. Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (143-144). – С. 4.

³⁰ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.01.2021).

тавассути қонунгузорӣ фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати рушди устувор, қабули қонунҳои ба талаботи замон ҷоавобгӯ ва дигар масъалаҳои ба қонунгузорӣ алоқаманд мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Сарвари давлат ба мустақкамиву мукамалии низоми ҳуқуқи кишвар диққати асосӣ дода, инкишофу пешрафти ҷомеаро фақат бо роҳи танзими қонунӣ ва одилонаи муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян менамояд³¹.

Сарвари давлат ҳамчун субъекти дорои ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дар раванди инкишофи қонунгузории кишвар фаъол буда, шумораи зиёди санадҳои қонунгузорӣ бо ташаббуси Пешвои миллат таҳия ва қабул гардиданд. Пешвои миллат дар паёмҳои худ мушкilotҳои қонунгузориро мавриди таҳлил қарор дода, ҷиҳати рафъи камбудии ҷойдошта супоришҳо ва тавсияҳои муайяно манзур менамоянд. Аз ҷумла Сарвари давлат аз соли 2000-ум инҷониб дар ҳар як Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар зарурияти таҳияву қабули санадҳои қонунгузорӣ, консепсия, барномаҳо, стратегияҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқии зеринро пешниҳод намудаанд:

– қонун «Дар бораи литсензиякунонӣ» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 апрели соли 2004);

– таҳияи қонуни ягона дар бораи судҳо (Паём ба Аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2001);

– қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои молиявии хурд» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 2003);

– дар таҳрири нав қабул намудани Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидораи шахрак ва деҳа» Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 2003);

– таҳияи қонунҳо «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии соҳибкории хурду миёна», «Дар бораи санчиши субъектҳои хоҷагидор», “Дар бораи танзими техникӣ”, “Дар бораи ташкилотҳои худидорашаванда” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2005);

– ворид намудани тағйиру иловаҳо ба ба қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ», «Дар бораи литсензиякунонии намудҳои алоҳидаи фаъолият”, “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2005);

³¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2006 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.01.2021).

– дар таҳрири нав қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2005);

– таҳияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фондҳои ғайридавлатии нафақа” ва дар таҳрири нав қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъмини нафақаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2005);

– таҳия ва қабули қонуни нав дар бораи фаъолияти қонунгузорӣ (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2005);

– таҳияи қонунҳо «Дар бораи суғуртаи ихтиёрии тиббии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Дар бораи суғуртаи тиббӣ» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2007);

– таҳияи Барномаи махсуси беҳбуди фазои соҳибкорӣ (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2009);

– ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарфачӯии энергия» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010);

– масъалаи мутобикгардонии Кодекси андоз ва қонунҳо “Дар бораи созишномаҳо оид ба тақсмоти маҳсулот” ва “Дар бораи консессия” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010);

– барои тақвият бахшидани робитаи оила бо мактаб ва баланд бардоштани ҳисси масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд қабули Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2011);

– қабули қонун “Дар бораи асосҳои фаъолияти савдо ва хизматрасонии маишӣ ба аҳоли” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2011);

– тақмили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” ва дигар қонунҳои соҳаи бонкӣ (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2011);

– дар таҳрири нав қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2011);

– қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 апрели соли 2012);

– дар таҳрири нав қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи санчиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 апрели соли 2012);

– қабули «Барномаи ислохоти милитсия» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи полтсия» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 апрели соли 2012);

– таҳия ва қабули Стратегияи нави пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2013);

– қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи асосҳои низоми огоҳкунӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 апрели соли 2014);

– дар таҳрири нав қабул намудани «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонун «Дар бораи хидмати дипломатӣ» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 апрели соли 2014);

– қабули Қонуни ҚТ “Дар бораи муҳоҷирати меҳнатӣ” (Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 январи соли 2015);

– дар таҳрири нав қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот» (Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 январи соли 2015);

– таҳияи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016);

– қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии содирот ва баланд бардоштани қобилияти рақобат»

– омода намудани Барномаи беҳатарии маҳсулоти озукаворӣ (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017);

– таҳияи Стратегияи рушди сайёҳиро барои давраи то соли 2030 (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017);

– таҳияву қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизматрасониҳои давлатӣ” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018);

– қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018);

– дар таҳрири нав қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон” ва “Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон то соли 2030” (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2019);

– таҳияи «Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба терроризм ва экстремизм барои солҳои 2021 – 2025» (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26 январи соли 2021);

– омода амудани Барномаи давлатии рушди соҳаи геологияро барои солҳои 2021 – 2030 (Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26 январи соли 2021).

Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳимоя намудани фарҳанг, урфу одат ва дигар арзишҳои миллии омили муҳимми ташаккули низоми ҳуқуқӣ маҳсуб меёбад. Дар ин замина аллакай якчанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидааст. Аз ҷумла, Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар ҚТ» ва дигар намунаҳои қонуни миллии дар даврони гузариш ба одати рӯзмарра табдил ёфта, ҷиҳати таъсири мусбати онҳо ба шаклирии урфу одат ва анъанаҳои мутобиқ ба манфиатҳои миллии ҷорабиниҳои пайвастаи амалӣ ва назарӣ бояд дид. Дар раванди ҷаҳонишавӣ санадҳои мазкур ва қабул гардидани дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти миллидошта дар ҳимояи фарҳанги миллии ва арзишҳои миллии нақши муҳим мебозад³².

Саҳми беназаири Пешвои миллат дар ташаккули низоми ҳуқуқи миллии дар манзур намудани пешниҳодҳо вобаста ба қабули ду қонуни миллии – Қонуни ҚТ “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо” ва Қонуни ҚТ “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” таҷассум меёбад. Ҳамчунин қонунҳои мазкур таҳти роҳбарии бевосита ва ғидоятҳои ғамхоронаи Пешвои муаззами миллат омода ва қабул шуданд.

Қонунҳои мазкур пурра хусусияти миллии дошта, онҳо бо дарназардошти хусусияти миллии халқи тоҷик, одату анъанаҳои миллии ва шароити миллии кишвар қабул гардидаанд. Ин таҷрибаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар як қатгори кишварҳо мавриди истифода қарор дода шудааст.

Вобаста ба муҳимият ва арзиши бебаҳои ин қонунҳои миллии Сарвари давлат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки “Мо Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»-ро ҳамчун яке аз муҳимтарин санадҳои

³² Раҳмон, Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Дашанбе. 2019. – С. 424.

батанзимдарорандаи одобу ахлоқ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон арзёбӣ менамояд. Зеро равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеаи муосири башарӣ собит месозанд, ки имрӯз сатҳи пешрафту инкишофи ҳаёти маънавии инсониятро на шумораи зиёди аҳоли ва сарватҳои моддӣ, балки ахлоқи ҳамида, тарбияи нек, рушду нумӯи илму маориф ва техникаву технологияҳои муосир муайян мекунад”³³.

Қабули Қонуни ҚТ “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо” ба як санади муҳими даврони соҳибистиклолии кишвар табдил гардид, чунки он ба рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар, аз байн рафтани хароҷотҳои барзиёд ҳангоми ҷашну маросимҳои миллӣ, беҳтар намудани сатҳи неқӯаҳолии аҳоли мусоидат намуд. Вобаста ба ин Президенти кишвар дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 15 апрели соли 2009 афзуданд, ки “Риояи қатъии муқаррароти Қонун доир ба танзими расму оинҳои мардумӣ, махсусан дар шароити имрӯза аҳамияти ҳаёти пайдо кардааст”³⁴.

Ҳамин тариқ, нақши паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар ҳамчун санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ, дар рушду инкишофи қонунгузорӣ ва фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ дар мамлакат хеле бузург мебошанд. Зеро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи паёмҳои ҳарсола ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таклифу пешниҳодҳои судманди қонунгузорӣ манзур кардаанд, ки дар асос ва баҳри иҷрои талаботи онҳо санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидаанд ва қабул карда мешаванд, инчунин ба қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид мегарданд, ки онҳо бешубҳа барои беҳтар гардонидани сатҳу сифати зиндагии аҳолии мамлакат, таҳкими ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд, сиҳати аҳоли, таъмини адолати иҷтимоӣ, амнияти миллату давлат, волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ ва рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар мусоидат мекунанд.

Воқеан, паёмҳои ҳамасолаи Пешвои муаззами миллатамон ҳамчун дастуру роҳнамои қору фаъолияти парлумони кишвар мебошад, зеро маҳз дар асоси паёмҳои ҳарсола оид ба пешрафту инкишоф ва мушкилию норасоии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа натиҷагирӣ гардида, ҷиҳати минбаъд инкишоф ёфтани соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дастуру супоришҳои мушаххас дода мешавад, ки амалишавии онҳоро ҳамаи мардуми тоҷик менамояд.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 64 с.

³³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2011 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 14.01.2021).

³⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2009 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 14.01.2021).

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2006 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.01.2021).

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2008 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.02.2021).

4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2009 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 14.01.2021).

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 24 апрели соли 2010 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.01.2021).

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 20 апрели соли 2011 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 14.01.2021).

7. Ғафурзода А.Д. Паём – раҳнамои фардои неку босаодат. Садои мардум. №20 (4282).

8. Кубатаев М.Г. [Правовые акты Президента Российской Федерации](#). Автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 2000.

9. Қурбонов Қ.Б. Ҳифзи муҳити зист ва бунёди “иқтисоди сабз” (дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон). Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (101-102). – С. 4.

10. Погорелко М.Ю. [Нормативно-политические и нормативно-правовые источники и основания государственных политик](#) // Научный эксперт – научный электронный журнал. 2008. Вып. 5. – С. 29-49.

11. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Дашанбе. 2019. – 424 с.

12. Сайнозимзода Ф. Нақши Конститутсия дар ташаккул ва инкишофи паёми Президент ба Маҷлиси Олӣ. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://parlament.tj/news/639-na-shi-konstitutsiya-dar-tashakkul-va-inkishofiparoyomi-prezident-ba-ma-lisi-ol-> (санаи мурочиат: 14.02.2021).

13. Соҳибзода М.М. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – меҳвари бунёдии рушди низоми қонунгузорӣ. Минбари ҳуқуқшинос. №1-2 (143-144). – С. 4.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ БУДУБОШИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТӢ**Саъдизода Ч.,**

Мудирӣ кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.

Тел.: (+992) 985383867**E-mail:** jahon_1967@mail.ru**Азимов С.Ш.,**

Ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон,

Тел.: (+992) 985000226**E-mail:** azimov.rt@gmail.com

Фиишурда. Дар мақолаи мазкур асосҳои ҳуқуқии будубоши муҳоҷирони меҳнатӣ таҳлил гардида, тартиби иқомати муҳоҷирони меҳнатӣ дар давлати аслий ва дар давлати кори кироя муайян карда шудааст. Бояд қайд намуд, ки масъалаи будубош дар давлати кори кироя бо гирифтани ҳуҷҷатҳои дахлдор, ки барои истиқомат намудани муҳоҷирони меҳнатӣ дар қаламрави давлати кори кироя мусоидат менамоянд, амалӣ карда мешавад. Бе доштани ҳуҷҷатҳои дахлдори будубош муҳоҷири меҳнатӣ наметавонад бо тариқи расмӣ дар давлати кори кироя истиқомат намояд. Расмигардонии будубош ё истиқомати муҳоҷирони меҳнатӣ ба хоҳири пешгирӣ ва танзим намудани муҳоҷирати ғайриқонунӣ дар давлати кори кироя роҳандозӣ карда мешавад. Дар асоси гузаронидани тадқиқоти илмӣ дар ин самт, муаллифон ба хулосае омаданд, ки тартиби будубоши муҳоҷирони меҳнатӣ бояд ҳам аз тарафи қонунгузории миллии давлатҳои алоҳида ва ҳам аз тарафи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ кафолат дода шавад. Мақолаи мазкур фарогири вазъи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ буда, асосҳои ҳуқуқии тартиби будубоши муҳоҷирони меҳнатиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, муҳоҷир, муҳоҷири меҳнатӣ, будубош, қонунгузорӣ, давлати аслий, давлати кори кироя

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРЕБЫВАНИЯ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ**Саъдизода Дж.,**

заведующий кафедрой прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 985383867**E-mail:** jahon_1967@mail.ru**Азимов С.Ш.,**

ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета, Таджикского
национального университета,

Тел.: (+992) 985000226**E-mail:** azimov.rt@gmail.com

Аннотация. В данной статье анализируется правовая основа пребывания трудовых мигрантов, также определяется порядок проживания трудовых мигрантов на Родине и в стране пребывания. Следует отметить, что вопрос пребывания в государстве пребывания осуществляется путем получения соответствующих документов, облегчающих проживание трудовых мигрантов на территории государства пребывания. Трудовой мигрант не может официально проживать в стране пребывания без соответствующих документов на жительство. Регистрация пребывания или проживания трудовых мигрантов осуществляется в целях предотвращения и регулирования нелегальной миграции в стране трудоустройства. На основании исследований в этой области авторы пришли к выводу, что порядок пребывания трудовых мигрантов должен быть гарантирован как национальным законодательством отдельных государств, так и актами международного права. В этой статье рассматривается правовой статус трудовых мигрантов и правовые основания для пребывания трудового мигранта.

Ключевые слова: миграция, мигрант, трудящийся мигрант, законодательство, государство происхождения, государство работы по найму.

LEGAL STAY OF LABOUR MIGRANTS

Sadizoda J.,

Head of the Department of human rights and comparative law of the Law Faculty, Tajik National University, Candidate of law

Phone.: (+992) 985383867**E-mail:** jahon_1967@mail.ru**Azimov S.Sh.,**

Assistant of the Department of human rights and comparative law of the Law Faculty, Tajik National University,

Phone.: (+992) 985000226**E-mail:** azimov.rt@gmail.com

Annotation: This article analyzes the legal basis for the stay of labor migrants and defines the procedure for the stay of labor migrants in the country of origin and in the country of employment. It should be noted that the issue of stay in the country of employment is realized by obtaining appropriate documents facilitating the stay of labor migrants in the country of employment. A migrant worker cannot officially reside in the country of employment without an appropriate residence permit. Registration of stay or residence of migrant workers is carried out in order to prevent and regulate illegal migration in the country of employment. On the basis of researches in this field the authors came to the conclusion that the order of stay of labor migrants should be guaranteed both by national legislation of individual states and by international legal acts. This article covers the legal status of migrant workers and the legal basis for the stay of migrant workers.

Keywords: migration, migrant, migrant worker, legislation, state of origin, state of employment

Муҳочирати меҳнатӣ таърихи ҳазорсола дорад ва дар ҳама давру замон ин раванд буд, ҳаст ва боқӣ мемонад. Муҳочирати меҳнатӣ дар ҷаҳони муосир як раванди ногузир маҳсуб гардида, бархе аз мамлакатҳои пешрафта онро ҳамчун василаи табодули таҷриба, тарбияи мутахассисон ва ҷалби сармоя медонанд.

Бояд тазаккур дод, ки сабаби асосии ба муҳочирати меҳнатӣ сафар намудани шаҳрвандон ин набудани шуғл ва имкониятҳои даромад дар дохили давлат ба ҳисоб меравад. Барои дарёфт намудани шуғли пурмаҳсул шаҳрвандон маҷбур мешаванд, ки ба кишварҳои дуру наздик сафар намоянд. Яке аз масъалаҳои муҳим дар ин раванд, ворид шудан ё будубош, истиқомат ва гирифтани иҷозатномаи кор дар давлати кори кироя ба ҳисоб меравад. Бе доштани ҳуҷҷатҳои мазкур, муҳочирони меҳнатӣ наметавонанд бо тариқи расмӣ дар давлати кори кироя истиқомат намояд. Расмигардонии будубош ё истиқомати муҳочирони меҳнатӣ ба хоҳири пешгирӣ ва танзим намудани муҳочирати ғайриқонунӣ дар давлати кори кироя махсуб меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар қатори дигар давлатҳо имрӯз аз тағйироти раванди мазкур дар канор нест, зеро мамлакати мо дорои захираҳои бузурги қувваи корӣ мебошад. Масъалаи мазкур ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ ба паст намудани шиддати муҳочирати меҳнатӣ, пешгирии муҳочирати ғайриқонунӣ ва истифодаи самараноки қувваҳои корӣ дар дохил ва хориҷи мамлакат равона гардидааст³⁵. Танзими ҳуқуқи равандҳои муҳочират, идоракунии онҳо бояд ба манфиатҳои хифзи амнияти давлат, шаҳрвандони он ва рушди минтақаҳо асос ёбад.

Ҳамин тариқ, зеро мафҳуми будубош истиқомати муваққатӣ ё доимии муҳочирони меҳнатӣ фаҳмида мешавад, ки дар давлати кори кироя бо гирифтани ҳуҷҷатҳои дахлдор истиқомат мекунанд.

Тартиби будубоши муҳочирони меҳнатӣ ҳам аз тарафи қонунгузориҳои миллии давлатҳои алоҳида ва ҳам аз тарафи санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ кафолат дода мешавад. Аз ин хотир, кишварҳои хориҷи дуру наздик ба ин падида диққати ҷиддӣ дода, кӯшиш менамоянд то ин равандро танзим намоянд ва ба шакли дуруст ба роҳ монанд.

Як зумра санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии асосҳои ҳуқуқи будубоши муҳочирони меҳнатиро ба таври дахлдор муайян намудаанд. Масалан, моддаи 39-и Конвенсияи СММ дар бораи ҳимояи ҳуқуқи ҳамаи муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз 18-уми декабри соли 1990 масъалаи рафтуомади озод ва интиҳоби озоди ҷойи истиқоматро чунин шарҳ додааст: «Муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз ҳуқуқҳои озоди рафтуомад қардан дар қаламрави давлати кори кироя ва интиҳоби озоди ҷойи истиқомат дар он истифода мебаранд.

³⁵ Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ (воситаи таълимӣ) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ҶДММ “Нӯшбод”, 2021. – С. 45.

Ҳуқуқҳои зикрѐфта мавриди ҳеҷ гуна маҳдудкунӣ қарор намегиранд, ба ғайр аз маҳдудиятҳои, ки дар қонун пешбинӣ гардида, барои ҳифзи амнияти миллӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ё ахлоқи аҳоли ё ҳуқуқи озодиҳои шахсони дигар заруранд ва бо ҳуқуқҳои дигари конвенсияи мазкур мувофиқ мебошанд»³⁶.

Дар моддаи 37-и Конвенсияи мазкур бошад, чунин қайд карда шудааст: «Муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо ҳуқуқ доранд ҳанӯз то сафар қардан ё на дертар аз ворид шудан ба давлати қори қироя аз тарафи давлати асли ё давлати қори қироя вобаста ба ҳолати мушаххас дар бораи тамоми шароитҳои иҷозати онҳо, махсусан оид ба шароити будубош ва фаъолияти муздноке, ки онҳо метавонанд машғул шаванд, инчунин доир ба талаботе, ки онҳо бояд дар давлати қори қироя риоя намоянд ва мақомоте, ки онҳо бояд бо мақсади ягон навъи тағйирёбии ин шароитҳо муроҷиат кунанд, пурра огоҳ карда шаванд»³⁷.

Масъалаи будубош дар давлати қори қироя бо гирифтани ҳуҷҷатҳои дахлдор, ки барои истиқомат намудани муҳочирони меҳнатӣ дар қаламрави давлати қори қироя мусоидат менамоянд, амалӣ карда мешавад. Дар ҳолати доштани ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳандаи ворид шудан ё будубош, истиқомат ё сокин шудан, иҷозатномаи қор муҳочирони меҳнатӣ метавонад аз низоми баробар бо шаҳрвандони давлати қори қироя истифода барад.

Истиқомат ё будубоши муҳочирони меҳнатӣ, инчунин бо бастанӣ созишномаҳои дучониба байни давлатҳои ҷудогона ба танзим дароварда мешавад. Созишномаҳо масъалаҳои фаъолияти меҳнатӣ, истиқомат ё будубош, иҷозатномаи қор, инчунин ҳимояи ҳуқуқи муҳочирони меҳнатиро, ки ба таври қонунӣ дар қаламрави давлатҳо истиқомат ва фаъолият мекунанд, ба танзим медароранд³⁸.

Масалан, байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон созишномаи байниҳукуматӣ дар бораи тартиби будубоши

³⁶ Конвенсияи СММ оид ба ҳимояи ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз 18-уми декабри соли 1990, ки бо резолютсияи Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид таҳти №45/158 қабул шудааст // Маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе: Контраст, нашри дуюм, 2016. – С. 247.

³⁷ Конвенсияи СММ оид ба ҳимояи ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз 18-уми декабри соли 1990, ки бо резолютсияи Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид таҳти №45/158 қабул шудааст // Маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе: Контраст, нашри дуюм, 2016. – С. 246.

³⁸ Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ: дирӯз ва имрӯз // Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба “25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” // Зери таҳрири н.и.х., дотсен Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 176.

шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди Ҷумҳурии Қазоқистон ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Қазоқистон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи муҳоҷират баста шудааст³⁹. Дар асоси созишномаи мазкур шаҳрвандони тарафҳо ҳангоми ворид гардидан ба қаламрави давлатҳои яқдигар ба муҳлати 90 рӯзи тақвимӣ ҳуқуқи будубош доранд. Ногуфта намонад, ки пештар муҳлати будубоши шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар кишварҳои ҳамдигарӣ 30 рӯз муайян шуда буд, ки ин муҳлат ба 90 рӯз дароз карда шуд. Аммо барои соҳиб шудан ба будубош ва истиқомат дар кишвари бегона шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки аз қайди мақомоти дахлдори соҳаи муҳоҷират гузарад ва гувоҳномаи истиқомати муваққатӣ гирад.

Инчунин, созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар бораи тартиби будубоши шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави Федератсияи Россия муайян мекунад, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муваққатан дар қаламрави Федератсияи Россия қарор доранд, аз уҳдадории бақайдгирӣ дар мақомоти салоҳиятдори Федератсияи Россия, ки 15 рӯз аз санаи воридшавӣ муайян шудааст, озод карда мешаванд. Аммо онҳо вазифадоранд, ки қорти муҳоҷирати дорои қайди мақомоти назорати сарҳадиро ҳангоми воридшавӣ ба қаламрави Федератсияи Россия пур намоянд ва дар он мақсади сафари худро дарҷ созанд⁴⁰.

Дар сурати будубоши шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави Федератсияи Россия бештар аз 15 рӯз, яъне баъди гузаштани муҳлати 15-рӯза шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадор аст, ки дар маҳалли будубош худро ба қайди муҳоҷират гузорад⁴¹.

Қонунгузори кишвар низ масъалаи истиқомат ё будубоши шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро пешбинӣ намуда, дар моддаи 12-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» онро матраҳ намудааст. Дар моддаи 12-и Қонуни мазкур, ки масъалаи тартиби муроҷиат ва баррасии дархости шаҳрвандони хориҷӣ ё шахси бешаҳрванд дар бораи гирифтани иҷозат барои истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии

³⁹ Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ (воситаи таълимӣ) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ҶДММ “Нӯшбод”, 2021. – С. 61.

⁴⁰ Ҳамкорӣҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар бахши муҳоҷирати меҳнатӣ // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 333-340

⁴¹ Созишнома байни Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тартиби будубоши шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави Федератсияи Россия аз 1 октябри соли 2013, №1255. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=120202 (санаи муроҷиат: 7.04.2020 с.)

Тоҷикистонро пешниҳод мекунад, масъалаи истиқомати шаҳрвандони хориҷӣ чунин танзим гардидааст: «Шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрванд метавонанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доимӣ истиқомат кунанд, агар онҳо иҷозати дахлдори бо гувоҳномаи истиқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба расмӣ даровардашударо дошта бошанд. Қарор оид ба дархости шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар бораи ба онҳо додани иҷозат барои истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба муҳоҷирати меҳнатӣ қабул менамояд»⁴².

Аз ин бармеояд, ки шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд бо тартиби муайян ва баъд аз гирифтани иҷозатномаи будубош дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи истиқоматро пайдо мекунад.

Будубош ё истиқомат кардан ин сукувати шахс бо асосҳои қонунӣ дар ҳудуди ин ё он давлат мебошад, ки мутобиқи қонунгузориҳои миллӣ ва санадҳои байналмилалӣ кафолат дода мешавад. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми «истіқомат кардан»-ро чунин пешбинӣ намудааст: «Истиқомат кардан – сукувати шахс бо асосҳои қонунӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ё берун аз он мебошад»⁴³.

Тибқи қонунгузориҳои миллӣ ва санадҳои байналмилалӣ будубош ду навъ мешавад:

- 1) будубоши доимӣ;
- 2) будубоши муваққатӣ.

Зери мафҳуми будубоши доимӣ ё истиқомати доимӣ будубош ё истиқомати бефосилаи шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрванд аз рӯи гувоҳномаи иқомат дар ҳудуди ин ё он давлат фаҳмида мешавад.

Истиқоматкунандагони доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванде эътироф мешаванд, ки дорои гувоҳномаи истиқоматии аз ҷониби мақомоти корҳои дохилӣ додашуда мебошанд⁴⁴.

Гувоҳномаи иқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати ҳисоботи қатъӣ мебошад, ки шахсияти шаҳрванди хориҷӣ ва ё шахси бешаҳрвандро тасдиқ намуда, ҳуқуқи ба таври доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат карданро медиҳад ва танҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибор дорад.

⁴² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» аз 11 декабри соли 1999 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №12, мод. 320.

⁴³ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 августи соли 2015 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2015, №7-9, мод.696.

⁴⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2-юми январи соли 2018, №1471. // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №1, мод.3; №5, мод.276

Додани иҷозат барои истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои зерин рад карда мешавад:

а) бо мақсади таъмини амнияти милли ва ё муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ;

б) ба шахси беморе, ки сабабгори паҳн шудани бемориҳои муҳталиф (эпидемия) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон шуда метавонад;

в) ба шахсе, ки қонунгузорию дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вайрон намудааст;

г) ба шахсе, ки нисбати ӯ парвандаи ҷиноятӣ оғоз гардидааст – то анҷоми истеҳсолот оид ба парванда;

д) агар шахс барои содир намудани ҷиноят дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суд шуда бошад – то анҷоми муҳлати ҷазо ва ё озод шудан аз ҷазо;

е) агар шахс дар бораи худ маълумоти бардурӯғ диҳад ва ё ҳуҷҷатҳои зуруриро пешниҳод накарда бошад⁴⁵.

Шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз ҳуқуқи истиқомати доимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гувоҳномаи иқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои зерин маҳрум карда мешаванд:

а) агар шахс дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятро амалӣ созад, ки ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдид намояд;

б) агар ба мақсади гирифтани гувоҳномаи иқомат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ақди никоҳи қалбакӣ баста бошад.

Зери мафҳуми будубоши муваққатӣ бошад, ин истиқомати шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони бешаҳрванд, ки ба давлати кори киро дар асоси раводид ё бе талаби гирифтани раводид омадаанд ва иҷозатномаи истиқомати муваққатӣ аз мақомоти дахлдори давлатӣ гирифтаанд, фаҳмида мешавад.

Ҳар як давлат тартиби будубоши шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро мутобиқи қонунгузорию амалкунандаи худ муайян менамояд. Барои будубоши муваққатӣ шаҳрвандони хориҷиро лозим аст, ки иҷозатномаи истиқомати муваққатӣ (бақайдгирӣ) аз мақомоти дахлдори давлатӣ гиранд. Мақомоти бақайдгирӣ одатан хадамоти муҳоҷират, мақомоти корҳои дохилӣ, инчунин Вазорати корҳои хориҷӣ мебошад.

Иҷозатномаи муваққатӣ ин ҳуҷҷатест, ки ба шаҳрвандони хориҷӣ ва ё шахсони бешаҳрванд дода мешавад, ки дар асоси он шаҳрвандони хориҷӣ ва ё шахсони бешаҳрванд метавонанд то ба охир расидани муҳлати

⁴⁵ Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» / Зери таҳрири Узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, Раҳимзода Маҳмад Забир. – Душанбе, 2017. – С.54.

ичозатномаи мазкур дар давлати будубош истиқомат намоянд. Баъд аз ба итмом расидани муҳлати иҷозатномаи мазкур ашхоси болозикр уҳдадор мегарданд, ки давлати будубошро тарк намоянд ё барои тамдид намудани муҳлати будубош ба мақомоти дахлдори ин соҳа муроҷиат намоянд.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби будубоши муваққатии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро дар қаламрави ҷумҳурии муайян намуда, дар моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» онро матраҳ намудааст. Моддаи 5-и Қонуни мазкур тартиби будубоши доимӣ ва муваққатии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намуда, масъалаи тартиби будубоши муваққатии онҳоро чунин матраҳ намудааст: «Шаҳрвандони хориҷие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби бераводид будубоши муваққатӣ доранд, ба муҳлати на зиёда аз муҳлатҳои муқаррарнамудаи шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон ба қайд гирифта мешаванд. Дар ҳолати набудани чунин шартномаҳои байналмилалӣ Тоҷикистон, агар муҳлати будубоши бераводид дарҷ нашуда бошад, бақайдгирӣ ба муҳлати дар аризаи шаҳрванди хориҷӣ ё дархости ташкилоти қабулкунандаи шаҳрванди хориҷӣ нишондодашуда, вале на зиёда аз 1 сол амалӣ карда мешавад»⁴⁶.

Шаҳрвандони хориҷие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон будубоши муваққатӣ доранд, уҳдадоранд бо тартиби муқарраргардида то ба итмом расидани муҳлати будубош муҳлати раводид ва бақайдгириро тамдид намоянд. Баъд аз тамдид намудани муҳлати будубош, шаҳрвандони хориҷӣ метавонанд то ба итмом расидани ин муҳлат дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат намоянд⁴⁷.

Ҳамин тариқ, бояд таъakkур дод, ки истиқомати доимӣ ва муваққатӣ барои муҳоҷирони меҳнатӣ аҳамияти хос дорад. Чунки, бе доштани ҳуҷҷатҳои дахлдори будубош муҳоҷири меҳнатӣ наметавонад бо тариқи расмӣ дар давлати қори қироя истиқомат намояд. Расмигардони будубош ё истиқомати муҳоҷирони меҳнатӣ ба хоҳири пешгирӣ ва танзим намудани муҳоҷирати ғайриқонунӣ дар давлати қори қироя роҳандозӣ карда мешавад.

⁴⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2-юми январи соли 2018, №1471. / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №1, мод.3; №5, мод.276

⁴⁷ Саъдизода Ҷ., Азимов С.Ш. Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии муҳоҷирати меҳнатии дохилӣ ва берунӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияти факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2020. – № 1 (17). – С. 16-26.

Рӯйхати адабиёт:

1. Азимов С.Ш. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар баҳши муҳоҷирати меҳнатӣ // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (7-уми декабри соли 2020) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2020. – С. 333-340

2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 135.

3. Конвенсияи СММ оид ба ҳимояи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо аз 18-уми декабри соли 1990, ки бо резолютсияи Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид таҳти №45/158 қабул шудааст // Маҷмӯаи санадҳои асосии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳуқуқи инсон. Мураттибон: З. Ализода, Б. Сафаров, Ҷ. Саъдизода, С. Қодирӣ ва А. Солиев. – Душанбе: Контраст, нашри дуюм, 2016. – С. 246.

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират», аз 11 декабри соли 1999 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992, №12, мод. 320.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 2-юми январи соли 2018, №1471. / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, №1, мод.3; №5, мод.276

6. Одинаев К.С. Асосҳои назариявии равандҳои муосири муҳоҷирати меҳнатӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.01. / Одинаев Комрон Саидабровович. – Душанбе, 2019. – 124 с.

7. Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф., Азимов С.Ш. Ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ (воситаи таълимӣ) // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ҶДММ “Нӯшбод”, 2021. – 192 саҳ.

8. Саъдизода Ҷ., Азимов С.Ш. Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии муҳоҷирати меҳнатии дохилӣ ва берунӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (мачаллаи илмӣ-амалӣ). Нашрияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2020. – № 1 (17). – С. 16-26.

9. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ: дирӯз ва имрӯз // Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» баҳшида ба “25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” // Зери таҳрири н.и.х., дотсен Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 176.

10. Созишнома байни Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тартиби будубоши шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави Федератсияи Россия аз 1 октябри соли 2013,

№1255. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=120202
(санаи муроҷиат: 7.04.2020 с.)

11. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочират» / Зери таҳрири Узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, Раҳимзода Маҳмад Забир. – Душанбе, 2017. – С.54.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН АЗ ЗАРАРИ МАЪНАВӢ

Бобохонов Ф.А.

Муаллими калони кафедраи ҳуқуқ ва методикаи таълими он, факултети таърих ва педагогикаи Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт.

E-mail: farodil_ff@mail.ru

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Азизода У.А.

Фиишурда. Дар мақолаи мазкур асосҳои ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф, конститутсияҳои давлатҳои ҷаҳонро бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ намуда, доир ба рушди қонунгузори кишвар дар ин самт пешниҳодҳо намудааст.

Калидвожаҳо: асосҳои ҳуқуқӣ, асосҳои ҳуқуқии миллий, асосҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон, зарари маънавӣ

ПРАВОВАЯ ОСНОВА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ОТ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА

Бобохонов Ф.А.

Старший преподаватель кафедры права и его методики преподавания историко-педагогического факультета Педагогического института Таджикистана в Раштском районе.

E-mail: farodil_ff@mail.ru

Научный руководитель: доктор юридических наук, профессор Азизода У.А.

Аннотация. В данной статье рассматриваются правовые основы защиты прав человека от морального вреда. Автор провел сравнительно-правовой анализ конституций стран мира с Конституцией Республики Таджикистан о защите прав человека от морального вреда и внес предложения по развитию законодательства страны в этой сфере.

Ключевые слова: правовое основание; национальные правовые основы; международно-правовая основы; защита прав человека; моральный вред.

LEGAL BASIS FOR PROTECTING HUMAN RIGHTS FROM MORAL HARM

Bobokhonov F.A.

Senior Lecturer of the Department of Law and its Teaching Methods of the History and Pedagogy Faculty of the Pedagogical Institute of Tajikistan in the Rasht region.

E-mail: farodil_ff@mail.ru

Scientific adviser: Doctor of Law, Professor Azzizoda U.A.

Annotation. This article examines the legal framework for the protection of human rights from moral harm. The author conducted a comparative legal analysis of the constitutions of the countries of the world with the Constitution of the Republic of Tajikistan on the protection of human rights from moral harm and made proposals for the development of the country's legislation in this area.

Keywords: legal basis, national legal framework, international legal framework, protection of human rights, moral injury

Ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ новобаста аз табиати илмӣ доштаниш, дорои табиати меъёрии ҳуқуқӣ низ мебошад. Ҳуқуқҳои инсон, ки дар натиҷаи зарари маънавӣ поймол гардидаанд маҳз дар он ҳолатҳо мавриди ҳифз қарор мегиранд, ки дар меъёрҳои санадҳои ҳуқуқӣ мустақкам гардида бошанд. Ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ инсон ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз зарари маънавӣ мавзӯи танзими на танҳо қонунгузори миллии давлатҳо, балки санадҳои байналмилалӣ низ мебошад. Бинобар ин, асосҳои ҳуқуқи танзими ҳифзи ҳуқуқи инсонро аз зарари маънавӣ ба ду гурӯҳ ҷудо менамоем: асосҳои ҳуқуқи миллии ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ ва асосҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарари маънавӣ ҳамчун яке аз намудҳои зарари калон ба ҳаёти инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ, аллакай аз давраи тозасоҳибистиқлолии Тоҷикистон мавриди таваҷҷуҳи давлату ҳукумати кишвар қарор гирифта буд. Исботи бевоситаи ин гуфтор, маҳз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар худ меъёрҳои мухталифро доир ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ муқаррар кардааст.

Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санаи 6-уми ноябри соли 1994 боиси гузариши Тоҷикистон ба низоми нави ҳуқуқӣ гардид. Дар таърихи Тоҷикистон бори аввал санади олии ҳуқуқие қабул карда шуд, ки қариб тамоми соҳаҳои ҳуқуқи инсонро мавриди танзими

ҳуқуқӣ қарор додааст. Ин нахустин санаде буд, ки нисбат ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шуда, дар қисматҳои аввал ҷойгир карда шуданд. Ду хусусияти асосии Конститутсияи мазкур вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи инсон аз зарари маънавӣ дар он ифода мегардад, ки аввалан ҳуқуқҳои фитрии инсон ва шаҳрванд дақиқ эътироф карда шуда, ҳифз ва кафолати онро давлат бар уҳдаи худ гирифт. Дуюм бошад, ҳуқуқҳои фитрии инсон ба боби якум аз ҷумлаи муайянкунандаи асосҳои сохтори конститутсионӣ доништа шуда, дар боби дуюм бошад, пеш аз ҳуқуқҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, аввалан ҳуқуқҳои шахсӣ муқаррар карда шуд, ки чунин ҳолат дар Конститутсияҳои қаблӣ ба назар намерасиданд. Ин бори дигар исботи он буд, ки Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд буда, ба масъалаи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон диққати махсус зоҳир менамояд.

Дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мавқеи аввалро Конститутсия ишғол менамояд, ки меъёрҳои он қувваи олии ҳуқуқӣ дошта, мустақиман мавриди амал қарор мегиранд. Конститутсия санадест, ки дар танзим ва ҳифзи ҳуқуқҳои ғайримоддӣ инсон ва шаҳрванд нақши бунёдиро бозида, бевосита онҳоро эътироф намуда, ҳифзи ҳуқуқи онҳоро бавосита (ба воситаи дигар қонунҳо ва кодексҳо) пешбинӣ месозад.

Ҳуқуқҳои ғайримоддӣ инсон ва шаҳрванд дар Конститутсия ҷавҳари аксари меъёрҳои онро ташкил медиҳад. Дар Конститутсия нисбат ба инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахс «муқаддас» шуморида шудааст⁴⁸. Тавре аз фарҳанги истиллоҳи забони тоҷикӣ бармеояд, истиллоҳи «муқаддас» маънои покӣ ва азизу гиромӣ доштанро дорад. Пас, метавон гуфт, ки Конститутсия ҳуқуқу озодиҳои инсонро пок ва азизу гиромӣ шуморидааст ва ин аз мақоми ҳуқуқу озодиҳои инсон дар кишвар дарак медиҳад. Бояд зикр намоям, ки Конститутсия ҳуқуқу озодиҳои инсонро на танҳо поку азиз шуморидааст, балки онҳоро ҳамчун арзиши олии доништа⁴⁹, мақому мартабаи бузург додааст, ки дигар ҳеч чизе аз рӯи арзишмандӣ ба инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ баробар шуда наметавонад. Аниқтараш, Конститутсия дигар ба чизе чун инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ мақоми арзиши олиро на додааст. Чунин мақом доштани инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ ошкорро аз демократӣ ва ҳуқуқбунёд будани Тоҷикистон дарак медиҳад. Маврид ба зикр аст, дар ин муқарраротҳо ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ низ дар назар дошта шудаанд.

Конститутсия ҳамзамон дорои меъёрҳои мебошад, ки дақиқан ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддиро муқаррар менамояд. Аз ҷумла, дар меъёре пешбинӣ гардидааст, ки ҳаёт, қадр, номӯс ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон

⁴⁸ Ниг.: Муқаддимаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. (бо тағйири иловаҳои соли 2016, матни тоҷикӣ).

⁴⁹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 5. қ. 1.

дахлнопазиранд⁵⁰. Тамоми номгӯи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ, ки дар боло зикр намуда будем, дар таркиби ин меъёр дохил мешаванд. Меъёри мазкур, се неъматҳои ғайримоддӣ муҳимтарини инсон: ҳаёт, қадр ва номӯсро бевосита муқаррар намуда, ҳамзамон онҳоро дахлнопазир шуморидааст. Истиллоҳи «дахлнопазир», ки дар фарҳанг аслан «дахолатнопазир» истифода карда шудааст, маънои надоштани имкон ва тавони дахолатро дорад. Аз ин бармеояд, ки касе имкон ва тавони дахолат карданро ба ҳаёт, қадр ва номӯси шахс надорад. Маврид ба зикр аст, ки дар меъёри номбурда ибораи «ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон» муқаррар шудааст, ки тафсири васеъро металабад. Дар зери ин ибора тамоми ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ инсон дохил мешаванд, ки ҳамаи онҳо дахлнопазиранд. Аммо дар ин меъёр баъзе аз нофаҳмиҳо ба назар мерасанд. Аввал он, ки кадом ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ инсон дақиқан дар ин меъёр дохил мешаванд? Зеро меъёри ҳаволақунанда пешбинӣ нагардидааст. Яъне, муқаррар нашудааст, ки кадом қонун доираи онҳоро дақиқ пешбинӣ мекунад. Аз ин рӯ, беҳтар мебуд, ки дар моддаи 5-и Конститутсия дар ҷои ибораи «ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон» номгӯи дақиқи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ инсон муқаррар карда мешуд ва ё меъёри ҳаволақунанда ба дигар қонунҳо пешбинӣ мегардид. Мисол, дар моддаи 41 муқаррар шудааст, ки шаклҳои дигари таълимиро қонун муайян мекунад ва масъалаи танзими шаклҳои таҳсил ба дигар қонунҳо ҳавола карда шудааст. Масъалаи дуюм бошад, ин дахлнопазир эълон кардан мебошад. Дар сурати дахлнопазир эълон кардан дар ҳеҷ марвид набояд он ҳуқуқу озодиҳо маҳдуд карда шаванд, вале бисёре аз ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ дар баъзе ҳолатҳо маҳдуд карда мешаванд. Яъне, ҳам дахлнопазир эълон карда шудаанд ва ҳам маҳдуд карда мешаванд. Аз ҷумла, ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ, озодии ҳаракат ва интиҳоби маҳали зист, ҳуқуқ ба номдорӣ. Масалан, ҳаёти шахсии инсон дар асоси ибораи «ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон»-и моддаи 5 дахлнопазир буда, дар моддаи 23 дахолат кардан ба он манъ карда шудааст, вале дар моддаи 47 маҳдуднамоии он дар шароити вазъияти ғавқулода сарфи назар шудааст. Яъне, маҳдуд карда мешавад. Ба андешаи мо ҷунин ҳолат духурагии меъёрҳоро ба вучуд оварда, қувваи ҳуқуқии меъёрҳои Конститутсияро заиф мегардонад. Бинобар ин, беҳтар мешавад, ки дар моддаи 5 қисми 2-и Конститутсия номгӯи дақиқи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ инсон ва шахрванд пешбинӣ карда шаванд ва масъалаи дахлнопазирии онҳо вобаста ба хусусиятҳои ҳуқуқу озодиҳо таҷдиди назар карда шавад.

Яке аз ҳуқуқҳои ғайримоддӣ инсон – ин ҳуқуқ ба ҳаёт мебошад. Ҳаёт яке аз неъматҳои муқаддас ва ҷудонопазирӣ инсон ва ҳуқуқ ба ҳаёт аз ҷумлаи муҳимтарини ҳуқуқҳои ғайримоддӣ ба ҳисоб мераванд. Маҳз бо шарофати ҳамин неъмат ва ҳуқуқ инсон имконият пайдо мекунад то аз дигар неъматҳо ва ҳуқуқҳои ғайримоддӣ худ истифода намояд. Яъне,

⁵⁰ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 5. қ. 2.

ҳуқуқ ба ҳаёт сарчашмаи асосии дигар ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон мебошад. Аз ин ҷост, ки Конститутсия ҳуқуқдорӣ ҳар як инсонро ба ҳаёт муқаррар карда, маҳрум кардан аз ҳаётро ба истисноӣ ҳукми суд манъ менамояд⁵¹.

Дар ташаккул ва пешрафти инсон шахсияти ӯ нақши муҳим дорад. Шахсияти инсон ҳам дар олами равонӣ ва ҳам дар олами ҷисмонӣ ӯ нақши калидиро бозида, обрӯю эътибор, шаъну шараф ва дигар неъматҳои маънавӣ маҳз баҳри нигоҳдошт ва ташаккули шахсияти инсон зарур мебошанд. Дахлат кардан ба шахсияти инсон боиси ҳалалдор шудани бисёре аз ҳуқуқҳои ӯ меградад, зеро тамоми неъматҳои маънавӣ унсурҳои таркибӣ ва ҷудонопазири шахсияти инсон мебошанд. Мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифтани шахсияти инсон дар илмҳои ҷомеашиносӣ, равоншиносӣ, фалсафа низ аз муҳиммӣ он дарак медиҳад. Аз ин ҷост, ки дар Конститутсия давлат дахлнопазирии шахсро қарор дода, мавриди омӯзиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор гирифтани ӯро манъ менамояд⁵². Дар ин меъёр низ баъзе муаммоҳо ба назар мерасанд. Якум, Конститутсия дахлнопазирии шахсро ҳамчун қарорати давлатӣ муқаррар кардааст, вале дар фасли 6, боби 15-и Кодекси ҷиноятӣ бошад, сухан дар хусуси татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ меравад. Албатта, чунин ҷораҳо ба манфиати ҳуди шахс ва ҷомеаю давлат нигаронида шудааст, аммо магар муҳолифати меъёрҳо ба назар намерасад? Ба андешаи мо боби 15-и Кодекси ҷиноятӣ ба моддаи 5, қисми 2 ва моддаи 18 қисми 3-и Конститутсия муҳолифат менамояд. Барои он, ки ин муҳолифат аз байн равад, бояд дар меъёри моддаи 18-и Конститутсия ибораи «ба истисноӣ ҳолатҳое, ки қонун муайян кардааст» пешбинӣ мегардид. Аммо чунин ибора муқаррар нашудааст. Пас, меъёри моддаи 10-и конститутсия дар хусуси эътибори олий доштани меъёрҳои он зерин савол қарор мегирад. Зеро муқаррар шудааст, ки «Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки ҳилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд»⁵³. Дар меъёри моддаи 18-и Конститутсия ҳамзамон масъалаи мавриди шиканҷа, ҷазо ва муносибати бераҳмона қарор нагирифтани инсон муқаррар шудааст, ки яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон буда, дар ҳеҷ ҳолат маҳдуд карда намешавад. Вале дар ин меъёр мафҳуме истифода гардидааст, ки каме нофаҳмиро бавучуд меоварад. Ин мафҳуми «ҷазо» мебошад. Аз рӯи меъёри номбурда, ба касе ҷазо раво дида намешавад, вале он ҳама ҷазоҳое, ки дар қисми махсуси кодекси ҷиноятӣ ва ё дар дигар санаҳо нисбати инсон пешбинӣ гардидааст зерин савол қарор мегиранд. Ин ҳолат боз духурагӣ ва муҳолифатро пеш меоваранд. Ҳамзамон, бинобар сабаби ҳуқуқи мутлақ будан ва дар ҳеҷ маврид

⁵¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 18. қ. 1,2.

⁵² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 18. қ. 3.

⁵³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 10. қ. 1.

мавриди маҳдуднамоӣ қарор нагирифтаниш, наметавон дар ин меъёр ҳолатҳои истисноиро илова намуд. Аз ин рӯ, мо бар он андешаем, ки мавҷудияти мафҳуми «ҷазо» дар меъёри моддаи 18-и Конститутсия номувофиқ буда, беҳтар мешуд, ки он бардошта мешуд.

Искандаров З.Х. қайд намудааст, ки ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ шахсият арзишҳои аз ҳамдигар ҷудонопазир мебошанд. Озодии инсон бе дахлнопазирӣ ва дахлнопазирӣ шахсият бе озодӣ буда наметавонанд. Аз ин рӯ, мазмуни ҳуқуқ ба озодӣ ва ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ шахсият ба ҳам наздики дошта, ҳамдигарро пурра менамоянд⁵⁴. Конститутсияи Федератсияи Россия бошад, пурратар муқаррар кардааст, ки «ҳар кас ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирӣ шахсӣ дорад»⁵⁵. Аммо дар моддаи 18-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дахлнопазирӣ шахсӣ кафолат дода шуда, ҳуқуқ ба озодӣ муқаррар нашудааст. Муҳаққиқ Искандаров З.Х. низ мазмуни меъёри моддаи 18-ро маҳдуд дониста, истисно шудани озодии шахсиро ёдовар шудааст⁵⁶.

Яке аз ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон – ин ҳуқуқ ба ҳаёти шахсӣ ва дахлнопазирӣ ҳаёти шахсӣ мебошад. Ҳаёти шахсии инсон аз унсурҳои иборат мебошад, ки баҳри ҳаёти осоишта ва пешрафти инсон мусоидат мекунанд. Маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахс, ки ба доираи ҳаёти хусусии инсон шомил мебошанд, аз ҷумлаи ҳуқуқҳои ғайримоддии ӯ ба шумор мераванд. Ин аст, ки Конститутсия ин доираи ҳуқуқҳоро дар худ танзим намуда, даҳлат ба онҳоро манъ намудааст. Ҳамчунин, муқаррар менамояд, ки ба паҳннамоии маълумотҳои хусусияти шахсӣ доштаи инсон бе розигии ӯ иҷозат дода намешавад⁵⁷. Дар мазмуни моддаи 23 ҳамзамон ҳуқуқ ба сирри шахсӣ ва оилавӣ дохил мешаванд. Фикр мекунам, беҳтар мебуд, ки ҳуқуқ ба сирри шахсӣ ва оилавӣ ба таври дақиқ муқаррар карда мешуд. Зеро меъёри моддаи 23 хеле маҳдуд буда, бисёре аз ҷанбаҳои ҳаёти шахсиро фаро намегирад. Дар Конститутсияи Федератсияи Россия нисбатан беҳтар муқаррар гардидааст, ки «ҳар кас ба дахлнопазирӣ ҳаёти хусусӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, ҳифзи номӯс ва номи нек ҳуқуқ дорад»⁵⁸. Тавре аз меъёр бармеояд, ҳаёти хусусии инсон дар Конститутсияи Федератсияи Россия пурратар муқаррар шуда, ҳама ҷанбаҳои онро фаро гирифтааст. Дар муқоиса бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин муқаррарот хеле васеъ ва фарқкунанда мебошад. Дар Конститутсияи Тоҷикистон, аввалан ҳаёти хусусии шахс дахлнопазир эътироф карда нашудааст, сониян бошад, ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ сирри шахсӣ ва оилавӣ ва ҳифзи номи неку номӯси шахс муқаррар нагирдидааст. Фикр мекунам, баҳри танзим ва ҳифзи

⁵⁴ Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. Душанбе, 2006. – С. 6,7.

⁵⁵ Конститутсияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993. (матни русӣ). – М. 22.

⁵⁶ Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. Душанбе, 2006. – С. 8.

⁵⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 23.

⁵⁸ Конститутсияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993. (матни русӣ). – М. 23.

ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд беҳтар мешуд, ки чунин камбудии ислоҳ карда шаванд.

Ҳуқуқ ба рафтуомади озод ва интиҳоби озоди ҷои зист, аз ҷумлаи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ба ҳисоб меравад. Бо истифода аз ин ҳуқуқ, шахс метавонад дар пешрафти ҳаёт ва ташаккули шахсияти худ мусоидат намояд. Аз ин рӯ, поймол кардани ин ҳуқуқу озодӣ низ ба раванди муътадили ҳаёти инсон ва ташаккули пешрафти ӯ таъсири манфӣ мерасонад. Бинобар ин, Конститутсияи ҳуқуқдорӣ ҳар як инсонро ба интиҳоби озоди маҳали зист ва рафтуомади озод эътироф кардааст⁵⁹.

Ҳуқуқ ба озодии вичдон ва эътиқодӣ динӣ яке аз қадимтарин ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон ба ҳисоб меравад, ки ҳанӯз аз Эъломияи ҳуқуқи Куруши Кабир сарчашма гирифта, дар тамоми низомҳои таърихӣ ҳуқуқӣ маҳаки асосиро ташкил меод. Ин ҳуқуқ, аз қадим эътироф гардида, то ҳол яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон ба шумор меравад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳуқуқро дар моддаи 26 муқаррар кардааст, вале танҳо ҳуқуқ ба интиҳоби озоди дин ва иштирок дар маросимҳои диниро ифода мекунад ҳалос. Ин ҳуқуқ аслан аз ду ҷузъ иборат мебошад: яке ҳуқуқ ба озодии вичдон ва дигаре ҳуқуқ ба озодии эътиқод. Конститутсияи Федератсияи Россия ин масъаларо пурратар пешбинӣ карда, ҳуқуқ ба озодии вичдон ва эътиқодно ба ҳар кас кафолат додааст⁶⁰. Бинобар ин, беҳтар мешуд, ки моддаи 26-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ифодаи «ба ҳар кас ҳуқуқ ба озодии вичдон ва эътиқод кафолат дода мешавад...» оғоз мегардид.

Озодии суҳан низ аз ҷумлаи озодиҳои ғайримоддии инсон ба ҳисоб меравад. Дар санадҳои байналмилалӣ ин озодӣ ҳамчун озодии фикр, ақида ва ё баёни озодонаи ақида муқаррар гардидааст. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, озодии суҳан ҳамчун кафолат муқаррар карда шудааст⁶¹. Аммо фикр мекунам, ки чунин муқаррарот каме нисбӣ аст, зеро ҷузъи дигари озодии суҳан ин озодии фикр мебошад, ки он дар баробари озодии суҳан пешбинӣ нагардидааст. Конститутсияи Федератсияи Россия муқаррар мекунад, ки «ба ҳар кас озодии фикр ва суҳан кафолат дода мешавад»⁶². Ин ҳуқуқу озодии ғайримоддии инсон, хусусияти таърихӣ дошта, аз низоми ҳуқуқии зардуштӣ маншаъ мегардад. Ҳанӯз дар Авесто «пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек» аз рӯи принципи интиҳоби озод муқаррар шуда буд⁶³. Аз рӯи ин меъёр, се озодии ғайримоддӣ ба миён меояд, ки онҳо озодии фикр, озодии суҳан ва озодии рафтор мебошанд. Мо даъво бар он мекунем, ки низоми ҳуқуқии зардуштӣ хоси мардуми форсу тоҷик буда, дар Тоҷикистони таърихӣ амал кардааст, пас чаро муқарраротҳои онро ҳудӣ мо ҳамчун таҷриба истифода

⁵⁹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 24.

⁶⁰ Конститутсияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993. (матни русӣ). – М. 28.

⁶¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 30.

⁶² Конститутсияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993. (матни русӣ). – М. 29.

⁶³ Авесто. Ҷилди 1. - Душанбе, 2014. – Яснон $\frac{3}{4}$.

намебарему дигарон истифода мебаранд? Бинобар ин, беҳтар мешавад, ки дар моддаи 30-и Конститутсияи Тоҷикистон муқаррароти зайл ифода мегардид: «ба ҳар кас озодии фикр, суҳан ва рафтор кафолат дода мешавад. Истифодаи ин озодиҳо набояд ҳуқуқу озодиҳои дигаронро вайрон кунад».

Саломатӣ яке аз неъматҳои дигари маънавӣ мебошад, ки ҳар кас ба он ҳуқуқи ҷудонопазир дорад ва ин ҳуқуқ, аз ҷумлаи ҳуқуқҳои ғайримоддӣ ба ҳисоб меравад. Саломатии шахс ба маънои васеъ фаҳмида мешавад, яъне он ҳам саломатии ҷисмонӣ ва ҳам саломатии равонию фаро мегирад. Бинобар ин, вақте мо ҳуқуқ ба саломатӣ гуфтем, пас ҳуқуқ ба саломатии равонию низ дар назар дорем. Дуюмин неъмат маънавия, ки арзиши баланд дорад, саломатӣ ба ҳисоб меравад. Зеро дар сурати зарар расонидан ба саломатӣ, шахс дигар аз баъзе ҳуқуқҳои худ истифода бурда наметавонад. Аз ин ҷост, ки Конститутсия ба ҳар кас доштани ҳуқуқ ба ҳифзи саломатиро муқаррар кардааст⁶⁴.

Моликияти зеҳнӣ ҳарчанд хусусияти моддӣ дошта бошад, ҳам вале аз неъматҳои маънавӣ сарчашма гирифта, ба гурӯҳи ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон дохил мешавад. Ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ аз ду гурӯҳи ҳуқуқҳо иборат мебошад: ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ. Бинобар ин, ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулке, ки аз моликияти зеҳнӣ бармеоянд ҳамчун неъматҳои маънавӣ ва ҳуқуқҳои ғайримоддӣ эътироф карда мешаванд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчанд ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ кафолат дода нашуда бошад ҳам, вале дар ҳимояи қонуни будани моликияти зеҳнӣ муқаррар гардидааст⁶⁵. Конститутсияи Федератсияи Россия бошад, айнан ҳуқуқ ба моликияти зеҳниро муқаррар накардааст, вале дар меъёри дигар чунин ҳуқуқро пешбинӣ кардааст, ки ба гурӯҳи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ шомил мебошад: «ҳар кас ҳуқуқ дорад озодона қобилиятҳои худро истифода барад»⁶⁶. Чунин ҳуқуқ дар қонунгузори Тоҷикистон ба назар намерасад.

Ҳамин тавр, аз муқарраротҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсонро эътироф карда мавриди танзимнамоии ҳуқуқӣ қарор додааст. Дар баробари ин, масъалаи эътироф ва танзими ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон дар Конститутсия нисбатан маҳдуд ба назар расида, каме ба равшанамой ва дақиқгардонӣ ниёз доранд. Мо доир ба масъалаи танзими эътирофи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд дар Конститутсия гуфта гузаштем, акнун дида мебароем, ки Конститутсия масъалаи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро чӣ гуна марвиди танзим қарор додааст?!

⁶⁴ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 38.

⁶⁵ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 40.

⁶⁶ Конститутсияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993. (матни русӣ). – М. 34.

Ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд дар Конститутсия бевосита ва ё дар мазмуни баъзе меъёрҳо танзим гардидааст. Дар Конститутсия бо меъёрҳои зиёде вохӯрдан мумкин аст, ки дар ин ё он шакл ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро муқаррар менамоянд. Пеш аз ҳама Конститутсия дар моддаи 5 муқаррар намудааст, ки «ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд»⁶⁷. Маҳз дар зери ибораи «ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд» ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ низ дохил мешаванд. Яъне, дар асоси ин меъёр, давлат ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро на танҳо эътироф ва риоя мекунад, балки мавриди ҳифзнамояи низ қарор медиҳад. Дар меъёри дигар Конститутсия асосҳои ҳуқуқи ҳифзкунандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро муқаррар кардааст, ки мутобиқи он Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, асосҳои ҳифзкунандаи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба ҳисоб мераванд⁶⁸. Дар ин меъёр низ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд мазмунан дар зери ибораи «ҳуқуқу озодиҳо» ифода карда шудааст.

Конститутсия ҳифзи судии ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро муқаррар кардааст, ки дар ин асос ба ҳар шахс кафолати ҳифзи судӣ ва ҳамзамон ёрии ҳуқуқӣ дода шудааст⁶⁹. Ҳар як инсон метавонад, дар сурати поймол гардидани ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддияш аз кафолати номбурда истифода карда, ҳуқуқу озодиҳои поймолгардидаашро барқарор ва ҳифз намояд. Дар баробари ин Конститутсия муқаррар менамояд, ки ҳуқуқи ҷабрдидаи қонун ҳифз мекунад ва давлат ҷуброни зарарро барои ӯ кафолат медиҳад⁷⁰. Ин меъёр нисбатан равшантар масъалаи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддиро муқаррар кардааст. Мутобиқи ин меъёр ҳар як нафаре, ки ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддияш поймол карда шудааст, давлат мутобиқи қонун ҳуқуқу озодиҳои поймолшударо ҳифз карда, зарари ба ҷабрдида расидаро ҷуброн мекунад. Бояд зикр намоям, ки мафҳуми «зарар»-и дар меъёр овардашуда умумӣ буда, зарари маънавиро низ фаро мегирад. Дар Конститутсияи Федератсияи Россия масъалаи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар сурати расонидани зарар дар ду шакл муқаррар гардидааст: «возмещение ущерба» ва «компенсацию причиненного ущерба»⁷¹. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҷуброни зарар ва товони зарар муқаррар гардидааст⁷².

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҳифз ва барқарорнамоии ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро, ки

⁶⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 5, қ. 3.

⁶⁸ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 14.

⁶⁹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 19.

⁷⁰ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 21.

⁷¹ Конститутсияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993. (матни русӣ). – М. 42,52,53.

⁷² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 21,32.

дар натиҷаи расонидани зарари маънавӣ поймол карда шудаанд, дар шакли рӯёнидани товони зарари маънавӣ муқаррар намуда, доираи субъектони зараррасонро низ муқаррар намудааст. Аз ҷумла, «товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шахсони ҳуқуқӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо рӯёнида мешавад»⁷³. Дар ин меъёр Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо Конститутсияи Федератсияи Россия иловатан мафҳуми «зарари маънавӣ»-ро муқаррар кардааст. Зеро чунин мафҳум дар Конститутсияи Федератсияи Россия ба назар намерасад. Маврид ба зикр аст, ки ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд вобаста ба намудҳои зарар ва ҷуброни онҳо фарқ мекунад. Дар сурати вайрон шудани ҳуқуқу озодиҳои молумулкӣ ба шахс зарари моддӣ расонида мешавад ва ин зарар бояд ҷуброн карда шавад. Аммо дар сурати вайрон кардани ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ ба шахс зарари маънавӣ расонида шуда, на ин ки ҷуброн, балки барқарор карда мешавад. Мафҳумҳои «возмещение» ва «компенсация» вобаста ба намуди зарар муқаррар карда шудаанд. Дар бисёри адабиётҳои ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкӣ аз зарари моддӣ мафҳуми «компенсация» ва барои ҳифзи ҳуқуқҳои ғайримолумулкӣ аз зарари маънавӣ мафҳуми «возмещение» истифода карда мешавад. Аммо дар фарҳанги истиллоҳоти забони тоҷикӣ бошад, ин ду мафҳум қариб ба як маъно «ҷуброн, подош, товон, пурра кардан» фаҳмида мешавад. Дар қонунгузориҳои кишвар бошад, истифодаи ин мафҳумҳо каме омехта ба назар мерасад. Мисол, дар Кодекси ҷиноятӣ мафҳуми «талофӣ» истифода карда шудааст⁷⁴, вале дар Кодекси гражданин бошад, мафҳуми «ҷуброни зиёни маънавӣ» истифода гардидааст⁷⁵, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурий бошад, мафҳуми «рӯёнидани зарари маънавӣ»-ро истифода мебарад⁷⁶. Ин омехтагӣ дар ҳуди Конститутсия низ ба назар мерасад, зеро дар моддаи 21 ҷуброни зарар ва дар моддаи 32 товони зарар истифода гардидааст. Бинобар ин, беҳтар мебуд, ки дар Конститутсия масъалаи ҷуброни зарари моддӣ ва товони (талофӣ, пурра кардан)-и зарари маънавӣ дар алоҳидагӣ муқаррар карда мешуданд ва дар асоси ин меъёрҳо санадҳои дигари ҳуқуқӣ такмил дода мешуд.

Бояд зикр намоям, ки масъалаи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддӣ дар Конститутсия бо ин ҳама ба анҷом намерасад. Конститутсия меъёри нисбатан дақиқтар муқаррар намудааст, ки мутобиқи он эҳтиром кардани ҳуқуқу озодиҳо ва шаъну шарафи шахс вазифаи ҳар кас доништа шудааст⁷⁷.

⁷³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 32. қ. 3.

⁷⁴ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.07.1998. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998). – М. 85.

⁷⁵ Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) аз 30.06.1999. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999). – М. 12, 171.

⁷⁶ Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2008. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008). – М. 54.

⁷⁷ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994. – М. 42.

Дар асоси ин меъёр ҳар як инсон вазифадор аст, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои дигарон ва шаъну шарафи онҳоро эҳтиром намояд. Ин масъала низ аз ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд дарак медиҳад.

Мо то кунун масъалаи танзими эътироф ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намуда гузаштем, акнун зарур мебудем, ки ин таҳлиро дар муқоиса бо баъзе аз конститутсияҳои кишварҳои хориҷ дида бароем. Яке аз кишварҳои, ки аз ҷиҳати қонунгузорӣ ба ҷумҳурии мо наздик аст, ин Федератсияи Россия мебошад. Дар Конститутсияи Федератсияи Россия муқаррар гардидааст, ки шаъну шарафи шахсро давлат ҳифз менамояд ва ҳеҷ чизе барои маҳдудсозии он асос шуда наметавонад⁷⁸. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Халқии Хитой бошад, масъалаи мазкур нисбатан васеъ ва дақиқ муқаррар гардидааст. Аз ҷумла, дар моддаи 38-и он зикр гардидааст, ки шараф ва қадру қимати шахрванди Ҷумҳурии Халқии Хитой дахлнопазир мебошад. Бо қадом роҳе, ки набошад, шахрвандро гирифтори таҳқиру тухмат ва айбдоркунии дурӯғӣ кардан манъ аст⁷⁹. Конститутсияи Ҷопон бошад, муқаррар менамояд, ки «ҳамаи одамон бояд ҳамчун шахсият эҳтиром карда шаванд»⁸⁰. Аз мазмуни меъёри дигари санади Ҷапонӣ бармеояд, ки ҳар кас ҳуқуқ ба товони зарар дорад, новобаста аз таъбиш⁸¹. Конститутсияи Литва низ аз ин масъала истисно набуда, муқаррар менамояд, ки шахсияти инсон дахлнопазир аст ва шаъну шарафи инсон аз тарафи қонун ҳифз карда мешавад⁸². Ҳамзамон, санади мазкур дар меъёри дигари худ ҳаёти хусусии шахсро дахлнопазир эътироф кардааст⁸³. Конститутсияи Литва ба масъалаи ҳуқуқҳои ғайримоддии инсон бештар таъкид карда, вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи инсон ҳангоми зарар дидан муқаррар менамояд, ки зарари моддӣ ва маънавия ба шахс расонидашуда, бо қонун барқарор карда мешавад⁸⁴. Яке аз кишварҳои бо мо ҳамсоя ин Ҷумҳурии Қирғизистон мебошад, ки ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқҳои ғайримоддӣ таваҷҷуҳи хоса дошта, дар Конститутсияи худ муқаррар намудааст, ки «шаъну шарафи инсон дар Ҷумҳурии Қирғизистон мутлақ ва дахлнопазир мебошад»⁸⁵. Ғайр аз ин, Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон яке аз нахустин конститутсияҳои мебошад, ки ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро пурратар ва дақиқ муқаррар кардааст. Аз ҷумла, дар он омадааст, ки ҳар кас дар Ҷумҳурии Қирғизистон дорои чунин ҳуқуқҳо мебошад: ҳаққи зиндагӣ, дахлнопазирии ҷисмонӣ ва руҳӣ; озодӣ ва бехатарии шахсӣ; инкишофи озодонаи шахсияти худ; озодии эътиқоди

⁷⁸ Конститутсияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993. (матни русӣ). – М. 21.

⁷⁹ Конститутсияи Ҷумҳурии Халқии Хитой аз 4.12.1982. (матни русӣ). – М. 38.

⁸⁰ Конститутсияи Ҷопон аз 3. 05. 1947. (матни русӣ). – М. 13.

⁸¹ Конститутсияи Ҷопон аз 3. 05. 1947. (матни русӣ). – М. 16.

⁸² Конститутсияи Литва аз 11.10. 2005. (матни русӣ). – М. 21.

⁸³ Конститутсияи Литва аз 11.10. 2005. (матни русӣ). – М. 22.

⁸⁴ Конститутсияи Литва аз 11.10. 2005. (матни русӣ). – М. 30.

⁸⁵ Конститутсияи Ҷумҳурии Қирғизистон 5.05.1993. (матни русӣ). – М. 15.

динӣ, рӯҳӣ ва мазҳабӣ; нигоҳдоштани маҳрамияти номаҳо; нигоҳдоштани шаъну эътибор, озолии зиндагии шахсӣ, асрори шахсӣ ва оилавӣ ва ғ.⁸⁶

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муқоисаи он бо конституцияҳои дигар кишварҳои ҷаҳон маълум гардид, ки вобаста ба масъалаи танзими ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд кафолатҳои зиёдеро муқаррар карда, ҳамзамон дар тақмили қонунгузории кишвар нақши бузургро бозидааст. Конституцияи ҷумҳурий неъматҳои маънавӣ ва ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрвандро мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор дода, дар баробари ин ҳифзнамоя ва барқарорсозии ҳуқуқу озодиҳои поймолшударо муқаррар кардааст. Тавре дар боло гуфта гузаштем, дар Конституция ва қонунгузории кишвар доир ба масъалаи эътироф ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримодди инсон ва шахрванд баъзе аз нофаҳмоӣҳо ва камбудӣҳо ҷой доранд, ки ислоҳи саривақтиро тақозо мекунанд. Бинобар ин, беҳтар мешавад, ки дар Конституцияи ҷумҳурий масъалаи эътироф ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд мавриди таҷдиди назар қарор дода шуда, номгӯи он ҳуқуқу озодиҳо пурратар ва дақиқ муқаррар карда шаванд. Ҳамзамон, ба масъалаи ҳифзи инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии ӯ, аз зарари маънавӣ каме равшанӣ андохта шуда, роҳҳои барқарорнамоя ва талофӣ кардани онҳо дар меъёрҳои алоҳида марвиди танзими ҳуқуқӣ қарор дода шаванд. Маҳз дар ин сурат масъалаи эътироф ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои ғайримоддии инсон ва шахрванд дар сатҳи қонёкунанда хоҳад расид ва Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ин масъала дар нисбат ба конституцияҳои кишварҳои хориҷ мавқеи баландтарро соҳиб хоҳад гардид.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994.
2. Конституцияи Федератсияи Россия аз 25.12.1993.
3. Конституцияи Ҷумҳурии Халқии Хитой аз 4.12.1982.
4. Конституцияи Ҷопон аз 3.05.1947.
5. Конституцияи Литва аз 11.10.2005
6. Конституцияи Ҷумҳурии Қирғизистон 5.05.1993.
7. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.07.1998. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998).
8. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) аз 30.06.1999. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999).
9. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2008. (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008).
10. Авесто. Ҷилди 1. - Душанбе, 2014.
11. Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. Душанбе, 2006.

⁸⁶ Конституцияи Ҷумҳурии Қирғизистон 5.05.1993. (матни русӣ). – М. 16.

ЭЪТИРОФИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН ДАР ҚУРӢОН**Холикова О.А.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон**Тел.:** (+992) 918-42-04-42**E-mail:** ominajon55@mail.ru**Роҳбари илмӣ:** Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**Муқарриз:** Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Қуръон – китоби муқаддаси динӣ буда, дар асоси он давлату давлатдорӣ ва ҳуқуқу ҳуқуқэҷодкунии низоми ҳуқуқии давлатҳои мусулмонӣ ва оилаи ҳуқуқи мусулмонӣ дар ҷаҳон пайдо гаштааст. Дар ин китоби илоҳӣ меъёрҳои динӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ ҷойгир шудаанд. Меъёрҳои ҳуқуқии Қуръон ба меъёрҳои ҳуқуқи давлатӣ, шаҳрвандӣ, оилавӣ, ҷиноятӣ ва дигар намудҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷудо мешаванд. Дар Қуръон меъёрҳои ҳуқуқие, ки дар онҳо эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон қафолат дода шудааст, хеле зиёданд. Муаллиф дар мақолаи мазкур он меъёрҳои ҳуқуқии Қуръонро овардааст, ки дар онҳо эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон қафолат дода шудааст ва онҳоро мавриди омӯзишу тадқиқ қарор дода, хулосабарориҳо қардааст, ки аз аҳамият холи нестанд.

Қалидвожаҳо: Қуръон – аввалин сарчашмаи ҳуқуқи мусулмонӣ, арзишҳои умумиинсонӣ дар Қуръон, меъёрҳои ҳуқуқии Қуръон, ки дар онҳо эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон қафолат дода шудааст, эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар Қуръон.

ПРИЗНАНИЕ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В КОРАНЕ**Холикова О.А.,**ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета**Тел.:** (+992) 918-42-04-42**E-mail:** ominajon55@mail.ru**Научный руководитель:** Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент**Рецензент:** Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Коран – священная религиозная книга, на основе которого возникла государства и государственного, право и правотворчества правовых систем мусульманских государств и мусульманской правовой семьи в мире. В этой божественной книге содержатся религиозные, нравственные, правовые и другие социальные нормы. Правовые нормы Корана разделяются на государственные, гражданские, семейные, уголовные и другие виды правовых норм. В Коране много правовых норм, которые в них гарантировано признаны прав человека. Автор в данной статье приводит те правовые нормы Корана, в которых гарантировано признание прав человека, изучает и исследует их и в заключении делает выводы, которые имеют большое значение.

Ключевые слова: Коран – первоисточник мусульманского права, общечеловеческие ценности в Коране, правовые нормы Корана, в которых гарантировано признание прав и свобод человека, признание прав и свобод человека в Коране.

RECOGNITION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE QURAN

Kholikova O.A.,

Assistant of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty of the Tajik National University

Phone.: (+992) 918-42-04-42

E-mail: ominajon55@mail.ru

Research supervisor: Sadizoda J., candidate of legal Sciences, associate Professor

Reviewer: Shoev F.M., candidate of legal Sciences, associate Professor

Abstract: The Koran is a sacred religious book, on the basis of which the state and state science, law and lawmaking of the legal systems of Muslim states and the Muslim legal family in the world arose. This divine book contains religious, moral, legal and other social norms. The Koran's legal norms are divided into state, civil, family, criminal and other types of legal norms. There are many legal norms in the Koran, which in them are guaranteed recognized human rights. In this article, the author cites those legal norms of the Koran, in which the recognition of human rights is guaranteed, studies and examines them, and in conclusion draws conclusions that are of great importance.

Keywords: Koran - the primary source of Islamic law, universal values in the Koran, legal norms of the Koran, which guarantee the recognition of human rights and freedoms, recognition of human rights and freedoms in the Koran.

Яке аз сарчашмаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик Қуръон⁸⁷ ба ҳисоб меравад. Қуръон – сарчашмаи нахустин, асосӣ ва аввалиндарча дар ҳуқуқи мусулмонӣ мебошад⁸⁸. Ин китоби муқаддас дар баробари меъёрҳои динӣ ва ахлоқӣ, ҳамзамон дар худ меъёрҳои зиёди ҳуқуқиро ҷой додааст. Ба қавли олимону муҳаққиқон китоби муқаддаси Қуръон дар тӯли 22 сол (610-632) нозил шуда, аз 114 сура ва 6225 (6236) оят иборат буда, бештар аз 500 ояти он дорои меъёрҳои ҳуқуқиест, ки бисёре аз онҳо ба ҳуқуқи инсон низ тааллуқ доранд ва муносибатҳои муҳимми ҷамъиятиро мавриди танзим қарор медиҳанд⁸⁹. Дар Қуръон ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба озодӣ, ҳуқуқ ба моликият, ҳуқуқ ба саломатӣ, ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил, ҳуқуқ ба ҳимоя ҳангоми пиронсолӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқи занон, ҳуқуқи ятимон ва дигар ҳуқуқҳои озодиҳои инсон танзими ҷамаҷонибаи худро ёфтаанд⁹⁰.

Ҳангоми омӯзишу тадқиқоти мавзӯи мазкур аз ин сарчашмаи муқаддаси динӣ, давлатӣ ва ҳуқуқӣ, ки бисёре аз ҳуқуқҳои озодиҳои инсон

⁸⁷ Ниг.: Коран / перевод смыслов и комментарии И.В. Пороховой. – М.: Аль-Фуркан, 2000. – 816 с.; Тафсири осонбаёни Қуръон. Муаллиф ва мутарҷим: Абӯаломуддин Ҳамидуллоҳ Ҳабибуллоҳзода ва Муҳаммадрасули Воҳидӣ. – Хучанд, 2013. – 508 с.

⁸⁸ Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики: монография. – М.: Наука, 1986. – 256 с.; Холиқов А.Ф. Ҳуқуқи исломӣ: васоити таълимӣ / Дар зери таҳрири Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 476 с.; Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А. Туманова. – М.: Юрист, 2003. – С. 296-310; Сафарзода Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Саидзода И.И., Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ (васоити таълимӣ) / Дар зери таҳрири д.и.х., профессор Холиқзода А.Ф. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – С. 36-39.

⁸⁹ Ниг.: Холиқов А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2007. – С. 76-78; Ҳуқуқи инсон дар дини ислом // Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи инсон / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Насурдинов Э.С. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – С. 277-282; История прав человека: учебник для вузов / Под ред. А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С.46-52; Холиқзода А.Ф., Сафарзода Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Шоев Ф.М., Саъдизода Ҷ. Таърихи ҳуқуқи инсон дар саволу ҷавоб (воситаи таълимӣ) / Дар зери таҳрири д.и.х., профессор Холиқзода А.Ф. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – С. 44-72; Сотиволдиев Р.Ш. Қуръони маҷид // Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – С.92-102; Буриев И.Б. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ Китоби дарсӣ. Нашри дуюм. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – С. 53-54; Азизкулова Г.С. Цикл лекции по истории государства и права Республики Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: ТГУ, 1995. – С. 40-42; Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Қисми 1. Китоби дарсӣ / Дар зери таҳрири узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.х., профессор Тоҳиров Ф.Т. ва узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.т., профессор Якубов Ю. – Душанбе: «Матбуот», 2002. – С. 96-97; Холиқов А.Ф. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. Китоби дарсӣ. Нашри дуюм бо тағйироту иловаҳо / Мухаррири масъул д.и.х., академик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – С. 109-110; Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал. Дастури таълимӣ. Нашри сеюм бо тағйироту иловаҳо / Таҳти назари академик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 2014. – С. 143-145; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-4 (от древнейших времен до начала XX века). Учебник. – Душанбе: УГП «Комбинат полиграфии г. Душанбе», 2016 – С. 127-130; Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. История государства и права Таджикистана. Часть I (от древнейших времен до X в.). Учебник для вузов / Под общ. ред. академика АН РТ Ф.Т. Тахирова. – Душанбе: «Офсет Империя», 2013. – С.237-238; Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 1994. – С. 30-38; Тоҳиров Ф.Т. Таърихи давлат ва ҳуқуқи мамлакатҳои ҳориҷӣ (курси лексияҳо). – Душанбе: «Эҷод», 2007. – С. 254-255; Холиқов А.Ф. Ҳуқуқи исломӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С 75-79, 167-177.

⁹⁰ Ниг.: Холиқов А.Ф. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2007. – С. 28-31, 46-48, 76-78; Холиқов А.Ф. Ҳуқуқи исломӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С 330-334; Сотиволдиев Р.Ш. Қуръони маҷид // Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – С.100-102; Холиқзода А.Ф., Сафарзода Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Шоев Ф.М., Саъдизода Ҷ. Таърихи ҳуқуқи инсон дар саволу ҷавоб (воситаи таълимӣ). / Дар зери таҳрири д.и.х., профессор Холиқзода А.Ф. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – С. 22-50.

дар он ошкор гардидаанд, ба хуби истифода намудаем. Минбаъд дар кори мазкур атрофи онҳо омӯзишу тадқиқотро анҷом дода, онҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудем:

1. Ҳуқуқи инсон ба ҳаёт дар Қуръон. Оғози ҳаёт дар ояти 1-уми сураи инсони Қуръон чунин омадааст: «Оё муддате бар инсон (дар раҳми модар ба гунаи нутфа ва ҷанин) гузаштааст ва ӯ чизи қобили зикр набудааст?!»⁹¹. Давоми он дар ояти 14-уми сураи муъминини Қуръон оварда шудааст: «Он гоҳ аз он нутфа лахтахуне офаридем ва аз он лахтахун порагӯште ва аз он порагӯшт устухонҳо офаридем ва устухонҳоро ба гӯшт пӯшонидем; бори дигар ӯро офаринише дигар додем...»⁹².

Дар тафсири ояти 14-уми сураи муъминини Қуръон чунин гуфта мешавад: «Офаридгори оламиён дар ояти мазкур хабар додааст, ки он нутфаи сафедрангро дар бачадони зан бо тухумхучайра бархуронда, бордор гардонидаем ва бо гузашти вақти муайян ба он шакли хуни баста (алақа)-ро додем. Сипас бо гузашти муддате хуни бастаро бузургтар гардонид, ба он намуди музға (гуштпораи хоидашуда)-ро додем. Баъдан бо мурури замон он гуштпораро бо устухонҳои бо ҳам пайваست табдил додем. Сипас ҳар устухонро мувофиқ ба вазифаи он гӯшт пӯшонидаем. Баъд дар ҷанин рӯҳ (ҷон) дамидем. Пас он куллан ва моҳиятан дигар шуд. Онро ба нақӯтарин андом ва шакл даровардем ва ба дунё овардем. Муфассир Имом Фаҳри Розӣ дар шарҳи ин қисми оят мегӯяд: «Худованд онро ба сурате даровард, ки бо офариниши аввал (ҳолати ҷанин)-ӣ фарқ дорад. Қаблан ҷанин буд, вале акнун ба сурати инсон даромадааст; бе забон буд, аммо акнун инсони гӯё аст; ношунаво буд, аммо шунаво гашт; нобино буд, аммо акнун мебинад. Дар аъзои инсон аҷоибот ниҳод. Ҳикматҳое дар ҳар узви инсон ҷо гардонид, ки васфкунандагон аз васфи он очизанд». Дар охири ояти мазкур Худованд фармудааст, ки пас Худованд Зоти бузурге аст, ки дар қудратмандӣ, тавоноӣ, санъаткорӣ ва ҳикмат воло ва нақӯтарин Офаридгор аст. Хулоса, ин ҳама нишонаҳои қудрати беҳамтои Офаридгор аст. Пас танҳо ва танҳо Худои поқу тавоно ва Офаридгори оламиён сазовори ҳамду ситоишу таъзиму ибодат аст, на чизи дигар»⁹³.

Ҳангоми омӯзишу тадқиқоти ояти 1-уми сураи инсони Қуръон, ояти 14-уми сураи муъминини Қуръон ва тафсири ояти 14-уми сураи муъминини Қуръон маълум мешавад, ки дар меъёрҳои динию ҳуқуқии китоби муқаддаси Қуръон ҳуқуқи инсон ба ҳаёт ва оғози он оварда шудааст. Оғози ҳаёт яке аз қисматҳои таркибии ҳуқуқ ба ҳаёт аст, ки онро дар илми муосири ҳуқуқи инсон имрӯзҳо муаррифи намуда истодаанд. Маълум мешавад, ки он заминаи худро аз китоби муқаддаси Қуръон гирифтааст.

Дар китоби Қуръони карим омадааст, ки зан вақте исқоти ҳамл менамояд ин гуноҳи азим мебошад. Онро аз лаҳзаи ҷанин дар батни модар пайдо шуданаш то чор моҳа (120 рӯза) шудани ҷанин дар батни модар

⁹¹ Қуръони Карим. Сураи инсон, ояти 1.

⁹² Қуръони Карим. Сураи муъминин, ояти 14.

⁹³ Тафсири осонбаёни Қуръон, пораи 18, сураи муъминин, ояти 14. – С. 195-196.

мувофиқ медонанд. Оғози ҳаёти инсон на ба лаҳзаи таваллуд, балки ба марҳилаи муайяни инкишоф дар батни модар рост меояд. Вале муносибати тамаддунҳои мухталиф ба ин масъала то ҳол ғуногун аст. Таълимоти исломӣ оғози ҳаётро ба 120-рӯза шудани ҷанин дар батни модар мувофиқ медонад. Зеро ҳадисе аз Пайғамбари Ислом боқӣ мондааст, ки тибқи он ҷангоми чор моҳа шудани тифл дар батни модараш, чор малоика назди ӯ омада тақдирашро китобат менамоянд. Вақте тақдири шахс китобат мешавад, чун фард шинохтани ӯ лозим мегардад. Пас, аз нигоҳи Ислом оғози ҳаёт маҳз ба ҷамин марҳилаи инкишофи ҷанин рост меояд⁹⁴.

Дар сарчашмаҳои ҳуқуқии давлатҳои дунявӣ бошад оғози ҳаёт аз лаҳзаи зинда ба дунё таваллуд шудани тифл (кудак) эътироф карда мешавад⁹⁵.

2. Муносибати хуб ва муомилаи нек ҳамчун уҳдадории инсон тибқи меъёрҳои Қуръон. Дар ояти 215-уми сураи шуъарои Қуръон ҷунин омадааст: «Дар баробари ҳар як аз мӯъминон, ки аз ту пайравӣ мекунад, хоксор бош»⁹⁶. Дар тафсири ояти 215-уми сураи шуъарои Қуръон ғуфта шудааст, ки аз рӯи меҳрубонӣ ё дар ҳолати эҳтимоли ҳадисҳо парандагон, то ин, ки ба ҷӯҷаҳояш осебе нарасад, одатан болҳои худро болои ҷӯҷаҳои худ паҳн мекунанду онҳоро зерӣ болу пари худ мегиранд. Ҳоло аз раванди оятҳо маълум мешавад, ки ин ҷузъи ояти мазкур (паст кун бозуи худро) киноя аз муҳаббату лутфу меҳрубонист. Яъне Худованд Расули худ (с)-ро фармуд ки барои касоне, ки мӯъминанду пайравии тӯро мекунанд, болу пари худро паст кунад. Яъне дар муъомилаи хуб бош ва бо муҳаббату бо тавозуъ аз онҳо истиқбол кун⁹⁷.

Дар ин меъёри динию ҳуқуқии Қуръон уҳдадории хоксор будани инсон оварда шудааст, бале дуруст қайд шудааст, ки хоксор будан, муомилаи хуб намудан, бо муҳаббати ҳоса истиқбол гирифтани касе, бо чехраи кушода суҳанронӣ намудан бисёр хуб аст. Ин таъкидоти меъёрии Қуръон ифодакунандаи принципи имрӯзаи инсондӯстӣ мебошад, ки дар сарчашмаҳои байналмилалӣ ва миллии ҳуқуқи инсон аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мустаҳкам гардидааст.

3. Ҳуқуқи инсон ба эътиқод дар Қуръон. Дар ояти 52-юми сураи шӯрои Қуръон ҷунин омадааст: «Ҳамчунин рӯҳе аз амри Худо (Қуръонро) ба фармони Худо ба ту ваҳй кардем (ки сарчашмаи ҳаёти дилҳо аст). Ту намедонистӣ китобу имон чист. Вале Мо онро нуре сохтем, то ҳар як аз бандагонамонро, ки бихоҳем, ба он ҳидоят кунем ва ҳаройина, ту (мардумро бо ин қуръон) ба роҳи рост»⁹⁸.

Аз омӯзишу таҳлили ҳуқуқии ояти 52-юми сураи шӯрои Қуръон ошкор мешавад, ки дар он ҳуқуқи инсон ба эътиқод оварда шудааст. Исроти онро, ки дар ин оят ҳуқуқи инсон ба эътиқод оварда шудааст, мо аз

⁹⁴ Ниг.: Диноршоев А.М., Сафаров Б.А., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ-методӣ. – Душанбе: «Виза принт», 2010. – С. 52.

⁹⁵ Ниг.: Ҳамон ҷо.

⁹⁶ Қуръони Карим. Сураи шуъаро, ояти 215.

⁹⁷ Тафсири осонбаёни Қуръон, пораи 19 сураи Шуъаро, ояти 215. – С. 167-168.

⁹⁸ Қуръони Карим. Сураи шӯро, ояти 52.

суханони «Қуръон рӯҳе аз амри Худованд аст», «Қуръон сарчашмаи ҳаёти дилҳо аст», «Мо онро нуре сохтем, то ҳар як аз бандагонамонро, ки бихоҳем, ба он ҳидоят кунем» дармеебем. Ин оят эътиқоди инсонро ба Қуръон ва дини ислом ҳидоят менамояд.

4. Ҳуқуқи инсон ба эҳтироми (дахлнопазирии) инсон (муъмину мусулмон) дар Қуръон. Дар ояти 58-уми сураи аҳзоби Қуръон чунин омадааст: «Ва касоне, ки мардони муъмину занони муъминро бе ҳеҷ гуноҳе, ки карда бошанд меозоранд, пас дар ҳақиқат, тӯҳмату гуноҳи ошкореро бар дӯш мекашанд»⁹⁹.

Дар тафсири ояти 58-уми сураи аҳзоби Қуръон чунин гуфта шудааст: «Худованд дар ин оят фармуд, ки касоне, ки ба мардон ва занони бо имон, ки ҳеҷ кори гуноҳ накардаанд, озор мерасонанду меранҷонанд, гӯё дурӯғ, бӯхтон ва гуноҳи бузургро бар души худ бардоштаанд. Аммо агар мусалмоне гуноҳ содир кунад ва дар асоси ҳукми қозии шарият барои шахси гунаҳкор қасос ё таъзир лозим шавад, иҷроқунандаи ҳукм таҳти ваъдаи ояти мазкур дохил намешавад. Дар ин хусус Имом ибни Абуҳотим аз Оиша (р) ҳадисро чунин ривоят кардаанд: «Рӯзе Расулаллоҳ (с) аз саҳобагон пурсиданд, ки бадтарин рибо дар назди Худованд чист?» Саҳобагон гуфтанд: «Ба ин савол Аллоҳ ва Расули ӯ донотар аст». Расулаллоҳ (с) гуфтанд: «Бадтарин рибо назди Худованд, обурӯи мусалмонро рехтан аст». «Оре! Озори шахсони муъмину мусулмон, ки дӯстони Худованд ба ҳисоб мераванд, ба озор додани Худованд баробар аст. Шахсонро, ки доимо дар паи озори мусалмонон мекушанд, Худованд чи гуна азоб мекунад. Худаш хубтар медонад»¹⁰⁰.

Аз омӯзишу тадқиқи ояти 58-уми сураи аҳзоби Қуръон, тафсири ояти мазкур ва муқоисаи ҳуқуқи онҳо бо ҳуқуқ ба эҳтироми (дахлнопазирии) шахсият дар илми муносири ҳуқуқи инсон ошкор карда мешавад, ки дар ояти мазкур ҳуқуқи инсон ба эҳтироми (дахлнопазирии) инсон (муъмину мусулмон) кафолат дода шудааст. Ба ақидае омадан мумкин аст, ки қолаби муносири «ҳуқуқи инсон ба эҳтироми (дахлнопазирии) шахсият», кафолати он дар Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон, Паймони байналмилалӣ «Оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ», Конвенсияи СММ зидди шиканча ва дигар навъи ҷазо ва муносибати инсонӣ ва пастзанандаи шаъну эътибор, моддаҳои алоҳидаи конституцияҳои давлатҳои муносири ҷаҳон, қонунгузориашон оид ба ҳуқуқи мазкур сарчашма аз ин ояти Қуръон гирифтааст. Ба ин гуфтаҳо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон ба эҳтироми (дахлнопазирии) шахсият мисол шуда метавонад.

5. Ҳуқуқи занон ба моликият ва мерос дар Қуръон. Қуръон занро аз олами нести ба ҳастӣ берун бароварда аз объекти муносибатҳои ҷамъиятӣ ба субъекти комилҳуқуқ мубаддал гардонид. Пайғамбари ислом бо меъёрҳои ҳуқуқӣ, одатҳои нангини ҷоҳилияро, аз қабилӣ зинда гуронидани

⁹⁹ Қуръони Карим. Сураи аҳзоб, ояти 58.

¹⁰⁰ Тафсири осонбаён, пораи 22, сураи Аҳзоб, ояти 58. – С. 209-210.

духтарон ва тариқи ашё ба мерос гузаштани занҳоро манъ намуда, бар зидди беҳудоён ва бисёрхудоёни ҷоҳилӣ, ки занро дар зиндони асорат ва бе ҳуқуқӣ нигоҳ доштан меҳостанд, муборизаи оштинопазирро оғоз намуд. Мақоми занро баланд бардошт. Ҳуқуқ ба моликият ва меросро бар занон эълон намуд. Мувофиқи ҷоҳилия ҳар марде, ки бар китфи бевазан ҷома мепартофт, зан ҳамчун ашё ба он мард дода мешуд. Абулфатҳ ривоят мекунад, ки Авс бинни Собити Ансорӣ вафот ёфт, аз ӯ як зан, ду духтар ва ду писари амма боқӣ монд. Писарони амма тамоми амволи Собитро ба пуррагӣ гирифтанд (ба тариқи мерос) чизе ба зан ва духтарон надоданд, зеро дар ҷоҳилият одат чунин буд, ки занон ва кӯдакон аз мерос маҳрум буданд. Мол ба касе медоданд, ки ӯ ба шутур савор шуда, ба корзор мерафт ва ғанимат меовард. Он зан бо ду духтар гириякунон ба назди расули Акрам рафтанд ва аз воқеият ӯро огоҳ карданд. Ва гуфтанд, ки моро чизе нест, мо се нафар бе ягон ризку рӯзи мондаем, ҳамаи молу ҳолро ду писари аммаи шавҳари марҳумам гирифтаанд. Пас аз нолаю зории зан ривоят мекунанд, ки сураи нисо, ояи 7 нозил шуд: «Аз ҳар чӣ падару модар ва хешовандон ба мерос мегузоранд, мардонро насибест. Ва аз он чи падару модар ва хешовандон ба мерос мегузоранд, чӣ андак ва чӣ бисёр, занонро низ насибест»¹⁰¹.

Қуръон дар ояи 127-уми сураи нисо барои аз байн бурдани одатҳои бади замони ҷоҳилия муқаррароти зеринро пешбини намудааст: «Аз ту дар бораи занон фатво мехоҳанд. Бигӯ: «Худо дар бораи онон ба он чӣ дар ин китоб бар шумо хонда мешавад, фатво додааст. Ин фатво дар боби онҳо ва занони падармурдаест, ки ҳаққи муқаррарашонро наменпардозед ва мехоҳед онҳоро ба никоҳи худ дароваред ва низ дар боби кӯдакони нотавон аст. Ва бояд, ки дар бораи یتимон ба адолат рафтор кунед ва ҳар кори неке, ки анҷом медиҳед, Худо ба он огоҳ аст»¹⁰².

7. Ҳуқуқи озодона ташкил намудани оила дар Қуръон. Дар сураи нисо ояи 19-и Қуръон омадааст, ки эй касоне, ки имон овардаед, шуморо ҳалол нест, ки занонро бар хилофи майлашон мерос бибаред. Ва то қисмате аз он чиро, ки ба онҳо додаед, бозпас ситонед, бар онҳо саҳт мағиред, магар он ки муртакиби фаҳшои ошкоре шаванд ва зиндагонӣ кунед бо занон ба вачҳе писандида. Ва агар шуморо аз занон хуш наёмад, чӣ басо чизе, ки шуморо аз он хуш намеояд, дар ҳоле, ки Худо хайри бисёре дар он ниҳода бошад¹⁰³.

Дар сураи нисо ояи 20-уми Қуръон омадааст, ки агар хостед, зане ба ҷои зане дигар бигиред ва ӯро моли бисёре додаед, набояд чизе аз ӯ бозситонед. Оё ба занони худ зулм ва дурӯғ раво медоред, то маҳрашонро бозпас гиред? Ин гуноҳе ошкор аст!

¹⁰¹ Қуръони Карим. Сураи Нисо, ояи 7.

¹⁰² Қуръони Карим. Сураи Нисо, ояи 127.

¹⁰³ Қуръони Карим. Сураи нисо, ояи 19.

Дар қисми ояти қаблӣ барои мард Офаридгор дар Куръон уҳдадори гузошт, ки зан писанди мард набошад ҳам, бо сабр бо ӯ рӯзгорро бо умеди ояндаи нек ба пеш барад.

Аммо оятҳои мазкур мефармоянд, ки ҳарчи қадар саҳт ҳаракат кардед, натиҷае набахшид, акнун метавонед ӯро ҷавоб дода, ба ҷои ӯ зани дигареро биёред аммо моли ҷоҳилиятро ба кор набаред! Дар замони арабҳои ҷоҳилия одати мардон чунин будааст, ки агар марде меҳост занеро ҷавоб диҳад, зани бечораро тухмат мекард, то ин ки ӯ маҷбур шавад маҳри гирифтаашро диҳаду худро халос созад. Чун мард он молро мегирифт онро барои маҳри зани нав ба кор мебурд. Дини Ислом занҳоро аз ин зулм озод намуда, мақоми онҳоро баланд бардошта гуфт, ки агар ёфтед ҳамсари дигареро барои ҷойнишини ҳамсаратон гардад агар ба ӯ ба унвони маҳр ё ҳадя, ҳатто қинтор (моле, ки аз ҳад зиёд аст, ё қинторро 100 ралт гуфтаанд, як ралт баробари дуним кило тилло аст) дода бошед ҳам, онро боспас нагиред! Яъне, мард зани худро аз рӯи бе майлии худ талоқ доданӣ бошад, дигар ба ӯ ҳалол нест он чиро, ки ба зан ҳадя ё маҳр додааст, агар он чи ҳам бошад, аз он талаб кунад¹⁰⁴.

Мувофиқи қонунгузори амалкунандаи ҚТ, мардон ва занон хангоми бекор кардани акди никоҳ ҳуқуқҳои баробар доранд. Дар асоси Кодекси оилаи ҚТ, як чанд ҳолати бекор кардани акди никоҳ муқаррар карда шудааст. Аз ҷумла, бо розигии тарафҳо дар мақомоти САҲШ, дар мақомоти судӣ ва дигар асосҳое, ки қонунгузорӣ муқаррар намудааст.

8. Манъи никоҳ бо заноне, ки дар меъёрҳои Куръон омадааст. Дар ояти 23-юми сураи нисои Куръон омадааст, ки модаронатон ва духтаронатон ва хоҳаронатон ва аммаҳоятон ва холаҳоятон ва духтарони бародаронатон ва духтарони хоҳаронатон ва заноне, ки шуморо шир додаанд ва хоҳарони ширхораатон ва модарони занонатон бар шумо ҳаром шудаанд. Ва духтарони занонатон, ки дар канори шумо ҳастанд, ҳар гоҳ бо он занон ҳамбистар шудаед, бар шумо ҳаром шудаанд. Вале агар ҳамбистар нашудаед, гуноҳе муртакиб нашудаед. Ва низ занони писароне, ки аз пушти шумо ҳастанд, бар шумо ҳаром шудаанд. Ва набояд ду хоҳарро дар як замон ба занӣ гиред, магар он ки пеш аз ин чунин карда бошед. Албатта, Худо омурзанда ва меҳрубон аст¹⁰⁵.

Баъди ҳукми ҳаром будани никоҳи модарандар дар ояти мазкур ҳукми ҳаром будани чанд тоифаи занҳоро (ҷӣ аз ҷиҳати насаб ва ҷӣ аз ҷиҳати разоъ ва ҷӣ ба василаи пайванди хешовандӣ), Офаридгор ишора намуда, фармудааст: 1) барои шумо модаронатон, яъне никоҳи модари худ ва модарони ӯ ва модари падар (болотар аз онҳо низ), ҳаром ҳукм шудааст, зеро модаркалонҳо низ модаранд; 2) барои инсон духтарҳои худ ва фарзандони онҳо ҳарчанд поён раванд; 3) хоҳарон ҷӣ модарӣ бошанд, ҷӣ падарӣ ва фарзандони онҳо; 4) аммаҳои худ, яъне хоҳарони падар; 5) холаҳои худ, яъне хоҳарони модар; 6) духтарони бародар; 7) духтарони хоҳар. Хулоса, никоҳи ин тоифаи занҳои насабӣ барои инсон абадӣ ҳаром

¹⁰⁴ Ниг.: Тафсири осонбаёни Куръон, пораи 3,4,5, сураи нисо, ояти 20. – С. 280-281.

¹⁰⁵ Ниг.: Куръони Карим. Сураи нисо, ояти 23.

аст. 8-9) модари разоъӣ ҳам мисли модари насаби ҳаром аст. Масалан кӯдаке, ки ҳоло ду сола нашудааст, аз зане ғайри модари худ ҳадди ақал як култ шир нӯшад, шариат он зани ширдеҳро модари қиёматӣ ҳисобида ин зан духтару писари модарӣ ӯ барои кӯдак мисли насаб ҳешовандони наздик ҳисоб шуда, никоҳашонро бо ҳам нораво донистааст¹⁰⁶.

Ҳангоми муқоисаи ҳуқуқӣ намудан ба мо маълум гардид, ки он меъёрҳое, ки дар Қуръон омадааст бо меъёрҳои замони муосир мутобиқат мекунад. Масалан, мувофиқи қонунгузории ҚТ дар Конститутсия ва Кодекси оилаи ҚТ омадааст никоҳ байни шахсоне, ки дар никоҳи дигар шахс қарор доранд, манъ шудааст. Байни ҳешовандони наздик байни бародару хоҳарон, байни шахсоне, ки ба касалии руҳи гирифтдоранд ё ноқисулақӣ гирифтдоранд никоҳ манъ карда шудааст.

9. Ҳаққи мардон нисбат ба занон дар Қуръон. Дар ояти 34-уми сураи нисои Қуръон омадааст, ки мардон аз он ҷиҳат, ки Худо баъзеро бар баъзе бартарӣ додааст ва аз он ҷиҳат, ки аз моли худ нафақа медиҳанд, бар занон сардорӣ доранд. Пас, занони шоиста фармонбардоранд ва дар ғайбати шӯй афифанд (пок) ва фармони Худоро нигоҳ медоранд. Ва он занонро, ки аз нофармонияшон бим доред, панд диҳед ва аз хобгоҳашон дурӣ кунед ва бизанедашон. Агар фармонбардорӣ карданд, аз он пас дигар роҳи зулм пеш магиред. Ва Худо баландпояву бузург аст!¹⁰⁷

Дар тафсири ояти 34-уми сураи нисои Қуръон гуфта мешавад, ки тартибу низоми ҳар як оила, агар чанде хурд бошад ҳам, ба як ҷомеаи бузурге, ки таҳти фармони як роҳбар итоат доранд, шабоҳат дорад. Бинобар ин, ҳар як оила бояд роҳбар ё як сарпараст дошта бошад. Агар роҳбари оила ҳам мард ва ҳам зан бошад, чандон натиҷаи хуб надорад. Хулоса, хоҳ мард ё зан, бояд яке аз онҳо сардори оила ва дигаре ҳамчун муовин ва таҳти назорати сардори оила бошад. Ояти мазкур кушоду равшан мегӯяд, ки мақоми сарпарастии оила ба мард дода шавад. Ибни Касир дар тафсири калимаи «қаввомун» мегӯяд: мард бояд болои зан ҳоким бошад ва агар зан қавваӣ кунад, одобдиҳандаи ӯ бошад ва зан он амри писандидаеро, ки шавҳараш медиҳад (то ин ки рӯзгори онҳо ба ҳарачу марач нақашад), бояд итоаткунанда бошад. Сабаб он аст, ки Аллоҳ таъоло бархе аз мардумро бар баъзе бартари додааст...¹⁰⁸.

Баъди муқоиса намудани меъёрҳои ҳуқуқии Қуръон бо меъёрҳои қонунгузории ҚТ чунин хулоса намудан мумкин аст, ки оила ва ташкили он ҳам дар ҳуқуқи исломӣ ва ҳам дар ҳуқуқи давлатҳои дунявӣ муосир дар мадди аввал гузошта шудаанд.

10. Бекор кардани никоҳ дар Қуръон. Дар ояти 236-уми сураи бақараи Қуръон чунин омадааст: «Агар занонро, ки бо онҳо наздикӣ накардаед ва маҳре барояшон муқаррар надоштаед, талоқ гӯед, гуноҳе накардаед. Вале онҳоро ба чизе баҳраманд созед: тавонгар ба қадри тавонаш ва тангдаст ба қадри тавонаш баҳраманд созанд ба вачҳе матлуб (урфи мардум). Ин

¹⁰⁶ Ниг.: Тафсири осонбаёни Қуръон, пораи 3,4,5, сураи нисо, ояти 23 – С. 285-287.

¹⁰⁷ Қуръони Карим. Сураи Нисо, ояти 34.

¹⁰⁸ Ниг.: Тафсири осонбаёни Қуръон, пораи 5, сураи нисо, ояти 34. – С. 304-307.

корест шоистаи некӯкорон»¹⁰⁹. Дар ояти 237-уми сураи мазкур давоми он чунин оварда шудааст: «Агар барояшон маҳре муайян кардаед ва пеш аз наздикӣ, талоқашон медиҳед, нисфи он чӣ муқаррар кардаед, бипардозед, магар он ки онҳо (занон) худ ё касе, ки ақди никоҳ ба дасти ўст, онро бубахшад. Ва бахшидани шумо ба парҳезгорӣ наздиктар аст. Ва фазилатро миёни худ фаромӯш макунед, ки Худо ба корҳое, ки мекунед, биност!»¹¹⁰. Дар тафсири оятҳои 236 ва 237-уми сураи бақараи Қуръон чунин гуфта шудааст: «Аз мазмуни ин ду оят маълум шуд, ки таъини маҳр пеш аз никоҳ ё баъд аз никоҳ тафовуте нашоаст. Бинобар ин, зимни ин оят Аллоҳтаъолоҳ фармудааст, ки агар марде зани худро пеш аз омешиш, лекин, баъди таъини маҳру мусаммой ӯ талоқ диҳад, гуноҳе нест, лекин дар чунин сурат мардро лозим аст, ки нисфи маҳри номбурдашударо ба зан бидиҳад. Агар баъди хилвати саҳеҳа, талоқ воқеъ шавад, ҳамаи маҳру мусамморо ба зан адо намудан лозим аст. Магар зани мазкура, ё шахсе, ки уҳдаи никоҳ ба ихтиёри ўст, ҳамчун валии зан маҳрро бахшад, дар ин сурат маҳр аз мард соқит аст. Агар тамоми маҳрро мардон қаблан пардохта бошанд, дар чунин сурат аз нисфи дигари он сарфи назар кунанду бахшанд, гуноҳе нест. Агар нисфро бипардозанд, ё ин ки зан ё валии зан маҳрро авф кунанд, чунин амал ба парҳезгорӣ ва тарси Худо наздик аст»¹¹¹.

11. Бекоршавии никоҳ ҳангоми вафот дар меъёрҳои исломӣ дар Қуръон. Дар ояти 240-уми сураи бақараи Қуръон омадааст: «Мардоне аз шумо, ки мемиранд ва заноне бар ҷой мегузоранд, бояд, ки дар бораи занони худ васият кунанд, ки нафақаи онҳоро ба муддати як сол бидиҳанд ва аз хона берунашон накунанд. Пас агар худ хориҷ шаванд, бо нияти шоистае (яъне никоҳ ба таври шаръӣ), гуноҳе бар шумо нест. Ва Худо ғолибу ҳаким аст»¹¹².

Дар тафсири ояти 240-уми сураи бақараи Қуръон чунин омадааст: «Ояти мазкур навъи иддаи занонро, ки дар аввали Ислом буд, баён мекунад. Яъне, касоне, ки дар остонаи марг ҳозир мешаванд ва як зан, ё чанд зани худро баъди сари худ мегузоранд, бояд қаблан барои онҳо васият кунанд, то ин ки як сол аз молу маскани шавҳари худ истифода баранд. Яъне зан метавонад ва ҳақ ҳам дорад як сол аз хона набарояд, ҳамчун рамзи садоқату вафо ба дигар шавҳар нарасаду хонаи шавҳари худ нишинад ва аз моли шавҳари вафоткардаи худ, ба воситаи ворисони ӯ нафақа хӯрад. Лекин чунин ҳукм бо ояти мероси сураи Нисо, ки саҳми занонро муайян мекунад ва бо ояти 234-уми ҳамин сура (иддаи зани шавҳараш вафотёфта 4 моҳу 10 рӯз аст) мансук (аз амал манъ) шудааст. Давоми оят фармудааст, ки онҳоро аз хонаи шавҳари вафотёфта хориҷ накунад. Лекин чунин занҳои соҳибихтиёр аз шумо рози бошанд, дар муддати камтар аз як сол аз хонаи шавҳари вафотёфта хориҷ шаванд, агар даст ба кори гуноҳ назананд, барои шумо (валиҳо) ҳеҷ гуноҳе нест.

¹⁰⁹ Қуръони Карим. Сураи бақара, ояти 236.

¹¹⁰ Қуръони Карим. Сураи бақара, ояти 237.

¹¹¹ Тафсири осонбаёни Қуръон, пораи 1,2,3. Сураи бақара, ояти 236-237. – С. 337-339.

¹¹² Қуръони Карим. Сураи бақара, ояти 240.

Масалан, агар худро зинат диҳанд, хушбӯӣ зананд, худро дар маърази хотибон (зангирандагон) арза диҳанд, ҳеҷ гуноҳе нест. Зеро баъди идда баромадан ин ҳама рухсат аст. Худованд дар тасарруфи мулки худ ғолиб аст. Ҳеҷ кас наметавонад ба муқобили иродаи Ӯ таъоло кореро анҷом диҳад. Ҳар ҳукмеро Аллоҳтаъолоҳ ирода кунад, он ба ҳикмат ҷорӣ мешавад. Касе ба амри Ӯ таъолоҳ амал мекунад, бурди дунё ва охират барои ӯст. Мазмунӣ ин оят ба чунин занҳо хабар медиҳад, ки агар аз рӯи ҳикмати Худованд даре бар рӯи онҳо банд шуда бошад, ҳам боз дари дигаре барои онҳо кушода мешавад. Яъне чунин занҳо баъди иддаашон, агар хоҳанд бо марди дигаре издивоҷ кунанд, ҳеҷ гуноҳу айбе нест»¹¹³.

12. Ҳуқуқи инсон ба мерос дар Қуръон. Дар ин китоби муқаддас меъёрҳои ҳуқуқӣ нисбат ба ҳуқуқи инсон ба мерос гузоштан ва мерос гирифтани омадааст. Дар он омадааст, ки мерос гузоштан ба фарзандон ё ба фарзандони падар, агар меросгузор фарзанд надошта бошад, пас ба падару модар гузошта метавонад, агар падару модар низ дар қайди ҳаёт набошад пас мерос ба давлат мегузарад.

13. Ҳуқуқи یتимон ба мерос дар Қуръон. Қуръон ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ нисбат ба тифлоне, ки аз падару модар бармаҳал ҷудо мегарданд, бетараф намебошад, зеро табиати инсонӣ ва ҷомеаи инсонӣ нигоҳубини یتимон ва парастории онҳоро аз аҳди қадим то ба имрӯз заминаи адолати иҷтимоӣ меҳисобад. Нақши Қуръон дар амали намудани ин таҳкурсии адолати иҷтимоӣ дар давлатҳои Шарқи мусулмонӣ бениҳоят калон аст.

Дар сураи нисо ояти 6-и Қуръон омадааст, ки یتимонро биёзмод, то он гоҳ, ки ба синни зановуӣ расанд, пас агар дар онон рушде ёфтед, амволашонро ба худашон вогузоред. Ва аз бими он, ки мабодо ба синни рушд расанд, амволашонро ба ноҳақ ва шитоб махӯред. Ҳар кӣ тавонгар аст, бипарҳезад ва ҳар кӣ бенавост, ба он андоза, ки урф тасдиқ кунад, бихӯрад. Ва чун амволашонро таслимашон кардед, касонеро бар онон ба шохидӣ гиред ва Худо барои ҳисоб кардан кофист¹¹⁴.

Худованд дар ин оят ба парасторон дастури дигаре дар бораи сарнавишти моли یتим дода, мефармояд, ки یتимон ба сарҳади ниқоҳ (балоғат), ташкили оила расанд ва меҳоҳед, ки моли یتимонро ба онҳо супоред, аввалан онҳоро озмоиш кунед, оё онҳо мустақиланд дар моли худ ҳамчун тасаруф карда метавонанд, ё на. Агар дар онҳо хусни тадбири кордониро ёфтед ва ба боварии шумо даромаданд, ки акнун онҳо моли ҳоли худро соҳиб шуда метавонанд хушёранд, метавонед молҳои дар ихтиёр доштаи онҳоро ба онҳо бидиҳед. Назди Абӯҳанифа ҳар гоҳ یتимони ба синни 25-солагии мерасиданд хоҳ онҳо фаҳму фаросати масрафи молро доштанд ё на сарпарастонро лозим аст, ки молҳояшонро баргардонанд. Аммо назди ҷумҳури уламо ин аст, ки то аҳлияти یتим собит нашавад, яъне то суду зиёро фарқ накунад аз уҳдаи ҳифзу тадбири моли худ набароянд дар қадом синне, ки бошанд ба онҳо молҳояшро супорида намешавад¹¹⁵.

¹¹³ Тафсири осонбаёни Қуръон, пораи 2. Сураи бақара, ояти 240. – С. 341-342.

¹¹⁴ Ниг.: Қуръон, пораи 4, сураи нисо, ояти 6.

¹¹⁵ Тафсири осонбаён, пораи 4, сураи нисо, ояти 6. – С. 259.

Аз сураи нисо ояти 6-и Қуръон ва тафсири он ҳуқуқи инсон ба мерос, нигоҳубини молу мулки ба мерос гузошташуда, супоридани мерос ба соҳибмулк ҳангоми ба балоғат расидани ӯ ошкор мешавад. Аз онҳо инчунин уҳдадории парастор нисбати ноболиғи дар парастиши ӯ қарордошта, идора намудани молу мулки меросгир (ятими ноболиғ) бармеояд.

14. Муқарароти тақсимои мерос дар меъёрҳои исломӣ дар Қуръон. Дар сураи нисо ояти 11-и Қуръон омадааст, ки Худо дар бораи фарзандонатон ба шумо супориш мекунад, ки саҳми писар баробари саҳми ду духтар аст. Ва агар духтар бошанд ва беш аз ду тан, аз се ду ҳиссаи мерос аз онҳост. Ва агар як духтар бувад, нисф барад ва агар мурдари фарзанде бошад, ҳар як аз падару модар аз шаш як ҳиссаи меросро барад. Ва агар мурда фарзанде надошта бошад ва меросбарон танҳо падару модар бошанд, модар аз се як ҳиссаи меросро барад, (боқии мерос аз онҳо падар аст). Аммо агар мурда бародарон дошта бошад, саҳми модар пас аз онҳое, ки карда ва баъди пардохти қарзи ӯ аз шаш як ҳисса бошад. Ва шумо наметавонед, ки аз падарону писаронатон кадом як шуморо судмандтар аст. Ҳисса муъайян карда шуд аз ҷониби Худо. Албатта, Худо донову ҳақим аст!¹¹⁶

Ҳуқуқи инсон ба мерос дар Қуръонро ин тафсири ояти 11-и сураи нисои Қуръон метавонад хулосабарорӣ намояд: Худованд дар ин оят мефармояд: 1) Агар майит баъд аз сари худ як писару ду духтар дошта бошад, мерос байни ин фарзандон нисфаш ба писар дода шавад ва нисфи дигараш байни ду духтар тақсим карда мешавад; 2) Агар майитро як писару як духтар бошад моли меросро баробар тақсим намуда, ду ҳисса ба писар мерасад ва як ҳисса ба духтари ӯ мерасад. Яъне, шариат ҳаққи писарро ду баробари ҳаққи духтар таъин кардааст; 3) Агар майит баъди сари худ ду духтар ё зиёда аз онро гузорад ҳаққи онҳо аз моли мерос аз се ду ҳисса аст; 4) Агар майит баъди сари худ танҳо як духтарро боқӣ гузорад, барои он духтар нисфи моли падар ҳамчун мерос мерасад; 5) Агар як писар монда бошад, барои ӯ ҳамаи моли мерос мерасад. Дар сурате, ки майит аз худ як фарзанд ё якчанд фарзанд (духтар хоҳ писар) ва падару модари худро гузорад, дар ин сурат барои падару модари ӯ шаш яки моли мерос мерасад; 6) Агар майит ба ғайр аз падару модар фарзанде нагузоштааст, фақат меросбари ӯ падару модараш бошанд, модар аз се як ҳисса аз моли мероси писари худро соҳиб мешавад, ду ҳиссаи он ба падараш мерасад. Дар сурате, ки майит ба ғайри бародарон ва модар касро нагузошта бошад, дар ин сурат модараш низ аз шаш яки мерос ҳақбар аст; 7) Агар дар ҳамин сурат падари майит зинда бошад, ба бародарон ҳеҷ чиз намерасад, балки боқиро падари майит соҳиб мешаваду бародарон фақат сабаб мешаванд, ки ҳаққи модар аз се як ба шаш як бадал шавад; 8) Агар бародар

¹¹⁶ Қуръони Карим, пораи 4, сураи нисо, ояти 11.

ё як хоҳару модарро гузошта бошад, дар ин сурат модар аз сеяк ва падар аз се ду ҳисаи онро соҳиб мешавад¹¹⁷.

Исботи гуфтаҳои болоро ривояти мазкур тасдиқ менамояд: Дар «Саҳеҳ»-и Бухорӣ ривояте аз Ҷобир ибни Абдуллоҳ омадааст, ки мегуяд: ман дар қabilaи Бани Салама чун хоби ғафлат (беҳуш) монда будам, Расулаллоҳ (с) ҳамроҳи Абубакар (р) ба дидани ман омаданд. Расулаллоҳ (с) маро дар чунин ҳолат диданд, барои таҳорат об пурсиданд ва аз он об болои ман пошиданд, ман ба худ омада гуфтам: ай Расули Аллоҳ, чи амр мекунӣ дар моли ман? Дар ҳамин асно Аллоҳ таъоло ояти мазкурро, ки дар нахуст ҷумлаи он: **«Васият (ҳукм) мекунанд, ки моро Аллоҳ дар ҳаққи авлоди худ, ки барои як мард ба монанди ду зан аст...»**-ро нозил кард¹¹⁸.

Маълум мешавад, ки нисбат ба сарчашмаҳои ҳуқуқи давлатҳои дунявӣ дар сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ оид ба тақсими мерос байни меросгирандагон дидгоҳи дигар вучуд дорад. Яъне, тақсимоте, ки дар сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ҷой доранд бартариатро ба ҷинси мард медиҳанд. Аммо, қонунгузориҳои давлатҳои муосири дунявӣ чунин бартарӣ гузоштанро ҳангоми тақсими мерос қабул накарда, ҳиссаи тақсими меросро ба ҳамаи меросгирон баробар пешбинӣ менамоянд. Масалан, дар моддаҳои 1166-1167-и Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ мегардад, ки мерос дар байни меросгирандагон ба таври баробар тақсим карда мешавад¹¹⁹. Ин муқаррарот дар як вақт моҳияти моддаи 17-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос менамояд, ки дар он низ «мардон ва занон баробарҳуқуқ»¹²⁰ эълон карда шудаанд.

Баъди омӯзишу тадқиқи мавзӯи «Эътирофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон дар Қуръон» ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Китоби муқаддаси Қуръон ҳамчун сарчашма ва танзимкунандаи тамоми соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи озодиҳои инсон мебошад.

2. Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар Конститутсияи ҚТ, Кодекси гражданин ҚТ, Кодекси оилаи ҚТ ин меъёрҳо дарҷ гардидаанд, ки бисёре аз онҳо ба ҳуқуқи озодиҳои инсон, ҳуқуқ ба мерос, баланд бардоштани мақоми зан, ҳуқуқ ба издивоҷ намудан, ҳимоя намудани шаъну эътибори инсон, ҳуқуқи ятимон, ҳуқуқи кӯдакон бахшида шудаанд.

3. Ин китоби муқаддаси динӣ дар замони гузашта ва муосир, 13 аср инҷониб, солҳои зиёд ба мо ҳамчун сарчашма ва роҳнамо истифода бурда мешавад.

4. Қуръон – китобест, ки дар он рӯҳе аз амри Худо бо фармони Офаридгор ба инсон ғаристода шудааст.

¹¹⁷ Ниг.: Тафсири осонбаён, пораи 4, сураи нисо, ояти 11. – С. 265-268.

¹¹⁸ Ниг.: Тафсири осонбаёни Қуръон. – С. 267-268.

¹¹⁹ Ниг.: Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми сеюм.

¹²⁰ Ниг.: Моддаи 17-уми Конститутсияи ҚТ (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ)- Душанбе, 2016. – С. 9.

Адабиёт:

1. Азизкулова Г.С. Цикл лекции по истории государства и права Республики Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: ТГУ, 1995. – 212 с.
2. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Т. 1, ч. 1-4 (от древнейших времен до начала XX века). Учебник. – Душанбе: УГП «Комбинат полиграфии г. Душанбе», 2016 – 352 с.
3. Буриев И.Б. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. Нашри дуюм. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 224 с.
4. Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал. Китоби дарсӣ / Таҳти назари академик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе, 2014. – __ с.
5. Диноршоев А.М., Сафаров Б.А., Сафаров Д.С. Ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ-методӣ. – Душанбе: «Виза принт», 2010. – 344 с.
6. История прав человека: учебник для вузов / Под ред. А.М. Диноршоева. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 320 с.
7. Конституция ЦТ (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ)- Душанбе, 2016. – 64 с.
8. Коран / перевод смыслов и комментарии И.В. Пороховой. – М.: Аль-Фуркан, 2000. – 816 с.
9. Қуръони Карим. Сураи аҳзоб, ояти 58.
10. Қуръони Карим. Сураи бақара, ояти 236-240.
11. Қуръони Карим. Сураи инсон, ояти 1.
12. Қуръони Карим. Сураи муъминин, ояти 14.
13. Қуръони Карим. Сураи нисо, ояти 6, 7, 11, 19, 23, 34, 127.
14. Қуръони Карим. Сураи шӯро, ояти 52.
15. Қуръони Карим. Сураи шуъаро, ояти 215.
16. Насурдинов Э.С., Сафаров Д.С. История государства и права Таджикистана. Часть I (от древнейших времен до X в.). Учебник для вузов / Под общ. ред. академика АН РТ Ф.Т. Тахирова. – Душанбе: «Офсет Империя», 2013. – С.237-238.
17. Ҳуқуқи инсон дар дини ислом // Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи инсон / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Насурдинов Э.С. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – С. 277-282.
18. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А. Туманова. – М.: Юристъ, 2003. – 448 с.
19. Сафарзода Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Саидзода И.И., Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ (васоити таълимӣ) / Дар зери таҳрири д.и.х., профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 144 с.
20. Сотиволдиев Р.Ш. Қуръони маҷид // Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – С.92-102.

21. Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – __ с.
22. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики: монография. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
23. Тафсири осонбаёни Қуръон. Муаллиф ва мутарҷим: Абӯаломуддин Ҳамидуллоҳ Ҳабибуллоҳзода ва Муҳаммадрасули Воҳидӣ. – Хучанд, 2013. – 508 с.
24. Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 1994. – С. 30-38.
25. Тоҳиров Ф.Т. Таърихи давлат ва ҳуқуқи мамлакатҳои хориҷӣ (курси лексияҳо). – Душанбе: «Эҷод», 2007. – 568 с.
26. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи инсон / Зери таҳрири н.и.х., дотсент Насурдинов Э.С. – Душанбе: «Эр-граф», 2013. – 320 с.
27. Холиқзода А.Ғ., Сафарзода Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Шоев Ф.М., Саъдизода Ҷ. Таърихи ҳуқуқи инсон дар саволу ҷавоб (воситаи таълимӣ) / Дар зери таҳрири д.и.х., профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: «Эр-граф», 2017. – 124 с.
28. Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2007. – 92 с.
29. Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 476 с.
30. Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ: васоити таълимӣ / Дар зери таҳрири Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: Циёнхон, 2003. – 176 с.
31. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Китоби дарсӣ. Қисми 1 / Дар зери таҳрири узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.х., профессор Тоҳиров Ф.Т. ва узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.т., профессор Якубов Ю. – Душанбе: «Матбуот», 2002. – 304 с.
32. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. Китоби дарсӣ / Мухаррири масъул д.и.х., академик Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – 340 с.

МЕХАНИЗМҲОИ АМАЛИШАВИИ ҲУҚУҚ БА ДАХЛНОПАЗИРИИ ИНСОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Низомзода Кароматулло Хайруддин,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992) 988430430
E-mail: nizomof@mail.com

Роҳбари илмӣ: Саъдизода Ҷ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Шоев Ф.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур асос ва механизмҳои амалишавии ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Яке аз масъалаҳои муҳимми замони муосирро дар амал татбиқ намудани қонун ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Мақсади асосии амалишавии қонун амалишавӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ба ҳисоб меравад. Мавҷуд будани мақомоти қонунгузорӣ ва қабули қонунҳо барои амалишавӣ ё амалисозии онҳо, махсусан ҳуқуқи инсон кифоя нест. Аз ин рӯ, нишондод ва зухуроти ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқии ҷомеа, фаъолияти шахсони алоҳида, мақомотҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ инъикос ёфта, бар ҳар як шахс имконияти пайдо, амалӣ ва татбиқи озодонаи ҳуқуқҳои конститусиониро кафолат медиҳад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсия, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои инсон, ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститусионии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, амалисозии ҳуқуқҳо, усулҳо ва шаклҳои амалисозии ҳуқуқҳо, ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсон.

МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА ЛИЧНУЮ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Низомзода Кароматулло Хайруддин,
соискатель кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета
Тел.: (+992) 988430430
E-mail: nizomof@mail.com

Научный руководитель: Саъдизода Дж., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Шоев Ф.М., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье исследуются основы и механизмы реализации прав человека на личную неприкосновенность в Республике Таджикистан. Самым важным вопросом и проблемой сегодняшнего закона является исполнение законов и других правовых актов. Потому что основная цель как права, так и закона - определить важность субъективных прав человека и способы их реализации. Для реализации закона недостаточно иметь современный законодательный орган, поскольку признаки и проявления закона отражаются в правовых отношениях общества, деятельности отдельных лиц, государственных органов и гражданского общества, гарантируя каждому возможность свободно приобретать, осуществлять и реализовать конституционные права.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Конституция, нормативные правовые акты, права человека, конституционные права и свободы человека и гражданина, право на личную свободу и безопасность, осуществление прав, способы и формы реализации прав, право на неприкосновенность человека.

MECHANISMS FOR IMPLEMENTING THE RIGHT TO PERSONAL INVOLVEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nizomzoda Karomatullo Khayruddin,
applicant at the Department of Human
Rights and Comparative Law, Faculty of
Law, Tajik National University
Phone.: (+992) 988430430
E-mail: nizomof@mail.com

Scientific adviser: Sa'dizoda J., candidate of science in law, docent

Reviewer: Shoev F.M., candidate of science in law, docent

Annotation: This article examines the foundations and mechanisms for the implementation of human rights in the Republic of Tajikistan. The most important issue and problem of today's law is the implementation of laws and other legal acts. Because the main purpose of both law and law is to determine the importance of subjective human rights and how to implement them. For the implementation of the law, it is not enough to have a modern legislative body, since the signs and manifestations of the law are reflected in the legal relations of society, the activities of individuals, state bodies and civil society, guaranteeing everyone the opportunity to freely acquire, exercise and exercise constitutional rights.

Keywords: The Republic of Tajikistan, the Constitution, normative legal acts, human rights, constitutional rights and freedoms of man and citizen, the right to personal freedom and security, the exercise of rights, methods and forms of realization of rights, the right to human inviolability.

Ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурии ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд.

Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, ғайроти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллиро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд¹²¹.

Давлат ҳамчун субъекти таъминкунада ва кафолатдиҳандаи ҳуқуку озодиҳо ба воситаи мақомотҳои давлатӣ тамоми кӯшишҳоро баҳри амалишавӣ ва ҳимояи он ба харҷ медиҳад. Дар сурати амалисозӣ ва ҳимояи

¹²¹ Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз 6 ноябри соли 1994 ва тағйири иловаҳо ба он аз 26 сентябри 1999, 22 июни 2003 сол ва 22 майи 2016, Душанбе: Ганҷ 2016 сол // Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар ин самт пажӯҳишҳои мукаммали илмӣ анҷом дода шуданд. Муфасссал ниг.: Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.; Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.; Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.; Саъдизода Ҷ. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане. / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саъдизода Джаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 22 с.; Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы междуниверситетской научно-практической конференции 24–25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014 – С. 264-272; Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67; Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114; Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкilotи қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209; Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.; Диноршоев, А.М. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.; Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – С. 250.; Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.; Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015. – С. 112.; Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Ифандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.; Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Ифандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.; Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. 164 сах.

ҳаматарафи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд, инсон ҳамчун шахсият дар ҷомеа ташаккул ёфта, дурнамои ҳаёти хешро баҳри зиндагии арзанда муайян месозад.

Яке аз масъалаҳои марказии илми ҳуқуқи инсонро проблемаҳои амалисозӣ ва таъмини ҳуқуку озодиҳо ташкил медиҳад. Чунки амалисозии ҳуқуқ дар ҷомеа ҳарчи бештар таваҷҷӯҳи хосро ба худ ҷалб намуда, ҳамчун натиҷа ва мақсади ниҳой дилхоҳ қонун ба шумор меравад. Оид ба масъалаи таъмини ҳуқуку озодиҳои инсон андешаҳои гуногун вучуд дорад. Исакова Г.К. ин масъаларо чунин арзёбӣ намудааст: «Вазифаи асосии ҳама гуна ислоҳот бояд таъмини ҳуқуку озодиҳои инсон бошад, зеро таъмини ҳуқуку озодиҳои инсон маънои тағйир додани ҳолати шахсро бо фароҳам овардани шароити арзандаи зиндагӣ, кафолати озодӣ, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, ҳимояи иҷтимоӣ ва иштироки ҷаҳол дар ҳаёти сиёсӣ дар назар дорад»¹²².

Яқин аст, ки ҳуқуқ танҳо дар он замоне амали мегардад, ки агар он ба зиммаи давлат ва ё шахси дигар вогузор гардида бошад.

Нисбати масъалаи мазкур олими ватанӣ А.М. Диноршоев андеша дорад, ки ҳуқуқ аҳмияти хешро барои инсоният, ҷомеа ва давлат дар он вақт пайдо мекунад, ки агар он бевосита амалӣ гардад¹²³. Ба ақидаи Г.А. Митцукова, мақсади асосии ҳуқуқ дар он аст, ки ҳуқуқ муҳимияти ҳуқуқҳои субъективии шахс ва тарзи амалисозии онро муайян менамояд¹²⁴.

Дар назарияи давлат ва ҳуқуқ андешае мавҷуд аст, ки доштани мақомоти муосири қонунгузор баҳри амалисозии ҳуқуқ кифоя нест, чунки нишондод ва дигар зухуроти ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқии ҷомеа, фаолияти шахсони алоҳида, мақомотҳои давлатӣ инъикос ёфта, тибқи он ҳар як шахс имконият пайдо менамояд, ки озодона ҳуқуқҳои конституционии худро амалӣ гардонад¹²⁵.

Ба андешаи мо, маҳз аҳамияти иҷтимоии ҳуқуқ, дар амалигардони нишондодҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа ифода меёбад. Бо ибораи дигар, давлате, ки имконияти амалигардони ҳуқуку озодии инсонро надорад, рушди ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёдро пурра аз даст медиҳад.

Маълум аст, ки ҳуқуқ ҳамеша дар дилхоҳ муносибатҳо амалишавиро ба худ тақозо мекунад ва дар сурати баръакс ҳамчун меъёри шахшуда, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ боқӣ мемонаду халос. Аз ин рӯ, давлат ва дар симои он мақомотҳои давлатиро мебояд, ба татбиқи назорати ҷиддӣ ва корҳои профилактику фаҳмондадихӣ истифода, риоя ва татбиқи ҳуқуқро дар ҷомеа тезонад. Амалишавӣ ва дар амал татбиқи меъёрҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ шаҳодат аз баланд гаштани сатҳи шуурнокӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқии ҷомеа шаҳодат медиҳад.

¹²²Саъдизода Ҷаҳонгир.Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – С. 86.

¹²³ Диноршоев А.М.Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в республике Таджикистан. – С. 203.

¹²⁴ Митцукова Г.А. Право на неприкосновенность частной жизни как конституционное право человека и гражданина. Екатеринбург, 2005. – С.72-73

¹²⁵ Абдуллаев М.И. Теория государства и права. - С.85

А.А. Опалева дуруст қайд менамояд, ки: «Масъалаҳои амалисозии ҳуқуқу озодии инсонро танҳо дар ҷанбаи расмӣ ҳуқуқӣ барасӣ кардан номумкин аст. Дар ин масъала, мавқеъ ва аҳамияти ҳосро омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-психологӣ ва дигар омилҳое, ки раванди амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсонро муайян мекунанд, нақши муҳимро ишғол менамоянд». Муаллиф зери мафҳуми амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон – ин дар амал татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузорӣ, амалисозии имкониятҳои иҷтимоӣ, муайян сохтани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа, инчунин истифодаи манфиатҳои муҳимми ҳуқуқҳои муҳталиф, ки инсоният онро дорост, шарҳ медиҳад¹²⁶.

Таҷрибаи таҳаввули институти дахлнопазирии инсон дар мамлакати мо нишон медиҳад, ки дар баробари мустаҳкам гардидан дар Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрӣ, татбиқ намудани он дар ҳаёти воқеӣ, яъне дарк кардани мазмуну муҳтавои он дар ҳаёти ҳуқуқии ҳар як шахс аз аҳамият холи нест. Дар адабиётҳои муосири илми ҳуқуқшиносӣ татбиқи ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон, истифода ва амалинамоии имкониятҳои иҷтимоии пешбиниамудаи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар натиҷаи он шахс имконияти ба даст овардани манфиатҳои гуногуни моддӣ, маънавӣ ва дигар манфиатҳо, баҳри эҳтиёҷоти инфиродӣ ва иҷтимоӣ пайдо менамояд. Ба ибораи дигар, мақсади асосии санадҳои меъерии ҳуқуқиро ин дар амал ҷори намудани он ташкил медиҳад. «Мақсади ниҳоии қабули қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ таҷассуми ҳаётии нишондодҳои ҳуқуқӣ, дар ҳаёти воқеӣ ҷори шудани онҳо аст. Бе амалигардонии қонуну дигар нишондодҳои ҳуқуқӣ, онҳо ҳамчун санадҳои навишташуда чун қоғазӣ ҳолӣ боқӣ монда, аҳамияти хешро дар ҷомеа гум мекунанд» - қайд кардааст Сотиволдиев Р.Ш¹²⁷.

Ба андешаи Г. Овадюк «Ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ яке аз манфиатҳои муҳимтарини иҷтимоӣ мебошад, ки натавон шароитҳоро баҳри қонеъгардонии эҳтиёҷоту манфиатҳои афроди алоҳида, инчунин рушд ва ташаккули асосҳои демократии ҷомеаро низ таъмин менамояд». Дар идома муаллиф ақидаи худро талқин дода, қайд намудааст, ки: «Агар ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ дар ҷомеа амали нагардад, пас татбиқи дигар категорияҳои ҳуқуқ имконнопазир мебошад. Муносибати давлат ба озодӣ ва дахлнопазирии тамоми аҳоли, сатҳи кафолати ҳуқуқии он, амалигардони дар ҳаёти инфиродии ҳар як инсон, худ аз пешрафти ҷомеаи шахрвандӣ дарак медиҳад. Аз ин лиҳоз омӯзиши ҳамаҷонибаи институти мазкур нақши беандоза дорад, чунки маҳз ба воситаи он муносибати тарафайни шахрванд бо давлат ва дигар мақомоти давлатӣ муайян мегардад»¹²⁸.

Амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ – ин имконияти истифодаи манфиатҳои иҷтимоӣ, ки дар сатҳи қонунгузори мустаҳкам

¹²⁶ Опалева Анна Анатольевна. Институт личной неприкосновенности Москва-2008. – С. 257.

¹²⁷ Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Ҷилди 2. Душанбе: Империял-групп, 2010. – С.547-549

¹²⁸ Овадюк Г. Конституционное право на личную неприкосновенность человека и гражданина – Москва, 2006 – С.32

гардида, истифодаи бемайлони онро давлат ва мақомоти давлатӣ кафолат медиҳанд.

Мустаҳкам намудани ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсон дар сатҳи байналмилалӣ ва қонунгузории миллӣ заруру муҳим аст, аммо амалисозии воқеии он дар ҷаҳолияти мақомотҳои давлатӣ ба таври бояду шояд кифоя нест. Он натавонад бояд дар сатҳи қонунгузорӣ мустаҳкам гардаду ҳалос, бояд вобаста ба мундариҷаи он муҳимияти онро дарк намуда, дар ҷаҳолияти рузмараи ҷомеа онро бояд татбиқ кард. *Дахлнопазирии шахсӣ* – ин ҳолати муқаррарӣ ва озодӣ афроди алоҳида мебошад, ки қонун баҳри ҳимояи манфиатҳои ҳар як инсон кафолат додааст. Дахлнопазирӣ ба ҳар як инсон шароити мӯътадили ҳаёти шахсиро бо дарназардошти манфиат ва имконияти интиҳоби озодро таъмин менамояд. Аз лиҳози ҳуқуқи дахлнопазирии инсон ин маҷмӯи механизм ва кафолатҳои ҳуқуқие мебошанд, ки ҷаҳолияти мӯътадили шахсро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-сиёсӣ таъмин менамояд. Бе амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ, шахрванд мустақилият, баробарӣ ва соҳибҳуқуқ будани худро пурра аз даст медиҳад¹²⁹.

Бояд зикр намуд, ки проблемаи асосии табиати ҳуқуқии дахлнопазирии шахсӣ дар тарзи амалисозии он ба шумор меравад. Ба ақидаи В.Л. Благодарная оид ба ин масъала ду ақида мавҷуд аст. Як гурӯҳ олимон (Алексеев С.С., Матузов М.Н., Ф.М.Рудинский) амалишавии ҳуқуқ ба дахлнопазирро ҷузъи таркибии муносибатҳои ҳуқуқӣ меҳонанд. Гурӯҳи дуюм бошад, (Сторогович М.С. Явич Л.С), амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсиро берун аз муносибатҳои ҷамъиятӣ эътироф намудаанд.

Тибқи андешаи М.С. Строгович «Ҳуқуқҳои субъективӣ ба дахлнопазирии шахсӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ танҳо дар ҳолати пайдоиши фактҳои ҳуқуқӣ марбут ба муносибатҳои мушаххаси мурофиаи ҷиноятӣ ба вуҷуд меояд. Мисоли дастгир намудан, ба ҳабс гирифтани ва ё дигар ҳаракатҳои мурофиаӣ-ҷиноятӣ. То ин марҳилаи ҳуқуқи субъективии мазкур ба ҳайси объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ баромад намекунад».

Ф.М. Рудинский бошад, ақидаи мазкурро рад намуда, ибрози он намудааст, ки: «Ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсон – ин уҳдадорӣи давлат ҷиҳати таъмин намудани ҳимояи ҳар як шахрванд махсус меёбад.... Дар инҷо алоқаи бевоситаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки аз як тараф ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ ва аз тарафи дигар ҳимояи бевоситаи онро таъмин мегардонад»¹³⁰. Ақидаи мазкур ҷолиби дастгирӣ, чунки унсурҳои асосии муносибатҳои ҳуқуқиро худ ҷаҳолият ва амалисозии ҳуқуқҳои субъективӣ ташкил намуда, дар ҳолати баръакс ин ба костагардии ҳуди муносибатҳои ҳуқуқӣ оварда мерасонад.

¹²⁹Права человека / под ред. А.Г. Холикова, А.М. Диноршоева. – С. 207. Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ. Душанбе, 2015. – С.122

¹³⁰ Благодарная В.Н. Реализация конституционного права на неприкосновенность личности при заключении человека под стражу. Волгоград, 2004. – С.118-120

Ҳуқуқ ба дахлнопазирии инсон ҳамчун ҳуқуқи мустақили шахсӣ, бо озолии инсон алоқаманд буда, ба ҳар як кас озодона амал намудан, интиҳоби озод ва мувофиқ ба иродаи худ амалисозии имкониятҳои хешро фароҳам меоварад. Амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ таваҷҷуҳи ҳарчи бештари давлат ва таҳкими кафолатҳои ҳуқуқии махсусро ба худ талаб менамояд. Маҳз давлат ба воситаи мақомотҳои давлатӣ ҳарчи бештар татбиқи ҳуқуқ ба дахлнопазирро амалӣ намуда, фазои озоди фаолиятро ба шаҳрвандон кафолат медиҳад. Амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ – ин маҷмӯи усул ва воситаҳои дар қонунгузорӣ муқараргардида, ба мақсади пешгирӣ, бартараф ва рафъи ҳамагуна ҳуқуқвайронӣҳо, ки ташаққул ва амалисозии ҳуқуқ озодиҳои инсон монеа мегарданд¹³¹.

Марҳилаи баъдинаи амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ин дар сарҳати дуҷуми моддаи 18 Конститутсияи ҚТ мебошад, ки мувофиқ ба он «Дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеҷ кас шиканҷа, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад. Мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст»¹³². Моддаи 18 Конститутсияи ҚТ аз як тараф ба инсон дахлнопазирро таъмин намуда, аз тарафи дигар кафолати бевоситаи он ва ҳимояи ҳуқуқии онро ба дӯши худ мегирад. Таъмини дахлнопазирии инсон ин пеш аз ҳама рафъи ҳамагуна даҳолати беасос ба ҳуқуқу озодии инсон фаҳмида мешавад. Ин меъёрҳои байналимилалиро ҚТ ба уҳда гирифта, бо воситаи мақомотҳои давлатӣ танзими бевоситаи онро ба роҳ мондааст. Қонунгузор барои таъмини кафолати дахлнопазирии шахсӣ аз имкониятҳои танзимкунӣ ва меъёрҳои ҳуқуқ васеъ истифода менамояд. Мувофиқ ба қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳолӣ» аз 15 майи соли 1997 муқарар менамояд, ки амалиётҳои ҷарроҳӣ, гузаронидани хун ва ҷузъҳои он, усулҳои мураккаби таҳхис бо розигии хаттии беморон, дар ҳолати беҳушӣ будани бемор ва ба синни 18 – солагӣ нарасидани васӣ, инчунин нисбат ба беморони рӯҳӣ, бо ризоияти волидайн ва дигар шахсони наздикӣ ӯ ба роҳ монда мешавад. Ва ё гузаронидани амалҳои муроғиавӣ қабилӣ шаҳодаткунонӣ ва муоинаи тафтишӣ мувофиқ ба моддаи 181 КМҚ ҚТ танҳо ба шарте иҷозат дода мешавад, ки барои саломатии шахсони дар он иштирок намуда ва одамони атроф хатаре ба миён наорад¹³³.

Амалишавии табиати ҳуқуқии дахлнопазирии шахсӣ ҳамчун қоида аз субъект ягон ҳаракат тақозо наменамад, то он даме, ки мавриди хатар қарор нагирад. Аз ин лиҳоз ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ ҳамчун меъёри байналмилалӣ дар Конститутсияи мустаҳкам гардида, бо воситаи соҳаҳои мухталиф ташаққул меёбад¹³⁴. Яъне, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ,

¹³¹ Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в республике Таджикистан. – С. 211

¹³² Конститутсияи ҚТ.

¹³³ Тафсири илмӣ-оммавии Конститутсияи (Сарқонунӣ) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2009. – С.103-104

¹³⁴ Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в республике Таджикистан. – С. 261-262

ҳамчун ҳаққи азалии шахс худ аз худ фаъолият намуда, аз субъект танҳо ҳуқуқи истифодаро талаб менамояд. Инчунин ҳаминро бояд қайд кард, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ фаъолияти худро чиҳати ҳимояи шахсият идома медиҳад, ҳатто дар мавриде, ки инсон аз истифодаи он даст мекашад.

Дахлнопазирии шахсӣ ҳамчун ҳуқуқи конститутсионии шахс буда, бевосита аз тарафи давлат кафолат дода мешавад. Кафолатҳои ҳуқуқие, ки зимни амалишавии ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ истифода мешаванд, дар як вақт ба шахрванд имконият фароҳам меоваранд, ки худро аз ҳамагуна таъсиррасониҳо ҳимоя намояд. Мувофиқ ба моддаи 19 - уми Конститутсияи ҚТ зимни ба ҳабс гирифтани, ҳар як шахрванд ҳуқуқ дорад, то аз мақомоти судӣ талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд. Ин ҳама аз ташаққули механизми амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон дарак медиҳад.

Дигар масъалаи ҳуқуқӣ дар самти амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ, ин дар фаъолияти рӯзмараи мақомотҳои давлатӣ, аз он ҷумла мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ба шумор меравад. Амалисозии ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ – яке аз вазифаҳои асосии мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ба шумор рафта, ҳар яке онҳо бо воситаи салоҳият ва ваколати худ падидаи мазкурро дар фаъолияти хеш амалӣ мегардонанд. Дар миёни онҳо мақомотҳое, ки таҳқиқ ва тафтишоти пешакиро анҷом медиҳанд, мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Мақомотҳои мазкур ба мақсади таъмин намудани амният ва озодии шахсият вазифаҳои зеринро анҷом медиҳанд:

1. Дар доираи салоҳияти худ кор карда баромадани тадбирҳо чиҳати ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, таъмини амнияти шахсӣ, таъмини тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ;

2. Ташкил ва татбиқи чорабиниҳо ба мақсади пешгирӣ ва рафъи ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурий, кофтуков, ошкор ва тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ;

3. Ташкил ва татбиқи чорабиниҳо ба мақсади баланд бардоштани нақши ҳимояи ҳуқуқу озодии инсон дар ҷомеа ва пешгирӣ намудани ҳамагуна таъъиз ва таъсиррасониҳо ба он;

4. Расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо.

Мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ дар баробари ҳимояи ҳуқуқҳои шахрванд, инчунин мувофиқ ба қонунгузорӣ уҳдадоранд, ки меъёрҳои моддаи мазкурро риоя намуда, худ ба қонуншиканӣ ва дигар муносибати ғайриҳуқуқие, ки ба шаъну шарафи онҳо зиён мерасонад, даст назананд.

Мувофиқ ба моддаи 19 –уми ҚТ шахс танҳо дар ду ҳолат аз ҳуқуқи конститутсионии худ, яъне дахлнопазирии шахсӣ маҳрум мегардад: Ҳангоми дастгир ва ё боздошт гардидан ва мувофиқ ба ҳукми суд нисбатан татбиқ гардидани чораи пешгирӣ дар намуди ба ҳабс гирифтани. Оиди ин масъала В.М. Корнуков дуруст қайд менамояд, ки: «Имконияти маҳдуд намудани дахлнопазирии шахс ҳам бо роҳи ба ҳабс гирифтани ва ҳам бо роҳи татбиқи чораҳои дигари мурофиавӣ ҷой дорад. Аммо бинобар

сабабе, ки ҳабси пешакӣ ҳамчун чораи маҷбуркунии мурофиавӣ, озодии шахсро ба таври ҷиддӣ маҳдуд менамояд, аз ин лиҳоз Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрӣ-мурофиавӣ принсипи дахлнопазирии шахсро кафолат дода, маҳдуд намудани озодиро танҳо зимни истифодаи ҳабси пешакӣ иҷозат додаанд. Истифодаи дигар намуди чораҳои мурофиавие, ки озодии шахсро маҳдуд менамоянд, бевосита аз ин меъёри ҳуқуқӣ сарчашма гирифта, мувофиқ ба он татбиқ карда мешавад»¹³⁵.

Ин ҳамаро ҷамбааст намуда, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки амалисозӣ ва татбиқи ҳамаҷонибаи ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ бевосита аз ҳуди шахс вобаста буда, аз давлат танҳо назоратро тақозо менамояд. Дар ин маврид давлатро мебояд, ки сарҳади дахлнопазириро муайян намуда, онро ба таври комил ғимоя намояд.

Андеша дорем, ки ҳуқуқ ба дахлнопазирии шахсӣ, ҳамчун ҳуқуқи азалии шахс аз иродаи исноният бармеояд ва дар меъёрҳои ҳуқуқ мустаҳкам гардида, аз субъект танҳо ҳуқуқи истифода намуданро талаб менамояд.

Амалишавии ғимояи ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд – яке аз воситаҳои асосии пешбурди ҷомеаи шахрвандӣ аст ва кафолати татбиқ намудани ба уҳдаи низоми мақомотҳои давлатӣ воғузур карда шуда, иҷроиши он бояд зери назорати қатъии давлат қарор дода шавад. Дар асоси ин гуфтаҳо, тамоми мақомотҳои салоҳиятноки давлатӣ вазифадоранд, чиҳати ғимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, таъмини амнияти шахсӣ, таъмини тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ дар доираи салоҳияти худ тадбирҳои заруриро барои таъмини ғимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, таъмини амнияти шахсӣ, таъмини тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ чораҷӯӣ намояд.

Зарур мешуморем, то ки, ба мақсади минбаъд баланд бардоштани нақши ғимояи ҳуқуқу озодии инсон дар ҷомеа ва пешгирӣ намудани таъйиз ва таъсиррасониҳо, ҳуқуқвайронкунии ва ҷинояторӣ, чорабиниҳои пешгирикунанда (баланд бардоштани маърифат ва маданияти ҳуқуқӣ, чораҳои фаҳмондадихӣ,)-ро роҳандозӣ намоянд.

Пешниҳод менамоем, ки ба мақсади фароҳам овардани шароит барои таъмини ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорихои шахрвандон, роҳандозӣ намудани расонидани ёриҳои ройғони ҳуқуқӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ фаъолияти ниҳодҳои ҷамъиятӣ (ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи расонидани ёриҳои ҳуқуқӣ) ҷоннок карда шаванд.

Ҳамчун сохтори асосии татбиқкунандаи таъмини ҳуқуқ, озодӣ ва мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва шахсони мансабдори онҳо уҳдадоранд, ки ҳангоми амалӣ намудани фаъолияти худ меъёрҳои қонунгузорию амалкунандаро риоя намуда, худ ба қонуншиканӣ ва дигар муносибати ғайриҳуқуқие, ки ба шаъну шарафи онҳо зиён мерасонад, даст назананд.

¹³⁵ Благодарная В.Н. Реализация конституционного права на неприкосновенность личности при заключении человека под стражу. Волгоград, 2004. – С. 49.

Адабиёт:

1. Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 413 с.
2. Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015. – С. 112.
3. Диноршоев А.М., Саъдизода Ч., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.
4. Диноршоев, А.М., Сафаров Б.А. Формирование идей прав человека в Таджикистане: история и современность: монография / Диноршоев А.М., Сафаров Б.А. – Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО «Российская академия народного хозяйства и государственной службы». Волгоград: Изд-во Волгоградский филиал ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 296 с.
5. Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 136 с.
6. Кодексҳои РСС Тоҷикистон. Кодекси процессуалии ҷиноятӣ РСС Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 84 с.
7. Конституция (Основной закон) Бухарской Народно Советской Республики 1921 г // Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994 гг.) / Составитель: д.ю.н., проф., академик Академии наук Республики Таджикистан, заслуженный деятель науки и техники Республики Таджикистан Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: Дониш, 2014. – 838 с.
8. Конституция Таджикской ССР от 1937 г. // Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994 гг.) / Составитель: д.ю.н., проф., академик Академии наук Республики Таджикистан, заслуженный деятель науки и техники Республики Таджикистан Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: Дониш, 2014. – 838 с.
9. Конституции Таджикской ССР. Конституция (Основной закон) Таджикской Советской Социалистической Республики. 14 апреля 1978 г. // Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994 гг.) // Составитель: д.ю.н., проф., академик Академии наук Республики Таджикистан, заслуженный деятель науки и техники Республики Таджикистан Ф.Т. Тахиров. – Душанбе: Дониш, 2014. – 838 с.
10. Миралиев, И.К. Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Миралиев Исфандиёр Карахонович. – Душанбе, 2014. – 205 с.
11. Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.
12. Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э. С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.

13. Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико–методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР–граф, 2013. 160 с.

14. Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

15. Овадюк Г. Конституционное право на личную неприкосновенность человека и гражданина – Москва, 2006 – 191с.

16. Раҳмон Д.С. Ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвиятёбии тафовутҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ: масъалаҳои назарӣ, усулӣ ва амалӣ-ҳуқуқӣ. Дисс. Барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01. – Душанбе, 2019. – 479 с.

17. Раҳмон Д.С., Саъдизода Ҷ. Мушкилоти қорбасти истилоҳот аз дидгоҳи фарҳанги миллии ҳуқуқи инсон / Д.С. Раҳмон, Ҷ. Саъдизода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №2/10. – Душанбе, 2017. – С. 2014-209.

18. Раҳмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Д.С. Раҳмон, Дж. Саъдизода, Н.Ф. Сафарзода. – Душанбе, 2018. – 176 с.

19. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Саидов Исфандиёр Искандарович. – Душанбе, 2015. – 209 с.

20. Сафаров Б.А. История воплощения концепций и международных стандартов в области прав человека в правовую систему Республики Таджикистан: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Душанбе, 2015. – 366 с.

21. Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2011. – 200 с.

22. Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: история и современность: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Сафаров Дилшод Сафарбекович. – Душанбе, 2012. – 203 с.

23. Саъдизода Дж. Законодательная политика в сфере прав человека и ее роль в формировании культуры прав человека // Государствоведение и права человека. Научно-практический журнал. Издательства юридического факультета ТНУ. №1 (1). Душанбе, 2016. – С. 110-114.

24. Саъдизода Дж. Культура прав человека как составная часть правовой культуры // Закон и право №10. – Москва: Издательства «ЮНИТИ-ДАНА», 2014. – С. 63-67.

25. Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы межуниверситетской научно-практической конференции 24–25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014 – С. 264-272.

26. Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане. / автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саъдизода Джахонгир. – Душанбе, 2017. – 22 с.

27. Саъдизода Ч. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Чаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

28. Саъдизода Ч., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. 164 саҳ.

29. Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.

УСУЛҲОИ ҲУҚУҚЭЧОДКУНӢ ДАР ДАВЛАТИ МИЛЛӢ

Чамшедзода Комрон Чамшед
аспиранти кафедри ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии
факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992)907002207
E-mail: [m. maorif@yandex.ru](mailto:m.maorif@yandex.ru)

Роҳбари илмӣ: Холиқзода А. Ғ. доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Фишурда: Дар мақола масоили вобаста ба усулҳои ҳуқуқэҷодкунӣ дар давлати миллий, риояи қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ ва давраи омодаسازیи лоиҳаи қонун, тартиби ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, мурағабгардонии санадҳои қонунгузорӣ, масъалаи беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум, усулҳои ҳуқуқэҷодкунӣ аз таҷрибаи давлатҳои пешқадами муосир, Конститутсия ва санадҳои байналмилалӣ, демократизм, қонуният, гуманизм-инсондӯстӣ, махсусияти илмӣ, профессионализм, таҳлили ҳамаҷониба дар омода намудани лоиҳа, муқаммал будани санадҳои қабулшуда, мазмуни низоми қонунгузорӣ, ислоҳоти ҳуқуқӣ, андешаи як қатор олимон вобаста ба техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ, инчунин мушкilotҳое, ки дар раванди қонунгузориҳои миллии Тоҷикистон, ки барои эҷоди меъёри ҳуқуқ ва ташаккули он дар шакли қабул, тағйирдиҳӣ ва бекор намудани қоидаҳои рафтори арзишманд ва эътиборнокӣ қонунгузориҳои давлати миллий заруранд мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Конститутсия, санадҳои байналмилалӣ, ҳуқуқ, ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунгузорӣ, давлати миллий, техникаи қонунгузорӣ, техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ.

МЕТОДЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В НАЦИОНАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ

Джамшедзода Комрон Джамшед
аспирант кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета
Таджикского национального
университета
Тел.: (+992)907002207
E-mail: m.maorif@yandex.ru

Научный руководитель: Холикзода А.Г. доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы, связанные с законотворческой деятельностью государственных органов, соблюдением правил законодательной техники и сроком подготовки законопроекта, порядком внесения изменений и дополнений в нормативные акты, совершенствования законодательства, улучшения жилищных условий. народа., Конституция и международные инструменты, демократия, верховенство закона, гуманизм, научная специфика, профессионализм, всесторонний анализ проекта, полнота принятых документов, содержание законодательной системы, правовая реформа, технические и правовые вопросы, а также взгляды ряда ученых, которые были проанализированы и учтены в процессе разработки национального законодательства Таджикистана, необходимого для создания правового государства и его формирования в форме принятия, изменения и отмены правила ценного и действительного поведения национального законодательства.

Ключевые слова: Конституция, международные договоры, право, юриспруденция, законодательство, национальное государство, законодательная техника, законодательная техника.

METHODS OF LEGISLATION IN THE NATION STATE

Jamshedzoda Komron Jamshed

Graduate student of the Department of human rights and comparative law of the Law Faculty of the Tajik National University

Phone: (+992)907002207

E-mail: m. maorif@yandex.ru

Scientific adviser: Kholikzoda A. G. Doctor of Law, Professor

Annotation: The article discusses issues related to the legislative activities of state bodies, compliance with the rules of legislative technology and the timeframe for preparing a bill, the procedure for introducing amendments and additions to regulations, improving legislation, improving living conditions. people., the Constitution and international instruments, democracy, rule of law, humanism, scientific specifics, professionalism, comprehensive analysis of the project, the completeness of the adopted documents, the content of the legislative system, legal reform, technical and legal issues, as well as the views of a number of scientists who were analyzed and taken into account in the

development of the national legislation of Tajikistan, necessary for the creation of the rule of law and its formation in the form of adoption, amendment and cancellation of the rule of valuable and valid behavior of national legislation.

Keywords: Constitution, international treaties, law, jurisprudence, legislation, nation state, legislative technique, legislative technique.

Қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ ин талабот оид ба истифодаи усулҳо ва воситаҳо дар чараёни оmodасозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Риояи қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар давраи оmodасозии лоиҳаи қонун аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Истифодаи қоидаҳо, усулҳо ва воситаҳои техникаи ҳуқуқӣ дар марҳилаи таҳияи лоиҳаи қонун сифати қонун ва мувофиқати сифати дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки дар асоси он қабулшаванда вобастагии зиҷ дорад. Аз ин лиҳоз дар адабиётҳо ба қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ диққати калон дода мешавад.

Тавре мутахассисони соҳаи техникаи ҳуқуқӣ аз ҷумла, Иеринг Р. шарҳ додаанд, техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ ин маҷмӯи восита, усулҳо, қабул ва мавриди амал қарор додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Калина В.Ф. бошад қайд мекунад, ки қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ метавонанд ба сифати меъёрӣ-анъанавӣ, ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи техникаи ҳуқуқӣ ва техникаи қонунгузорӣ риоя шаванд ва баромад кунанд, дар навбати худ техникаи ҳуқуқӣ маҷмӯи воситаҳо ва усулҳои тамоми фаъолияти ҳуқуқӣ, аз ҷумла восита ва усулҳои техникаи қонунгузорӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ ва техникаи тафсири санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад. Ба ибораи Поленина С.В. техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ – маҷмӯи қоидаҳо восита, усулҳои коркард ва мавриди амал қарор додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, Перевалов В.Д. менависад, техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ – «маҷмуи қоидаҳо, воситаҳо ва усулҳои коркард, барасмиятдарорӣ ва мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо мақсади возеҳӣ, амиқӣ ва самарабахшӣ мебошад».

Боиси тазаккур аст, ки фаъолияти ҳуқуқӣ бо механизми амалигардонӣ бояд пайваст бошад, ки ин механизмҳо фаъолияти ҳуқуқӣ аз маҷмуи воситаҳои ҳуқуқӣ иборат аст. Воситаи фаъолияти ҳуқуқӣ метавонад характери техникиро гирад. Аз ин лиҳоз, фаъолияти ҳуқуқӣ, хоҳ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, хоҳ мураттабсозӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ ва ҳуқуқҳифзкунӣ дорои восита ва усули амалигардонии ба худ хос мебошад, ки дар маҷмӯъ техникаи ҳуқуқиро дар бар мегиранд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ қоидаҳои гуногуни техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ вучуд дорад. Баъзе аз муаллифон ин қоидахоро ба се намуд ҷудо мекунанд: а) қоидаҳои ба намуди берунии танзим мутааллиқбуда; б)

қоидаҳои ба мазмун ва сохтори санади меъёрӣ мутааллиқбуда; в) қоида ва усулҳои баёни меъёри ҳуқуқ. Б. В. Чигидин қоидаҳои забонӣ, мантиқӣ ва гнесологиро фарқ мегузорад. Қоидаҳои расмӣ техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ чӯзӣи умумӣи қоидаҳои техникӣ - юридикӣ техникаи қонунгузорӣ мебошанд. Қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ ин талаботи расмӣ - қоидавиё мебошад, ки мувофиқи он таҳия ва қабули санадҳои меъёрӣ амалӣ мегардад.

Ба таҳия ва таҳлили қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар адабиётҳо низ диққати зиёд дода шудааст. Ю. А. Тихомиров қоидаҳои асосии зерини техникаи ҳуқуқиро махсус қайд мекунад: а) муайянии танзими ҳуқуқӣ, ки аниқии ҳамаи муқаррароти ҳуқуқӣ ва супоришҳои ба тарзи умумӣ ва ё ниҳоят муфассал додари пешгирӣ мекунад; б) вобастагии санад бо мазмуни умумӣ: в) пайдарҳамии мантиқии баён; г) набудани муҳолифати дохилӣ дар санад; ғ) мухтасарият ва аниқии баёни маводи меъёрӣ; д) дақиқӣ ва аниқии баёни тасвия ва истилоҳи дар санади меъёрӣ истифодашаванда; е) тафрикаи амиқи муқаррарот ва меъёрҳои дар санад истифодашаванда; ё) ҳамшаклӣ ва пайдарпайии истифодаи усулҳои ҳуқуқэҷодкунӣ.

Тамоми қоидаҳои техникаи ҳуқуқэҷодкуниро ба гурӯҳҳои зерин чудо кардан мумкин аст: а) қоидаҳо оид ба таркибсозии санадҳои меъёрӣ (қоидаҳои таркибӣ); б) қоидаҳо, ки ба шакли зоҳирии санадҳои меъёрӣ дохил мешаванд (қоидаҳои расмӣ ё ҳатмӣ); в) қоидаҳои забонӣ; г) қоидаҳои услубӣ; ғ) қоидаҳои мантиқӣ; д) қоидаҳои расмӣ.

Татбиқ намудани техникаи ҳуқуқӣ дар чараёни ҳуқуқэҷодкунӣ, гувоҳи он мебошад, ки давлат дар самаранок ва мураттабгардони қонунгузорӣ манфиатдор буда, инкишофи ҷомеа, рушди соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҷамъият устуворгардони давлатдорӣ милли мақсади он мебошад. Тавре Поленина С. В. қайд намуданд, ки вазъи иҷтимоӣ сифати қонун ду ҳолатро дар бар мегирад: аввал дараҷаи дар қонун ифодаёбии равандҳо, ки дар ҷамъият вучуд доранд, сониян пешгӯии роҳҳои инкишофи ин муносибатҳо дар ҷамъият. Бо ин ақида рози шуда, тазаккур бояд дод, ки ҳангоми босифат будани қонунгузори амалкунанда, давлат метавонад ба мақсадҳои зикршуда бирасад ва бо дастовардҳои калон дар соҳаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ноил гардад. Бинобар ин бояд қайд намоем, ки техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ дар баробари хусусияти техникӣ доштан, иҷтимоӣ дорои мазмуни иҷтимоӣ иқтисодӣ низ мебошад.

Ба масъалаи ислоҳоти давлатдорӣ ва беҳтар гардонидани шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ зиндагии мардум ҳарф зада, таъя намудан ба асосҳои илмӣ таърихӣ, ки нобиғаҳои илму фан онҳоро дар давраҳои мухталиф кашф намудаанд, амри зарурист. Зеро дар онҳо усулҳо ва усулҳои аслию беғаразе нухуфта шудаанд, ки кодиранд ба инсоният

муддатҳо хизмат намоянд. Ба ин маънӣ Арасту дар танқиди ақидаи Сукрот дар китоби «Сиёсат» навишта: «Кӯшиши ҷамъ кардани анбуҳи одамон, тавре қаблан гуфта шуд, тавассути тарбияи онҳо ба даст меояд. Аммо ҳар нафаре, ки фикр мекунад бо роҳи тарбияи омма ба вазъи давлати хуб мерасад саҳт хато мекунад дар назари худ, агар дар ҳақиқат ахлоқи хуб, қонунҳо ва фалсафаро дар ислоҳи давлат истифода накарда, ба гуфтаҳои Сукрот таъя намояд».

Ин гуфтаҳои Арасту ҳоло низ аҳамияти худро гум накардааст. Саромади ислоҳоти давлатҳои мутамаддин ҳуқуқэҷодкунӣ мебошад. Тавассути ҳуқуқэҷодкунӣ сиёсати пешгирифтаи давлат, марому мақсади ҳокимият амалӣ карда мешавад. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти мақомоти давлатист, ки барои эҷоди меъёри ҳуқуқ ва ташаккулёбии он дар шакли қабул, тағйирдиҳӣ ва бекор намудани қоидаҳои рафтори арзишманд ва эътиборнок равона шудааст. Ҳуқуқэҷодкунӣ дар ҳар давра замонҳо ба усулҳо ва ғояҳои пешқадами ҷамъият ва унсурҳои муҳимми тамаддун таъя менамояд. Таҷрибаи пешқадами давлатҳои муосир чунин усулҳои эҷоди ҳуқуқро барои мақомоти қонунбарор кор карда баромадааст:

1. Демократизм. Ин усулҳо дар раванди озоди қабули қонунҳо аз ҷониби халқ бевосита (тавассути референдум) ва ё аз ҷониби намояндагони интихобнамудаи халқ - вакилон. Ҷиҳати муҳимми ин усул дар пурра демократӣ будани раванди ҳуқуқэҷодкунӣ, аз зинаи омода намудани лоиҳа то қабулу ҷопи онро фаро мегирад. Дар ҳама зинаҳои он унсурҳои муҳимми демократия баҳсу мунозираҳои илмӣ, пешниҳоду ҳулосаҳои вакилон, шаффоф будани раванди қабули санад ҷой дорад.

2. Қонуният. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қатъиян аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор қабул гардида, муносибати эътибори ҳуқуқии он дар муқоиса бо дигар санадҳои меъёрӣ ҳифз мегардад. Онҳо мутобиқи Конститутсия буда, дигар санадҳои эътибори ҳуқуқиашон пастро ба худ мувофиқ менамоянд. Қонуният дар татбиқи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ иҷрои ҳатмии талаботи тартиботи ҳуқуқэҷодкунист, ки аз омода намудани лоиҳаи қонун то қабулу нашри онро дар бар мегирад.

3. Гуманизм-инсондӯстӣ. Инсон ва манфиатҳои ӯро дар маркази диққати фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ гузоштан аст.

4. Махсусияти илмӣ. Аз ҳуқуқэҷодкунӣ талаб карда мешавад, ки он пурра бояд ба масъалаҳои пухтарасидаи ҷамъият ҷавоб диҳад, илман асоснок бошад, дастовардҳои илму техникаро истифода барад, ба андешаю назарияҳои наву усулҳои нави ҳалли қонунии муаммо таъя карда тавонад. Дар омода намудани лоиҳаҳо муассисаҳои илмӣ ва мутахассисони соҳавӣ ҷалб карда шаванд.

5. Профессионализм. Ҷалб намудани мутахассисони варзидаю кордони соҳаҳои гуногун дар мақомоти қонунбарор.

6. Таҳлили ҳамаҷониба дар омода намудани лоиҳа. Ба дараҷаи лозима истифода намудани таҷрибаи дохилӣ ва хориҷӣ, истифода намудани натиҷаи пурсиши сотсиологӣ ва дигар усулҳои кашфи зарурат ва мазмуни қабули қонун. Ба шитобкорӣ роҳ надодан.

7. Мукаммал будани санадҳои қабулшуда. Дар қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ васеъ истифода намудани усулҳо, тарзҳои қабулу ташреҳи санадҳои меъёрӣ, техникаи қонунгузорӣ, ки аз ҷониби илми ҳуқуқ таҳлил ва пешниҳод гардида, аз таҷрибаи қонунгузорӣ гузаштаанд.

8. Ба инобат гирифтани арзишҳои ҳуқуқии аҷдоди гузашта, ки ба табиати давлати демократӣ ва ҳуқуқии муосир мувофиқат намуда, барои ташаққули давлати миллий мусоидат менамояд.

9. Мазмуни низоми қонунгузорӣ дар мувофиқати фарҳанги миллий, динӣ ва ҳуқуқии халқи таҳҷой ташаққул меёбад.

10. Дар раванди қонунгузорӣ бартарӣ ва волоияти манфиатҳои шаҳрвандони кишвар дар масъалаҳои муҳими ҳимояи манфиатҳои иҷтимоӣ, таъмини саломатӣ, иштирок дар ҳаёти сиёсӣ, дастрасӣ ба неъматҳои моддӣ ва ғ. инъикоси худро ёфтаанд.

11. Мувофиқати қонунҳои қабулшаванда ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби кишвар эътирофшуда.

12. Тақия ба таҷрибаи давлатҳои пешқадами дунё дар қабул ва ё истифодаи падидаҳои нави ҳуқуқӣ. Дар ин кор низ эҳтиёткорона бояд рафтор намуд. Олимони соҳавӣ танҳо пас аз таҳлилҳои амиқ, қиёси паҳлӯҳои мухталифи падидаи нави ҳуқуқӣ ва муқоисаи он бо талаботи низоми ҳуқуқии кишвар ва манофеи миллий тақлифу пешниҳодҳо ирсол намоянд. Гузашта аз он пас аз қабули қонун дар таҳияи дигар санадҳои татбиқшаванда нақши олимони соҳавӣ ва донишмандон бояд назаррас бошад. Аз ин лиҳоз, асарҳои устодон Маҳмудзода М. А «Конститутсия заминаи ташаққули низоми ҳуқуқи миллий», устод профессор Ш. Менглиев дар мавзӯи «Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров» ва устод профессор Холиқзода А.Ғ. «Андешаи давлати миллий» намуна шуда метавонанд.

Устод Маҳмудзода М.А. дар асоси таҷрибаи ҷаҳонии рушди илми конститутсионӣ вазъи арзишҳои ҳуқуқии Конститутсияи Тоҷикистонро ҳамчун санади олии ҳуқуқӣ таҳлил карда, бо истифода аз сарчашмаҳои ниёгон ва ҳамбастагии ин падидаҳои олӣ ба ҳастии фикрии миллати тоҷик, барои илм ва ояндаи рушди соҳаҳои ҳуқуқи кишвар ғизои бузурги илмӣ гузоштааст.

Устод Менглиев Ш. дар қабули таҷрибаи пешрафтаи низоми ҳуқуқи аврупоӣ доир ба додгоҳҳои ҳакамӣ изҳори назар намуда, қабл аз ҳама таъкид месозад, ин рамузи дида баромадани баҳсҳо ва ҳалли масоили иқтисодӣ барои мо бегона набуда, гузаштагони мо ҳанӯз дар асрҳои IX ва X аз он огоҳӣ доштаанд. Албатта, бегона будани ин намуди додгоҳҳо

барои омӯзиши таҷрибаи онҳо ва эҳтимолияти қабули онҳо дар низоми қонунгузории кишвар монеа шуда наметавонад, вале нишон додани наздикии ин ҳодисаи ҳуқуқӣ ба таърихи ҳуқуқи миллат ва тафаккури миллии мо мазмуни асарро ғанӣ гардонида, мусоидати онро ба ҳуқуқи миллий инъикос менамояд.

Устод Холиқзода А.Ғ. қайд менамоянд, ки, «Андешаи давлати миллий ва ӯ ҳуқуқи миллий дар аксари давлатҳои рӯ ба инкишоф ва давлатҳои мутаракқӣ дар даврони муҳими ҳифзи истиқлолият ҳамчун воситаи муҳими муҳофизати истиқлолият хидмат менамуд, намуда истодааст ва дар оянда низ хоҳад кард».

Агар ба таҷрибаи ҳуқуқэҷодкунии Тоҷикистон назар намоем, дар як муддати кӯтоҳи истиқлолият барои дастрас намудани ғояҳои асосии фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ корҳои зиёде ба сомон расидааст. Худи ислоҳоти қонунгузорӣ ва гузариш ба парлумони касбӣ шаҳодати он аст.

Таҳлили амиқ нишон медиҳад, ки дар татбиқи баъзе аз ин усулҳо мо дастовардҳои назаррасро ноил гардида, дар баъзеи дигараш олимони мо ва қонунгузoron бояд ба ҳулосаҳои даркорӣ биёянд. Масъалаи махсусияти илмӣ ва таҳлили ҳамаҷониба дар омода намудани лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ аз масъалаҳои вазини фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар замони муосир ба шумор меравад. Зеро давлатҳои миллии ба тозагӣ пайдошуда хоҳ - нохоҳ зери таъсири таҷрибаи пешқадами давлатҳои ҷаҳон, ки роҳи онҳоро интиҳоб намудаанд, то дараҷае мемонанд. Дар зери чунин таъсиррасонӣ баъзан аз талаботу падидахое очилан вориди низоми ҳуқуқӣ мегарданд, ки онҳо дар шароитҳои дигари таърихӣ пухта расидаанд ва ба низому унсурҳои тамаддуни миллий алоқамандӣ надоранд. Роҳ ва сабаби воридшавии чунин нуқсонҳо номукамал будани ҳамон ду усули ҳуқуқэҷодкунӣ махсусияти илмӣ ва таҳлили ҳамаҷониба дар омода намудани лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқист. Агар ин ду ғояи ҳуқуқэҷодкунӣ мукамал бошад, он як ҷанбаи бунгоҳи қабули таҷрибаи пешқадамро бо дарназардошти шароити таърихӣ инкишофи миллат ва менталитети давлатдорӣ миллий, нигоҳ хоҳад дошт. Аз лиҳози алоқаи сабабӣ ин ду унсури номбаршуда ба падидаи васеътаре чун (ташаккулёбии ҳуқуқ ва ҳуқуқэҷодкунӣ) ҳуқуқтаъсисебӣ, ҳуқуқташкилебӣ наздикӣ дорад. Зеро шаклгирии ҳуқуқ нисбат ба фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ васеътар буда, он ханӯз аз зинаи воқеан пайдо шудани муносибати конкретии ҳуқуқӣ ва ӯ зарурати танзими ҳуқуқии муносибати мушаххаси ҷамъиятӣ ба миён меояд. Ана дар ин зинаҳои аввал ташаббуси шаклгирии ҳуқуқ на ба мақомоти давлатӣ, балки ба шуури ҳуқуқии ҷамъият, андешаю назариёти илмӣ олимони ҳуқуқшинос дар дарки пешомади масъалаҳои ҳуқуқию усулҳои ҳалли он вобастагӣ дорад.

Пас дар раванди ислоҳоти ҳуқуқӣ мавқеи асосиро дар қатори парлумони касбӣ, ҷомеаи шахрвандӣ дараҷаи баланди шуурнокии ҳуқуқии онҳо фаъолияти ҷонноки муассисаҳои илми ҳуқуқ ва олимони

ҳуқуқ ишғол менамоянд. Ҳамаи онҳо дар раванди ислоҳоти ҳуқуқӣ дар баробари ғайрӣ буданашон, дарки илмӣ қабули стандартҳо ва ғояҳои нави ҳуқуқиро дар шароити Тоҷикистон бо дарназардошти ҳимояи манфиати мардуми Тоҷикистон ва давлати миллии тоҷикон бояд дошта бошанд. Агар дар замони шӯравӣ идеологияи коммунистӣ тавассути андешаҳои илмӣ вориди низоми ҳуқуқӣ гардида, ҳамчун доктринаи маҳдуди шаклирифта дар ҳуқуқи объективӣ мавқеи марказӣ, минбари сарфармондеҳии мазмуни ҳуқуқро ишғол намуда, бо мақсади муттаҳид ва ба итоат даровардани материяи (олами) ҳуқуқӣ равона шуда буд, пас дар замони муосир ҷои он ҷавҳари муттаҳидкунандаро манфиати мардуми Тоҷикистон ва давлати миллии тоҷикон бояд гирад. Ғояи таъкидшуда ҳамчун шиносномаи низоми ҳуқуқи Тоҷикистони тозаистиқлол бояд баромад намояд. Дар ҳама пастию баландии дирӯзу имрӯз мо бояд миллату давлати худро дӯст дорем. Мо бояд аз онҳое омӯзем, ки дар шароити вазнини давраи гузариш заминаҳои илмӣ инкишофи давлатдорӣ миллати худро тавлид намуда, аз дӯстдорӣ давлат ва шакли идораи кишвари худ рӯй нагардониданд. Жан Жак Руссо барин олими ҳақиқатҷӯй, ки дар масъалаи шартномаи ҷамъияти ҳуқуқҳои сиёсӣ инкилоби илмӣ намуда буд, дар таҳлили шакли идоракунии кишвари худ навишта: «Аз сабабе, ки ман ҳамчун шахрванди Давлати озод ва мустақил тавлид шудаам, чи қадаре, ки овози ман дар ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ назарногир бошад ҳам, ҳуқуқи додани он овоз ҳангоми ҳалли масъалаҳои мазкур маро ӯҳдадор менамояд, ки моҳияти онро дарк намоям. Аз ин рӯ, ман хурсанд аз онам, ки ҳар дафъае, ки роҷеъ ба идоракунӣ изҳори мулоҳиза менамоям, дар мулоҳизаҳои хеш омилҳои нави ба нави дӯст доштани симои идоракунӣ давлати хешро пайдо мекунам». Ш. Л. Монтескё, ки асосгузори назарияи тақсимои ҳокимиятҳост, дар муқаддимаи «Рӯҳул қавонин»-и хеш мақсад мегузорад, ки агар ӯ заррае муҳаббати мардумро нисбат ба Фаронса ва роҳбари кишвар бедор карда бошад, худро хушбахт ҳисоб мекунад. Акнун тасаввур кунед, ки Фаронсаи он давра то кадом дараҷа давлати одил буд?

Дар шароити кунунӣ роҳи асосии қабули таҷрибаи пешқадам ва ё вестернизатсияи (ғарбгарӣ) тамаддуни ғайр дар амалия ин роҳи қонунгузорист. Қонунгузорӣ бояд аз паси илми ҳуқуқшиносӣ роҳ ба сӯи ислоҳот ва тағйирпазирӣ намояд. Мутаассифона, амалияи қонунгузорӣ дар Тоҷикистони мо аз илми ҳуқуқшиносӣ пеш гузаштааст. Ин камбудии аҳли илми ҳуқуқшиносӣ буда, заиф будани майдони музокироти илмӣ ва пешниҳодҳои мушаххаси илмиро аз ҷониби олимони нишон медиҳад (солҳои охир бо ташаббуси собиқ декани факултети ҳуқуқи ДМТ Маҳмудов М.А. байни як гурӯҳ олимони факултети ҳуқуқ ва Ҳукумати ҚТ барои ҳулосадиҳӣ ба лоиҳаи қонунҳои ҚТ шартномаи ҳамкорӣ имзо шудааст, ки хеле қадами нодир ва зарурӣ ба шумор меравад). Илми

ҳуқуқшиносӣ бояд ареали (пешоҳанги, ливои...) инкишофи қонунгузорӣ гардад, на қонунгузорӣ майдони инкишофи илм. Албатта, қонунгузорӣ метавонад заминаи мубоҳисаҳои илмӣ бошад, Конститутсия метавонад чун манбаи шаклгирии қонунгузорӣ, инкишоф ва пешравии илми ҳуқуқшиносӣ дар як даврони муайян баромад намояд, вале дар маҷмӯъ дар масири таърих илм ва ақли инсонӣ сарчашмаи инкишофи низоми қонунгузорӣ мебошад.

Онҳое, ки Конститутсия ва санадҳои олии байналмилалиро нуқтаи пешбаранда ва ғояи инкишофи илми ҳуқуқ меҳисобанд, вобаста ба рӯзгори имрӯз шояд то дараҷае дурустанд, вале чунин ақида тобиши имтиҳони фардиро дода наметавонад, зеро дар ҳеҷ давраи замон, дар ҳеҷ як тамаддуни тараққикарда қонунгузорӣ ва қонунҳои амалкунанда ҳадафи инкишофи илми ҳуқуқшиносӣ набуд ва буда ҳам наметавонист. Гузашта аз он, ҳама гуна конститутсияю қонунҳои олии дар майдони фароҳу озодаи пур аз тазоди муҳокимаҳои илмӣ тавлид мегардад. Конститутсияи ШМА дар майдони фалсафаи озодаи замони эҳё ва нави Аврупо тавлид гардида, минбаъд илм ва майдони инкишофи онро самаранок истифода намуда, тағйироту иловаҳои заруриро, ки ҳаёт ва илми ҳуқуқшиносӣ пеш овард, қабул намуд (27 тағйироти Конститутсияи ШМА гувоҳи он аст). Албатта, бояд хулосаҳои илмӣ чунон бо ҳаёти воқеӣ пайваст ва мувофиқ бошад, ки дар ҳамбастагиро дарозумрии яққояи онҳо дар Конститутсия тамоми имконоти ҳуқуқӣ истифода гардад. Агар чӣ ин масъала то ҳақде тибқи муқаррароти тамаддунҳои пешқадам дар Қонуни асосии мо зикр гардида бошад ҳам, шароити ҳоси вазъи сиёсӣ ногузир онро ба талаботи воқеӣ мувофиқ намуд. Бояд аз ёд набаровард, ки илм ҳамчун чашми биноӣ давлат аст ва онро аз ғализӣ ва пардаҳои сунъӣ бояд пайваста тоза нигоҳ дошт. Яке аз омилҳои тозанамоии ин узви биноӣ, ин фазои озоду муқоламаи илмист. Вале ин озодӣ набояд он дараҷае бошад, ки ҳар кас чизе хост онро нависад. Ин фазо бояд фазои танқидии илмиро фарогир бошад, ки ба ҳар навишта ва гуфтаи фикри дигаре ибраз шаваду соҳиби он ҷавоби илмӣ ва мантиқии онро дода тавонад. Дар акси ҳол фазои илмӣ мо тезиси «...наука шагает вверх по лестнице, ведущей вниз - илм бо зинапояе ба боло ҳаракат дорад, ки он ба поён мегардад»-ро меонад.

Хулоса, ҳуқуқэҷодкунӣ собит менамояд, ки бо мурури пешравии ҷомеа, ба вучуд омадани тағйиротҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ зарурати ба шароити нав мутобиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ба миён меояд. Чунки, ҳаёт доим дар тақомулу тағйирот аст, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ мувоҷеҳи тағйирот мегарданд. Аз ин лиҳоз, мақоми олии қонунгузории кишвар бояд ба сифат, ва ҳолати амалӣ қонунҳое, ки тағйирталаб мегарданд эътибори ҷиддӣ даҳанд. Зеро то кадом сатҳу дараҷа ҳуқуқбунёд будани давлати

миллӣ аз сатҳу сифати қонунҳои он вобаста аст. Аз ин рӯ, таҳияи лоиҳа, ворид намудани тағйиру илова, боздошт ё қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин дар таҳрири нав интишор гардидани санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки раванди табиӣ техникаи ҳуқуқӣ мебошад, он дар таҷрибаи қонунгузории ҷумҳурии мо васеъ истифода бурда шавад.

Адабиёт:

1. Поленина С. В. Качество закона и эффективность законодательства. – М, 1993 – С.8
2. Аристотель. Политика. Афинская полития. –М., Мысл, 1997. – 65с.
3. В.С. Нерсисянца. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 307.
4. Маҳмудзода М. А «Конститутсия заминаи ташаккули низоми ҳуқуқи миллӣ» - Душанбе, ЭГ-граф. 2014
5. Менглиев Ш. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров. Душанбе 2009. 412 с.
6. Холиқзода А.Ғ. «Андешаи давлати миллӣ» - Душанбе, ЭГ-граф. 2013
7. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. –М., 2001. – С. 298
8. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты. –М. 1998. – С.197-198.
9. Иеринг Р. Юридическая техника / сост. А.В. Поляков. - М., 2008. – С. 32.
10. Калина В.Ф. Юридическая техника – М. 2008.С. 16.
11. Кашанина Т. В. Юридическая техника – М. 2008. С 80
12. Перевалов В.Д. Теория государства и права: учебник. - М. Высшее образование, 2005. – С. 186
13. Чигидин Б.В. Юридическая техника российского законодательства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – С. 78.
14. Тихомиров Ю.А. Теория закона. – М., 1982. – С. 213.
15. Холиқзода А. Ғ. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» соли 2017, сах. 47

**ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ; ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ; ҲУҚУҚИ
ОИЛАВӢ; ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУСУСӢ (ИХТИСОС:
12.00.03) –**

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО;
СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.03)**

**ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА
НЕНАДЛЕЖАЩЕЕ ИСПОЛНЕНИЕ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ
ПРИ ВОЗДУШНОЙ ПЕРЕВОЗКЕ ПАССАЖИРА И БАГАЖА**

Амренова Шогуна,

ассистент кафедры транспортного
права и права пользования
природными ресурсами юридического
факультета Таджикского
национального университета

Тел.: (+992) 904003530

E-mail: stal.007@mail.ru

Научный руководитель: Курбонов К.Б., кандидат юридических наук,
дотсент

Рецензент: Раджабов М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Статья посвящена одним из актуальных тем в сфере транспортного права. Автор, анализируя действующее законодательства и полемика ученых по этому вопросу выдвигает свою позицию по совершенствованию законодательства Республики Таджикистан в сфере гражданско-правовой ответственности при воздушной перевозке пассажира и багажа.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, воздушное судно, договор перевозки, пассажир, багаж, воздушное пространство, штраф, правила поведения.

**ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИИ ГРАЖДАНӢ БАРОИ ИҶРО
НАКАРДАН ВА ИҶРОИ НОМАТЛУБИ УҲДАДОРИҶО ҲАНГОМИ
ИҶРОИ ШАРТНОМАИ ҲАМЛУ НАҚЛИ МУСОФИР ВА БАҶОҶ**

Амренова Шогуна,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва
ҳуқуқи истифодаи сарватҳои табиӣ
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 904003530

E-mail: stal.007@mail.ru

Рохбари илмӣ: Курбонов Қ.Б., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Раҷабов М.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Мақола ба яке аз масъалаҳои мубраи ҳуқуқи нақлиёт бахшида шудааст. Муаллиф, бо назардошти таҳлил қонунгузорӣ ва ақидаҳои олимони давлати худро оид ба беҳтар намудани қонунгузориҳои ҷумҳурий дар самти ҷавобгарии ҳуқуқии граждани барои иҷро накардан ва иҷрои номатлуби уҳдадориҳо ҳангоми иҷрои шартномаи ҳамлу нақли мусофир ва бағоч пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: ҷавобгарии ҳуқуқии граждани, ҳавопаймо, шартномаи ҳамлу нақл, мусофир, бағоч, фазои ҳавоӣ, ҷарима, қоидаи рафтор.

CIVIL LEGAL RESPONSIBILITY FOR NON-FULFILLMENT AND FOR INADEQUATE FULFILLMENT OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS IN THE AIR CARRIAGE OF PASSENGER AND BAGGAGE

Amrenova Shoguna,
assistant Head of Department transport
law and law use of natural resources
Faculty of Law, Tajik National University
Phone: (+992) 904003530
E-mail: stal.007@mail.ru

Research supervisor: Kurbonov K.B., Candidate of Law, associate Professor
Reviewer: Rajabov M.N., Candidate of Law, associate Professor

Annotation: In the article is devoted to one of the current topics in the field of transport law. The author, analyzing the current legislation and the controversy of scientists on this issue, puts forward its position on improving the legislation of the Republic of Tajikistan in the field of civil liability in the carriage of passengers and baggage.

Keywords: civil liability, aircrafts, aircrafts, passenger, luggage, airspace, fines, rules of conduct.

Общие принципы гражданско-правовой ответственности за неисполнение и за ненадлежащее исполнение договорных обязательств при воздушной перевозке пассажира и багажа изложены в ст. 813 ГК РТ.

В упомянутых нормах ст. 813 ГК РТ, Гражданский кодекс РТ устанавливает некоторый правовой ориентир для нормативных актов транспортного законодательства, которые в свою очередь более подробно определяют основания ответственности перевозчика применительно к конкретной сфере пассажирских перевозок. Нельзя не заметить тот факт, что степень и пределы ответственности перевозчика, напрямую зависят от того, каким видом транспорта и в каком сообщении осуществляется

перевозка пассажиров. Соответственно, от вида транспорта (воздушного, водного, железнодорожного, автомобильного), как правило, зависит опасность возникновения рисков возможного причинения вреда жизни и здоровью пассажира, количество материальных вложений перевозчика на случай покрытия своих расходных обязательств перед пассажиром, а от вида сообщения (международного, междугороднего, внутригородского) обычно зависят размеры распределения расходов между одним или несколькими перевозчиками. Перевозчик, таким образом, ставит своей целью заключить договор перевозки пассажира на наиболее выгодных для себя условиях с минимально возможным количеством рисков и затрат.

Как отмечает Э.М. Гараев, применение мер гражданско-правовой ответственности в отношении перевозчика поставлено в зависимость от соблюдения ряда условий и формальностей - прежде всего, от имени лица, права которого были нарушены, в адрес перевозчика необходимо направить претензию, причём в установленный законом срок, и лишь потом возможно обращение за защитой в юрисдикционные органы. Закон прямо определяет, что во всех договорах, имеющих непосредственное отношение к осуществлению перевозок грузов или пассажиров, необходимо соблюдать обязательный претензионный порядок заявления своих требований к противной стороне¹³⁶.

Т.Т. Кумалагатова пишет, что одной из ключевых составляющих гражданско-правовой ответственности перевозчика является его вина¹³⁷. Это означает, что перевозчик должен совершить такое нарушение условий договора перевозки, которое будет признано виновным и противоправным.

Ключевые принципы ответственности перевозчика и эксплуатанта также приводятся в ст. 109 ВК РТ. В частности отметим, что перевозчик несет ответственность перед пассажиром воздушного судна в порядке, установленном законодательством Республики Таджикистан, международными договорами Республики Таджикистан, а также договором воздушной перевозки пассажира.

Эксплуатант обязан возместить вред, причинённый при эксплуатации воздушного судна, если не докажет, что вред возник вследствие непреодолимой силы или умысла потерпевшего. Пассажиры, в свою очередь, несут ответственность за нарушение таможенных, валютных, санитарных, карантинных и иных правил (в соответствии с законодательством Республики Таджикистан).

Воздушный кодекс Республики Таджикистан (далее ВК РТ) выделяет следующие виды гражданско-правовой ответственности перевозчика по договору перевозки пассажира и багажа:

¹³⁶ Гараев Э.М. Гражданско-правовая ответственность перевозчика в перевозочном процессе // Актуальные проблемы экономики и права. - 2013. - №2. - С. 202.

¹³⁷ Кумалагатова Т.Т. Вина как необходимое условие ответственности морского перевозчика // Бизнес в законе. - 2010. - №5. - С. 141.

- за причинение вреда жизни или здоровью пассажира воздушного судна (ст. 110 ВК РТ);

- за утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа, а также вещей, находящихся при пассажире (ст. 111 и 112 ВК РТ);

- за просрочку доставки пассажира, багажа (ст. 113 ВК РТ).

Таким образом, говоря о гражданско-правовой ответственности за неисполнение и за ненадлежащее исполнение договорных обязательств следует отметить, что основанием ответственности перевозчика можно обозначить утрату, недостачу и повреждение багажа. Кроме того, нормами воздушного транспортного законодательства установлена ответственность перевозчика за просрочку доставки пассажира и багажа.

За утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа, груза, а также вещей, находящихся при пассажире, перевозчик несет ответственность в следующих размерах:

- а) за утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа, груза, принятых к воздушной перевозке с объявлением ценности, в размере объявленной ценности. За воздушную перевозку багажа или груза с объявленной ценностью с грузоотправителя или грузополучателя взимается дополнительная плата, размер которой устанавливается договором воздушной перевозки груза;

- б) за утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа, груза, принятых к воздушной перевозке без объявления ценности, в размере их стоимости, но не более чем в размере двух установленных законодательством Республики Таджикистан показателей для расчетов за килограмм веса багажа или груза;

- в) за утрату, недостачу или повреждение (порчу) вещей, находящихся при пассажире, - в размере их стоимости, а в случае невозможности ее установления - в размере не более чем десять установленных законодательством Республики Таджикистан показателей для расчетов.

Стоимость багажа, груза, а также вещей, находящихся при пассажире, определяется исходя из цены, указанной в счёте продавца или предусмотренной договором, а при ее отсутствии, исходя из средней цены на аналогичный товар, существовавшей в том месте, в котором груз подлежал выдаче, в день добровольного удовлетворения такого требования или в день вынесения судебного решения, если требование добровольно удовлетворено не было.

За утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа, груза, а также вещей, находящихся при пассажире, при международных воздушных перевозках перевозчик несёт ответственность в соответствии с международными правовыми актами, признанными Таджикистаном.

Таким образом, перевозчик несёт ответственность за несохранность груза или багажа, происшедшую после принятия его к перевозке и до выдачи грузополучателю, управомоченному им лицу или лицу, управомоченному на получение багажа, если не докажет, что утрата, недостача или повреждение (порча) груза или багажа произошли

вследствие обстоятельств, которые перевозчик не мог предотвратить и устранение которых от него не зависело. Данное основание ответственности напрямую соотносится с обязанностью перевозчика обеспечить полную сохранность багажа в пути следования пассажира. В случае утраты или порчи багажа, пассажир несёт определённые убытки и материальные затраты, которые должен возместить перевозчик, если указанные обстоятельства произошли непосредственно по его вине и отсутствуют условия освобождения перевозчика от ответственности.

Из текста п. 3 ст. 111 ВК РТ можно предположить, что если перевозчик докажет, что утрата, недостача, повреждение (порча) груза не возникли в результате совершенных им умышленных действий (бездействия), то данное обстоятельство может освободить его от ответственности. Это не может являться основанием освобождения от ответственности за несохранность перевозимого груза, так как в соответствии с гражданским законодательством Республики Таджикистан от перевозчика требуется принятие всех необходимых мер для обеспечения его сохранности.

Слабыми сторонами современного законодательства являются качество и юридическая техника принимаемых нормативных актов. Транспортные уставы и кодексы часто вступают в противоречие с ГК РТ, они перегружены отсылочными нормами к правилам перевозок и иным подзаконным нормативным актам.

В связи с этим, основываясь на п. 1 ст. 816 ГК РТ, текст п. 3 ст. 111 ВК РТ следовало бы сформулировать иначе: «Перевозчик несёт ответственность за утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа или груза, если не докажет, что утрата, недостача или повреждение (порча) этих вещей произошли вследствие обстоятельств, которые перевозчик не мог предотвратить и устранение которых от него не зависело, либо это произошло не во время воздушной перевозки».

Необходимо отметить особенности договоров хранения и охраны, которые позволяют определить правовую природу отношений между пассажиром воздушного судна и перевозчиком. Имеется в виду, что на перевозчика возлагается ответственность за сохранность находящихся при пассажире вещей. В этом случае договор перевозки пассажиров включает элементы именно охраны вещей, а не их хранения. Это обстоятельство учитывается при определении оснований и размера ответственности перевозчика.

Ещё одним основанием ответственности перевозчика можно обозначить просрочку доставки пассажира, багажа.

За просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения перевозчик уплачивает штраф в размере пятьдесят процентов установленного законодательством Республики Таджикистан показателя для расчетов труда за каждый час просрочки, но не более чем пятьдесят процентов провозной платы, если не докажет, что просрочка имела место вследствие непреодолимой силы, устранения неисправности воздушного

судна, угрожающего жизни и здоровью пассажиров либо иных обстоятельств, не зависящих от перевозчика.

Безусловно, соответствующие положения являются крайне консервативными, практически не соответствующими международной практике.

Во-первых, собственно ограничение размера компенсации суммой, исчисляемой пропорционально стоимости провозной платы приводит к необоснованному понижению прав пассажиров одного и того же рейса друг перед другом – при определенных раскладах, часть пассажиров авиарейса, купивших билеты по меньшим тарифам (например, заблаговременно), попросту не смогут получить компенсацию в размере, аналогичном компенсациям для пассажиров, которые приобрели билет по более высокому тарифу, хотя сущность и содержание договора, заключенного последними, кроме различного размера провозной платы, ничем не отличаются. Это противоречит публичному характеру договора воздушной перевозки пассажира. Стоит отметить, что данное положение, ретранслируемое в действующем законодательстве еще с советских времен, не учитывает актуальных реалий динамического ценообразования на авиационные перевозки.

Собственно, безотносительно ограничений компенсации пропорционально стоимости уплаченной провозной платы, не соответствует реалиям современных рыночных отношений размер компенсации за просрочку доставки пассажира, багажа в пункт назначения – с учетом стоимости авиационных перевозок. На текущий момент, пятьдесят процентов установленного законодательством Республики Таджикистан показателя для расчетов труда за каждый час просрочки – это 25 сомони или порядка 2,4 евро. Данная сумма в 100 раз меньше компенсаций, к примеру, присуждаемых за задержку отправки пассажира в соответствии с Регламентом (ЕС) № 261/2004 Европейского Парламента и Совета¹³⁸ [3]. При этом, стоимость авиационных перевозок в Таджикистане в сравнении с ЕС, как минимум, не ниже а с учетом фактического отсутствия допуска так называемых «низкобюджетных» авиационных перевозчиков к обслуживанию воздушных линий страны – и дороже. С учетом текущих социально-экономических реалий, представляется целесообразным повысить соответствующий показатель, по меньшей мере, в два раза, а конкретные параметры корректировки показателя уточнить на основе глубокого социально-экономического анализа с привлечением экспертов отрасли и специалистов в сфере защиты прав и интересов потребителей.

Кроме того, расплывчатые формулировки законодательства позволяют перевозчику уйти от ответственности за просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения практически во всех

¹³⁸ Общие правила компенсации и помощи пассажирам в случае отказа в посадке и отмены либо долговременной задержки рейсов. Постановление (ЕС) № 261/2004 Европейского парламента и Совета ЕС [Электронный ресурс] //URL: http://avia.travel.ru/info/regulation_261_2004.html.

случаях, - закон позволяет избежать ответственности доказав, что просрочка имела место вследствие непреодолимой силы, устранения неисправности воздушного судна, угрожающего жизни и здоровью пассажиров либо иных обстоятельств, не зависящих от перевозчика (ст. 113 ВК РФ, ст. 488 ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей»). Если основание непреодолимой силы является достаточно устоявшейся, со сформированной юридической практикой, то основание освобождения от ответственности «иных обстоятельств, не зависящих от перевозчика» является расплывчатым и оценочным (что ставит как перевозчика, так и истца в зависимость от оценочных суждений суда), а основание «устранения неисправности воздушного судна, угрожающего жизни и здоровью пассажиров» в принципе может применяться в неопределенно широком числе случаев, при том, что обязанность поддержания воздушного судна в соответствии с ВК РТ лежит как раз на той стороне, ответственность которой в таком случае исключается.

В соответствии со ст. 41 ВК РТ, соблюдение правил лётной эксплуатации и технического обслуживания гражданского воздушного судна, предусмотренных эксплуатационной документацией гражданского воздушного судна определённого типа и обеспечивающих поддержание его лётной годности, возлагается на эксплуатанта. Не соблюдающий данные правила эксплуатант (при условии системных нарушений требований сертифицирующего органа и не устранении таковых) может быть лишен сертификата. При этом, одновременно, за просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения перевозчик ответственности не несет, если просрочка возникла вследствие устранения неисправности воздушного судна, угрожающего жизни и здоровью пассажиров. Возникающая коллизия представляется нам нарушением принципа справедливости в гражданском праве – перевозчик (эксплуатант), обязанный поддерживать парк воздушных судов в исправном состоянии, за просрочку в исполнении договора в связи с неисправностью, которые в большинстве случаев возникают как раз по причине не надлежащего выполнения обязанностей эксплуатанта, не несет.

Для устранения выявленных недостатков законодательства, предлагаем изложить ст. 113 ВК РТ в следующей редакции: «за просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения перевозчик уплачивает штраф в размере одного показателя для расчетов труда за каждый час просрочки, но не более чем в полном размере провозной платы, если не докажет, что просрочка имела место вследствие непреодолимой силы, устранения неисправности воздушного судна, угрожающего жизни и здоровью пассажиров либо иных обстоятельств, не зависящих от перевозчика».

За просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения перевозчик уплачивает штраф в размере двадцати пяти

процентов установленного федеральным законом минимального размера оплаты труда за каждый час просрочки, но не более чем пятьдесят процентов провозной платы, если не докажет, что просрочка имела место вследствие непреодолимой силы, устранения неисправности воздушного судна, угрожающей жизни или здоровью пассажиров воздушного судна, либо иных обстоятельств, не зависящих от перевозчика.

ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей» неблагоприятное положение авиапассажира, по нашему мнению, еще более усугубляет. Часть 2 ст. 507 вводит положение о том, что «перевозчик не отвечает за вред, нанесенный в результате задержки, если докажет, что им и его сотрудниками, и его агентами были применены все необходимые меры для того, чтоб избежать ущерба, или что такие меры невозможно было предпринять». ВК РТ предусматривает подобную норму только к случаю ответственности за утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа, груза, а также вещей, находящихся при пассажире (ст.111), а никак не за просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения. Данное положение, как не соответствующее ст. 113 ВК РТ, исключить.

Более того, ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей» содержат норму ст. 509, регламентирующую ответственность перевозчика за так называемый овербукинг (невозможность принять пассажира к перевозке по причине излишка количества забронированных мест на рейсе или замены типа воздушного судна). Норма содержит категорически ущемляющее право пассажира на возврат 100% от провозной платы (который и так причитался бы по причине невыполнения перевозчиком договора воздушной перевозки). Никаких обязательств по поводу предоставления пассажиру возможности совершить перелет на следующем авиарейсе, Правила не содержат.

Иными словами, речь идет о категорически дискриминационном положении по отношению к пассажиру: вместе с отменой поездки срываются многочисленные планы, причиняются иные неудобства; возможность оперативно приобрести авиабилет, чтобы совершить перелет, пусть даже в более поздние сроки, может попросту отсутствовать, и при условии динамического ценообразования новый авиабилет может стоить многократно дороже, поскольку пассажир вынужден его приобретать непосредственно перед перелетом, притом, не по своей вине – законодатель же не обязывает перевозчика ни принять пассажира к перевозке на следующий рейс, ни компенсировать разницу в стоимости билетов.

Единственный способ защиты прав – судебные иски, которые пассажиры могут предъявлять к перевозчикам или агентам, ссылаясь на общие положения гражданского законодательства об ответственности и компенсации вреда. Однако, моделировать результаты подобных исков

крайне сложно, поскольку суды вполне могут руководствоваться приведенными нормами Правил, при том, что ОАП являются полноценной частью отраслевого (воздушного) законодательства.

Следует отметить, что сфера правового регулирования так называемого «овербукинга» является крайне чувствительной, что предопределяет различные подходы к правовому регулированию в национальных законодательствах. Дело в том, что непосадка на рейс, особенно по причине «жадности» авиакомпании (переворонирования) является крайне неприятным событием. При этом, у пассажира могут иметься обстоятельства, при которых осуществление перелета ценнее любых возможных компенсаций (например, прощание с умирающим родственником). Кроме того, в условиях широкого распространения так называемых «невозвратных» тарифов, а также достаточно высоких сборов за обмен билетов, дозволение авиакомпании выставлять в продажу больше мест, чем вмещает ВС, представляется несправедливым.

При этом, стоит различать операционный овербукинг (переворонирование билетов), а также технический овербукинг (возникающий вследствие замены ВС на судно с меньшей вместимостью).

В зарубежной практике по вопросу регулирования операционного овербукинга имеется два основных подхода. В ряде стран установлен запрет на заведомое переворонирование билетов, то есть выставлять в продажу больше мест, чем вмещает ВС. В некоторых странах, включая США, такой овербукинг легален, хотя прописываются достаточно жесткие процедуры его применения, включая определение пассажиров, которые не будут следовать данным рейсом (начиная с отбора добровольцев, готовых за компенсацию отказаться от перелета в пользу более позднего). Предлагаемые компенсации составляют суммы, как правило, кратно превышающие стоимость авиабилета, авиакомпания несет ответственность за отправку пассажира ближайшим возможным рейсом, а также обеспечение его гостиницей и питанием на период ожидания.

Аналогичные компенсации предусматриваются на случаи переворонирования при сбоях в операционных системах, а также на случаи замены ВС на борт с меньшей вместимостью. При этом, подобные случаи овербукинга, законодательство зарубежных стран, как правило, не возбраняет, хотя ответственность перевозчика может существенно ужесточиться, если он не докажет, что сбой в системе бронирования или же замена ВС не возникли вследствие форс-мажорных обстоятельств.

В соответствии же с нормой ст. 509 ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей», перевозчик может продать билетов ровно столько, сколько сочтет нужным. Затем, пассажирам, которые приобрели билеты по наименьшим тарифам, вернуть 100% от их стоимости, тем самым обеспечив высокую рентабельность рейсов с максимальной загрузкой пассажиров по наиболее востребованным направлениям. Привлечь к ответственности за данные

действия, которые ничем иным, как злоупотреблением правом, на основании общих норм и правил ГК РТ было бы крайне сложно, поскольку собрать собственными силами релевантную доказательную базу (то есть подтвердить умышленный характер перебронирования и факт отстранения от перелета пассажиров с билетами по наименьшим тарифам) пострадавшей стороне было бы практически невозможно.

Кроме того, фактическая легализация операционного овербукинга в ст. 509 ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей» не сопровождается установлением порядка выбора пассажиров, которым будет отказано в принятии к перевозке (а также случаями безусловного запрета на такой отказ, например, беременным женщинам, пассажирам с детьми и т.п.), что безусловно, является крайне порочной практикой, особенно в условиях отказа РТ от присоединения к основополагающим международным конвенциям об ответственности перевозчиков.

В результате, предлагаем дополнить ст. 113 ВК РТ абзацами вторым и третьим, которые изложить следующим образом:

«в случае невозможности принять пассажира к перевозке по причине излишка количества забронированных мест на рейсе или замены типа воздушного судна, перевозчик по выбору пассажира либо в минимально возможные сроки возмещает пассажиру ущерб в 10-кратном размере от стоимости уплаченной провозной платы, либо обеспечивает за свой счет доставку пассажира в пункт назначения на следующем ближайшем собственном рейсе либо, при наличии возможности, обеспечивает за свой счет доставку пассажира в пункт назначения рейсом другого перевозчика, в том числе другим видом транспорта. Принятие соответствующих мер не избавляет перевозчика от обязанности компенсировать ущерб, связанный с несвоевременной доставкой пассажира в пункт назначения.

Перечень отдельных категорий пассажиров, отказ в перевозке которых по приведенным обстоятельствам не допускается, а также порядок определения перевозчиком максимально допустимого количества забронированных мест на рейсе и замены типа воздушного судна устанавливаются Правительством Республики Таджикистан».

Соответствующие корректировки также следует внести в «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей».

Далее отметим, что в соответствии с положениями воздушного законодательства Республики Таджикистан, право на предъявление перевозчику заявления, в случае нарушения договора воздушной перевозки пассажира, имеют:

а) в случае утраты, недостачи или повреждения (порчи) багажа, а также просрочки его доставки - пассажир или уполномоченное им лицо при предъявлении багажной квитанции или коммерческого акта;

б) в случае прекращения по инициативе перевозчика договора воздушной перевозки пассажира - пассажир.

Право на предъявление претензии и иска к перевозчику имеют:

а) в случае утраты груза - грузополучатель, при предъявлении грузовой накладной, выданной перевозчиком грузоотправителю, с отметкой аэропорта пункта назначения о прибытии (неприбытии) груза, а при невозможности предъявления такой накладной, документа об оплате стоимости груза и справки перевозчика об отправке груза с отметкой аэропорта пункта назначения о прибытии (неприбытии) груза;

б) в случае недостачи или повреждения (порчи) груза-грузополучатель, при предъявлении грузовой накладной или коммерческого акта;

в) в случае просрочки доставки груза - грузополучатель при предъявлении грузовой накладной;

г) в случае утраты, недостачи или повреждения (порчи) почты, а также просрочки ее доставки - организация почтовой связи пункта назначения почты;

д) страховщик - при предъявлении соответствующих перевозочных документов, а также документов, подтверждающих факт заключения договора страхования и выплаты страхового возмещения.

Особую специфику имеют сроки предъявления претензии к перевозчику при международных и внутренних воздушных перевозках.

Претензия к перевозчику при внутренних воздушных перевозках может быть предъявлена в течение 6 (шести) месяцев. Указанный срок исчисляется следующим образом (статья 118 Воздушного кодекса РТ):

а) о возмещении вреда в случае недостачи или повреждения (порчи) груза или почты, а также в случае просрочки их доставки - со дня, следующего за днём выдачи груза, а в отношении почты- со дня составления коммерческого акта;

б) о возмещении вреда в случае утраты груза - через 10 (десять) дней по истечении срока доставки;

в) о возмещении вреда в случае утраты почты - по истечении срока доставки;

г) о возмещении вреда во всех остальных случаях - со дня наступления события, послужившего основанием для предъявления претензии.

Перевозчик вправе принять к рассмотрению претензию по истечении установленного срока, если признает уважительной причину пропуска срока предъявления претензии.

В случае повреждения (порчи) багажа или груза при международных воздушных перевозках лицо, имеющее право на его получение, при обнаружении вреда, должно заявить перевозчику уведомление в письменной форме не позднее чем через семь дней со дня получения багажа и не позднее чем через четырнадцать дней со дня получения груза. В случае просрочки доставки багажа или груза, претензия должна быть предъявлена в течение двадцати одного дня со дня передачи багажа или груза в

распоряжение лица, имеющего право на получение. Указанное уведомление является основанием для составления коммерческого акта.

В случае утраты багажа, груза или почты претензия к перевозчику может быть предъявлена в течение 18 (восемнадцати) месяцев со дня прибытия воздушного судна в аэропорт пункта назначения, со дня, когда воздушное судно должно было прибыть, или со дня прекращения воздушной перевозки (статья 120 Воздушного кодекса РТ).

Следует отметить также, что ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей» в дополнение к нормам ВК РТ и на основе положений ГК РТ регламентируют вопросы солидарной ответственности за перевозку; порядок подачи претензий и исков, их рассмотрения; содержание исков и сроки исковой давности. При этом, безусловно, сама по себе проблема разграничения ответственности лиц, причастных к воздушной перевозке, заслуживает более детального рассмотрения в рамках отдельного исследования.

Корреспондирующие нормы об ответственности пассажира кодекс не приводит, вследствие чего можно сделать вывод о том, что основной массив ответственности авиапассажиров составляют нормы договорной ответственности, а также положения ч. 3 ст. 109 ВК РТ в части ответственности пассажира за «нарушение таможенных, валютных, санитарных, карантинных и иных правил» (при этом, данная норма расположена в Главе 17 ВК РТ, именуемой «Ответственность перевозчика, эксплуатанта и грузоотправителя»).

ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей» содержит раздел 30 «Ответственность пассажира», представленный одной статьей 155: «Если перевозчик был вынужден уплатить какую либо сумму в связи с несоблюдением Пассажиrom требований применяемых законов или с его отказом предъявить документы, необходимые для путешествия или с предъявлением поддельных документов или документов, содержащих ложную информацию, то пассажир должен по требованию перевозчика возместить ему уплаченную сумму, в размере понесенных затрат».

Как думается, положения воздушного законодательства РТ не способствуют установлению системы гражданско-правовой ответственности пассажиров, корреспондирующей существующей системе гражданско-правовой ответственности перевозчиков (эксплуатантов, владельцев воздушных судов).

Одной из актуальнейших проблем в современных условиях выступает включение в нормы воздушного законодательства положений, предусматривающих ответственность так называемых «авиадебоширов».

Ежедневно сотни самолетов взлетают и совершают посадки в разных уголках мира. Миллионы пассажиров ежегодно пользуются услугами авиакомпаний на трансконтинентальных, трансатлантических,

региональных рейсах. Зачастую перелеты проходят в обычной обстановке: инструктаж пассажиров, питание и обслуживание, непосредственно сам полет, посадка в пункте назначения, но так происходит не всегда, все чаще и чаще с экранов телевизоров, в лентах новостей мы можем увидеть следующие заголовки: «рейс N совершил посадку в аэропорту А по причине неадекватного поведения пассажира», «в аэропорту X при посадке задержан пассажир, угрожавший членам экипажа и пассажирам» и т.д.

С течением времени такой вид транспорта как самолет, раньше считавшийся самым дорогим, постепенно становится доступным для широких масс, в частности на некоторых направлениях мы можем наблюдать картину, когда цены на железнодорожные билеты превышают стоимость билетов на самолет. Рост числа пассажиров, удешевление стоимости билетов — все это постепенно привело к появлению феномена «воздушных дебоширов».

Впервые случай хулиганства на борту воздушного судна был зафиксирован в 1947 году. Детали того инцидента достаточно скудны, известно лишь что пассажир, находясь под воздействием алкогольного опьянения, на борту самолета, следовавшего из Гаваны в Майами, применил физическое насилие по отношению к другому мужчине, более того в ходе драки ударил троих членов экипажа. Когда самолет прибыл в пункт назначения, пассажир был передан властям. Пассажиру удалось избежать наказания, так как возникла правовая коллизия. На тот момент никто не знал какое государство вправе осудить данного пассажира, и более того, законодательством стран в принципе не было предусмотрено наказание за совершение преступлений на борту воздушного судна. Именно этот факт и послужил появлению понятий «воздушный хулиган», «авиадебошир»¹³⁹. Основными причинами появления феномена «авиадебошир» на борту самолета¹⁴⁰:

1. Алкоголь. Примерно в 90% всех случаев, пассажиры, которые совершают те или иные правонарушения во время перелетов, находятся в состоянии алкогольного опьянения. По данным многочисленных медицинских исследований, организм человека ведет себе совершенно иначе на высоте 10000 метров, нежели чем на земле. Этот же факт относится и к алкоголю. Во время перелета алкоголь всасывается в кровь в 2-3 раза сильнее, соответственно, человек должным образом не может рассчитать дозу и моментально начинает пьянеть, возможно сам того не желая. Проблема распития алкогольных напитков на борту самолетов стоит особенно остро в странах ЕАЭС. Правилами большинства авиаперевозчиков распитие алкогольных напитков, в том числе купленных в магазинах беспошлинной торговли duty free, строго запрещено. Но, к огромному сожалению, в отличие от Соединенных Штатов Америки,

¹³⁹ Капитонова Е.А. Установление ответственности за авиадебоширство: теория и практика//Гражданин и право. - 2017. - № 12. - С. 24-34.

¹⁴⁰ Капитонова Е.А. Установление ответственности за авиадебоширство: теория и практика//Гражданин и право. - 2017. - № 12. - С. 25-26.

бутылки с алкоголем в странах ЕАЭС лишь формально запечатываются в прозрачный пакет и проносятся на борт, в Америке же алкоголь сдается на время всего полета экипажу и выдается лишь после прибытия в пункт назначения.

2. Курение. Курение и воздействие никотина стоит на втором месте, после распития алкогольных напитков, среди факторов, влияющих на неадекватное поведение людей при перелетах. Ситуация может развиваться в двух направлениях: во-первых, эффект наступающий в результате курения на борту самолета. Многие пассажиры, особенно при длительных перелетах, любят курить в туалете самолета. В соответствии с международными и федеральными правилами, на отечественных самолетах курение запрещено. Под действием давления, как и в случае с алкоголем, никотин производит иной, нежели чем на земле эффект, так у людей учащается сердцебиение, скачет артериальное давление, нарушается координация. Во-вторых, может быть и обратный эффект у заядлых курильщиков, которые привыкли выкуривать по несколько сигарет в час. В таких случаях, у людей повышается уровень кислорода в крови, что может вызвать головокружение и также привести к неадекватному поведению.

Запрет на курение распространяется также и на курение электронных сигарет, но есть и исключение, так крупнейший европейский лоу-кост «Ryanair» предлагает на борту бездымные сигареты, содержащие небольшое количество никотина, стоимостью 6€¹⁴¹. Такие сигареты предлагаются к продаже исключительно во время полета. Другие авиакомпании предлагают никотиновые пластыри и жевательную резинку, содержащую небольшое количество никотина.

3. Стресс от перелета, задержка или отмена рейса, опоздание на стыковочный рейс, неудобная навигация во многих аэропортах мира; неудобное место в самолете или не откидывающиеся спинки кресел; грубый экипаж или соседи по креслу — все эти факторы, так или иначе, влияют на психоэмоциональное состояние человека и как следствие на его поведение во время полета.

4. Психические заболевания. Достаточно часто встречаются пассажиры, имеющие психические заболевания, многие из которых, невозможно распознать при посадке пассажиров и которые проявляются лишь под действием внешних факторов, таких как стресс.

Федеральное управление гражданской авиации Соединенных Штатов Америки (Federal Aviation Administration) выделило три типа воздушных дебоширов¹⁴²:

Тип I. Наиболее распространенный. Вспыльчивые пассажиры, которые недовольны сервисом авиакомпании и кабинного экипажа. Как правило, не представляют опасности для пассажиров и экипажа.

¹⁴¹ Капитонова Е.А. Установление ответственности за авиадебоширство: теория и практика//Гражданин и право. - 2017. - № 12. - С. 27.

¹⁴² Adey P. Air: Nature and culture. – Reaktion Books, 2014. – P.77-82.

Тип II. Пассажир вмешивается в работу кабинного экипажа и не соблюдает правила безопасности на борту. Может представлять реальную угрозу безопасности перелета, так как, к примеру, пытается открыть люк, наносит побои стюардессам и другим пассажирам. Чаще всего в таких случаях командир корабля принимает решение о вынужденной посадки в ближайшем аэропорту для передачи дебошира полиции.

Тип III. Наиболее опасный и редкий. Невменяемые пассажиры, не контролируемые свои действий, находящиеся в состоянии сильного алкогольного опьянения или под действием наркотических или психотропных веществ. Такие пассажиры наносят тяжкий вред здоровью экипажа и пассажиров, пытаются проникнуть в кабину пилотов с целью захвата воздушного судна.

Данная сфера регулируется следующими нормативно-правовыми актами:

1. Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов [6]. (Гаага, 16 декабря 1970 года).

2. Конвенция о международной гражданской авиации (Чикаго, 7 декабря 1944 года).

3. Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов [7]. (Токио, 14 сентября 1963 года).

4. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации [8]. (Монреаль, 23 сентября 1971 года).

Данные конвенции ратифицированы СССР, ратифицированы Республикой Таджикистан, ратифицированы всеми государствами – участниками ЕАЭС.

Анализа случаев воздушного хулиганства на борту воздушных привел к неутешительному выводу: происходит постоянный рост числа пьяных дебошей на самолетах. Во многом этому способствует беспрепятственный пронос алкоголя, купленного в магазинах беспошлинной торговли Duty Free. Не исключено, что к появлению таких случаев ведет и отсутствие жестких правовых норм, позволяющих наложить на дебоширов крупный штраф.

В результате, с целью снижения случаев хулиганства на бортах воздушных лайнеров необходимо предпринять следующие меры:

1. Включить в ВК РТ главу 17.1 «Ответственность пассажира», включающую ст. 128.1 с аналогичным наименованием и со следующим содержанием:

«Пассажиры за нарушение правил поведения на объектах авиационной инфраструктуры, на борту воздушного судна, а также таможенных, валютных, санитарных, карантинных и иных правил несут ответственность в соответствии с законодательством Республики Таджикистан.

Пассажир, нарушивший соответствующие правила, в полном объеме возмещает ущерб, причиненный перевозчику, эксплуатанту, другим пассажирам, иным субъектам, в соответствии с гражданским законодательством Республики.

Авиакомпании вправе формировать «черные списки» пассажиров, грубо нарушивших указанные правила, которым в безусловном порядке может быть отказано в бронировании перелета на свое имя и/или посадке на рейс, в соответствии с порядком, утвержденным Правительством Республики».

Соответствующие корректировки также следует внести в «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей».

2. Запретить пронос пассажиром алкоголя, купленного в магазинах беспошлинной торговли Duty Free.

3. Позволить экипажам применение для усмирения дебоширов специальных средств, например, пластиковых наручников или особо вяжущих лент.

4. Рассмотреть вопрос о необходимости установки в салонах самолетов видеорегистраторов, позволяющих зафиксировать факты нарушения правопорядка на борту самолета.

5. Ввести в аэропортах обязательное интервью с сотрудниками службы безопасности по примеру Израиля, где каждому пассажиру задается определенный перечень вопросов, позволяющих определить психоэмоциональное состояние пассажира, предостеречь экипаж или вовсе отказать в перевозке.

В завершение представляется целесообразным отметить, что основной целью совершенствования воздушного законодательства является устранение как несоответствий внутренних норм между собой, так и противоречия последних международным нормам. Это позволит на практике избежать трудностей, которые связаны с определением гражданско-правовой ответственности перевозчика при воздушной перевозке пассажира и багажа.

Таким образом, проведенное в настоящей статье исследование позволяет сделать нижеследующие выводы.

1. Гражданский кодекс РТ устанавливает правовой ориентир для нормативных актов транспортного законодательства, которые в свою очередь более подробно определяют основания ответственности перевозчика применительно к перевозке пассажиров и багажа воздушным транспортом в ВК РТ. Одной из ключевых составляющих гражданско-правовой ответственности перевозчика является его вина: перевозчик должен совершить такое нарушение условий договора перевозки, которое будет признано виновным и противоправным.

2. Говоря о гражданско-правовой ответственности за неисполнение и за ненадлежащее исполнение договорных обязательств следует отметить, что основанием ответственности перевозчика можно обозначить утрату, недостачу и повреждение багажа. Кроме того, нормами воздушного транспортного законодательства установлена ответственность перевозчика за просрочку доставки пассажира и багажа.

3. Перевозчик несёт ответственность за несохранность груза или багажа, происшедшую после принятия его к перевозке и до выдачи грузополучателю, управомоченному им лицу или лицу, управомоченному на получение багажа, если не докажет, что утрата, недостача или повреждение (порча) груза или багажа произошли вследствие обстоятельств, которые перевозчик не мог предотвратить и устранение которых от него не зависело. Данное основание ответственности напрямую соотносится с обязанностью перевозчика обеспечить полную сохранность багажа в пути следования пассажира. В случае утраты или порчи багажа, пассажир несёт определённые убытки и материальные затраты, которые должен возместить перевозчик, если указанные обстоятельства произошли непосредственно по его вине и отсутствуют условия освобождения перевозчика от ответственности.

В целях приведения норм воздушного законодательства Республики об ответственности перевозчика по приведенному основанию в соответствии с нормами ГК РТ, текст п. 3 ст. 111 ВК РТ надлежит изложить следующим образом: «Перевозчик несет ответственность за утрату, недостачу или повреждение (порчу) багажа или груза, если не докажет, что утрата, недостача или повреждение (порча) этих вещей произошли вследствие обстоятельств, которые перевозчик не мог предотвратить и устранение которых от него не зависело, либо это произошло не во время воздушной перевозки».

4. За просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения перевозчик уплачивает штраф в размере пятьдесят процентов установленного законодательством Республики Таджикистан показателя для расчетов труда за каждый час просрочки, но не более чем пятьдесят процентов провозной платы, если не докажет, что просрочка имела место вследствие непреодолимой силы, устранения неисправности воздушного судна, угрожающего жизни и здоровью пассажиров либо иных обстоятельств, не зависящих от перевозчика. Исследование показало, что соответствующие положения являются крайне консервативными, практически не соответствующими международной практике. Для устранения выявленных недостатков законодательства, предлагаем изложить ст. 113 ВК РТ в следующей редакции: «за просрочку доставки пассажира, багажа или груза в пункт назначения перевозчик уплачивает штраф в размере одного показателя для расчетов труда за каждый час просрочки, но не более чем в полном размере провозной платы, если не докажет, что просрочка имела место вследствие непреодолимой силы, устранения неисправности воздушного судна, угрожающего жизни и здоровью пассажиров либо иных обстоятельств, не зависящих от перевозчика», а также исключить положение части 2 ст. 5 ОАП РТ «Общие правила воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей» о том, что «перевозчик не отвечает за вред, нанесенный в результате задержки, если докажет, что им и его сотрудниками и его агентами были применены

все необходимые меры для того, чтоб избежать ущерба, или что такие меры невозможно было предпринять» как не соответствующее требованиям ВК РТ.

5. Введенное, по сути, в «Общих правилах воздушных перевозок пассажиров, багажа, грузов и требования к обслуживанию пассажиров, грузоотправителей, грузополучателей» регулирование овербукинга надлежит упорядочить в соответствии с интересами пассажиров и мировой практикой регулирования отрасли. Для этой цели, дополнить ст. 113 ВК РТ: «в случае невозможности принять пассажира к перевозке по причине излишка количества забронированных мест на рейсе или замены типа воздушного судна, перевозчик по выбору пассажира либо в минимально возможные сроки возмещает пассажиру ущерб в 10-кратном размере от стоимости уплаченной провозной платы, либо обеспечивает за свой счет доставку пассажира в пункт назначения на следующем ближайшем собственном рейсе, либо, при наличии возможности, обеспечивает за свой счет доставку пассажира в пункт назначения рейсом другого перевозчика, в том числе другим видом транспорта. Принятие соответствующих мер не избавляет перевозчика от обязанности компенсировать ущерб, связанный с несвоевременной доставкой пассажира в пункт назначения. Перечень отдельных категорий пассажиров, отказ в перевозке которых по приведенным обстоятельствам не допускается, а также порядок определения перевозчиком максимально допустимого количества забронированных мест на рейсе и замены типа воздушного судна устанавливаются Правительством Республики Таджикистан».

6. Положения воздушного законодательства РТ не способствуют установлению системы гражданско-правовой ответственности пассажиров, корреспондирующей существующей системе гражданско-правовой ответственности перевозчиков (эксплуатантов, владельцев воздушных судов).

Одной из актуальнейших проблем в современных условиях выступает включение в нормы воздушного законодательства положений, предусматривающих ответственность так называемых «авиадебоширов», в том числе, включить в ВК РТ главу 17.1 «Ответственность пассажира», включающую ст. 128.1: «Пассажиры за нарушение правил поведения на объектах авиационной инфраструктуры, на борту воздушного судна, а также таможенных, валютных, санитарных, карантинных и иных правил несут ответственность в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. Пассажир, нарушивший соответствующие правила, в полном объеме возмещает ущерб, причиненный перевозчику, эксплуатанту, другим пассажирам, иным субъектам, в соответствии с гражданским законодательством Республики. Авиакомпании вправе формировать «черные списки» пассажиров, грубо нарушивших указанные правила, которым в безусловном порядке может быть отказано в бронировании перелета на свое имя и/или посадке на рейс, в соответствии с порядком, утвержденным Правительством Республики».

Литература:

1. Гараев Э.М. Гражданско-правовая ответственность перевозчика в перевозочном процессе // Актуальные проблемы экономики и права. - 2013. - №2.
2. Кумалагатова Т.Т. Вина как необходимое условие ответственности морского перевозчика // Бизнес в законе. - 2010. - №5.
3. Общие правила компенсации и помощи пассажирам в случае отказа в посадке и отмены либо долговременной задержки рейсов. Постановление (ЕС) № 261/2004 Европейского парламента и Совета ЕС [Электронный ресурс] //URL: http://avia.travel.ru/info/regulation_261_2004.html.
4. Капитонова Е.А. Установление ответственности за авиадебоширство: теория и практика//Гражданин и право. - 2017. - № 12.
5. Adey P. Air: Nature and culture. – Reaktion Books, 2014.
6. Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (Принята 16 декабря 1970 года) [Электронный ресурс]//URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aircraft_seizure.shtml.
7. Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов (Подписана в Токио 14 сентября 1963 года) [Электронный ресурс]//URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/crimes_aboard.shtml.
8. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Подписана в Монреале 23 сентября 1971 года) [Электронный ресурс]//URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aviation_security.shtml.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ИШТИРОК ДАР СОХТМОНИ ҲИССАГӢ**Султонова Дилрабо Шодихоновна**ассистенти кафедраи ҳуқуқи
гражданин факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**Тел.:** (+992) 901808545**E-mail:** dilrabo_8545@mail.ru**Роҳбари илмӣ:** Қурбонов Қ.Ш. доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор**Муқарриз:** Сангинов Д.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда. Иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон навъи муосири сармоягузорӣ дар соҳаи сохтмон мебошад. Падидаи мазкур барои низоми ҳуқуқии мамлакат нав аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳо вобаста ба иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон қариб даҳсолаи охир пайдо шудааст. Институти иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ механизми муосири ҷалби маблағ барои сохтмон, инчунин воситаи муфиди ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба манзил мебошад. Дар соҳаи мазкур як қатор мушкилот мавҷуд аст, ки дар натиҷа ҳуқуқи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муносибатҳои мазкур поймол мегардад. Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти иштирок дар сохтмони ҳиссагӣ ва дигар масъалаҳои ба он вобаста дар асоси адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: молу мулки ғайриманқул, бино, бинои бисёрхонагӣ, сохтмон, иштироки ҳиссагӣ, шартномаи иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон, ҳиссагузор, ширкати сохтмонӣ, ҷалби маблағҳои пулӣ барои сохтмони объектҳои молу мулки ғайриманқул.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ УЧАСТИЯ В ДОЛЕВОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ**Султонова Дилрабо Шодихоновна**ассистент кафедры гражданского
права юридического факультета
Таджикского национального
университета**Тел.:** (+992) 901808545**E-mail:** dilrabo_8545@mail.ru**Научный руководитель:** Курбанов К.Ш., доктор юридических наук,
профессор**Рецензент:** Сангинов Д.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. Долевое участие в строительстве - это современный вид инвестиций в строительство. Это явление новое для правовой системы страны. В Республике Таджикистан отношения, связанные с долевым участием в строительстве, возникли почти в последнее десятилетие. Институт участия в долевым строительстве - это современный механизм привлечения средств на строительство, а также полезный инструмент для получения прав собственности на жилье. В этой сфере существует ряд проблем, в результате которых нарушаются законные права и интересы участников этих отношений. В статье анализируются понятие и сущность участия в построении акций и другие связанные с этим вопросы на основе научной литературы и законодательства.

Ключевые слова: недвижимость, здание, многоквартирный дом, строительство, договор долевого участия, договор долевого участия в строительстве, вкладчик, застройщик, привлечение денежных средств участников долевого строительства для строительства объектов недвижимости.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF PARTICIPATION IN PARTICIPATORY CONSTRUCTION

Sultonova Dilrabo Shodikhonovna

assistant of the Department of Civil Law, Faculty of Law, Tajik National University

Phone number: (+992) 901808545

E-mail: dilrabo_8545@mail.ru

Supervisor: Kurbanov K.Sh., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Sanginov D.Sh., doctor of jurisprudence, professor

Annotation. Participatory participation in construction is a modern type of investment in the construction sector. This phenomenon is new for the country's legal system. In the Republic of Tajikistan, relations related to equity participation in construction have emerged for almost the last decade. The institution of participation in participatory construction is a modern mechanism for attracting funds for construction, as well as a useful tool for obtaining property rights to housing. There are a number of problems in this area, as a result of which the legitimate rights and interests of the participants in these relations are violated. This article analyzes the concept and essence of participation in the construction of shares and other related issues on the basis of scientific literature and legislation.

Key words: real estate, apartment building, apartment building, construction, equity participation agreement, equity participation agreement in construction, investor, developer, raising funds from participants in shared construction for the construction of real estate.

Ҳуқуқи инсон ба манзили мусоид ва дастрас яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои иҷтимоист, ки дар Конститутсия муқаррар шудааст. Ин ҳуқуқ бо роҳи сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва хусусӣ таъмин карда мешавад. Он тавассути додани биноҳои истиқоматӣ дар хонаҳои фондҳои давлатӣ ва дигар манзилҳо тибқи шартномаи кирои иҷтимоӣ, иҷораи манзили истиқоматӣ, тавассути харидан ё сохтани манзил бо воситаҳои худӣ амалӣ карда мешавад. Имрӯз ташаккули бозори манзили дастрас ва фароҳам овардани шароити мусоиди зиндагии шаҳрвандон яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи давлат ба ҳисоб меравад.

Дар давлати муосир муносибатҳои молию пулӣ соҳаи муҳими муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ буда, вобаста ба эҳёи муносибатҳои бозорӣ ва рушди баҳши ғайридавлатии сохтмон, талаботи истеъмолкунандагон ба манзил хеле афзуда, мувофиқан ҳаҷм ва суръати сохтмон низ зиёд шуда истодааст.

Бинои истиқоматӣ, манзил дар бинои бисёрхонагӣ, манзили истиқоматии шахсӣ объекти молу мулки ғайриманқул буда, тибқи таъинот, яъне бо дарназардошти алоқаи зич доштан ба замин ба сифати чунин объект эътироф шудаанд.

Сохтмон соҳаи махсуси истеҳсолоти моддӣ ва яке аз намудҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муҳимтарини фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Аз ин рӯ, ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятии ба сохтмон алоқаманд чунин таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда мешавад ва мазмуни мушаххаси шакли ҳуқуқӣ, ки аз ҷониби давлат татбиқ мешавад, бевосита ба он вобаста аст, ки сохтмон бо кадом тарз ташкил карда шудааст¹⁴³. Яъне муносибатҳо вобаста ба сохтмон дар ҷомеа ба кадом шаклҳо ва тарзҳо амалӣ мегарданд, талаботи манфиатҳои иштирокчиён ба ҳифзи ҳуқуқӣ, соҳаи мазкур кадом мушкилотро доро аст ва ба кадом механизмҳои самаранок зарурат дорад, ин ва дигар масъалаҳоро ба инобат гирифта, давлат танзими ҳуқуқии муносибатҳои сохтмониро бояд ба амал барорад.

Дар марҳилаҳои мушаххаси таърихӣ ва ҳар як мамлакат сохтмони бино, иншоот, иморат маъмулан аз ҳисоби воситаҳои худии ширкатҳои сохтмонӣ амалӣ карда мешавад. Ҳар як муносибати иҷтимоӣ, аз ҷумла муносибатҳо вобаста ба сохтмонро навигариҳои илмӣ, технологӣ, инсонӣ ҳамроҳӣ менамояд. Ҳар як муносибати ҳуқуқӣ дар марҳилаҳои муайяни мавҷудият бо тарзу шаклҳои мухталиф вучуддорӣ менамоянд. Муносибатҳои ҷамъиятӣ доир ба сохтмон таърихи амиқ дошта, дар замони муосир ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфтаанд.

¹⁴³ Дикун, А.В. Договор участия в долевом строительстве: проблемы теории и правоприменительной практики: дисс. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону. 2011. – С. 47.

Маблағгузории нокифояи сохтмони манзил аз ҷониби давлат, ки барои рушди сохтмон дар асоси ҳиссагӣ мусоидат кардааст¹⁴⁴ ва ин шакли ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба молу мулки ғайриманқул дар шароити кунунии кишвар маъмул шуда истодааст.

Дар заминаи ислоҳоти қонунгузорӣ яке аз шаклҳои маъмули ҷалби маблағ барои сохтмони молу мулки ғайриманқул бо мақсади минбаъд ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба манзил дар ҷунин объектҳо ба сохтмони ҳиссагӣ ба шумор меравад. Ин шакли иштирок муносибатҳои ҳуқуқии байни иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ (саҳмдорон) ва ширкати сохтмониро оид ба ташкил, маблағгузорӣ ва таъмини сохтмони объектҳои молу мулки ғайриманқулро ба вуҷуд меорад. Иштироки ҳиссагӣ дар сохтмони биноҳои истиқоматӣ аҳамияти бузурги иҷтимоӣ дорад. Дар марҳилаи кунунии рушди ҷомеа, вақте ки сохтмони биноҳо аз ҳисоби иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ воқеияти объективӣ мебошад, ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии ҳамаи иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлат аст.

Иштирок дар сохтмони молу мулки ғайриманқул, алалхусус биноҳои истиқоматӣ, аз қадимулайём шакли маъмули сармоягузорӣ мебошад. Иштирокчиён (саҳмдорон)-и ҷунин сармоягузорӣ маблағҳои худро дар лоиҳаи манзил сармоягузорӣ месупоранд ва шахси ҳуқуқӣ (ширкати сохтмонӣ) ўҳдадор мегардад, ки дар натиҷаи он иштирокчиён ҳамчун сармоягузор ҳангоми иҷозат барои ба истифода додани сохтмон соҳиби моликияти як қисми молу мулки ғайриманқул дар шакли манзил шаванд. Ҷунин ба назар мерасад, ки ҷолибияти сармоягузории созишномаҳои иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон аён аст. Аммо, дар баробари авлавиятҳои ин усули сармоягузорӣ, камбудии эҳтимоли низ мавҷуданд, ки дар иҷрои бевҷудононаи ўҳадориҳо аз ҷониби ширкатҳои сохтмонӣ, инчунин дар сурати мавҷуд набудани назорати дахлдори мақомоти давлатӣ аз болои фаъолияти ширкатҳои сохтмонӣ ва вазъи молиявии онҳо ифода меёбад¹⁴⁵. Ширкатҳои бевҷудон аксар вақт бо маблағҳои саҳмдорон нопадид мешаванд ва онҳоро бе маблағ ва манзил мегузоранд.

Иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон падидаи ҳуқуқи граждани маҳсуб ёфта, барои низоми ҳуқуқии ҚТ нав мебошад, чунки муносибатҳои объективии ҷамъиятӣ аллакай миёни субъектҳои ҳуқуқӣ пайдо гардида, танзими ҳуқуқии ин муносибатҳо дар кишвар ба таври дахлдор ба роҳ монда нашудааст.

Иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон яке аз механизмҳои муҳими беҳдошти ҳолати манзилии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад. Иштироки

¹⁴⁴ Крушевская М.В. Значение изменений, внесенных в законодательство о долевом строительстве // Правовые вопросы строительства. 2011. № 1. – С. 33.

¹⁴⁵ Ковалева О.А., Гагал Е.А. Некоторые проблемы правового регулирования договора участия в долевом строительстве жилья. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2017, № 2. – С. 134.

ҳиссагӣ дар сохтмон дар солҳои охир ба яке шаклҳои маъмули ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ табдил ёфтааст. Сабаби асосии чунин рушди босуръати ин муносибат дар он аст, ки ҷалби маблағ барои сохтмон ҳам ба манфиати шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва ҳам ба манфиати ширкатҳои сохтмонӣ аст.

Иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон яке аз шаклҳои маъмултарини ба даст овардани молу mulки ғайриманқул дар бозори “аввалия”-и манзил мебошад. Моҳияти иқтисодии иштироки ҳиссагӣ ба бастани шартномаи хариду фурӯш ба истиснои шартномаи пудрат (коркард) шабоҳат дорад. Дар ҳарду ҳолат, як тараф ба тарафи дигар барои ба моликият гирифтани ашё (вобаста ба сохтмони ҳиссагӣ – биноҳои истиқоматӣ ё ғайриистіқоматӣ) маблағи пулӣ интиқол медиҳад.

Дар тӯли муддати тӯлонӣ, яке аз заминаҳои баҳсноки пайдоиши ҳуқуқи моликият ба биноҳои истиқоматӣ сохтани биноҳои истиқоматӣ бо истифодаи шартномаҳои “сармоягузорӣ” ба ҳисоб мерафт. Дар амал чунин созишномаҳо номҳои гуногун гирифтаанд, ба монанди “шартнома барои иштироки ҳиссагӣ дар маблағгузори сохтмон”, “шартнома дар бораи сармоягузори ҳиссагӣ”, “шартномаи дар бораи ғаъолияти ҳиссагӣ дар сохтмони ҳиссагӣ”, “шартномаи дар бораи иштирок дар сармоягузорӣ дар сохтмони манзил”, “шартномаи сармоягузорӣ барои сохтмони объект” ва ғайра.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба муносибатҳои мазкур истилоҳи “шарикӣ ҳиссагӣ дар сохтмони манзили истиқоматӣ” истифода бурда шудааст (бо дараназардошти Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028).

Шартномаи иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон яке аз шартномаҳои мустақили ҳуқуқи граҷданӣ ба шумор меравад, чунки хусусиятҳои хосаи худро дорад ва таҳияи қоидаҳои махсуси ҳуқуқӣ ва танзими ҳуқуқии алоҳидаро тақозо менамояд. Ба андешаи нишонаҳои шартномаи иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон – таркиби махсуси субъективӣ, хусусиятҳои мавзӯи шартнома; ҳадафҳои гуногуни тарафҳои ин шартнома, мавҷудияти унсурҳои оммавӣ, ки барои ҳимояи манфиатҳои тарафи заиф пешбинӣ шудаанд, зарурати бақайдгирии давлатии шартнома, тағйиротҳои он, инчунин додани ҳуқуқи талаб кардан аз ин шартнома имкон медиҳад, ки онро ҳамчун як шартномаи мустақил, ки ба гуруҳи шартномаҳои иҷроӣ кор мансубанд, баррасӣ карда шавад¹⁴⁶.

Қаъи маблағгузори бучетии сохтмони манзил ва набудани маблағгузори лоиҳавии дастрас ба соҳаи сохтмон имконияти қаъи маҷмааи сохтмон ё ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли ғайристандартӣ дар шароити нави иқтисодиро фароҳам меоварад. Роҳи раҳой аз ин вазъият – ҷалби

¹⁴⁶ Петрухин М.В. Проблемы правового регулирования договора участия в долевом строительстве объектов недвижимости: дисс. канд. юрид. наук. – Москва. 2010. – С. 8.

маблағи шахрвандон барои сохтмон пайдо гардид. Барои ин, зарур аст, ки масъалаи ба расмият даровардани муносибатҳои шартномавӣ байни шахрвандони сохтмонро мабалғгузорикунанда бо ширкатҳои сохтмонӣ ҳал карда шавад. Дар шароити танзим нагардидани муносибатҳои мазкур қоидаи муҳимми ҳуқуқи граждани – бастанӣ шартномаҳои дар қонунгузориҳои граждани пешбинишуда ва мутобиқ ба асосҳои умумию моҳияти қонунгузориҳои граждани хизмат менамояд.

Дар аввал, сохтмони ҳиссагӣ дар Аргентина байни солҳои 1983 ва 1989 пайдо гардидааст. Дар он замон вазъи иқтисодии кишвар ниҳоят ноустувор буд ва пули миллии он босуръат паст мешуд. Бо сабаби бӯҳрони шадиди иқтисодӣ, аксарияти аҳолии кишвар зери хатти камбизоатӣ қарор доштанд, бонкҳо аз додани кредит саркашӣ менамудан, зеро он манфиатовар набуд. Роҳбарияти Аргентина ба ҷуз тағйир додани сиёсати иқтисодӣ, аз ҷумла дар соҳаи сохтмон, роҳи дигаре надошт ва бо ин мақсад, соли 1985 барномаи махсуси манзил таҳия ва амалӣ карда шуд¹⁴⁷. Нақшаи маъмултарини гардиш ин бастан дар марҳилаи ибтидоии созишномаи пешакии хариду фурӯш ва ё шартномаи хариду фурӯши вексел (нақшаи вексел) мебошад. Саҳмдоре, ки ин созишномаҳо бо ширкатҳои сохтмонӣ мебандад, пас аз ба охир расидани сохтмон метавонад молу мулки дилхоҳро ба даст оварад. Қонуни дар боло овардашуда ба ғояи “сохтмони саҳҳомӣ” асос ёфтааст, яъне иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ (“саҳмдорон”) арзиши манзилро то пурра ба истифода додани биноҳои истиқоматӣ ва ё дигар объектҳои ғайриманқул, ба истиснои иншооти саноатӣ пардохт мекунанд. Чунин нақша “англисӣ” ном дорад, зеро ба иштирокчиёни сохтмони муштарақ лозим нест, ки кооперативҳо ё ҷамъиятҳои саҳҳомӣ созанд; дар асл, ширкати сохтмонӣ саҳмияҳои “асотирий”-ро барои манзил намефурӯшад, балки метри мураббаъи манзилро мефурӯшад¹⁴⁸.

Вобаста ба танзими ҳуқуқи муносибатҳо вобаста ба иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон дар мамлакатҳои аъзои ИДМ як қаттор санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии зерқонунӣ қабул гардидааст, аз ҷумла: дар Федератсияи Россия Қонуни федералӣ «Дар бораи шарикӣ ҳиссагӣ дар сохтмони биноҳои бисёрхучрагӣ ва дигар объектҳои ғайриманқул» аз 30 декабри соли 2004, №214 ва ғайра.

Барои мамлакатҳои аъзои ИДМ аз тарафи Ассамблеяи байнипарлумонӣ Қонуни намунавӣ (моделӣ) “Дар бораи сохтмони объектҳои молу мулки ғайриманқул дар асоси ҳиссагӣ” қабул гардидааст, ки муносибатҳо дар самти мазкур ба таври пурра танзим намудааст. Қонуни мазкур муносибатҳоро танзим менамояд, ки вобаста ба ҷалби маблағҳо аз шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ (иштирокчиёни сохтмони

¹⁴⁷ Абрамов А. Долевое строительство: история и практика // Жилищное право. – 2013. – № 2. – С. 9.

¹⁴⁸ Бышов Д.В., Туршатова А.Е. Долевое строительство: правовые аспекты // Финансы и право. 2014. № 2 (16). – С. 12.

ҳиссагӣ) барои сохтмони манзил дар асоси ҳиссагӣ бо мақсади ҷуброни хароҷоти чунин сохтмон ва пайдоиши ҳуқуқи моликияти иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ ба объекти сохтмони ҳиссагӣ ва ҳуқуқи моликияти умумӣ нисбати объектҳои ба моликияти умумӣ дар объекти молу mulки ғайриманқул аст. Ғайр аз ин, Қонуни мазкур кафолати ҳимояи ҳуқуқҳо, манфиатҳои қонунӣ ва моликияти иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ, инчунин дигар шахсонро, ки дар муносибатҳои сохтмони ҳиссагӣ иштирок меkunанд, муқаррар менамояд.

Иштироки муштарак дар сохтмон таваҷҷӯҳи махсуси қонунгузорро талаб мекунад, зеро ин соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ бо хароҷоти калони сармояи иштирокчиён алоқаманд аст.

Мавҷуд набудани санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон оқибатҳои номусоид, ба монанди аз ҳимояи ҳуқуқӣ маҳрум мондани соҳибони ояндаи молу mulки ғайриманқул, истифодаи нодурусти маблағҳои иштирокчиёни сохтмони ҳиссагӣ аз ҷониби ширкати сохтмонӣ, вайрон кардани мӯҳлати истифодаи он, мушкилот дар бақайдгирии ҳуқуқ ба молу mulки ғайриманқул вобаста ба набудани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ барои қитъаи замин ё иҷозатномаҳои сохтмон ва ғайраро ба вуҷуд меорад.

Дар сарҳати 6, банди 39 «Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028», ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феввали соли 2018, таҳти №1005 тасдиқ гардидааст, пешбинӣ шудааст, ки “бо мақсади танзими муносибатҳои марбут ба сохтмони манзил бо ҷалби маблағҳои шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва таъмини манфиатҳои қонунии саҳмгузoron таҳияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии ҳиссагӣ дар сохтмони манзили истиқоматӣ” ба роҳ монда шавад.

Ҷалби маблағҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои сохтмон дар қонунгузорӣ бевосита мавриди танзими ҳуқуқӣ қарор дода нашудааст. Муносибати мазкур хусусияти молумулкӣ дорад, аз ин рӯ, предмети ҳуқуқи гражданиро ташкил медиҳад ва тавассути шартнома ба роҳ монда мешавад. Дар қонунгузории граждани шартномаи иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон мустақиман ҳамчун шартномаи мустақил муқаррар нагардидааст. Аз як тараф, ин ягон мушкилот нест, чунки қонунгузории граждани ба ҳар як субъект имконияти бастании шартномаҳои дар қонун пешбинишудаи бо асосҳои умумию моҳияти қонунҳои граждани мутобикро иҷозат медиҳад. Бо ҳамин назардошт, ҳиссагузoron ва ширкати сохтмонӣ муносибати худро метавонанд тавассути бастании шартномаи ҳуқуқи граждани ба расмӣ дароранд ва онро дар шакли оддӣ хатӣ ба расмӣ дароранд. Аммо, шартномаи мазкур шартномаи мураккаби ҳуқуқи граждани аст, ки талаботи хосса дорад. Маҳз мавҷуд набудани талаботи ягона ва қоидаҳои ҳатмӣ дар шароити муосир омил гардидааст, ки ширкатҳои сохтмонӣ “фурӯши дукарата”-и як объекти ғайриманқулро

анҷом диҳанд. Аз ин сабаб, шартномаи иштироки ҳиссагӣ дар сохтмон ҳатман бояд ба қайди давлатӣ гирифта шавад, зеро предмети он объекти молу мулки ғайриманқул (сохтмон) буда, пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъ гардидани ҳуқуқ ба молу мулки ғайриманқул, инчунин маҳдудияту гарониҳо нисбат ба он ҳатман бояд ба қайди давлатӣ гирифта шавад.

Бо мақсади дар соҳаи сохтмони манзили ҷумҳурӣ ворид намудани механизми муосири бозоргонӣ ва ташкили шароити мусоид барои ҷалби фаъоли сармоягузорӣ, таъмини танзими ҳуқуқии муносибатҳо дар раванди шарикӣ ҳиссагӣ дар сохтмони объектҳои молу мулки ғайриманқул, бахусус манзилҳои бисёрхучрагӣ, инчунин пурзӯр кардани кафолати ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсони дар сохтмони ҳиссагӣ иштироккунанда, бояд Қонуни ҶТ “Дар бораи шарикӣ ҳиссагӣ дар сохтмони манзили иқтиқоматӣ” қабул карда шавад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абрамов А. Долевое строительство: история и практика // Жилищное право. – 2013. – № 2. – С. 7-10.
2. Бышов Д.В., Туршатова А.Е. Долевое строительство: правовые аспекты // Финансы и право. 2014. № 2 (16). – С. 9-13.
3. Дикун, А.В. Договор участия в долевом строительстве: проблемы теории и правоприменительной практики: дисс. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону. 2011. – 214 с.
4. Ковалева О.А., Гагал Е.А. Некоторые проблемы правового регулирования договора участия в долевом строительстве жилья. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2017, № 2. – С. 134-138.
5. Крушевская М.В. Значение изменений, внесенных в законодательство о долевом строительстве// Правовые вопросы строительства. 2011. № 1. – С. 31-33.
6. Петрухин М.В. Проблемы правового регулирования договора участия в долевом строительстве объектов недвижимости: дисс. канд. юрид. наук. Москва. 2010. – 180 с.

ВАЗӢИ ҲУҚУҚИИ ИТТИҲОДИЯҲОИ (АССОТСИАТСИЯҲОИ) ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ) ҲАМЧУН ШАКЛИ ТАӢМИНИ ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ МАШҒУЛ ГАРДИДАН БА ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Турсунзода Ш.

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

E-mail: tursunzoda@mail.ru

Муқарриз: Шарифзода Ф.Ш., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

Фишурода. Дар мақолаи мазкур вазъи ҳуқуқии иттиҳодияҳои (ассотсиатсияҳои) хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун шакли таъмини ҳуқуқии ҳифзи машғул гардидан ба фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил гардидааст. Муаллиф андеша дорад, ки ба маънои васеъ ассотсиатсия (иттифок) гуфта ихтиёран муттаҳидшавии муассиса, ташкилотҳо (новобаста аз соҳа), ки барои ноилшавӣ ба таври илмӣ ё бо дигар мақсадҳо ноилшавиро дар назар дорад.

Калидвожаҳо: ассотсиатсияҳо, вазъи ҳуқуқии иттиҳодияҳо, фаъолияти соҳибкорӣ, дастгирии давлатӣ, хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), субъекти фаъолияти соҳибкорӣ.

ПРАВОВОЙ СТАТУС ОБЪЕДИНЕНИЙ ДЕХАНСКИХ ХОЗЯЙСТВ КАК ФОРМА ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Турсунзода Ш.

состател кафедры и сравнительное правоведение факультет дипломатии и политики Академия государственного управления при Президенте Республик Таджикистан.

E-mail: tursunzoda@mail.ru

Рецензент: Шарифзода Ф.Ш., кандидат юридических наук.

Аннотация. В статье анализируется правовой статус объединений деханских хозяйств как форма правовой защиты при занятии предпринимательской деятельностью. Автор считает, что в самом широком смысле ассоциация (союз) - это добровольное объединение

учреждений, организаций (независимо от области), что означает достижение научным путем или для других целей.

Ключевые слова: ассоциации, правовой статус ассоциаций, предпринимательская деятельность, государственная поддержка, дехканское хозяйство, субъект хозяйствования.

LEGAL STATUS OF DEKHKAN HOUSE ASSOCIATIONS AS A FORM OF LEGAL PROTECTION OF BUSINESS ACTIVITIES

Tursunzoda Sh.

rolled off the pulpit and comparative jurisprudence Faculty of Diplomacy and Politics Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

E-mail: tursunzoda@mail.ru

Reviewer: Sharifzoda F.Sh., candidate of law.

Annotation. The article analyzes the legal status of associations of dekhkan farms as a form of legal protection when engaging in entrepreneurial activity. The author believes that in the broadest sense, an association (union) is a voluntary association of institutions, organizations (regardless of the field), which means achievement in a scientific way or for other purposes.

Key words: associations, legal status of associations, entrepreneurial activity, state support, dekhkan farm, business entity.

Хочагии деҳқонӣ чузъи таркибии иқтисоди миллӣ ва субъекти мустақили хочагидорӣ мебошад, ки фаъолияти он ба истехсол коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шуда, дар таъмини яке аз ҳадафҳои стратегии мамлакат – таъмини амнияти озукаворӣ нақши муҳим дорад. Ҳамчунин рушди хочагии деҳқонӣ дар кишвар яке аз роҳҳои самараноки баланд бардошти сатҳи зиндагии аҳоли, паст кардани сатҳи бекорӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ ба ҳисоб меравад.

Агар шумораи хочагиҳои деҳқонӣ дар соли 1997 – 8023, дар соли 2010 ба 51372 расида бошад, шумораи хочагиҳои деҳқонии амалкунанда ба ҳолати то 1 январи соли 2018-ум 164631 ададро ташкил намуд. Масоҳати умумии қитъаҳои замини ба хочагии деҳқонӣ ҷудокардашуда дар соли 1997 – 139,0 (3,3 % аз ҳаҷми умумии заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар кишвар), дар соли 2010 – 2682,7 (71,4 % аз ҳаҷми умумии заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар кишвар), дар соли 2017 бошад, 2571,9 (70,3 % аз ҳаҷми умумии заминҳои таъиноти кишоварзӣ дар кишвар)-ро ташкил медиҳанд¹⁴⁹.

¹⁴⁹ Турсунзода Ш. Танзими ҳуқуқи дастгирии давлатии хочагии деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2020. – №3 (39). – С.

Дар моддаи 33 Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 15 март соли 2016, №1289¹⁵⁰ муқаррарот оид ба мақсади ташкили иттиҳодияҳои (ассотсиатсияҳои) хоҷагиҳои деҳқонӣ, ташкилоти ғайритиҷоратӣ будани онҳо ва ихтиёри будани воридшавӣ ба он пешбинӣ карда шудааст.

Ассотсиатсия аз калимаи латини “Associatio” гирифта шуда, маънояш муттаҳидшавӣ мебошад. Ба маънои васеъ ассотсиатсия гуфта ихтиёран муттаҳидшавии (иттифок) муассиса, ташкилотҳо (новобаста аз соҳа), ки барои ноилшавӣ ба таври илмӣ ё бо дигар мақсадҳо ноилшавиро дар назар дорад.

Мувофиқи қисми якуми моддаи 33 Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 15 март соли 2016, №1289¹⁵¹ хоҷагиҳои деҳқонӣ имконият доранд, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ бо мақсади ҷамоатсозии ғайриҳудудӣ, намоёндогӣ ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои иттиҳодияҳо (ассотсиатсияҳо) ташкил намоёнд.

Ба ақидаи олимони ватанӣ хоҷагии деҳқонӣ бо мақсади ҷамоатсозии ғайриҳудудӣ соҳибдорӣ, инчунин намоёндогӣ ва ҳифзи манфиатҳои умумии молу мулкӣ тибқи шартномаи байни худ ассотсиатсияҳо (иттифокҳо)-ро ташкил медиҳанд¹⁵². Ҳолати ҳуқуқии ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ бо ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 15 март соли 2016, №1289¹⁵³, муқаррар гардидааст.

Асоси ғайриҳудудӣ молиявии ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқониро ҳисоботи солона муайян менамояд. Барои ҳамин ҳам охири ҳар сол ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ уҳдадор аст, ба ташкилоти дахлдор, аз ҷумла, омори давлатӣ оид ба ғайриҳудудӣ ҳисобот диҳад. Чунин талабот барои он зарур аст, ки дар ҷумҳурӣ бояд шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян бошад, то ки назорати давлатӣ ба ғайриҳудудӣ онҳо оид ба супоридани андоз ва дигар уҳдадориҳои пешбиниамудаи қонун ба роҳ монда шавад. Мисол: Дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ зиёда аз 30 ҳазор хоҷагиҳои инфиродӣ оилавии деҳқонӣ, 3188 хоҷагии деҳқонии кооперативӣ, 140 кооперативҳои истеҳсолии деҳқонӣ, 175 ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ғайриҳудудӣ доранд¹⁵⁴.

Тибқи Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҚТ барои солҳои 2012-2020 ин шумора чунин муқаррар карда шудааст: имрӯз дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба 54,3 ҳазор расида, аз ин миқдор 890 ададро ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ, 819 ададро хоҷагиҳои деҳқонии

48-55.

¹⁵⁰ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №3. – Мод. 142.¹⁵¹ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №3. – Мод. 142.¹⁵² Раҳимов М.З. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)». – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – С. 66.¹⁵³ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №3. – Мод. 142¹⁵⁴ Государственной программе инвестиций, грантов и капитального строительства на 2010-2012 годы // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 7.06.2019).

коллективӣ ва 357 ададашро хоҷагиҳои кооперативӣ ташкил медиҳанд¹⁵⁵. Ҳамзамон, ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ уҳдадоранд, коргузорӣ ва низоми ҳисоботи муҳосиботиро риоя намоянд.

Ташкили ассотсиатсия бо роҳи ихтиёран муттаҳид шудани хоҷагиҳои деҳқонӣ сурат мегирад. Мувофиқи талаботҳои қонунгузорӣ маҷбуран ба ассотсиатсия муттаҳид намудани хоҷагиҳои деҳқонӣ манъ аст. Ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ташкилоти ғайритиҷоратӣ буда, яъне мақсади ба дастовардани ғоидаро надошта, бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин намояндагӣ ва ҳифзи манфиатҳои умумии молумулкӣ ташкил карда мешавад ва мақоми шахси ҳуқуқиро дошта, дар мақомоти дахлдори давлатӣ ба қайди давлатӣ гирифта мешавад.

Бояд дар назар дошт, ки ҳангоми воридшавии хоҷагии деҳқонӣ ба ассотсиатсия мустақилияти худ, ҳуқуқҳои молу мулкӣ ва ҳуқуқи истифодаи қитъаи заминро аз даст намедиҳад, аз нуқтаи назари мо танҳо ба мақсадҳои зерин фаъолият менамоянд:

- ҳимоя ва пуштибонӣ намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои молу мулкӣ аз ҷониби ассотсиатсия;
- мусоидат дар васеъ намудани имкониятҳои истеҳсоли ва рушди иҷтимоии аъзоён;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби ассотсиатсия;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти аъзоён барои қонеъ намудани талаботи мизочон (истеъмолкунандагон);
- тарғиби маҳсулоте, ки аз тарафи аъзоёни ассотсиатсия истеҳсол карда мешавад;
- иштирок намудан дар таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки барои манфиатҳои аъзоёни ассотсиатсия дахл дорад.

Ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ чун дигар шахсони ҳуқуқӣ дар асоси талаботҳои КГ ҚТ, ва Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 15 марти соли 2016, №1289¹⁵⁶ ба қайд гирифта мешаванд. Ҳуҷҷати таъсиси ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ оиннома ва шартномаи таъсисӣ мебошад. Дар ҳуҷҷати таъсисномаи ассотсиатсия мақоми ҳуқуқии он ҳуқуқу ва вазифаҳои иштирокчиёни онро нисбати ҳуди ассотсиатсия (муносибатҳои дохилӣ) муайян намуда, фаъолияти онро нисбати дигар субъектон (муносибатҳои берунӣ) баён намуда, ваъзи ҳуқуқии онро муқаррар менамояд.

Дар ҳуҷҷатҳои дар боло номбаршуда номгӯи талаботҳои ҳатмӣ аз қабилӣ маҳалли ҷойгиршавии ассотсиатсия, тартиби идораи фаъолияти он, ҳадафу мақсадҳои фаъолияти ассотсиатсия, идора кардани фаъолияти ассотсиатсия, аз ҳайати он баромадани муассисон ва аъзоён (иштирокчиён), таъсиси ҳайат, салоҳияти мақомоти идораи ассотсиатсия ва тартиби қарор қабул кардани он, аз ҷумла доир ба масъалаҳое, ки қарор аз рӯи онҳо яқдилона ё бо аксарияти овози аъзои ассотсиатсия қабул карда мешавад,

¹⁵⁵ Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҚТ барои солҳои 2012-2020 аз 1 августи соли 2012, № 383 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 7.06.2019).

¹⁵⁶ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №3. – Мод. 142.

инчунин оид ба тақсими молу мулк, ки пас аз барҳам додани ассотсиатсия боқӣ мемонад, муайян карда мешаванд.

Барои идора кардани ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ мақомоти махсуси идоракунӣ ташкил карда мешавад. Мақомоти ассотсиатсия аз номи он дар муносибатҳо баромад мекунад. Ба ақидаи яке аз мутахассисони соҳаи мазкур мақомоте, ки мувофиқи қонун ё ҳуҷҷатҳои таъсисӣ аз номи ассотсиатсия баромад мекунад, бояд ба манфиати он софдилона ва одилона амал кунад¹⁵⁷. Мақомоти роҳбарикунандаи ассотсиатсия маҷлиси умумӣ ва шӯро мебошад. Мақомоти олии идоракунии ассотсиатсияҳои хоҷагии деҳқонӣ маҷлиси умумии иштирокчиёни он мебошад. Вазифаи мақомоти иҷроия ва ҷамоҳангсозии фаъолияти ҳаррӯзаи ассотсиатсияи деҳқониро шӯрои ассотсиатсия бар уҳда дорад, ки онро раис роҳбарӣ мекунад. Мақоми роҳбарикунандаи ассотсиатсияҳои хоҷагии деҳқонӣ тамоми чараҳои фаъолияти ассотсиатсияро идора намуда, иродаи онро ҳам дар муносибатҳои дохилӣ ва ҳам дар муносибатҳои берунӣ дар шакли муайян ва бо тартиби муайян ифода менамояд ва ба амал мебарорад.

Аз талаботи м. 133 КГ ҚТ чунин бармеояд, ки ассотсиатсия барои амалӣ намудани вазифаҳои дар ҳуҷҷатҳои таъсисии худ пешбинӣ гардида метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад. Аз ин лиҳоз, барои амали намудани мақсад ва вазифаҳои худ ассотсиатсияи хоҷагии деҳқонӣ ҳуқуқ дорад:

- бо мувофиқаи иштирокчиёнаш дар соҳаи соҳибкорӣ, молия ва қарзу кредит амалҳои умумиро анҷом диҳад;
- бо роҳи ихтиёран чун кардани маблағ захираҳои молиявӣ ва моддӣ ташкил кунад, вазифаҳои истеҳсолию хоҷагиро инкишоф диҳанд;
- барои татбиқи фаъолияти соҳибкорӣ ассотсиатсияҳо (иттифокҳо) ҳуқуқ доранд, ки ҷаъмиятҳои хоҷагидорӣ таъсис диҳанд ё дар онҳо иштирок намоянд.

Дар баробари ин ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ оид ба уҳдадорҳои иштирокдорон ва дар навбати худ иштирокчиён оид ба уҳдадорҳои ассотсиатсия ҷавобгар намебошанд, ба истиснои мавридҳои, ки ассотсиатсия кафолатро ба уҳда гирифта бошад. Ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ чун дигар шахсони ҳуқуқӣ дар асоси талаботҳои умумии КГ ҚТ ва қонунгузори амалкунанда фаъолиятро қатъ мегардонад.

Дар воқеъ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсолот ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ ҳамчун субъекти мустақили фаъолияти соҳибкорӣ нақши асосиро ишғол мекунанд. Дар ин замина барои боз ҳам вусъат додани фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ мавқеи ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун мақомоти ҷамоҳангсоз, муаррифӣ ва хифзи манфиатҳои хоҷагӣ, фароҳам овардани шароит барои фаъолият, баланд бардоштани савияи касбии кормандон, таъмини хизмати иттилоотӣ ва ҳуқуқӣ хеле муҳим аст.

¹⁵⁷ Завражных М.Л. Аграрное право: конспект лекций, изд. – Эксмо, 2007. Манбаи дастрасӣ: <http://www.e-readiNeg> (санаи муроҷиат: 6.06.2019).

Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 19 майи соли 2009, № 526 ба масъалаи ташкилу фаъолият, идоракунӣ ва ҳуқуқҳои ассотсиатсияҳои хоҷагии деҳқонӣ се моддаи алоҳида (м. 39-41) чудо гардида буд, ки муносибатҳои ассотсиатсияҳоро ба таври зайл мавриди танзим қарор дода буд: Ассотсиатсия бо роҳи ихтиёран муттаҳид шудани хоҷагиҳои деҳқонии мустақил ташкил меёбад. Ассотсиатсия дар асоси шартнома таъсис дода мешавад. Ассотсиатсия дар асоси оиннома амал намуда, шахси ҳуқуқӣ мебошад ва мутобиқи қонунгузорӣ ба қайд гирифта мешавад. Хоҷагиҳои деҳқоние, ки ба ҳайати ассотсиатсия дохил мешаванд, мустақилияти худ ва ҳуқуқи истифодаи заминро аз даст намедиханд ва амали Қонуни мазкур нисбати онҳо татбиқ карда мешавад. Маҷбуран ба ассотсиатсия дохил кардани хоҷагиҳои деҳқонӣ манъ аст (м. 39).

Мақоми олии идоракунандаи ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ маҷлиси умумии иштирокчиёни он мебошад. Вазифаҳои иҷроия ва фаъолияти ҷамоҳангсозии ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқониро шӯрои ассотсиатсия амалӣ менамояд, ки онро раис роҳбарӣ мекунад. Шӯро ва роҳбари ассотсиатсияро маҷлиси умумии иштирокчиёни он интихоб мекунад (м. 40).

Барои амалӣ намудани мақсад ва вазифаҳои худ ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳуқуқ дорад:

- бо мувофиқаи иштирокчиёнаш дар соҳаи соҳибкорӣ, молия ва қарзу кредит амалҳои умумиро анҷом диҳад;
- бо роҳи ихтиёран чудо кардани маблағ захираҳои молиявӣ ва моддӣ ташкил кунад, вазифаҳои истехсолию хоҷагиро марказонад;
- бо иштирокчиёни ассотсиатсия ва бо дигар шахсон нархҳои ҳисобӣ ва нархгузорию танзим намояд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ оид ба уҳдадорихои иштирокдорон ва дар навбати худ иштирокчиён оид ба уҳдадорихои ассотсиатсия ҷавобгар намебошанд, ба истиснои мавридҳое, ки ассотсиатсия кафолатро ба зимма мегирад. Тартиби хориҷшавии хоҷагии деҳқониро аз ассотсиатсия шартномаи тарафайн ва барҳамдиҳии ассотсиатсияро оинномаи он муайян мекунад (м. 41).

Бо мақсади пурра муайян намудани вазъи ҳуқуқии ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ пешниҳод карда мешавад, ки Қонуни ҚТ «Дар бораи ассотсиатсияи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» таҳия ва қабул карда шавад.

Дар раванди амалӣ намудани фаъолияти ассотсиатсияи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) танзими ҳуқуқии фаъолияти ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об яке аз масъалаҳои муҳим мебошад, ки дар ҷамоҳангӣ танзим ва фаъолияти худро роҳандозӣ мекунад. Ба ақидаи олимони ватанӣ ассотсиатсия бо мақсади ҷамоҳангсозии фаъолияти обистифодабарӣ, инчунин намояндагӣ ва ҳифзи манфиятҳои умумии молу мулкӣ ташкилотҳои обистифодабарӣ тибқи шартномаи байни худ ассотсиатсияҳо (иттифокҳо)-ро ташкил медиҳанд. Дар қонунгузорию соҳаи об бошад, мафҳуми зерини ассотсиатсияи истифодабарандагони об муқаррар шудааст: Ассотсиатсияи истифодабарандагони об – ташкилоти

ғайритиҷоратиест, ки аз ҷониби шахсони ҳуқуқии дорои ҳуқуқи истифодаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ ва ташкилотҳои тиҷоратӣ таъсис дода мешавад.

Дар КГ ҚТ чунин муқаррарот ҷой дорад, ташкилотҳои тиҷоратӣ бо мақсади Ҳамоҳангсозии фаъолияти соҳибкориашон, инчунин намоёндагӣ ва ҳифзи манфиатҳои умумии молумулкӣ метавонанд тибқи шартномаи байни худ иттиҳодияҳоро дар шакли ассотсиатсияҳо (иттифокҳо) таъсис диҳанд, ки онҳо ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мебошанд. Доир ба ин мавзӯ мо оид ба муттаҳидшавии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ гап мезанем. Дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об» бошад, мафҳуми зерин дода шудааст: Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об – ташкилоти ғайритиҷоратиест, ки аз ҷониби шахсони ҳуқуқии дорои ҳуқуқи истифодаи замин барои истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва ташкилотҳои тиҷоратӣ таъсис дода мешавад. Ҳолати ҳуқуқии ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об бо КГ ҚТ, КО ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об» танзим шуда, тамоми он масъалаҳое, ки вобаста ба ташкил ва истифодаи ассотсиатсияҳо ба вучуд меояд тавасути ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳаллу фасл карда мешавад.

Ассотсиатсия ин муттаҳидшавии ташкилотҳои обтаъминкунанда мебошад, ҳуди ташкилотҳои обтаъминкунанда ин ташкилотҳое мебошанд, ки додани об аз системаҳои обтаъминкунанда, ё ин ки ба қабули обҳои ширин дар системаи кубур ва корезҳо барои партофта дур кардани ифлосиҳо, тозакунии обҳои ширин ва мукамалномаи ин система дар ҚТ машғул ҳастанд.

Дар ҳоли ҳозир шумораи ассотсиатсияҳо дар ҷумҳурии мо дар ҳоли рушд мебошанд, мисоли ин дар соҳаи обистифодабарӣ тибқи барномаи дастгирии USAID дар Тоҷикистон аллакай ташкили 11 ассотсиатсия дар шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои Восеъ, Конибодом, Шаҳритуз, Носири Хусрав, Ҷ. Румӣ, Ҷиликул ба нақша гирифта шудааст. Тибқи ин барнома зиёда аз 25,179 ҳазор истикоматкунандагони ин ноҳияҳо бо об тавассути обёрӣ таъмин шуда ва 26,304 ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ обёрӣ мешаванд. Ба ғайр аз ин, тибқи ин барнома 11.12.2012 дар н. Конибодоми вилояти Суғд дар ҷамоати Янгиюл ассотсиатсия бо номи «Наҳри-калон» ба истифода дода шуд, ки 25,1 ҳазор аҳолии ин ноҳияро бо об таъмин мекунад. Тибқи Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҚТ барои солҳои 2012-2020 чунин муқаррар карда шудааст: Имрӯз дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ шумораи ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ба 54,3 ҳазор расида, ки аз ин миқдор 890 ададро ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ ташкил медиҳанд.

Ташкили ассотсиатсия бо роҳи иихтиёран муттаҳид шудан сурат мегирад. Мувофиқи талаботҳои қонунгузорӣ маҷбуран ба ассотсиатсия муттаҳид намудани ташкилотҳои обтаъминкунанда манъ аст. Ба ақидаи мо ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ташкилоти ғайритиҷоратӣ буда, мақсади ба даст овардани ғоидаро надорад. Онҳо барои Ҳамоҳангсозии фаъолияти ташкилотҳои обистифодабарӣ, ташкил карда шуда, дорои

мақоми шахси ҳуқуқӣ мебошанд ва дар мақомоти дахлдори давлатӣ ба қайд гирифта мешаванд.

Бояд дар назар дошт, ки ҳангоми воридшавии ташкилотҳо ба ассотсиатсия мустақилияти худро аз даст навода, бо мақсадҳои зерин фаъолият менамоянд:

- ҳимоя ва пуштибонӣ намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои аъзоёни ассотсиатсия;
- мусоидат дар васеъ намудани имкониятҳои обтаминкунӣ;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти аъзоёни ассотсиатсия;
- ҳамоҳангсозии фаъолияти аъзоён барои қонун талаботи мизочон (обистеъмолкунандагон);

Мақсадҳои номбаршуда пешниҳод карда мешавад, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи ассотсиатсияи истифодабарандагони об» ва дигар санадҳои меъёрии соҳавӣ чой дода шавад, то ба хонанда ё ташкилкунандагони ассотсиатсия зарурияти ташкилнамоии он фаҳмотар шавад. Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об чун дигар шахсони ҳуқуқӣ дар асоси талаботҳои КГ ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об» ба қайд гирифта мешаванд. Ҳуҷҷати таъсисии ассотсиатсияи истифодабарандагони об шартномаи таъсиснамоӣ ва оиннома мебошад. Дар ҳуҷҷати таъсиснамоии ассотсиатсия мақоми ҳуқуқии он, ҳуқуқ ва вазифаҳои иштирокчиёни онро нисбати ҳуди ассотсиатсия (муносибатҳои дохилӣ) муайян намуда, фаъолияти онро нисбати дигар субъектон (муносибатҳои берунӣ) баён карда, вазъи ҳуқуқии онро муқаррар менамояд.

Ба ақидаи яке аз мутахассисони соҳаи мазкур мақомоте, ки мувофиқи қонун ё ҳуҷҷатҳои таъсисӣ аз номи ассотсиатсия баромад мекунад, бояд ба манфиати он софдилона ва оқилона амал кунад¹⁵⁸. Мақомоти роҳбарикунандаи ассотсиатсия маҷлиси умумӣ ва Шӯро мебошад. Мақомоти олии идоракунии ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об маҷлиси умумии иштирокчиёни он мебошад. Мақоми роҳбарикунандаи ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об тамоми чараёни фаъолияти ассотсиатсияро идора намуда, иродаи онро ҳам дар муносибатҳои дохилӣ ва ҳам дар муносибатҳои берунӣ дар шакли муайян ва бо тартиби муайян ифода менамояд ва ба амал мебарорад.

Вобаста ба ин пеш аз ҳама зарурияти ташкили ассотсиатсияро муайян кардан зарур аст, ба ақидаи мо чунин аст: Мутаҳидшавии ташкилотҳои обтаминкунанда, обнигоҳдоранда ва обтозакунанда дар ҳудуди ҚТ ҳамчунин дигар ҳадафҳои зарурӣ, коркарди сиёсати ягона оид ба мукамалкунии кори соҳа дар шароити инкишофи иқтисодиро ба вучуд меорад ва асоси инкишофи соҳаҳои обтаминкунанда, обнигоҳдоранда ва тозакунандаи обҳои ширин мебошад. Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об чун дигар шахсони ҳуқуқӣ дар асоси талаботҳои умумии КГ ҚТ ва қонунгузории соҳаи амалкунанда фаъолиятро қатъ мегардонад.

¹⁵⁸ Завражных М.Л. Аграрное право: конспект лекций, изд. Эксмо, 2007. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.e-reading-lib.org/book.php.book=98879> (санаи мурочиат: 11.07.2019).

Дар воқеъ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ассотсиатсияҳо дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳамчун субъекти мустақил нақши асосиро ишғол мекунад. Дар ин замина барои боз ҳам вусъат додани фаъолияти ассотсиатсияҳо мавқеи ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ҳамчун мақомоти ҳамоҳангсоз, муаррифӣ ва ҳифзи манфиатҳои хоҷагӣ, фароҳам овардани шароит барои фаъолият, баланд бардоштани савияи касбии кормандон, таъмини хизмати иттилоотӣ ва ҳуқуқӣ хеле муҳим аст.

Ассотсиатсияҳо қобилияти ҳуқуқии махсусро соҳиб мебошанд¹⁵⁹. Ассотсиатсияи истифодабарандагони об бештар дар заминаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ташкил карда мешавад. Фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ саросар бо замин вобаста мебошад ва баробари ин истифодаи об барои ин субъектон хело муҳим мебошад. Барои дуруст ва муътадил истифода бурдани об аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ зарур мебошад, ки байни хоҷагиҳои деҳқонӣ ассотсиатсияи истифодабарандагони об ташкил дода шавад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соҳаи кишоварзӣ субъекти пешбаранда ҳисобида мешаванд. Дар шароити ҳозира барои таъмини саривақтӣ ва истифодаи дурусти об аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ ташкили ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об ба роҳ монда шудааст.

Ҳанӯз соли 2001 барои ташкили АИО қарор шуда буд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ – фермерӣ, бригадаҳо ва дигар субъектон барои ташкили АИО уҳдадор карда шуданд. Як қатор АИО ҳастанд, ки фаъолияти худро дар ин ҷода амалӣ мекунанд. Ба монанди: АИО-и Мироби ноҳияи Шахринав, АИО-и Наврӯзи ноҳияи Панҷ, Чаманистон ва ғайра. Оид ба аҳамиятнокии ташкили АИО дар шароити ҳозира муҳаққиқоне ёфт мешаванд, ки тарафдори ҳарчи бисёртар ташкил намудани АИО мебошанд.

И.И. Икромов аҳамиятнокии АИО-ро муайян карда, қайд мекунад, ки барои тақсими об дар шароити ҳозира усули дастрас зурурият дорад. Дар айни замон коркарди усули таъмини дурусти об зарур мебошад, аз он ҷумла барои баробар тақсим кардан ва ё ба қадри имкон нам (тар) кардани майдони кишт, ташкили АИО нақши бағоят муҳимро дорад. АИО зинаи асосие мебошад, ки алоқамандиро байни хоҷагиҳои деҳқонӣ (обистифодабарандагон) ва ташкилотҳои обтаъминкунада нигоҳ медорад¹⁶⁰.

Барои боз ҳам босамар идора кардани чараёни обтаъминкунӣ бояд воситаҳои технологӣ ва техникаи фарҳанги кишоварзӣ таъмин шаванд. Нақши АИО дар мутобиқгардонии низоми идоракунии объектҳои обӣ нақши муҳим дорад. Ҳамчунин, АИО дар мутобиқгардонии воситаҳои обтаъминкунӣ субъекти муҳим доништа мешавад. АИО талаботро барои босамар истифода бурдани об дар майдони муқарраршуда, ба ҳар як обистифодабаранда баробар тақсим кардани об мувофиқи нақшаи тартибдодашуда пешбарӣ менамояд. Ассотсиатсия ин худ як намуди шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки дар асоси шартномаи таъсисӣ таъсис гардида ва дар

¹⁵⁹ Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С. 369.

¹⁶⁰ Икромов И.И. Организация ассоциации водопользователей – фактор эффективного управления водой // Кишоварз (Земледелец) Таджикский аграрный университет. – Душанбе, 2011. – № 2. – С. 34-36.

асоси оиннома фаъолияти худро амалӣ менамояд. Ассотсиатсияи истифодабарандагони об як намуди шахси ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ буда, табиати ҳуқуқии хоси худро дорад. АИО дар асоси шартномаи таъсисӣ ташкил карда мешавад ва дар асоси оиннома фаъолияти ғайритиҷоратиро амалӣ мегардонад.

Ассотсиатсияи истифодабарандагони об аз тарафи дорандагони қитъаи замин ба таври ихтиёрӣ бо дарназардошти манфиатҳои умумӣ муттаҳид шуда, ташкил дода мешавад. Ассотсиатсияи истифодабарандагони об ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ дар соҳаи кишоварзӣ бештар ташкил дода мешавад. Чунки беҳбудии соҳаи кишоварзӣ аз истифодаи босуръати об вобаста аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили АИО дар заминаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар хоҷагиҳои ҷамоавӣ барои истифодабарии дурусти об хело муҳим ва актуалӣ мебошад. АИО хангоми таъсис додан дорои мақоми махсуси худ мегардад ва дар ин замина ҳуқуқ ва уҳдадорихои муайянро назди худ ба миён меорад. Ҳамин мақоми махсуси Ассотсиатсия, ки аз дороии ҳуқуқу уҳдадорихо ва масъулият иборат мебошад, дар якҷоягӣ қобилияти субъективии Ассотсиатсияро ифода мекунад.

Мақсади ҳар як АИО аз чунин ҷабҳаҳо иборат мебошад:

- дар ҳолати корӣ нигоҳ доштани шабакаҳои обёрӣ, захбурҳо, захкашҳо ва иншоотҳои мавҷуда;
- таъмини назорати истифодаи об аз тарафи ҳар як аъзо;
- ҷамъоварии музди хизматрасонии АИО барои расонидани об;
- ҳаллу фасли баҳси ба вучудодада дар байни аъзоёни он;
- таъмини шаффофияти тақсими об байни хоҷагиҳои деҳқонӣ;
- фаъолият бе мақсади ба даст овардани фоида, балки бо мақсади дастгирии фаъолияти дуруст ва мақсадноки хоҷагиҳо.

Ҳамаи ин гуфтаҳо аз хусусияти ғайритиҷоратӣ доштани АИО дарак медиҳад. Ташкили АИО бештар дар соҳаи кишоварзӣ ба роҳ монда мешавад. Соҳаи кишоварзии ҚТ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб меравад. Кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқи ҷумҳурӣ буда, аз рушди он амнияти озуқаворӣ мамлакат, фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ва истеҳсолу содироти маҳсулоти соҳа вобаста мебошад¹⁶¹.

Соҳаи мазкур қисми асосии маҳсулотро аз заминҳои обӣ дастрас мекунад, бинобар ин самаранок истифода бурдани захираи заминҳои обӣ ва захираҳои об яке аз манбаҳои асосии баланд бардоштани иқтисодиёти кишвар мебошанд. Гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ дар ҚТ босуръат давом ёфта, соҳаи кишоварзиро низ дар бар гирифтааст. Ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки майдони замини ҳар яке аз онҳо аз як то даҳ гектарро ташкил медиҳад, истифодаи дуруст ва бонизоми об ба мушкилӣ мерасад. Дар мавриде, ки байни хоҷагиҳои деҳқонӣ тақсими замин

¹⁶¹ Низоми илман асосноки пешбурди соҳаи кишоварзии Тоҷикистон: АИКТ // Зери назари Ахмадов Х.М., Набиев Т.Н., Бухориев Т.А. — Душанбе, 2008. — С. 486.

бетартибу бенизом сурат мегирад, сабаби танқисии об гардида, ҳолати мелиоративии заминҳо бад мешаванд.

Чунин ҳолат таъсири манфии худро ба ҳосилнокии заминҳои обӣ мерасонад ва истехсолоти кишоварзӣ ва сатҳи зиндагии мардумро ба ҳолати пастӣ мебарад. Барои аз байн бурдани чунин ҳолатҳои манфӣ зарур мебошад, ки АИО ташкил дода шавад. Яъне хангоми ба таври ихтиёрӣ муттаҳид шудани хоҷагиҳои деҳқонӣ дар АИО роҳи ҳалли чунин мушкилот осон гардида, дар истифодаи обу замин барои ба даст овардани натиҷаҳои хуб имкон фароҳам меоварад. АИО ташкилоти ғайридавлатӣ, ғайритиҷоратӣ ва худидора мебошад. АИО хусусияти ихтиёрӣ дорад. Ташкил ёфтани хоҷагиҳои хурду калони деҳқонӣ, ҷамъиятҳо ва ғайра сабаби бе назорат мондани шабакаҳои обёрӣ гардида, таъмини хоҷагиҳо бо об душвор шуда истодааст.

Президенти ҚТ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар моҳи феввали соли 2000 хангоми вохӯрӣ бо кормандони соҳаи кишоварзӣ қайд намуданд, ки бинобар гузаронидани ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ созмондиҳии ассотсиатсияи истифодабардагони об лозим мебошад. Бо ин мақсад 21 ноябри соли 2006, № 213 Қонуни ҚТ “Дар бораи Ассотсиатсияи истифодабардагони об” қабул карда шуд.

КО ҚТ оид ба танзими муносибатҳо вобаста ба истифодаи об чунин муқарраротро ҷой додааст. Истифодабарандагони об ҳуқуқи муттаҳид шудан дар АИО-ро доранд. Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об бо мақсади нигоҳ доштан, истифода намудани системаҳои мелиоративӣ ва ирригатсионии дохилихоҷагӣ, ки дар истифодаи якҷоя ва ғардӣ қарор доранд, ҷиҳати тақсими боадолатона, самаранок ва саривақтии об байни хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷамъовариҳои пардохт барои расонидани об, ҳалли низоъҳое, ки байни аъзо оид ба тақсим ва истифодаи об ба миён меоянд, таъсис дода мешаванд.

Вазифаҳои асосии АИО инҳоянд:

- бастанӣ шартнома бо идораҳои хоҷагии об оид ба таъмини минтақаҳои хизматрасонии ассотсиатсияи истифодабарандагони об аз манбаъҳо;

- идораи шабакаҳои обёрӣ дар минтақаи хизматрасонии ассотсиатсияи истифодабарандагони об ва тақсими об дар асоси шартномаҳо ба аъзои ассотсиатсияи истифодабарандагони об ва ба онҳое, ки аъзои ассотсиатсияи истифодабарандагони об намебошанд;

- идора, нигоҳдорӣ, барқароркунӣ, таъмир ва беҳтар гардонидани системаҳои обёрӣ дар минтақаи хизматрасонии ассотсиатсияи истифодабарандагони об ва хангоми зарурат анҷом додани корҳои сохтмонӣ;

- дастрас, васл, иваз намудан ва нигоҳ доштани таҷхизоти гидротехникӣ дар минтақаи хизматрасонӣ;

- баҳисобгирии ҳаҷм ва сифати оби истифодашуда, супоридани ҳисоботи оморӣ ба мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба танзим ва истифодаи об;

– сарфа ва пешгирӣ намудани ифлосшавии об дар минтақаи хизматрасонии ассотсиатсияи истифодабарандагони об;

– гузаронидани чорабиниҳо оид ба истифодаи самаранок, ҳифз ва беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо;

– ба аъзо ва дигар истифодабарандагони об омӯзонидани роҳҳои сарфакоронаи обёрӣ, истифодабарии техника ва технологияи нави обёрикунанда;

– ҳалли баҳсҳое, ки хангоми истифодабарии об дар байни аъзо ва дигар истифодабарандагони об, инчунин хангоми нигоҳдорӣ, истифодаи шабакаҳои обёрӣ ва дигар ҳолатҳо ба миён меоянд.

Созмондиҳии АИО набояд ба аъзоёни он монеа ба миён оварад. Яъне бояд чунон созмон дода шавад, ки аъзоёни он тавонанд ба корҳои мақомоти роҳбарикунанда ва иҷроия шинос шаванд, онҳоро интиҳоб намоянд, бозхонд намоянд ва манфиатҳои худро ҳимоя намоянд. Ба сифати аъзоёни АИО субъектоне, ки обистифодабарандагон ном дошта, барои ташкили ассотсиатсия манфиатдоранд, баромад мекунанд. Истифодабарандаи об – шахсони воқеӣ ё ҳуқуқие, ки обро ба тартиби муқарраргардида барои эҳтиёҷоти худ истифода мебаранд.

Тахти обистифодабарандагон нафароне, ки бевосита дар замин кор мекунанд, аъзои алоҳидаи иҷоракори муассисаи кишоварзӣ ва ширкатҳои хоҷагӣ, моликони хоҷагиҳои деҳқонӣ, моликони майдончаи назди ҳавлӣ ва м.и. фаҳмида мешаванд. Ҳамаи онҳо аъзоёни эҳтимолии АИО мебошанд, ки манбаъҳои молиявӣ, молумулкӣ, техникаи худро бо мақсади истифодабарӣ ва таъмини техникаи обёрӣ ва хатҳои обтаъминкунӣ дар доираи риояи қонун пешбарӣ менамоянд¹⁶².

Оиннома яке аз ҳуҷҷатҳои асосии АИО буда, ин ташкилотро аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, дар ҳама мақомотҳо муаррифӣ мекунад. Оиннома санади меъёрии локалӣ (дохилӣ) буда, фаъолияти АИО-ро танзим мекунад ва тартиботи муайяно дар ҳудуди он нигоҳ медорад. Дар он мақсад, вазифа, ҳуқуқ, ҳои АИО дар ҷамъият, муносибатҳои он бо ташкилотҳои ҳамкор, бо мақомотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва тамоми дигар нуқтаҳо, ки фаъолияти ташкилотро дар ҷомеа бояд муайн намоянд, дарҷ мешаванд. Аз тарафи дигар муассисон метавонанд бо оиннома, ҳолат ва қоидаҳои тадриҷан мувофиқи талаби замон ё аз вай пештар, ворид ва соқит намоянд. Дар оиннома бояд масъалаҳои зерин ҳатман ҳал карда шаванд:

– риояи қонунгузории мавҷуда, мавқеи ҳуқуқии АИО, мақсад ва сохтор, тартиби муносибатҳои дохилии АИО, ҳуқуқҳо ва вазифаҳои АИО, ҳуқуқ ва вазифаҳои аъзоёни АИО, тартиби идоракунӣ, муносибатҳои бо дигар ташкилотҳо ва ғайраҳо вобаста ба талаботу шароити замон;

– дар қонунгузории давлатҳои дигар низ АИО ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ эътироф гардидааст. Мо низ қонунгузориҳои баъзе давлатҳо дар ин ҷода таҳлил менамоем. Мисол, дар Қонуни Ҷумҳурии Арманистон «Дар бораи ҷамъияти обистифодабарандагон ва

¹⁶²Как создать ассоциацию водопользователей? IWMI - НИЦ МКВК. Интернет-страничка проекта «ИУВР-Фергана» // Манбаи дастрасӣ iwrmf.icwc-aral.uz. – С. 30.

ассотсиатсияи ҷамъияти обистифодабарандагон» аз 04.06.2002 ҷамъият ва ассотсиатсия обистифодабарандагон ташкилоте эътироф мешаванд, ки ба даст овардани ғоида мақсади онҳо дониста намешавад¹⁶³;

– ханчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи об ва обистифодабарӣ» муқаррар шудааст, ки Ассотсиатсияи истифодабарандагони об ин ташкилоти ғайридавлатӣ, ғайритиҷоратӣ мебошад, ки обистеъмолкунандагон – шахсони ҳуқуқӣ дар асоси ихтиёрӣ барои ғайридаҳлати мутақобилаи худ дар соҳаи муносибатҳои обӣ, инчунин муаррифӣ кардани манфиатҳои умумӣ ва ҳифзи онҳо созмон медиҳанд.¹⁶⁴

– Қонуни Ҷумҳурии Қирғизистон «Дар бораи иттиҳодияи (ассотсиатсияи) истифодабарандагони об ва иттифоқи ассотсиатсияи истифодабарандагони об» аз 15 март 2002, № 38, бо тағйири иловаҳо аз 30 март 2013, № 46 ассотсиатсияи истифодабарандагони обро ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ танзим намудааст¹⁶⁵;

– КГ ҚТ ассотсиатсияро ҳамчун як намуди шахси ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ муқаррар намудааст. Аз мазмуни қ. 1, м. 134 КГ ҚТ бар меояд, ки ассотсиатсия дар асоси ду ҳуҷҷат ба ташкил шуда, ғайридаҳлат менамояд. Яқум шартномаи таъсис, ки дар асоси он ассотсиатсия таъсис мегардад ва дуоим оиннома, ки дар асоси он ғайридаҳлат менамояд.

Адабиёт

1. Турсунзода Ш. Танзими ҳуқуқии дастгирии давлатии хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун субъекти ғайридаҳлати соҳибдорӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. – 2020. – №00. – С.

2. Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 15 март соли 2016, №1289 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2016. – №3. – Мод. 142.

3. Раҳимов М.З. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)». – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – С. 66.

4. Государственной программе инвестиций, грантов и капитального строительства на 2010-2012 годы // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 7.06.2019).

5. Барномаи ислоҳоти кишоварзии ҚТ барои солҳои 2012-2020 аз 1 августи соли 2012, № 383 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 7.06.2019).

¹⁶³ Закон Республики Армения «Об обществах водопользователей и ассоциациях обществ водопользователей», от 29 июня 2002 года ЗР-374.

¹⁶⁴ Закон Республики Узбекистан «о воде и водопользовании» // Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1993. – № 5. – Ст. 221; Ведомости Олий Маҷлиси Республики Узбекистан, 1997. – № 4-5. – Ст. 126; 1998. – № 9. – Ст. 181; 2000. – № 7-8. – Ст. 217; 2001. – № 1-2. – Ст. 23; 2004. – № 1-2. – Ст. 18; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2007. – № 50-51. – Ст. 512; 2009. – № 52. – Ст. 555; 2011. – № 1-2. – Ст. 1. – № 36. – Ст. 365; 2013. – № 18. – Ст. 233; 1993. – № 837-ХП. – Ст. 3.

¹⁶⁵ Закон Кыргызской Республики «Об объединениях (ассоциациях) водопользователей и союзах ассоциаций водопользователей» // В редакции Закона КР от 30 марта 2013. – № 46; от 15 марта 2002. – № 38. – Ст. 3.

6. Завражных М.Л. Аграрное право: конспект лекций, изд. Эксмо, 2007. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.e-reading-lib.org/book.php.book=98879> (санаи мурочиат: 11.07.2019).

7. Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – С. 369.

8. Икромов И.И. Организация ассоциации водопользователей – фактор эффективного управления водой // Кишоварз (Земледелец) Таджикский аграрный университет. – Душанбе, 2011. – № 2. – С. 34-36.

9. Низоми илман асосноки пешбурди соҳаи кишоварзии Тоҷикистон: АИКТ // Зери назари Ахмадов Х.М., Набиев Т.Н., Бухориев Т.А. – Душанбе, 2008. – С. 486.

10. Как создать ассоциацию водопользователей? IWMI - НИЦ МКВК. Интернет-страничка проекта «ИУВР-Фергана» // Манбаи дастрасӣ iwrmi.icwc-aral.uz. – С. 30.

11. Закон Республики Армения «Об обществах водопользователей и ассоциациях обществ водопользователей», от 29 июня 2002 года ЗР-374.

12. Закон Республики Узбекистан «о воде и водопользовании» // Ведомости Верховного Совета Республики Узбекистан, 1993. – № 5. – Ст. 221; Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1997. – № 4-5. – Ст. 126; 1998. – № 9. – Ст. 181; 2000. – № 7-8. – Ст. 217; 2001. – № 1-2. – Ст. 23; 2004. – № 1-2. – Ст. 18; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2007. – № 50-51. – Ст. 512; 2009. – № 52. – Ст. 555; 2011. – № 1-2. – Ст. 1. – № 36. – Ст. 365; 2013. – № 18. – Ст. 233; 1993. – № 837-ХП. – Ст. 3.

13. Закон Кыргызской Республики «Об объединениях (ассоциациях) водопользователей и союзах ассоциаций водопользователей» // В редакции Закона КР от 30 марта 2013. – № 46; от 15 марта 2002. – № 38. – Ст. 3.

АРЕНДА ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ С ЭКИПАЖЕМ

Саидмуродова Т.А.,
ассистент кафедры транспортного
права и права пользования
природными ресурсами юридического
факультета ТНУ
Тел.: (+992) 918389150
E-mail: Iubimaya@mail.ru

Научный руководитель: Курбонов К.Б., кандидат юридических наук,
доцент

Рецензент: Саидов Х.Х., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье на основе существующих взглядов и законодательства анализируется аренда транспортных средств с экипажем. Автором проанализированы полемика ученых по этому вопросу и выдвигается его позиция по совершенствованию законодательства Республики Таджикистан в сфере договора аренды транспортных средств с экипажем.

Ключевые слова: транспортные средства, договор аренды транспортных средств с экипажем, арендодатель, арендатор, автомобильный транспорт, услуга.

ИҶОРАИ ВОСИТАИ НАҚЛИЁТИ БОЭКИПАЖ

Саидмуродова Т.А.,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва
ҳуқуқи истифодаи сарватҳои табиӣ
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ
Тел.: (+992) 918389150
E-mail: Iubimaya@mail.ru

Рохбари илмӣ: Курбонов Қ.Б., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Муқарриз: Саидов Ҳ.Ҳ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мубрами иҷораи воситаи нақлиёти бо экипаж бо назардошти ақидаҳои мавҷуда ва қонунгузорӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф баҳсро аз рӯи ин масъала таҳлил мекунад ва мавқеи ҳудро оид ба беҳтар намудани қонунгузорию чумхурӣ дар соҳаи шартномаи иҷораи воситаи нақлиёти бо экипажро пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: воситаи нақлиёт, шартномаи иҷораи воситаи нақлиёт бо экипаж, иҷорадеҳ, иҷорагир, нақлиёти автомобилӣ, хизматрасонӣ.

RENTAL VEHICLES WITH A CREW

Saidmurodova T.A.,assistant Head of Department transport
law and law use of natural resources

Faculty of Law, TNU

Phone: (+992) 918389150**E-mail:** Iubimaya@mail.ru**Research supervisor:** Kurbonov K.B., Candidate of Law, associate Professor**Reviewer:** Saidov H.Kh., Candidate of Law, associate Professor

Annotation: In this article, on the basis of existing views and legislation, the current issues of improving the norms of legislation of the Republic of Tajikistan on the lease of vehicles with a crew are analyzed. The author analyzed the controversy of scientists on this issue and put forward his position on improving the legislation of the Republic of Tajikistan in the field of a vehicle lease agreement with the crew.

Keywords: vehicles, lease of vehicles with the crew, landlord, tenant, road transport, service.

Первой ключевой разновидностью договора аренды транспортных средств выступает аренда ТС с предоставлением услуг по управлению и технической эксплуатации (ст. 653-662 ГК РТ). Законодателем достаточно емко регламентируются основные ключевые специфические особенности данного договора, систематизированные нами ниже:

– ключевая особенность договора – обязанность арендодателя не только предоставить ТС во временное владение и пользование за определенную плату, но также в обязательном порядке собственными силами оказать услуги по управлению ТС и его технической эксплуатации¹⁶⁶. Порядок оказания соответствующих услуг не регламентируется отдельно, речь не идет о смешанном договоре, а лишь о договоре аренды с элементами договора об оказании услуг¹⁶⁷. В части оказания услуг, являющихся безусловной обязанностью арендодателя, при отсутствии специального регулирования в нормах параграфа 1 раздела 3 главы 33 ГК РТ «Аренда транспортного средства с предоставлением услуг по управлению и технической эксплуатации», применяются положения гражданского законодательства РТ о возмездном оказании услуг;

– на данный договор (впрочем, равно как и на аренду транспортных средств без экипажа – еще одно доказательство бессистемного и

¹⁶⁶ См.: Гражданское право: учебник. Том 2 / Под ред. О. Усмонова (на тадж. яз.). – Душанбе, 2003. – С. 77.

¹⁶⁷ См.: Гражданское право: учебник. Том 2 / Под ред. Ш.К. Гаюрова и Ф.С. Сулаймонова (на тадж. яз.). – Душанбе, 2014. – С. 86; Гафуров А.Д., Бадалов Ш.К., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Транспортное право: учебное пособие (на тадж. яз.). – Душанбе, 2012. – С. 210.

противоречивого конструирования норм ГК, необходимости разделения общих и специальных норм, аргументированной нами ранее) не распространяются общие положения ГК об аренде в части возобновления договора на неопределенный срок и о преимущественном праве арендатора на возобновление договора аренды, предусмотренном в ст. 642 ГК РТ. Применительно к данной разновидности договоров ТС соответствующее положение видится справедливым, нормы направлены на обеспечение устойчивой хозяйственной деятельности транспортных предприятий или частных предпринимателей, как правило, и являющихся арендодателями ТС с экипажем (а в советский период транспортные предприятия были безальтернативным субъектом, который мог бы выступать арендодателем ТС с экипажем).

В силу различной отраслевой и хозяйственной специфики, арендодателю может быть не выгодным продолжать отношения с арендатором на прежних условиях, а оказание услуг по управлению и технической эксплуатации может быть попросту ограничено сроком действия соответствующих разрешений. Впрочем, положения ч. 2, ст. 653 ГК РТ никак не ограничивают стороны в возможности установления соответствующих положений в тексте самого договора;

– договор, независимо от срока, заключается в письменной форме (ст. 654 ГК РТ), несоблюдение которой не дает сторонам возможности ссылаться на свидетельские показания в обоснование своих позиций в суде. При этом, обязательная государственная регистрация договора не предусмотрена, что представляется справедливым, поскольку субъекты могут заключать множество подобных договоров, их исполнение предполагает тесные организационные и технические связи и взаимодействие между сторонами, а отсутствие широких возможностей по передаче обязательств существенно сокращает риски злоупотребления правом;

– в связи со спецификой договора, на арендодателя возлагаются обязательства на протяжении всего срока действия договорных отношений поддерживать надлежащее состояние ТС, что включает в себя, по меньшей мере, осуществление текущего и капитального ремонта ТС и предоставление необходимых принадлежностей (ст. 655 ГК РТ). Хотя законодатель не уточняет под «надлежащем техническим состоянием», по всей видимости, речь идет о том, чтобы состояние ТС позволяло обеспечивать его эксплуатацию в нуждах арендатора. Впрочем, в данном случае возникает немало коллизий.

Прежде всего, потому, что аспекты, связанные с техническим состоянием большинства ТС, как правило, не регулируются на нормативном уровне, а устанавливаются производителем в эксплуатационной или технической документации. В первой части ст. 656 ГК РТ лишь указывается, что предоставляемые арендатору арендодателем услуг по управлению и технической эксплуатации транспортного средства должны обеспечивать его нормальную и безопасную эксплуатацию в

соответствии с целями аренды, указанными в договоре – впрочем, понятия нормальной и безопасной эксплуатации, опять же, не раскрываются. Среди возможных проблем и противоречий, по нашему мнению, могут быть названы следующие:

– вопрос об оперативном устранении недостатков в функционировании ТС. ГК ведет речь лишь об осуществлении текущего и капитального ремонта ТС, но не говорит о том, насколько оперативно должны проводиться соответствующие работы. Данный вопрос является принципиальным, поскольку, как уже отмечалось, арендодателем по договору аренды ТС с экипажем, зачастую, выступают транспортные предприятия.

Ремонт и обслуживание ТС они нередко производят собственными силами, с привлечением ремонтных подразделений – структурных подразделений транспортной компании, что, помимо прочего, обеспечивает известную экономию затрат. Поломки, грубо говоря, на трассе, требуют оперативного вмешательства, его производят сторонние фирмы, зачастую по завышенным расценкам – это безусловно, не в интересах арендодателя. Арендатор, в свою очередь, едва ли заинтересован в простом ТС, что может повлечь за собой финансовые, репутационные и прочие издержки. Упомянутые вопросы могут быть согласованы в договоре, однако транспортные компании во всех случаях будут стремиться отстаивать свои интересы и не включать положения в договор, рассчитывая на невнимательность арендатора;

– коммерчески эффективная и нормальная и безопасная эксплуатация ТС – по существу, разные термины. Приведем конкретный пример. Для обеспечения бесперебойной работы ТС на него после выявленной поломки устанавливается деталь, грубо говоря, позволяющая добраться в пункт назначения, однако со значительным опозданием. Будет ли такая замена соответствовать по смыслу исполнению обязанностей, предусмотренных в ст. 656 ГК РТ. И как в таком случае оценивать адекватность исчисления или установления арендатором сроков транспортировки, равно как влияния оперативной замены принадлежностей на успешную эксплуатацию ТС – к примеру, замена в принципе позволила добраться до пункта назначения, но, скажем значительно позже, чем было возможно до поломки. Отметим, что законодатель в принципе не устанавливает основания и пределы ответственности арендодателя при аренде ТС с экипажем на случай поломки; в принципе, эти моменты желательно регламентировать в договоре, но не всегда возможно, а необходимость привлечения высоко квалифицированных юристов поставит определенные стороны договора, например, частного арендатора, в заведомо менее благоприятное положение;

– иные проблемы – распределение рисков и ответственности в связи с поломками, тайминг неотложного ремонта, время и сроки проведения ремонта в связи с попаданием ТС в аварию или иное происшествие, – все

эти вопросы могут выступать предметом спора и однозначный ответ по поводу решения спора закон не дает;

- отсутствует единый подход к распределению ответственности за простой ТС в период поломок;

- закон устанавливает требования по поводу экипажа, состав которого должен соответствовать обязательным для сторон правилам и условиям договора, а если обязательными для сторон правилами такие требования не установлены – требованиям обычной практики эксплуатации транспортного средства данного вида и условиям договора. Например, для автотранспортного средства – это водитель, и при обоснованной необходимости, другие члены экипажа – штурман, проводник, механик. Члены экипажа на весь срок аренды сохраняют трудовые отношения с арендодателем – речь идет о своеобразной форме аутсорсинга персонала. Они выполняют, при этом, распоряжения арендодателя, связанных с исполнением последним обязательств по управлению и технической эксплуатации ТС. Подобные требования должны быть установлены обязательными для сторон правилами, которые на практике принимаются весьма нечасто. В противном случае, требования должны соответствовать требованиям обычной практики эксплуатации транспортного средства данного вида и условиям договора – размытость приведенной формулировки ч. 2, ст. 656 ГК РТ потенциально выступает источником споров между сторонами. Наконец, расходы по содержанию экипажа по общему правилу несет арендодатель, хотя договором могут быть предусмотрены иные условия;

- по общему правилу, обязанность по оплате расходов, связанных с коммерческой эксплуатацией ТС – речь идет об оплате топлива, иных расходуемых материалов, оплате сборов и прочих аналогичных вопросах, несет арендатор, хотя договором могут быть предусмотрены иные условия. Здесь, опять же, хотелось бы указать на расплывчатость законодательных формулировок – например, может возникнуть на практике вопрос о том, как следует различать коммерческую и обычную эксплуатацию ТС, что может быть важным с позиций распределения расходов. В связи с этим, опять же, вопрос целесообразно урегулировать в договоре;

- арендодатель по общему правилу несет обязанность по страхованию ТС в части ответственности за причиненный эксплуатацией или в связи с ней ущерб, однако данное правило распространяется лишь при условии, если обязательный характер страхования предусмотрен законом или договором, в тексте которого может быть предусмотрено, например, переложение обязанностей по страхованию на арендатора;

- по правилу ст. 659 ГК РТ, имеется возможность сдачи ТС в субаренду, если иное не предусмотрено договором. Данное положение должно вызывать определенную настороженность у арендодателя – фигура арендатора может быть значимой по целому ряду причин, от уверенности в платежеспособности и добросовестности до соображений конкурентной борьбы – законодатель ведь не зря ограничивает право на

преимущественное продление договора и его автоматическое пролонгирование, в данном случае проявляя определенную непоследовательность;

– арендатору, помимо этого, позволяется заключать с третьими лицами и иные соглашения, при соблюдении следующих условий – такие договоры заключаются в рамках коммерческой эксплуатации ТС, и, помимо того, не противоречат целям использования транспортного средства, указанным в договоре аренды, а если такие цели не установлены;

– назначению транспортного средства;

– имеются специфические особенности правовой регламентации ответственности за вред, причиненный арендуемому ТС, равно как арендуемым ТС прочим ТС и иным третьим лицам – эти аспекты урегулированы в ст. 660–661 ГК РТ и будут рассмотрены в третьей главе настоящего диссертационного исследования. Проведенное исследование указывает на необходимость определенных новаций в правовом регулировании аренды ТС с экипажем.

Помимо упомянутых ранее проблем, одной из важных проблем договора аренды ТС с экипажем выступает обеспечение комплексного баланса интересов сторон. Поскольку закон возлагает многочисленные финансовые обязательства на арендатора, в том числе, не определенные в договоре, интерес законодателя должен фокусироваться на обеспечении справедливых условий в отношении цены договора и размера иных платежей по нему.

В этой связи представляется исключительно уместным замечание Ю.Н. Игнатовой о том, что «необходимо обеспечить гражданско-правовую защиту арендатора от завышенных арендных плат и иных чрезмерных требований арендодателя при аренде транспортных средств с экипажем. Наемная плата считается завышенной, когда она позволяет арендодателю извлечь чрезмерный доход из сданного во временное владение и пользование транспортного средства или является следствием ее приобретения по явно завышенной цене.

Арендная плата не считается завышенной, если она: а) находится в пределах арендной платы, установленной в данной местности или в данном районе; б) обоснована увеличением затрат или оказанием арендодателем дополнительных услуг; в) служит лишь для компенсации снижения арендной платы, предоставленной ранее за счет частичного переноса обычных для рынка расходов на финансирование на более поздний период, и установлена заранее известным арендатору графиком платежей; г) компенсирует лишь увеличение стоимости капитала, подвергающегося риску; д) не превышает лимиты, которые рекомендуют в своих рамочных договорах объединения арендодателей и арендаторов или организации, защищающие схожие интересы»¹⁶⁸.

¹⁶⁸ Игнатова Ю.Н. Договор аренды транспортных средств с предоставлением услуг по управлению и технической эксплуатации: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2014. – С. 14.

Случаи, допускающие повышение арендной платы: а) договор аренды транспортных средств с экипажем должен быть заключен не менее чем на 2 года (так как арендная плата повышается не чаще одного раза в год); б) арендная плата повышается не чаще одного раза в год; в) размер повышения арендной платы установлен в сомони; г) арендодатель вправе повысить арендную плату в любой период со следующей допустимой даты. Арендодатель обязан указать причину повышения арендной платы¹⁶⁹.

Еще одной проблемной ситуацией на практике выступает квалификация аренды транспортного средства работодателем у своего работника. Как будет показано в параграфе 2.2, по нашему мнению, речь идет о типичном случае договора аренды ТС без экипажа, за исключением случая, когда по смыслу правоотношений однозначно понимается систематическое оказание транспортных услуг (например, перевозки руководителя на личном автотранспорте водителя) при этом, такие услуги оказываются не в рамках выполнения трудовой функции, а на основании гражданско-правового договора. Притом, было бы корректнее в последнем случае заключать договор аренды (фрахтования) ТС с экипажем, а не два отдельных договора (гражданско-правовой договор об оказании услуг как основание правоотношений с работником и отдельно договор аренды ТС). Подобное мнение широко представлено в литературе¹⁷⁰, и основной аргумент в пользу такой квалификации – специфика трудовых правоотношений на основании трудового договора, не позволяющая рассматривать обычную трудовую функцию как самостоятельное правоотношение (выполнение работ, оказание услуг), со всеми вытекающими последствиями¹⁷¹.

Однако, правоприменителями (обычно – представителями налоговых органов) на практике данный договор все равно может рассматриваться как договор с элементами оказания услуг – в том случае, если согласно этому договору транспортным средством пользуется именно работник-арендодатель. И налогоплательщик-арендатор может быть принужден к уплате причитающихся налогов и сборов по этому договору – по крайней мере, такова позиция налоговых органов, подтвержденная судебной практикой на наивысшем уровне¹⁷².

¹⁶⁹ Там же. – С. 14.

¹⁷⁰ См.: Игнатова Ю.Н. Указ. соч. – С.12; Пивоварова М. В служебную командировку на личном транспорте: налоговые последствия // Бухучет в строительных организациях. – 2017. – № 10. – С. 43–50; Шестакова Е.В. Использование личного имущества сотрудников // Советник юриста. – 2016. – № 12. – С. 71–82.

¹⁷¹ См.: Бондаренко Э.Н. Динамика трудового правоотношения: монография. – М.: Норма: Инфра-М., 2015. – С. 177; Буянова А.В. Трудовое право и трудовые правоотношения: учебное пособие. – М.: Оригинал-макет, 2016. – С. 28; Иевлева М.М. Проблемы признания гражданско-правовых правоотношений трудовыми // В сборнике: EurasiaScience Сборник статей X международной научно-практической конференции. – 2017. – С. 236–238.

¹⁷² Об этом свидетельствуют многочисленные письма налоговых органов районов города Душанбе и городов и районов республиканского подчинения по разъяснению порядка применения Налогового кодекса Республики Таджикистан в подобных ситуациях.

Подобный спор был также рассмотрен в судебных органах РТ¹⁷³. Из материалов дела вытекает, что работник (он же руководитель организации) заключил с организацией два договора аренды транспортного средства без экипажа (каждый – на отдельный автомобиль, принадлежащий работнику), именно он и пользовался этими транспортными средствами в служебных целях. Судья указал на то, что применительно к договору аренды транспортного средства без экипажа арендатор своими силами осуществляет управление арендованным ТС и его эксплуатацию, как коммерческую, так и техническую. В отличие от этого, по договору аренды (фрахтования на время) транспортного средства с экипажем арендодатель предоставляет арендатору ТС за плату во временное владение и пользование и оказывает своими силами услуги по управлению им и по его технической эксплуатации. В отношении рассмотренных договоров аренды не было выявлено, что их участники установили отдельно стоимость арендной платы за пользование имуществом и плату за объем оказанных услуг.

Работник-арендодатель лично управлял автомобилями, которые предоставил в аренду. Организация в связи с этим ссылалась на то, что у него разъездной характер работы, а должность водителя не предусмотрена штатным расписанием. Однако, суд пришел к выводу о фактическом выполнении арендодателем услуг управления транспортным средством. Суд поддержал доводы налоговых органов: совокупный анализ условий о правах и обязанностях сторон спорных договоров, а также представленных при проверке документов (путевых листов, ежемесячных актов оказанных услуг в связи с арендой автомобиля) свидетельствует о наличии в них признаков соглашений об аренде транспортного средства с экипажем. Во всех представленных путевых листах за рассмотренный период в качестве водителя был указан работник-арендодатель. Судья пришел к выводу, что выплаты по договорам аренды, произведенные в пользу данного работника, являются объектом для начисления страховых взносов (налогов, уплачиваемых работодателем).

Исходя из логики правоприменителя в подобной ситуации (когда сданным организации в аренду транспортным средством управляет сам же собственник этого имущества) целесообразнее заключать договор аренды транспортного средства с экипажем, что, надо признать, и отразит фактические взаимоотношения арендатора и арендодателя. При этом важно непосредственно в договоре показать по отдельности суммы арендной платы за ТС и услуг по управлению им.

Кроме того, по причине двусмысленности трактовок законодательства, позиция правоприменителя может измениться. Как думается, именно дальнейшее совершенствование и развитие гражданского законодательства выступает источником устранения противоречий и коллизий при применении и трактовке норм в рамках налогового права. В этой связи, представляется целесообразным систематизировать

¹⁷³ См.: Архив суда района Рудаки, дело № 4560/17.

правоприменительную практику, и в качестве решения выдвинуть три альтернативы договорного регулирования аренды ТС у работника:

- либо нормами гражданского законодательства: заключается договор аренды ТС с экипажем, нормы которого регулируют весь спектр возникающих правоотношений;

- либо смешанной гражданско-правовой и трудовправовой моделью: работодатель может заключить со своим сотрудником (водителем) договор аренды транспортных средств без экипажа. Арендодатель (работник) предоставляет арендатору (работодателю) транспортное средство за плату. Одновременно стороны заключают трудовой договор, в соответствии с которым сотрудник осуществляет права и исполняет обязанности водителя. В данном случае работник получает арендную плату за предоставленное транспортное средство и заработную плату по трудовому договору;

- либо нормами трудового законодательства: работодатель (юридическое лицо или индивидуальный предприниматель) должен заключить с физическим лицом трудовой договор, в котором следует прописать, что работник принимается на должность водителя и используется его личное транспортное средство. Работнику будут выплачиваться заработная плата за управление транспортным средством и в силу норм трудового законодательства компенсация за использование, износ (амортизацию) личного транспорта, а также возмещаться расходы, связанные с его использованием. Размер возмещения расходов определяется соглашением сторон трудового договора, выраженным в письменной форме. Данное соглашение становится дополнительным к трудовому договору.

В контексте приведения гражданско-правового регулирования в соответствие с реалиями социально-экономического развития РТ, представляется целесообразным отметить, что определенный потенциал развития может получить договор об оказании услуг проводника-водителя с собственным транспортом. В частности, все большее число туристов стремится воспользоваться Памирским трактом для незабываемого путешествия по горным, историческим районам, красивейшим местам с первозданной природы. В то же время, горные маршруты традиционно сложные для неподготовленного путешественника, а состояние дорожного покрытия значительно усложняет передвижение, в том числе, на арендованном автомобиле. Если же гражданин путешествует в одиночку, то по меньшей мере, у него попросту не будет сменщика за рулем. Актуализируются и вопросы безопасности. В связи с этим, комплексная услуга проводника-водителя пользуется спросом. Между тем, соответствующие договоры не формализуются, сделки заключаются в устной форме, что не в полной мере, как думается, соответствует интересам сторон.

На основании материалов проанализированной судебной, нотариальной практики, а также практики некоторых туристических

агентств РТ и по аналогии с ними, считаем, что основу сложной договорной конструкции в описанном выше случае составляет договор аренды транспортного средства с экипажем – по этой причине, данный договор необходимо заключать в письменной форме, с четким определением прав и обязанностей сторон, порядка оплаты и т.п. Вопрос о том, составляют ли услуги проводника отдельный договор, или же они выступают разновидностью услуг по управлению и технической эксплуатации, требует дополнительного изучения.

Так, в услугу проводника, как правило, входят следующие (перечень составлен автором на основании опроса неформальных участников рынка услуг проводников-водителей РТ):

- информирование путешественника (арендатора) о местности, истории, традициях и пр. (проведение экскурсий);
- планирование маршрута;
- обеспечение питания и простоя (услуги третьих лиц, как правило, оплачиваются отдельно);
- обеспечение безопасности;
- при необходимости – содействие в приобретении входных билетов в музеи и на иные объекты, обмене валюты и/или снятию денежных средств с пластиковых карт;
- по согласованию – сопровождение путешественника в пеших прогулках;
- выполнение иных поручений со стороны путешественника.

Приведенный набор услуг, безусловно, по своему содержанию едва ли целесообразно смешивать с услугами по управлению и технической эксплуатации транспортного средства. Конструкция соответствующего раздела ГК РТ не предполагает столь широкой трактовки упомянутых услуг; в ст. 653-662 ГК РТ не присутствует упоминание «иных услуг». Следовательно, оказание услуг проводника является дополнительным обязательством со стороны лица, оказывающего услуги по управлению и технической эксплуатации арендованного транспортного средства, и в силу сложившейся специфики, услуги проводника, а также услуги лица, оказывающего услуги по управлению и технической эксплуатации арендованного транспортного средства, как правило оказываются одним и тем же гражданином, хотя могут иметь место особенности:

- лицо, оказывающее услуги по управлению и технической эксплуатации арендованного транспортного средства, а также услуги проводника, может одновременно выступать арендодателем, или представителем арендодателя (по доверенности), или работником арендодателя (в том числе, неформальным), или привлекаться к оказанию услуг на основании договора подряда, заключенного с арендодателем;
- сопровождать путешественника (о-в) может два и более лиц, с распределением функциональных обязанностей (проводник, охранник, водитель) или без такового. По базовым признакам «экипажа» по смыслу ст. 565 ГК РТ, все упомянутые лица подходят под определение «экипажа»;

– взаимосвязанный договор аренды предполагает лишь пользование автотранспортным средством на время перевозки – в этой связи, договорная конструкция в чем-то сближается с договором чартера хотя безусловно речь идет именно о фрахтовании на время (аренде ТС с экипажем).

В результате, соответствующий договор о пользовании услугами проводника-водителя с собственным транспортом может представлять собой систему договоров (договор аренды ТС с экипажем и договор об оказании услуг проводника), или же заключаться в виде особого договора аренды ТС с экипажем и оказанием услуг проводника, сам факт заключения которого не противоречит логике и философии функционирования гражданского законодательства РТ. Такой универсальный договор будет регламентироваться:

– в части аренды ТС с экипажем – нормами ч. 1, параграфа 3 гл. 33 ГК РТ «Аренда транспортного средства с предоставлением услуг по управлению и технической эксплуатации» и общими нормами законодательства РТ об аренде (имущественном найме);

– в части возмездного оказания услуг – соответствующими положениями Главы ГК РТ;

– в целом – базовыми нормами ГК РТ.

При этом, отсутствие четкой договорной основы у практики реализации общественных отношений в изучаемой сфере оказания услуг проводника-водителя с собственным транспортом, как думается связано с тем, что многие аспекты функционирования рынка туристических услуг по-прежнему находятся в зачаточном состоянии, что как думается, не соответствует ни интересам сторон, ни национальным интересам.

В этой связи представляется целесообразным рекомендовать уполномоченному органу в сфере управления туризмом на основе консультаций с юридическим сообществом, подготовить и опубликовать рекомендательную (типовую) форму договора аренды ТС с экипажем и оказанием услуг проводника (договора об оказании услуг проводника-водителя с собственным транспортом), а также методических рекомендаций по его заключению и исполнению.

Литература:

1. Гражданское право: учебник. Том 2 / Под ред. О. Усманова (на тадж. яз.). – Душанбе, 2003. – С. 77.

2. Гражданское право: учебник. Том 2 / Под ред. Ш.К. Гаюрова и Ф.С. Сулейманова (на тадж. яз.). – Душанбе, 2014. – С. 86;

3. Гафуров А.Д., Бадалов Ш.К., Сафаров Д.С., Сафаров А.И. Транспортное право: учебное пособие (на тадж. яз.). – Душанбе, 2012. – С. 210.

4. Игнатова Ю.Н. Договор аренды транспортных средств с предоставлением услуг по управлению и технической эксплуатации: дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2014. – С. 14.
5. Пивоварова М. В служебную командировку на личном транспорте: налоговые последствия // Бухучет в строительных организациях. – 2017. – № 10. – С. 43–50;
6. Шестакова Е.В. Использование личного имущества сотрудников // Советник юриста. – 2016. – № 12. – С. 71–82.
7. Бондаренко Э.Н. Динамика трудового правоотношения: монография. – М.: Норма: Инфра-М., 2015. – С. 177;
8. Буяньова А.В. Трудовое право и трудовые правоотношения: учебное пособие. – М.: Оригинал-макет, 2016. – С. 28;
9. Иевлева М.М. Проблемы признания гражданско-правовых правоотношений трудовыми // В сборнике: EurasiaScience Сборник статей X международной научно-практической конференции. – 2017. – С. 236–238.
10. Архив суда района Рудаки, дело № 4560/17.

**ҲУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ ВА КРИМИНОЛОГИЯ; ҲУҚУҚИ ИҶРОИ
ҶАЗОИ ҶИНОЯТӢ (ИХТИСОС: 12.00.08) –
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ; УГОЛОВНО-
ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.08)**

**МАФҲУМИ ШИКОРИ ҒАЙРИҚОНУНӢ ТИБҚИ
ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Шарипов Такдиршоҳ Шарифович
д.и.х., профессори кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ,
Тел: (+992) 918-40-86-00.
Email: takdirshoh@mail.ru

Хомушов Илҳом Исломович
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ
ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ,
Тел: (+992) 93-466-22-99.
E-mail: ilhom_khomushov@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Шарипов Т., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Мукаарриз: Ғаффорзода И.Ғ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Шикори ғайриқонуни яке аз навъҳои паҳнғаштаи ҷинояти экологӣ ба ҳисоб меравад. Дар қонунгузори ҷиноятии ҚТ мафҳуми “шикори ғайриқонуни” муайян нашудааст, ки ин боиси татбиқи қонуни ҷиноятӣ, гуногунии дарку фаҳмиши он мегардад. Дар мақолаи мазкур мафҳуми шикори ғайриқонуни, хусусиятҳои он дар асоси таҳлили қонунгузори амалкунанда ва адабиёти илмӣ мавриди таҳқиқот қарор гирифтааст. Муаллиф бо назардошти таҳлили анҷомдода мафҳум ва хусусиятҳои хосаи шикори ғайриқонуниро пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: шикор, шикори ғайриқонуни, муҳити зист, олами ҳайвонот, ҷиноят, ҷинояти экологӣ, қоидаҳои шикор.

**ПОНЯТИЕ НЕЗАКОННОЙ ОХОТЫ В СООТВЕТСТВИИ С
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Шарипов Такдиршоҳ Шарифович
д.ю.н., профессор кафедры уголовного
права и противодействия коррупции
юридического факультета ТНУ
Тел: (+992) 918-40-86-00

Email: takdirshoh@mail.ru

Хомушов Илхом Исломович
соискатель кафедры права
и противодействия коррупции
юридического факультета ТНУ
Тел.: (+992) 93-466-22-99.
E-mail: ilhom_khomushov@mail.ru

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Гаффорзода И.Г., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Незаконная охота - один из самых распространенных видов экологических преступлений. Уголовное законодательство Республики Таджикистан не дает определения понятия «незаконная охота», что приводит к применению уголовного закона, разнообразию его понимания. В статье рассматривается понятие незаконной охоты и ее характеристики на основе анализа действующего законодательства и научной литературы. Автор с учетом проведенного анализа предложил понятие и особенности незаконной охоты.

Ключевые слова: охота, незаконная охота, окружающая среда, животный мир, преступность, экологическое преступление, правила охоты.

THE CONCEPT OF ILLEGAL HUNTING IN ACCORDANCE WITH THE LAWS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sharipov Takdirshoh Sharifovich
Doctor of Law, professor of the
Department of Criminal Law and Anti-
Corruption of the Faculty of Law, TNU
Phone: (+992) 918-40-86-00
Email: takdirshoh@mail.ru

Khomushov Ilhom Islomovich
Aspirant of the Department of Criminal
Law and Anti-Corruption
of the Faculty of Law, TNU
Phone: (+992) 934 66-22-99.
E-mail: ilhom_khomushov@mail.ru

Scientific supervisor: T. Sharipov, Doctor of Law, Professor
Reviewer: Gafforzoda I. G., candidate of science in law, docent

Annotation. Illegal hunting is one of the most common types of environmental crimes. The criminal law of the Republic of Tajikistan does not define the concept of "illegal hunting", which leads to the application of the criminal law, the diversity of its understanding. This article examines the concept of illegal hunting and its characteristics based on the analysis of existing legislation and scientific literature. The author, taking into account the analysis, proposed the concept and specific features of illegal hunting.

Keywords: hunting, illegal hunting, environment, wildlife, crime, environmental crime, hunting rules.

Ҳуқуқи инсон ба муҳити мусоиди зист дар сатҳи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон¹⁷⁴ (минбаъд – ҚТ) кафолат дода шудааст. Тибқи моддаи 38 Конститутсияи ҚТ давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо меандешад. Муқаррароти конститутсионии мазкур уҳдадорӣ давлатро оид ба ҳифзи муҳити зист ва таъмини муҳити зисти солим пешбинӣ менамояд. Ҳамзамон, Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст, дар самти ҳифзи муҳити зист, ки мавзӯи мавриди омӯзиш қароргирифта қисми таркиби онро ташкил медиҳад, тақмили қонунгузории экологиро яке вазифаҳои чунин сиёсат гузоштааст (б.31)¹⁷⁵.

Бамеъёрдорӣ таъсири инсон ба муҳити зист, ки аз тарафи мақомоти махсуси салоҳиятноки соҳаи истифодаи табиат амалӣ карда мешавад, баҳри бартараф кардани наздикшавии инсон ба он ҳадде, ки баъди он табиат таъсири зарароварро аз нав барқарор карда наметавонад ва ба ҷараёни несту нобудшавии ҳама мавҷудоти зиндаи сайёра оварда расонда метавонад, равона карда шудааст. Фаъолияти инсон бояд дар ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои ҳадди ҷойизи таъсиррасонии антропогенӣ амалӣ карда шавад. Ҳама гуна таъсиррасонӣ ба табиат бе иҷозат ва ё аз ҳад гузаронидани тартиби муқарраргашта хатари несту нобудшавии равандҳои табиӣ худтанзимкунандаи муҳити атрофро ба вучуд меорад, зеро чунин таъсиррасонии зараровар ҳангоми баҳисобгирии дараҷаи таъсиррасонии умумии зарарнок ба инобат гирифта нашудааст. Шикори ҳайвонот ва ҷамъоварии растаниҳо дар муҳлатҳои манъкардашуда ва ё дар ҷойҳои манъшуда имконияти худбарқароркунии табиатро ҳалалдор месозад. Масалан, шикор ва моҳидорӣ дар давраи тухмгузорӣ манъ карда шудааст, чунки барои барқарор шудани шумораи ҳайвонот шароит муҳаё карда шавад. Намудҳои нодирӣ ҳайвонот ва растаниҳои дар Китоби сурхи

¹⁷⁴ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйири иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016.

¹⁷⁵ Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028. Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj/view> (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

Ҷумҳурии Тоҷикистон¹⁷⁶ дохилкардашударо шикор ва чамъоварӣ кардан мумкин нест, чунки ин гуна намудҳои ҳайвонот ва растаниҳо аз рӯйи замин нобуд шуда метавонанд.

Ногуфта намонад, ки ба чамъият хавфнокии ҷиноятҳои муқобили муҳити зист аз он иборат мебошанд, ки бо ин гуна кирдорҳо равандҳои худтанзимкунандаи муҳити атроф ё вайрон карда мешаванд ё ба хатари вайроншавӣ дучор мегарданд, қобилияти муҳити зист ба худбарқароркунӣ ва худтозанамоӣ вайрон шуда, ҳамзамон муҳити зисти инсон ва дигар маҳлуқоти зинда маҳв мегардад. Танҳо аз чунин нигоҳ маълум мегардад, ки барои ҷӣ давлат қоидаҳои ба меъёрдарории истифодаи муҳити зистро муқаррар менамояд ва барои вайрон кардани онҳо ҷавобгарӣ пешбинӣ мекунад. Дар марҳилаи кунунӣ, яке аз мушкилоти муҳим дар амалияи ҷиноятӣ ба ҷавобгарӣ кашидани шахсоне мебошад, ки ҷиноятҳои экологӣ содир кардаанд.

Дар фасли IX боби 24 Кодекси ҷиноятии ҚТ¹⁷⁷ (минбаъд – КҶ ҚТ), моддаҳои мушаххасе мустақам карда шудааст, ки ҷавобгариҳои ҷиноятиро барои ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва ҳифзи муҳити зист пешбинӣ менамояд. Бояд гуфт, ки ин бори нахуст дар таърихи қонунгузории ҷиноятии кишвар мебошад, ки дорои фасл ва боби мустақил яъне «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист» номгузорӣ шудааст. Ҳамзамон, мақоми зисалоҳ ҳифзи муҳити зистро яке аз вазифаҳои КҶ ҚТ медонад (қ.1 м.2). Аз ин иқдоми мақоми қонунгузор чунин бармеояд, ки ҷавобгариҳои ҷиноятӣ унсури муҳими низоми тадбирҳои таъмини ҳуқуқи ҳифзи муҳити зист буда ва таъминкунандаи истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мебошад.

Имрӯз боби ҷиноятҳои зикршуда дар аксар адабиёти ҳуқуқӣ ва қонунгузории ҷиноятии амалкунандаи давлатҳои аъзои ИДМ бо номи ҷиноятҳои экологӣ номгузорӣ карда шудааст. Масалан, дар боби 26-и Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия¹⁷⁸ боби 13 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қазоқистон¹⁷⁹, боби 40 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Қирғизистон¹⁸⁰, боби 14 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Ўзбекистон¹⁸¹ ва ғайра.

¹⁷⁶ Китоби сурхи Ҷумҳурии Тоҷикистон : Олами наботот ва ҳайвонот / Ш. Курбонов, А. Тошев. — нашри 2-юм. — Душанбе : Дониш, 2015. — 535 с.

¹⁷⁷ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/> (санаи муроҷиат: 01.05.2021)

¹⁷⁸ Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 05.04.2021, с изм. от 08.04.2021). Манбаи дастрасӣ: <http://www.consultant.ru> > <https://zakon.uchet.kz> > rus > docs (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

¹⁷⁹ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2020 г.) . Манбаи дастрасӣ: <https://zakon.uchet.kz> > rus > docs (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

¹⁸⁰ Уголовный кодекс кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года № 19. Манбаи дастрасӣ: <http://cbd.minjust.gov.kg> > act > view > ru-ru (санаи муроҷиат: 01.05..2021).

¹⁸¹ Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-XII) (с изменениями). Манбаи дастрасӣ: <http://continent-online.com> (санаи муроҷиат: 01.05..2021).

Рӯйхати ҷиноятҳои экологӣ дар қонунгузории ҷиноятӣ хеле васеъ аст, ки яке аз онҳо шикори ғайриқонунӣ мебошад, ки танзими ҷиноятӣ он дар м. 232 КҶ ҚТ пешбинӣ гардидааст. Ногуфта намонад, ки дар қонунгузории ҷиноятӣ кишвар пешбини шудани ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои содир кардани шикори ғайриқонунӣ (м. 232 КҶ ҚТ) аз м. 229 Кодекси ҷиноятӣ Моделӣ барои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил сарчашма мегирад¹⁸².

Дар таҷриба мушкилот дар татбиқи моддаи 232 КҶ ҚТ аз ҷониби мақомоти дахлдор аксар вақт дучор меоянд, пеш аз ҳама, ин аз набудани мушаххасоти ин муқаррароти қонуни ҷиноятӣ ва алахусус аз набудани муқаррарот дар бораи мафҳуми “шикори ғайриқонунӣ”, ҷудо намудани ҷавобгариҳои ҷиноятӣ аз ҷавобгариҳои маъмурӣ барои содир кардани ҷунин кирдор вобаста аст.

Ба андешаи муҳаққиқ Г.М. Гаджилов ҷиҳати рафъи мушкилиҳои мазкур дарки мафҳуми шикор барои ҳалли масъала дар мавриди криминализатсия ва декриминализатсияи кирдорҳо; ҷудо намудани шикори ғайриқонунӣ аз риоя накардани қоидаҳои шикор ба тариқи маъмурӣ ҷазододашаванда ва аз ҷиноятҳои муҷовир; баҳои муносиб додан нисбати ба ҷамъият ҳафнокии ин ҷиноят; коркарди муносиб аз ҷиҳати илмӣ асоснок баҳри дуруст созмон додани таркиби ҷиноятӣ мазкур муҳим аст¹⁸³.

Тибқи қоидаи умумӣ, таҳти мафҳуми “шикор” “ҳайвони сайдшуда, сайдкардан, шикоргирӣ”¹⁸⁴ ва ё “сайди ҳайвоноти ваҳшӣ ва паррандаҳоро гӯянд”¹⁸⁵.

Дар адабиёт, шикорчиён таърифи худро доир ба ин мафҳум доранд: “Шикор” – сайд кардани ҳайвонҳо ва паррандаҳои ваҳшӣ барои ба даст овардани пӯст, гӯшт ё ашёи аҳамияти ғанимат дошта, масалан, дандони гургҳои ваҳшӣ, шохҳои оҳу, пӯсти хирсҳо, доништа мешавад. Ба андешаи В.Н. Смирнов, К.С. Оглобин, М.И. Яшин, “Шикор чизе беш аз мушкилоти ҷисмонӣ ва рӯҳии инсон нест, ҳангоми сайд кардани ҳайвонот”¹⁸⁶.

Дар адабиёти илмӣ мафҳумҳои гуногуни “шикор” мавҷуданд. Чунончи, О.С. Колбасов ҷунин мешуморад, ки мафҳуми “шикор” маънои навъи муайяни фаъолияти инсонро дорад, ки бо истифодаи сарватҳои табиӣ олами ҳайвонот алоқаманд аст. Шикор ёфтан ва ба даст овардани ҳайвоноти ваҳширо дар назар дорад, ки дар онҳо шароити табиӣ дар ҷангалҳо, кӯҳҳо, даштҳо, саҳроҳо, марғзорҳо, обанборҳо ва дигар заминҳои зиндагӣ мекунанд. Ҳамзамон, мавсуф се

¹⁸² Модельный Уголовный Кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств. Манбаи дастрасӣ: <https://docs.cntd.ru/document/901781490> (санаи муроҷиат: 01.05.2021)

¹⁸³ Ниг.: Гаджилов Г.М. Уголовно-правовой и криминологический анализ незаконной охоты: . дис. ... канд. юрид. наук. -Махачкала, 2003.-С. 11

¹⁸⁴ Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборатаз ду ҷилд. Ҷилди II. – Москва, 1969. – С. 587.

¹⁸⁵ Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷилди 8. – Душанбе, 1988. – С. 133.

¹⁸⁶ Яшин М.И., Оглобин К.С., Смирнов В.Н. Справочник охотника и рыболова.-М.,2000.-С.7.

аломати объективан фарққунандаи шикорро нишон медиҳад: 1) шикор ҳамчун фаъолият барои ба дасовардани сайд ба ҳисоб меравад; 2) объекти сайд бояд ҳайвоноти ваҳшӣ дар ҳолати табиӣ, озод бошанд; 3) ҳамчун шикор эътироф карда мешавад инчунин ҳузури одамон дар шикоргоҳҳо бо олооти сайдкунанда ё сайди тоза ба даст овардашуда¹⁸⁷.

Як қатор муаллифон унсурҳои баҳодиҳии ҳуқуқиро дар таърифи шикор ворид кардаанд. Чунончи, Г.В. Иванов тасдиқ менамояд, ки «шикор як намуди қонунии фаъолият буда, аз таъқиби ҳайвонот ва паррандаҳои ваҳшӣ дар ҳолати озодии табиӣ қарор дошта, бо мақсади ба даст даровардан ва сайди онҳо аз ҷониби шахсе, ки ба он ҳуқуқ дорад, иборат аст¹⁸⁸. Г.Э. Миронов шикорро «намуди бо қонун иҷозат додашудаи фаъолияти одамон оид ба истифодаи захираҳои табиӣи ҳайвоноти олам, меҳисобад»¹⁸⁹. Олимон Г.А. Волков ва Н.А. Гагин бо назардошти меъёрҳои муқаррар гардидаи ҳуқуқи экологӣ, шикорро як навъ истифодаи табиат мепиндоранд, ки тавассути бегона кардани ашёи олами ҳайвонот ба муҳити атроф таъсир мерасонад¹⁹⁰. Муҳаққиқ А.А. Пономарёв шикорро низ чун «як навъ истифодаи ашёи олами ҳайвонот, ки бо риояи қатъии меъёрҳои қонуни захираҳои табиӣ, ки дорои аҳамияти бузурги иқтисодӣ, фарҳангӣ ва варзишӣ мебошанд медонад»¹⁹¹.

Аксари муаллифон бар ин назаранд, ки таҳти мафҳуми шикор инчунин насби тӯрҳо, қапқонҳо, домҳо баҳри пайгирӣ ва таъқиби ҳайвонот, инчунин ҳуди далели бо туфангча ва саги шикорӣ дар шикоргоҳҳо ҳозирбудан, фҳмида мешавад. Ҳамин тавр, бо андешаи, О.Л. Дубовик ба мафҳуми шикор «дар шикоргоҳҳо бо таппонча, сағҳои шикорӣ, парандагони шикорӣ, асбобҳои шикорӣ ҳузур доштан баробар дониста мешавад»¹⁹². Э.Н. Жевликов «шикор» -ро таъқиб кардан бо мақсади пайгирӣ, таъқиб ва сайди ҳайвоноту парандагони ваҳшӣ таъриф медиҳад¹⁹³. Ба андешаи муҳаққиқи ватани Р.Д. Ғоибов «Шикор – ин таъқибкуниест, ки бо мақсади ба дастдарории ҳайвоноти ваҳшӣ ва парандагон амалӣ мегардад»¹⁹⁴. Олимон Г.Г. Булатов¹⁹⁵, М.М. Бринчук

¹⁸⁷ Ниг.: Колбасов О.С. Правовая охрана наземных животных //Правовая охрана природы в СССР / Под ред. В.В. Петрова. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 238.

¹⁸⁸ Иванов Г.В. Понятие охоты //Правовая охрана природы/ Под ред. В.В. Петрова. – М.: Изд-во Москв. ун-та, 1980. – С. 201.

¹⁸⁹ Миронов Г.Е. Понятие Охоты// Охота и охотничье хозяйство. – 1982. - № 9. – С. 14.

¹⁹⁰ Волков Г.А., Гагин Н.А. и др. Комментарий к Федеральному Закону «О животном мире»: в вопросах и ответах // Экологическое право. – 2017. – №2. – С. 10.

¹⁹¹ Пономарев А.А. Понятие незаконной охоты, наказуемой в уголовно-правовом порядке, и ее предмет // Молодой ученый. – 2019. – № 2. – С. 219.

¹⁹² Дубовик О.Л. Глава 26. Экологическое преступление // Комментарий к главе 26 Уголовному кодексу Российской Федерации. – М.: Издательство "Спарк", 1998. - С. 352.

¹⁹³ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв.ред. В.М. Лебедева. – 10-е изд., перераб. и доп.-М.: Издательство Юрайт, 2010. –С.658.

¹⁹⁴ Ғоибов Р.Д. Ҳуқуқи ҷинойтӣ (Қисми умумӣ)- Дастури таълимӣ. Ҳуҷанд, матбааи "Нашр", 2009. -С.195.

¹⁹⁵ Булатов Г.Г., Филимонов Б.А. Браконьера к ответу. – М.: Юрид.лит., 1996. - С.3.

Ю.В.¹⁹⁶, Трунцевский ва Н.Д. Эриашвили¹⁹⁷ қаблан дар навиштаҳои худ аз таърифи охиринаи мафҳуми “шикор” ёдрас намудаанд.

Таърифҳои аз ҷониби муҳаққиқон баёншуда ба саволи он чӣ таҳти истилоҳи “шикор” чӣ фаҳманд мешавад, ҷавоби аниқ дода наметавонанд. Гузашта аз ин, муаллифони онро бо як қатор калимаҳои нолозим ё ҳаммаъно иваз карда, печидатар мекунаанд.

Ногуфта намонад, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мафҳуми “шикор” гуногун муайян карда шудааст. Масалан, тибқи моддаи 1 Қонуни ҚТ “Дар бораи шикор ва хоҷагии шикор” аз 26 июли соли 2014, №1118¹⁹⁸ шикор ин намуди фаъолият оид ба истифодаи объектҳои олами ҳайвонот бо роҳи ҷустуҷӯ, таъқиб ва дунболагирӣ кардан бо мақсади ба даст овардани (тавассути дошта гирифтани ё паррондани) ҳайвоноти паррандаҳои ваҳшӣ аст, ки дар табиат дар ҳолати озод ё дар шароити нимозод мавҷуданд.

Ҳамзамон мафҳуми дигари шикор дар Низомнома дар бораи шикор ва хоҷагии шикории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 16 июли соли 1997 №324¹⁹⁹ тасдиқ гардидааст, пешбинӣ шудааст. Тибқи банди 1.2 Низомномаи мазкур шикор – ин пайгирӣ ва таъқиб ба мақсади сайд, шикори ҳайвонҳои ваҳшӣ ва паррандагон дар шароити табиӣ мебошад. Ин мафҳуми шикори қонунӣ аст ва аз он аломатҳои зерини шикор (шикори қонунӣ)-ро пайдо кардан мумкин аст: а) шикор ин пайгирӣ ва таъқиб намудан ба мақсади сайд мебошад; б) шикор ин ба даст овардани ҳайвоноти ваҳшӣ ва паррандагон дар шароити табиӣ буда, мебошад.

Дар сатҳи қонунгузорӣ мафҳуми «шикор» бо назардошти иловаҳо ё тағйиротҳои, ки табиатан ночизанд тақрибан яксон муайян карда шудааст.

Танҳо шикори ғайриқонунӣ, ки аз ҷиҳати мақсад аз намудҳои шикори қонунӣ ба кулӣ фарқ мекунад, ҷинойт этироф карда мешавад. Чун қоида, мақсади шикори ғайриқонунӣ ғарази шахсӣ мебошад, яъне савдои маҳсулот шикор карда шуда, аз худ кардани гӯшт, пӯсти сайд ва ғайра. Самти ғаразнокӣ шикори ғайриқонунӣ бо хусусияти соҳаи барангезандагии ҷунин фаъолияти бо қонун маън шуда, иникос мегардад.

Таърифи шикори ғайриқонунӣ дар диспозитсияи м. 232 КҶ ҚТ муқаррар нагардидааст, яъне меъёри моддаи мазкур диспозитсияи оддӣ аст, зеро мазмуну моҳияти шикори ғайриқонунӣ дар он тавсиф

¹⁹⁶ Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учебник для высших юридических учебных заведений. – М., 2000. – С. 553.

¹⁹⁷ Экологическое право: учебник для вузов. – М., 2000. – С. 227.

¹⁹⁸ Қонуни ҚТ “Дар бораи шикор ва хоҷагии шикор” аз 26 июли соли 2014, №1118//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 415.

¹⁹⁹ Низомнома дар бораи шикор ва хоҷагии шикории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июли соли 1997 №324. Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ«адлия». шакли 7.0. [захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: url: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.04.2021).

нагардидааст. Бояд гуфт, дар ҳоли ҳозир дар баробари мафҳуми илмӣ шикори ғайриқонунӣ, мафҳуми расмӣ он низ мавҷуд аст.

Мафҳуми расмӣ шикори ғайриқонунӣ дар м. 1 Қонуни ҚТ “Дар бораи шикор ва хоҷагии шикор” аз 26 июли соли 2014, №1118 ба таври зерин мустаҳкам шудааст: “шикори ғайриқонунӣ ин шикори ҳайвоноти шикорӣ ва ҳайвоноти ғайришикорӣ бе риояи талаботи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи олами ҳайвонот мебошад”. Дар мафҳуми мазкур маҳаки асосӣ ин а) шикори ҳайвоноти шикорӣ ва ғайришикорӣ ва б) бидуни риояи талаботи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи олами ҳайвонот шикор намудан аст. Ҳайвоноти шикорӣ намудҳои олами ҳайвонот (ҳайвоноту паррандаҳои ваҳшӣ) мебошанд, ки дар шароити табиӣ ё дар парваришгоҳҳо сукунат доранд. Ҳайвоноти ғайришикорӣ бошад, ҳайвоноте мебошанд, ки барои шикор пешбинӣ нашудаанд, ба монанди ҳайвоноти ба Китоби сурхи ҚТ воридшуда, ҳайвоноти хонагӣ, ҳайвоноти дар боғҳои ҳайвонот ҷойгиршуда ва ғайра.

Шикори ғайриқонунӣ аз рӯйи ангеа ва мақсади худ аз шикори қонунӣ фарқ мекунад. Ангеаи шикори ғайриқонунӣ чун қоида ғараз буда, бо мақсади ба даст овардани гӯшт, пӯст ё фуруши ҳайвони сайд шуда ба шахсони алоҳида нигаронида гардидааст. Ҳамин тавр, мақсади шикори ғайриқонунӣ бо ангеаи шахси чунин амалро пеша карда вобаста аст. Дар баъзе ҳолатҳо онҳо ягон меъёрро риоя намеkunанд: силоҳу воситаҳои мамнуъро барои ба даст овардани шумораи бениҳоят зиёди сайд истифода мебаранд. Дар баробари ин нисбати шахсоне, ки барои ҳифзи муҳити зист уҳдадор ё саҳми худро гузоранда, муқобилият нишон медиҳанд ва дар ин росто ба саломатии онҳо зарар мерасонанд ё таҳти хатари зарар мегузоранд.

Агар «шикор» – мафҳуми ифодакунандаи амали иҷозатдодашуда аз ҷониби қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бошад, пас «шикори ғайриқонунӣ» ва «вайрон кардани қоидаҳои шикор» мафҳумҳои мебошанд, ки ифодакунандаи кирдорҳои қонунан сазовори ҷазо мебошанд. Яъне шаклу тартиби шикор ҳамчун намуди истифодаи олами ҳайвонот бевосита дар қонун пешбинӣ шудааст. Риоя накардани шартҳои амалӣ намудани шикор ба он хусусияти ғайриқонуниро медиҳад. Ба маънои маҳдуд мафҳуми «шикори ғайриқонунӣ» дар диспозитсияи м. 232 Кодекси ҷиноятии ҚТ муайян карда шудааст. Мафҳуми «вайрон кардани қоидаҳои шикор» дар номгузорӣ ва диспозитсияи м. 208 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ²⁰⁰. (риоя накардани қоидаҳои шикори ҳайвонот ва моҳигирӣ) истифода шудааст ва ба ҳуқуқвайронкунии маъмуран ҷазодиханда дохил мешавад. Дар қисми аввали моддаи мазкур омадааст, ки «барои риоя накардани қоидаҳои шикори ҳайвонот, моҳигирӣ ва муҳофизати захираҳои моҳӣ, инчунин қоидаҳои дигари истифодаи олами

²⁰⁰ Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ. Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj/view> (санаи мурочиат: 01.05.2021).

ҳайвонот, ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз ду то панҷ ва ба шахсони мансабдор аз даҳ то бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо бо мусодирази ашёи ҳуқуқвайронкунии маъмури қарима таъйин карда мешавад».

Тавре ки аз гуфтаҳои боло дида мешавад, маънои ҳамаи намунаҳои дар боло овардашудаи ифшои мафҳуми “шикор” асосан ба амалҳои табдил дода мешавад, ки ба нест кардани объектҳои олами ҳайвонот мусоидат мекунанд.

Тавре ки дар боло қайд кардем, мафҳуми “шикори ғайриқонунӣ” дар сатҳи қонунгузори муайян карда нашудааст. Агар шикор бар ҳилофи қоидаҳои ҳуқуқи шикор, аз ҷумла шикор бидуни иҷозатномаи дахлдор барои истифодаи захираҳои шикор, берун аз ҷойҳои таъиншуда, берун аз муҳлати шикор ва ғайра сурат гирифта бошад, шикор бояд ғайриқонунӣ ҳисобида шавад.

Дар навбати худ, дар зери мафҳуми “шикори ғайриқонунӣ” дар адабиётҳои илмӣ андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Масалан, М.Н. Жиркова чунин мешуморад, ки “шикори ғайриқонунӣ ин бидуни иҷозати мувофиқ, дар ҷойҳои мамнӯъ, дар вақтҳои манъшуда ё бо асбобу усулҳои манъшуда шикор кардан аст”²⁰¹.

Муаллифони дигар шикори ғайриқонуниро танҳо дар заминаи соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ баррасӣ мекунанд. Ба андешаи А.А. Пономарёв “шикори ғайриқонунӣ дар вайронкунии дағалонаи меъёрҳои ифодакунандаи ҳифзи олами ҳайвонот (дар доираи ҷавобгарии ҷиноятӣ), ки бо роҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфнок, ки ба захираҳои табиӣ ва иқтисодии ҷомеаи мо таҳдид мекунанд, ифода карда мешавад”²⁰². Ю.Н. Ерофеев таърифи зерини шикори ғайриқонуниро пешниҳод менамояд: “Шикори ғайриқонунӣ фаъолияти мамнӯъшуда, даррандагӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ доштаи шахс аст, ки ҳадафи он аз муҳити зисти табиӣ гирифтани ҳайвоноти ваҳшӣ ва паррандаҳо бо мақсади азхудкунии гушту пӯсти онҳо ё дигар маҳсулот, фурӯш, дорошавии ғайриқонунӣ аз ҳисоби онҳо мебошад”. Вай бар он андеша аст, ки “шикори ғайриқонунӣ” дар маънои маҳдуд танҳо бо ҷавобгарии ҷиноятӣ алоқаманд аст²⁰³. Ба андешаи Ю.Н. Ерофеев ду гуруҳи нишонаҳои шикорро муайян кардан мумкин аст: а) нишонаҳои воқеӣ; б) нишонаҳои ҳуқуқӣ. Ба нишонаҳои воқеии шикор инҳо дохил мешаванд: 1) фаъолияти инсон; 2) шикори ҳайвонот ва паррандаҳои ваҳшӣ, ки дар шароити озоди табиӣ зиндагӣ мекунанд; 3) мақсади шикор ба даст овардан ва аз табиат гирифтани ҳайвоноту паррандаҳо бо мақсади истифодаи минбаъдаи гӯшт, пӯст ва дигар маҳсулоти онҳо мебошад. Инчунин Ю.Н. Ерофеев чунин мешуморад, ки мафҳуми “шикори ғайриқонунӣ” мувофиқи мақсад аст ва

²⁰¹ Жиркова М.Н. Незаконная охота: понятие, состав, виды ответственности // Охрана окружающей среды: прошлое, настоящее, будущее. 2017. – С. 70-73.

²⁰² Пономарев А.А. Асари зикршуда. - С. 219.

²⁰³ Ерофеев Ю.Н. Ответственность за незаконную охоту по уголовному законодательству России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1994. – С.7.

бояд танҳо бо ҷиноятҳои экологӣ алоқаманд бошад²⁰⁴. Шикор вақте ғайриқонунӣ шуморида мешавад, ки – навиштааст Р.Д.Ғоибов –“агар оиди ин амал иҷозати дахлдор набошад ё ин ки вай дар ҷойҳо ва муҳлатҳои манъшуда, бо восита ва яроқҳои иҷозат дода нашуда, ба иҷро расонида шавад”²⁰⁵. Олими шинохта И.Ҳ. Бобочонов дар он ақида аст, ки “шикори ғайриқонунӣ – ин шикор бе иҷозати дахлдор, барқасди манъи махсус аз ҷониби шахсе, ки ба шикор ҳуқуқ надорад, иҷозатнома ро бе асосҳои дахлдор ва зарурӣ гирифтааст, шикоре, ки берун аз ҷойҳои муқарраршуда, дар муҳлатҳои мамнӯъ бо восита ва усулҳои мамнӯъ анҷом медиҳад, иборат мебошад”²⁰⁶.

Ба андешаи мо, мавқеи дуҷуми муаллифони аз ҳама мантиқӣ дониста мешавад. Умуман, ибораи “шикори ғайриқонунӣ” ҳам дар ҳуди ном ва ҳам дар диспозитсияи моддаи 232 КҶ ҚТ зикр шудааст, аз ин рӯ, онро танҳо бо вайронкунии ҷиноятӣ қоидаҳои шикор муқоиса кардан мумкин аст. Дар навбати худ, мафҳуми “вайрон кардани қоидаҳои шикор” ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ хос аст, маҳз ин истилоҳ дар қонунгузори маъмурӣ истифода мешавад.

Мувофиқи қ.1 м. 232 КҶ ҚТ шикор дар ҳолатҳои зерин ғайриқонунӣ ҳисобида мешавад: а) ба миқдори калон зарар оварда бошад; б) бо истифода аз воситаҳои нақлиёти механикӣ ё киштии ҳавоӣ, моддаҳои тарканда, газҳо ё дигар усулҳои маҳви саросари паррандагон ва ҳайвонот содир шуда бошад; в) бо шикори паррандагон ва ҳайвонот, ки шикори онҳо пурра манъ шудааст, алоқаманд бошад. Шакли квалификатсияшудаи шикори ғайриқонунӣ он шакле эътироф мешавад, ки агар: а) аз ҷониби шахс бо истифода аз мақоми хизматӣ; б) аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ ё аз ҷониби гурӯҳи муташаккил; в) дар ҳудуди мамнӯъгоҳ, парваришгоҳ ё дар минтақаи офати экологӣ ё минтақаи вазъияти фавқулодаи экологӣ содир шуда бошад.

Дар қонунгузорӣ ба таври расмӣ мафҳуми шикор муқаррар гардидааст, ки он аз лиҳози моҳияти худ қонунӣ аст. Дар шароити мавҷуд набудани мафҳуми “шикори ғайриқонунӣ” он бояд ҳамчун амалҳои фаҳмида шавад, ки қоидаҳои шикор (яъне мафҳуми шикори дар қонун пешбинишуда)-ро вайрон мекунад. Яъне, мазмуни шикори ғайриқонунӣ бояд бо дарназардошти мафҳуми шикор муайян карда шавад.

Ба андешаи мо, шикори ғайриқонунӣ ин шикор намудани объектҳои олами ҳайвонот бо вайрон кардани қонунгузорӣ оид ба истифодаи олами ҳайвонот, ҳосатан вайрон кардани қоидаҳои шикор мебошад. Қоидаҳои шикор дар қисми чоруми Низомнома дар бораи шикор ва хоҷагии

²⁰⁴ Ерофеев Ю.Н. Асари зикршуда. - С. 219, 7.

²⁰⁵ Ғоибов Р.Д. Асари зикршуда – С. 194.

²⁰⁶ Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ.Шарипов. - Душанбе. 2006. – С. 686.

шикории ҚТ, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ аз аз 16 июли соли 1997, №324²⁰⁷ тасдиқ шудааст, пешбинӣ гардидааст. Дар қисми мазкури Низомнома, қоидаҳои анҷом додани шикор муқаррар гардидааст, дар сурати вайрон кардани қоидаҳои мазкур шикор ғайриқонунӣ эътироф карда мешавад.

Шикор танҳо дар ҳолати вайрон кардани чунин қоидаҳои шикор ғайриқонунӣ ба шумор меравад: а) шикор бе билети шикорчӣ ё билети шикории аз эътибор баромада ва бе қайди супоридани ҳаққи аъзоӣ, андозҳо, насупоридани санҷишҳо аз рӯи донишҳои ҳадди ақали шикорчигӣ; б) шикор бе иҷозатнома; в) шикор дар муҳлатҳои манъшуда; г) шикор дар ҷойҳои манъшуда; д) шикор ба ҳайвону паррандагон ба шикор манъшуда; е) шикор ба ҳайвону паррандагон бештар аз миқдор иҷозат додашуда; ж) шикори ҳайвоноти ваҳшӣ бо истифодаи ҳавопаймо, бидуни рухсатномаҳои махсуси Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҚТ; з) истифодаи яроқи усулҳои ба ҳамагон хавфовар, шикор бо яроқи усулҳои манъшуда, аз болои воситаи нақлиёт, бо чароғакҳои автомашинаҳо (ғайри шикор бо гургон, сагону гурбаҳои дайду); и) шикор бо вайронкунии тартибу қоидаҳои минтақаҳои додашуда; к) шикор берун аз ҷойҳои ҷудошуда; л) дастгир намудани ҳайвоноти ваҳшӣ ва паррандагон, онҳоро дар ҳолати асирӣ нигоҳ доштан ва фурӯхтан бе рухсатномаи махсуси Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҚТ; м) вайрон кардани маҳалли зисти ҳайвоноти ваҳшӣ, лонаи паррандагон, онҳоро бо об ё газ пур кардан (ғайр аз воқеаҳои несткунии маҷбурӣ дар ҷойҳои пайдошавии оммавии зараррасонҳои хояндаҳои мушмонанди хоҷагиҳои ҷангалу қишлоқ); н) шикор бо аслиҳаи оташфишон, ки он дар шуъбаҳои корҳои дохилӣ ба қайд гирифта нашудаанд, ё муҳлати нигоҳдории онҳо гузаштааст ва ба каси дигар додани онҳо; о) шикор дар ҳолати мастӣ ё нашьамандӣ ва таксикомания; п) шикори ҳамаи ҳайвоноти ба Китоби сурхи ҚТ дохилшуда ва ғайра.

Ҳамзамон, шикор танҳо дар ҳолате ғайриқонунӣ эътироф мегардад, ки агар он бо усул ва олооти манъшудаи шикор анҷом дода шавад. Ба усул ва олооти манъшудаи шикор мансубанд:

– ба кор бурдани усул ва олооти шикорие, ки дар натиҷаи истифодаи онҳо муайян кардани намуди ҳайвони шикоргардида имконнопазир гашта, хатари шикори намудҳои ҳайвоноти ваҳшии шикорашон манъшуда вучуд дорад;

– истифодаи силоҳи ҷангӣ ва лавозимоти он;

– истифодаи асбобҳои нурафкан (равшанидиҳанда), маводи тарканда, доруҳои захрнокӣ кимиёвӣ, ширеш ва ҷоҳ;

²⁰⁷ Низомнома дар бораи шикор ва хоҷагиҳои шикории Ҷумҳурии Тоҷикистон // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.04.2021).

– гузоштани дому қапқонҳое, ки дасту по ва гардани ҳайвонро мефишуранд, аз ҷумла барои шикори хирсу гург, силовсину қашқалдоқ ва рӯбоҳ;

– шикор кардан бо истифода аз чархбол, нақлиёти автомобилӣ ва барфрав;

– истифодаи дастгоҳҳои барқӣ (электрошок).

Дар шаклҳои болозикр анҷом додани шикор имкон медиҳад, ки он шикори ғайриқонунӣ эътироф карда шавад. Аммо, барои банду басти кирдор ҳамчун шикори ғайриқонунӣ лозим меояд, ки ба муқаррароти қонунгузории ҷиноятӣ муроҷиат намоем. Зеро, аввалан “ҷиноят будани кирдор, сазовори ҷазо ва оқибатҳои дигари ҷуқуқи ҷиноятӣ будани онро танҳо ҳамин Кодекс муайян менамояд” (қ.1 м.4 КҶ ҚТ), сониян м. 232 КҶ ҚТ ҷавобгариҳои ҷиноятиро барои содир кадани шикори ғайриқонунӣ дар сурате ҷои меонад, ки дар кирдори шахси гунаҳгор аломатҳои зайл вуҷуд дошта бошанд: а) ба миқдори калон зарар оварда бошад; б) бо истифода аз воситаҳои нақлиёти механикӣ ё киштии ҳавоӣ, моддаҳои тарканда, газҳо ё дигар усулҳои маҳви саросари паррандагон ва ҳайвонот содир шуда бошад; в) бо шикори паррандагон ва ҳайвонот, ки шикори онҳо пурра манъ шудааст, алоқаманд бошад.

Бояд зикр намуд, ки банду басти шикори ғайриқонунӣ ҳамчун ҷиноят ва вайрон кардани қоидаҳои шикор ҳамчун ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ яке аз мушкилоте мебошад, ки мушкилиро дар амалияи ҳуқуқтатбиқнамоӣ ба миён меоварад. Худи ҳамон як кирдор ва оқибатҳои аз ҷониби он ба амаломата метавонад ҳам таҳти меъерҳои пешбинигардидаи ҷавобгариҳои маъмурӣ ва ҳам таҳти меъерҳои пешбинигардидаи ҷавобгариҳои ҷиноятӣ қароргирад, ки дар натиҷа ба ҷои татбиқи ҷавобгариҳои ҷиноятии муқарраршуда, боиси истифодаи беасоси ҷавобгариҳои маъмурӣ гашта метавонад.

Яке аз асоси фарқ кардани ҳуқуқвайронкунии мазкур ченаки арзишӣ мебошад, яъне аломати ҷиноят бояд оқибат дар шакли зарари экологӣ ба миқдори калон расонидашуда эътироф карда шавад. Шикори ғайриқонунӣ ва вайрон кардани қоидаҳои шикор аз рӯи таркиби сохтори худ басо мушобеҳ мебошанд.

Аммо, чунин хусусияти банду басткунанда, ба монанди расонидани зарар ба миқдори калон, таркибҳои бо ҳам шабеҳро аз ҳамдигар ҷудо мекунад.

Зарар ба миқдори калон, на танҳо бар асоси шумора ва арзиши ҳайвонҳои кушта, вайроншуда ва нобудшуда, балки бо назардошти ҳолатҳои дигари кирдори содиршуда, аз ҷумла арзиши экологӣ, аҳамият онҳо барои муҳити зистӣ муайян ва саршумори ин ҳайвонот ҳисоб карда мешавад.

Масъалаи эътирофи ҳаҷми зарари расонидашударо суд дар ҳар як мавриди мушаххас бо назардошти ҳолатҳои воқеии парванда ҳал мекунад,

вале бо вучуди ин, дар амалияи судӣ, бар хилофи тавзеҳи мавҷуда, аксар вақт қарорҳои нобаробар доир ба мафҳуми "зарар ба миқдори калон", ки боиси мушкилот дар банду бастии ҷиноят ва ба ҷавобгари кашидани шахси кирдорро содиркарда мегардад, вомерӯрад. Аз ин рӯ лозим меояд, ки муносибатро нисбат ба мафҳуми зарар ба миқдори калон ҳангоми шикори ғайриқонунӣ баҳри муайян кардани ҳудуди возеҳи он тағйир дод то ин, ки имкони дурусти ҳалли масъалаи банду бастии шикори ғайриқонунӣ тибқи б. "а" қ. 1 м. 232 КҶ муҳайё карда шавад.

Ҳамин тариқ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки шикори ғайриқонунӣ метавонад дар сурати мавҷуд будани аломатҳои боиси ҷавобгари ҷиноятӣ гардандае, ки дар м. 232 ҚТ пешбинӣ шудаанд, ҷой дошта бошанд. Бо дарназардошти мавҷуд набудани фаҳмиши ягонаи мафҳуми шикори ғайриқонунӣ дар миёни ҳуқуқшиносон ва аз ҷониби мақомоти ваколатдор муқаррар гардидани танҳо кирдорҳои онро ташкилдиханда, эҳтимолияти духура маънидод намудани он ба миён меояд, ки боиси нодуруст банду баст намудани кирдор ҳамчун ҷиноят мегардад. Бинобар ин баҳри бартараф намудани мушкилот дар самти татбиқи ҷавобгари ҷиноятӣ барои шикори ғайриқонунӣ ҷойдошта ба мақсад мувофиқ мебуд, агар дар диспозитсияи м. 232 КҶ ҚТ мафҳуми шикори ғайриқонунӣ тавсиф карда шавад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. С.64

2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Манбаи дастрасӣ: <http://mmk.tj/> (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

3. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ. Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj/view> (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

4. Қонуни ҚТ “Дар бораи шикор ва хоҷагии шикор”. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 415

5. Низомнома дар бораи шикор ва хоҷагии шикории Ҷумҳурии Тоҷикистон // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 04.04.2021).

6. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028. Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj/view> (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

7. Китоби сурхи Ҷумҳурии Тоҷикистон : Олами наботот ва ҳайвонот / Ш. Курбонов, А. Тошев. – нашри 2-юм. – Душанбе : Дониш, 2015. – 535 с.

8. Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 05.04.2021, с изм. от 08.04.2021). Манбаи дастрасӣ:

<http://www.consultant.ru> > <https://zakon.uchet.kz> > rus > docs (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

9. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2020 г.) . Манбаи дастрасӣ: <https://zakon.uchet.kz> > rus > docs (санаи муроҷиат: 01.05.2021).

10. Уголовный кодекс кыргызской Республики от 2 февраля 2017 года № 19. Манбаи дастрасӣ: <http://cbd.minjust.gov.kg> > act > view > ru-ru (санаи муроҷиат: 01.05..2021).

11. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-ХП) (с изменениями). Манбаи дастрасӣ: <http://continent-online.com> (санаи муроҷиат: 01.05..2021).

12. Модельный Уголовный Кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств. Манбаи дастрасӣ: <https://docs.cntd.ru/document/901781490> (санаи муроҷиат: 01.05.2021)

13. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): учебник для высших юридических учебных заведений. – М., 2000. – 553 с.

14. Булатов Г.Г., Филимонов Б.А. Браконьера к ответу. – М.: Юрид. лит., 1996. – С.3.

15. Волков Г.А., Гагин Н.А. и др. Комментарий к Федеральному Закону «О животном мире»: в вопросах и ответах // Экологическое право. – 2017. – №2. – С.68

16. Гаджилов Г.М. Уголовно-правовой и криминологический анализ незаконной охоты: . дис. ... канд. юрид. наук. -Махачкала, 2003. - 199 с.

17. Ғоибов Р.Д. Ҳуқуқи чиноятӣ (Қисми умумӣ)- Дастури таълимӣ. – Хуҷанд. 2009. – 195 с.

18. Дубовик О.Л. Глава 26. Экологическое преступление // Комментарий к главе 26 Уголовному кодексу Российской Федерации. – М.: Издательство "Спарк", 1998. – 352 с.

19. Ерофеев Ю.Н. Ответственность за незаконную охоту по уголовному законодательству России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1994. - 19 с.

20. Жиркова М.Н. Незаконная охота: понятие, состав, виды ответственности // Охрана окружающей среды: прошлое, настоящее, будущее. 2017. – С.70-73

21. Иванов Г.В. Понятие охоты //Правовая охрана природы/ Под ред. В.В. Петрова. – М.: Изд-во Москв. ун-та, 1980. – 201 с.

22. Колбасов О.С. Правовая охрана наземных животных //Правовая охрана природы в СССР / Под ред. В.В. Петрова. – М.: Юрид. лит., 1976. – 238 с.

23. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв.ред. В.М. Лебедева. – 10-е изд., перераб. и доп.-М.: Издательство Юрайт, 2010. – 885 с.

24. Миронов Г.Е. Понятие Охоты// Охота и охотничье хозяйство. – 1982. - № 9. – С.11-19
25. Пономарев А.А. Понятие незаконной охоты, наказуемой в уголовно-правовом порядке, и ее предмет // Молодой ученый. – 2019. – № 2. – С.218-222
26. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мухаррири масъул Ҳ.Ҳ.Шарипов. - Душанбе. 2006. – 880 с.
27. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. – Москва, 1969. – 587 с.
28. Экологическое право: учебник для вузов. – М., 2000. – 227 с.
29. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷилди 8. – Душанбе, 1988. – С.133
30. Яшин М.И., Оглобин К.С., Смирнов В.Н. Справочник охотника и рыболова.-М.,2000. – 288 с.

ДАЪВАТИ ОММАВӢ ДАР БА АМАЛ БАРОВАРДАНИ ФАӢОЛИЯТИ ИФРОТГАРОӢ (ЭКСТРЕМИСТӢ): ХУСУСИЯТИ ҲУҚУҚӢ-ЧИНОЯТӢ ВА МАСЪАЛАИ БАНДУБАСТИ ОН

Холикзода Ш.Л.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва
муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.ҳ.

Тел.: (+992) 905559082

E-mail: kholikov88@mail.ru

Муқарриз: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақоллаи мазкур даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ): хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноӣ ва масоили бандубасти он мавриди таҳлил қарор гирифта, дар асоси он сабабҳои содир шудани даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), намудҳои даъвати оммавӣ, аломатҳои объективӣ ва субъективӣ даъвати оммавӣ дар ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ва фикру ақидаҳои олимони доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: қонуни ҷиноятӣ, даъвати оммавӣ, ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), аломатҳои объективӣ, аломатҳои субъективӣ.

ПУБЛИЧНЫЕ ПРИЗЫВЫ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ

Холикзода Ш.Л.,

доцент кафедры уголовного права и
противодействия коррупции
юридического факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 905-55-90-82

E-mail: kholikov88@mail.ru

Рецензент: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье анализируются публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности: уголовно-правовая характеристика и вопросы квалификации, а также на его основе рассмотрены причины публичных призывов к осуществлению экстремистской деятельности, виды публичных призывов, объективные и

субъективные признаки публичных призывов к осуществлению экстремистской деятельности и взгляды ученых по этим проблемам.

Ключевые слова: уголовный закон, публичные призывы, осуществление экстремистской деятельности, объективные признаки, субъективные признаки.

PUBLIC CALLS FOR EXTREMIST ACTIVITIES: CRIMINAL CHARACTERISTICS AND QUALIFICATION ISSUES

Kholikzoda Sh.L.,

assistance Professor of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Faculty of Law, Tajik National University

Phone: (+992)905-55-90-82

E-mail: kholikov88@mail.ru

Reviewer: Safarzoda A.I., doctor of science in law, professor

Annotation: This article analyzes public appeals to carry out extremist activities: criminal-legal characteristics and qualification issues, as well as, on its basis, the reasons for public calls for extremist activities, types of public appeals, objective and subjective signs of public calls for extremist activities and the views of scientists are considered on these issues.

Key words: criminal law, public appeals, carrying out extremist activities, objective signs, subjective signs.

Дар илмҳои сиёсӣ мафҳуми «экстремизм» таърихи дуру дарозро доро намебошад, новобаста ба он, ки решаҳои экстремизм ҳамчун зухуроти иҷтимоӣ-сиёсӣ ба қарни таърихи инсоният рафта мерасад. Дар ҷомеаи муосир падидаи мазкур ҳамчун зухуроти ҷамъиятии мураккаб ва бисёрҷабҳа, соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятиро дарбар мегирад. Баъзе аз ангеҷаҳои он (сиёсӣ, наҷодпарастӣ, милатчиғӣ, динӣ ва ғайра) чун зухуроти хавфноки ҷамъиятӣ на танҳо дар интиҳои асри гузашта, инчунин дар ибтидои асри нав низ аз мавҷудияти худ дарак медиҳанд. Вазъи бамиёномада зарурати муайян намудани аломатҳои таркибии ин ҷинойтро ҳамчун кирдори даҳшатангези иҷтимоӣ пеш мегузорад.

Экстремизм аз калимаи латинии «extremus» манша гирифта, мазмунӣ қатъан, ҳадди охири, тарафдори тадбиру чораҳо ва ақидаҳои қатъӣ будан (бештар дар сиёсат)-ро дорад²⁰⁸.

Ҳамин гуна фаҳмиши ибораи экстримизмро дигар муаллифон низ ибраз медоранд²⁰⁹. Аммо, сиёсат – соҳаи ягонаи зухурёбии экстремизм ба ҳисоб намеравад.

²⁰⁸ Шарипов В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ – интернационалӣ. – Душанбе, 1984. – С. 360.

²⁰⁹ Воронов И.В. Основы политико-правового ограничения социально-политического экстремизма как угрозы национальной безопасности Российской Федерации: Автореф. дис. канд. полит. наук. – М., 2003. – С.13; Басалай А. Опасность: национальный экстремизм // Диалог. – 1999. – №10. – С.78; Афанасьев

Оид ба проблемаи мазкур профессор В.В. Лунеев қайд менамояд, ки «экстремизм ҳамчун ин ва ё он зиёдаравӣ дар ҳама гуна соҳаҳои фаъолият мушоҳида карда мешавад ва вобаста аз вазъияти дар ҷомеа ба амал омада метавонад баҳои мусбӣ ё манфиро соҳиб шавад. Экстремизм дар илм, адабиёт, варзиш, дар муд, ҳайкалтарошӣ, дигар намудҳои санъат метавонад ба дигаргуниҳо, навигариҳо, чараёнҳои нав, мактабҳои нав оварда расонад. Аз ин рӯ, ба экстремизм танҳо баҳои манфӣ ва махсусан хислати сиёсӣ-ҷиноятӣ додан қарори амиқи яктарафа, хато ё дар ниҳояти қор қарори шубҳаноки ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ва криминолигӣ мебошад²¹⁰.

Муҳаққиқони замони шуравӣ И.И. Бражник ва Э.Г. Филимонов оид ба проблемаи мазкур қайд намуданд, ки «пайравӣ ба ин ақоид ва амалҳои зиёдаравӣ дар ҳама гуна соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҷой доранд ва дар асоси назарҳои тундрави гуногун мебошанд ин ва ё он проблемаро ҳал намояд»²¹¹, вале на ҳамеша ақидаи «зиёдаравӣ, тундравӣ»-ро ба ҳайси экстремизм бояд мансуб донист. Онҳо мумкин аст боиси содиршавии ҳаракати мушахаси зуроварӣ ва дигар ҳаракатҳои зидиҳуқуқӣ нагардидаанд, инчунин дидаю дониста қувваи маҷбуркуниро нисбати шахсони ба андешаи онҳо норозӣ раво набинанд²¹².

Дар асоси гуфтаҳои боло ҳаминро қайд бояд намуд, ки моддаи 307¹-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахсро барои “даъвати оммавӣ дар амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ)” нишон медиҳад. Хатари ҷамъиятии ин ҷиноят дар он аст, ки ин амал метавонад қобилияти ба эътидол овардани вазъии иҷтимоӣ сиёсии кишвар, ҳалалдор кардани оромии ҷомеа ва таҳдид ба амнияти миллӣ ва давлатро дошта бошад.

Аз ҷиҳати этимологӣ даъват – ин шиори сиёсӣ, мурочиатест, ки дар шакли мухтасар ифодакунандаи ғояи сиёсии роҳбарикунанда, талабот аст. Ин мафҳумро ҳамчун асоси хусусияти ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ доштаи аломати баррасишаванда қабул кардан душвор аст. Мо чунин мешуморем, ки даъват таъсир ба шуур, ирода ва рафтори одамон мебошад, то онҳоро барои содир кардани амалҳои мувофиқ водор созад ё аз иҷрои амалҳои муайян боздорад. Бояд қайд кард, ки даъвати эълоншуда ба содир намудани амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) на ҳамеша дар шакли мухтасар ифода карда мешаванд. Аксар вақт, дар чараёни даъват дар амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) як барномаи пурраи амалиётҳои нерӯҳо, хизмҳо ва ҳаракатҳои муайян эълон карда мешавад.

Н.Н.Идеология терроризма // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – №6. – С. 211; Умланд А. Правый экстремизм в постсоветской России // Общественные науки и современность. – 2001. – № 4. – С. 80; Сатторов Г.А., Мирзоахмедов Ф.А. Анализ и виды организации экстремистского сообщества // Законодательство. – 2019. – № 1(33). – С. 68.

²¹⁰ Лунеев В.В. Проблемы криминализации и противодействия экстремизму // Государство и право. – 2009. – №9. – С. 44.

²¹¹ Филимонов Э.Г. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы. – Киев, 1981. – С.90. Бражник И.И. Религиозный экстремизм: попрание прав верующих // Наука и религия. – 1981. – №1. – С.17.

²¹² Ниг.: Афанасьев Н.Н. Идеология терроризма // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – №1. – С. 234.

Даъвати дар моддаи 307¹ Кодекси ҷиноятӣ зикргардида набояд абстрактӣ, балки комилан конкретӣ бошад ва бояд маҳз ба амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) даъват намоянд, на ба бетартибҳои оммавӣ. Шахсоне, ки ба таври оммавӣ ба амалисозии шаклҳои дигари ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) даъват мекунад, масалан, сафедкунии оммавии терроризмро содир мекунад, бояд мутобиқи м. 179³ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгариӣ ҷиноятӣ қашида шаванд. Агар даъват ҷиҳати ғайолони итоат накардан аз иҷрои талаботи қонунии намояндагони ҳокимият ё ба бетартибҳои оммавӣ, ҳамчунин даъват бо зӯроварӣ нисбат ба шахрвандон содир гардад, он мутобиқи қисми 2 м. 188 КҶ ҚТ банду баст карда мешавад.

Даъвати оммавӣ на танҳо дар ҳолатҳои зоҳир мешавад, ки шахси ҷинояткор якҷанд маротиба ғояҳои худро дар бораи амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) баён мекунад, балки инчунин дар сурати таъсири доимии дарозмуддат ба шуури одамон дар бораи ғайода ва зарурати ин амалҳо, содир мегардад. Мурочиатҳои оммавӣ бояд ҳамчун мулоҳизакорӣ дарк карда шаванд, зеро таҳияи ғояҳо дар бораи амалисозии ғайолияти экстремистӣ, дар ҳоле ки пешниҳоди иттилоот, изҳорот, коркарди шуури одамон, пешниҳоди мавқеи онҳо, ташаккули самти устувор дар иҷрои амалҳои алоҳида метавонад хусусияти тамоман дигар дошта бошад. Мурочиат як навъ паёмест, ки ошкоро сурат мегирад, аз ин рӯ, барои оғози ҷавобгариӣ ҷиноятӣ, муҳим нест, ки оё ин мурочиат аз ҷониби шахси сеюм (шахсон) қабул карда мешавад ё не, оё амалан ифротгароӣ иҷро шудааст ё не.

Ҷавобгариӣ ҷиноятӣ танҳо дар ҳолате ба миён меояд, ки амалҳои зикршуда ба тарзи муайян – дар байни омма ё истифодаи воситаҳои ахбори омма содир шуда бошанд. Дар мавриди усулҳои содир кардани ин амал, мо чунин мешуморем, ки даъватҳо ва изҳоротҳо метавонанд ба таври шифохӣ (дар намоишҳо, ҷамомадҳо ва ғ.) ва инчунин тавассути нашр ва паҳн кардани маводи ҷопӣ, аз ҷумла тавассути Интернет пешниҳод карда мешаванд. Дар зери мафҳуми “амал” дар заминаи ин меъёр бояд ҳама гуна амали мақсадноки ғайолияти ошкоро, аз ҷумла изҳори шифохии фикр ва дигар шаклҳои интиқоли иттилоот тавассути воситаҳои лингвистӣ, аз ҷумла истифодаи воситаҳои техникӣ бошад, ки дар онҳо хоҳиши таъсир расонидан ба шуур, ирода ва рафтори одамон бо мақсади ба вучуд овардани хоҳиши иҷрои амалҳои муайян ё худдорӣ аз ин амалҳо ифода ёфтааст. Ин амал истифодаи изҳороти оммавӣ, нашрияҳои ҷопӣ, дигар воситаҳои ахбори омма (радио, телевизион) барои интиқоли паёмҳои шифохӣ, хаттӣ, аудиовизуалӣ мебошад, ки ба даъват оид ба амали намудани ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) равона карда шудаанд. Ҳамин тариқ, шаклҳои даъват метавонанд гуногун бошанд (шифохӣ ва хаттӣ, бо истифодаи воситаҳои техникӣ ва истифодаи васоити ахбори омма ва ғ.).

Даъват – ин зоҳиршавии ғайолияти мақсаднок мебошад, ки бояд аз ифодаи расмӣ шабеҳи фикри шахсӣ дар оила, дӯстӣ ва дигар муносибатҳо

фарқ карда шаванд. Даъват ягон изҳорот дар бораи зарурати гузаронидани амалҳои экстремистӣ (ифротгарой) нест, балки танҳо як ақидае мебошад, ки шахс барои бартараф кардани шубҳаҳои худ, ҷустуҷӯи посухҳо ва ташаккули мавқеи шахсӣ бо дигарон мубодила мекунад. Сӯҳбатҳои оилавӣ ва дӯстона, ҳимояи эътиқоди худ дар баҳс, гуфтугӯҳо дар ҳолати мастӣ набояд ҳамчун даъват арзёбӣ карда шаванд.

Мо чунин мешуморем, ки ба даъватҳои бо қонуни ҷиноятӣ манъшуда хусусияти мақсаднок, таъсири ғайбӣ ба шуур, ирода ва рафтори одамон, боркунии ақидаҳои муайян ба дигарон бо нишондиҳии тарзҳои ба амал баровардани онҳо бояд хос бошанд. Ҳамзамон, маънои чунин даъватҳоро бояд қобилият ва хоҳиши ба шахрвандон расонидани таъсири муттаҳидсозӣ барои баамалбарории амалҳои оммавӣ, ки ғасби зӯрваронаи ҳокимият ё ивази зӯрварии институтҳои сиёсиро, ки асоси давлат ва системаи иҷтимоиро ташкил медиҳанд, таъмин кунанд. Қонунгузор мафҳуми "даъват"-ро бо аломати ошкорбаёнӣ маҳдуд мекунад, ки маънои ошкоро будан, дар ҳузури ҷамъиятро дорад, ки хусусияти даъватҳоро доро мебошад. Мо боварӣ дорем, ки аломати ошкорбаёнӣ дар сурате сурат мегирад, ки агар даъват нисбати ду ва ё зиёда нафар сурат гирифта бошад. Албатта, чун қоида, аудиторияи шунавандагон ё тамошобинон аз ду нафар хеле зиёдтар аст, аммо аз нуқтаи назари расмӣ барои анҷоми амал кифоя аст, ки ҳадди аққал ду нафар чунин даъватро бишнаванд, бубинанд ё хонанд. Агар яке аз ҳозирон маънои даъватро нафаҳманд, пас ошкорбаёниро бо назардошти нияти ҷинояткор муайян кардан лозим аст. Агар ҷинояткор аз он огоҳ бошад, ки шунаванда бо сабаби ноболиғӣ, иллати рӯҳӣ ё бо сабабҳои дигар қобилияти дуруст дарк кардани иттилоотро надорад, пас дар ин ҳолат даъватҳоро дуруст эътироф кардан мумкин нест, зеро амалҳои чунин шахс объективан кӯшиши иҷрои даъвати оммавӣ мебошанд ва онҳо бояд бо қисми 3-и моддаи 32 КҶ ҚТ бандубаст шаванд, зеро ҷинояткор ба амалбарории даъватро дар ҳузури ду ва ё зиёда шахсон ба нақша гирифтааст ва имконнопазирии то ба охир расонидани ҷиноят ғайбӣ ҷиноятӣ нотамоми тавсиф медиҳад.

Ошкорбаёнӣ ҳамчун асоси ба вучуд омадани ҷавобгарии ҷиноятӣ тибқи м. 307¹ КҶ ҚТ маънои онро дорад, ки даъватҳо ошкоро, фаҳмо ва бевосита ба доираи васеи одамон, ба доираи номуайяни одамон равона карда шудаанд. Ҳамин тавр, ошкорбаёнӣ маънои онро дорад, ки шахси ҷиноятсодиркарда ошкоро, намоишкорона ба шахси воқеӣ бо маълумоти муайяне муроҷиат мекунад, ки адоват, бадбиниро нисбат ба намояндагони миллати дигар, бартарии ӯ ва пастии дигар миллат, наҷод, мазҳабро тасдиқ мекунад. Дар ин ҳолат, аҳаммият надорад, ки мавқеи пешниҳодшударо чи қадар ва ё кадом як қисми ин аудитория ҳамчун як шунавандаи воқеӣ дарк мекунад ё мубодила мекунад. Дар ҳар як ҳолати мушаххас, масъала бо назардошти тамоми ҳолатҳои кор ҳал карда мешавад: қой, вақт, вазъият, ҷӣ гуна шунавандагон дар як вақт даъватҳоро қабул карданд.

Мусаллам аст, ки мисли ҳар як амали ҷинойтӣ, даъвати оммавӣ маҷмӯи муайяни тарзҳо ва усулҳои ифодаи худро пешбинӣ мекунад. Тафсири моддаи мазкури қонунгузории амалкунанда чунин ташвиқот ва таблиғи ғояҳо, ақидаҳо, назарияҳои экстремистиро муайян мекунад. Дар айни замон, ғояҳо, дидгоҳҳо, назарияҳо характери умумӣ доранд ва ба шахси мушаххас равона карда намешаванд.

Ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ-ҷинойтӣ, даъват асосан ба тариқи таҳрик намудан содир мешавад, ки он ба тариқи бағалпардорӣ, порадиҳӣ (харидан), таҳдид ё ба тариқи дигар бовар кунонидани шахс эътироф карда мешавад (қисми 4 моддаи 36 КҶ ҚТ). Ҳамин тариқ, агар мо кӯшиш кунем, ки масалан, даъват ба содир кардани ҷинойтҳои дорои хусусияти экстремистӣ (ифротгароӣ)-ро аз даъвати оммавӣ барои амалисозии ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) фарқ кунем, пас метавон гуфт, ки таҳрики созишро дар бораи содир кардани амали мушаххаси ҷинойтӣ пешбинӣ мекунад (ба объекти мушаххас, ба тарзи муайян, ҳамроҳӣ бо шахсон ва ғ.). Дар ҳамин ҳол, аён аст, ки ҳангоми бандубасти амалҳои содиршуда ҳамчун даъвати оммавӣ барои ба амал баровардани ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), корманди ҳифзи ҳуқуқ бояд принсипи эътибори субъективиро ба роҳбарӣ гирад ва исбот намояд, ки даъват ба кадом шаклҳои ғайолияти экстремистӣ анҷом дода шудаанд ва инчунин онҳо ба кадом категорияи муайяни шахсон таъсир расонидаанд ва ҳамчунин таъсири онҳо ба шуур ва рӯҳияи одамон чи гуна мебошад.

Фарқ кардани даъвати оммавӣ барои амали намудани ғайолиятҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) ҳамчун ҷинойт тибқи м. 307¹ КҶ ҚТ ва даъвати содир намудани ҷинойтҳои дорои хусусияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ҳамчун шарикӣ дар содир намудани онҳо, ки дар қ. 4 м. 36 КҶ ҚТ ва моддаи дахлдори Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд, бояд қайд кард, ки ин амалҳо ба тариқи зайл фарқ мекунанд. Мо чунин мешуморем, ки даъвати оммавӣ иштрокчиёни мушаххас надоранд ва ҷинойткор метавонад ба гурӯҳ, омма, аксар вақт бетараф муроҷиат кунанд, тавре ки дар мавриди истифодаи воситаҳои ахбори омма. Агар ҷинойткор ба доираи нисбатан маҳдуди ашхос муроҷиат кунад, пас чунин амалҳо инчунин ошкорбаёнӣ шикаятҳоро истисно карда наметавонанд, зеро даъват дар ин ҳолат хусусияти номуайяни ҷамъбасткунанда доранд ва таҳрик ҳамеша бо мушаххасӣ, дақиқӣ ва хоҳиши водор кардани шахси мушаххас ба иҷрои амалҳои зарурӣ муайян карда мешавад. Даъват дар мундариҷаи худ аз мушаххасӣ маҳруманд ва ба доираи инфиродии шахсон таалуқ надоранд. Гунаҳгор меҳодад ба таври таъсиррасонӣ ба шуур ва психологияи омма таъсир расонад, ният дорад дар онҳо мавқеи зарурати иҷрои амалҳои дар қонун пешбинишударо фароҳам орад, фазои судмандии онҳоро ба вучуд орад, то дар онҳо эътимоди равонӣ, ҳисси зарурат ва ногузирии амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) пайдо шавад.

Ҳангоми тафтишоти парвандаи ҷинойтӣ, объекти асосии таҳқиқот ва манбаи асосии далелҳо бояд матни ҳуди нашрия, баромаде бошад, ки таҳлили пурмазмун ва баҳои ҳуқуқиро талаб мекунад. Дар ин ҳолат, ду

роҳи интиқоли иттилоот имкон дорад – мустақиман, возеҳ ва бечунучаро, ва дар ин ҷо аз корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дониши махсус талаб карда намешавад ва бо матн бо истифода аз луғати махсус “пинҳон” карда намешавад. Дар ҳолати дуюм, маҳз дониши махсус талаб карда мешавад ва гузаронидани экспертизаҳои мувофиқ барои дар матни муроҷиатҳо амали намудани ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ҳатмӣ ба назар мерасад. Изҳороти ақидаҳои баҳсноке, ки хусусияти эҳтиромшаванда доранд, яъне дорои даъватҳо барои амали намудани ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) нестанд, бояд мутобиқи моддаи 307¹ КҶ ҚТ баҳо дода нашвад.

Дар робита ба тарзи содир кардани онҳо, амалҳое, ки ба даъвати оммавӣ барои амали намудани ғайолиятҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) равона шудаанд, метавонанд шифоҳӣ ва намоишӣ бошанд.

Ҷинояти мазкур аз лаҳзаи татбиқи даъвати оммавӣ оид ба амали намудани ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), сарфи назар аз он, ки ин даъватҳо ба ҳадафи худ – таъсир расонидан ба шахрвандон расидаанд ё ба анҷом нарасидаанд, хотимаёфта эътироф карда мешавад.

Тайёрӣ ба ҷиноят, масалан, таҳияи варақаҳо, плакатҳо, таҳияи асарҳои мундариҷаи мувофиқ ҷиноят ҳисоб намешавад, зеро қонунгузор ҷинояти дар қисми 1 моддаи 307¹ КҶ ҚТ-ро ба гуруҳи ҷиноятҳои дараҷаи миёна мутобиқи м. 18 КҶ ҚТ дохил менамояд²¹³.

Тарафи объективии ҷиноят тибқи м. 307¹ КҶ ҚТ, аз даъвати оммавӣ барои амали намудани ғайолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) иборат аст. Дар зери мафҳуми ғайолияти экстремистӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм” аз 2 январи соли 2020, № 1655 ғайолияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё динӣ, воситаҳои ахбори омма ё ташкилотҳои дигар, аз ҷумла созмонҳои байналмилалӣ ва шахсони воқеӣ оид ба банақшагирӣ, ташкил, тайёр кардан ва иҷрои амалҳое, ки ба содир кардани ғайолияти экстремистӣ, ноустувор сохтани амнияти миллӣ ва қобилияти мудрофиавии давлат, инчунин даъвати оммавӣ ҷиҳати бо роҳи зӯроварӣ ғасб намудани ҳокимияти давлатӣ ё бо роҳи зӯроварӣ тағйир додани сохтори конституционӣ ва ҳаракатҳое, ки ба барангехтани кинаву адовати миллӣ, нажодӣ, маҳалгароӣ ё динӣ (мазҳабӣ) равона шудаанд²¹⁴, ғайолияти оммавӣ мешавад.

Даъватҳо барои татбиқи ҳамаи ин амалҳо, аслан, таҳрик ба содир кардани ҷиноятҳои дар моддаҳои 189, 307² ва 307³ КҶ ҚТ мебошанд, инчунин ҷиноятҳое, ки дар дигар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ҚТ пешбинӣ шудаанд. Тафовут дар ин ҳолат аз он иборат аст, ки даъват ба амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) шахсан ба касе муроҷиат карда намешавад, алалхусус хусусияти умумӣ дорад ва ба доираи номуайяни одамон равона карда мешавад.

²¹³ Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2019.

²¹⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм” аз 2 январи соли 2020, № 1655.

Дар тарафи субъективӣ ҷинойт танҳо бо қасди бевосита содир мешавад. Ҷинойткор дарк мекунад, ки ӯ шахрвандонро ба амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) даъват мекунад, моҳияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ хавфноки ин даъватҳои экстремистӣ (ифротгароӣ)-ро мефаҳмад ва ба ин васила мехоҳад мардумро ба амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) бовар кунонад. Қонунгузор ҳадафи чунин даъватҳоро нишон наметавонад, аммо онҳо мустақиман аз самти амалҳо ва мундариҷаи ин ниятҳо бармеоянд. Ҳадаф дар ин ҳолат бедор кардани хоҳиши шахрвандон ба амалҳои экстремистӣ (ифротгароӣ) мебошад. Ҳамин тариқ, чунин ба назар мерасад, ки ҳадаф нишонаи ҳатмии ҷинойт дар м. 307¹ КҶ ҚТ мебошад. Сабабҳои ҷинойти баррасишаванда ба бандубасти он таъсир намерасонанд. Онҳо метавонанд ғоявӣ, сиёсӣ, миллатгароӣ, ғаразнок ва ғайра бошанд.

Субъекти ҷинойт тибқи м. 307¹ КҶ ҚТ, ҳар як шахс (шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ, шахсони бешахрванд) мебошад, ки ба синни 16 солагӣ расидааст.

Адабиёт:

1. Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2019.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм” аз 2 январи соли 2020, № 1655.
3. Афанасьев Н.Н. Идеология терроризма // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 1. – С. 211-234.
4. Басалай А. Опасность: национальный экстремизм // Диалог. – 1999. – №10. – С.78.
5. Бражник И.И. Религиозный экстремизм: поспание прав верующих // Наука и религия. – 1981. – №1. – С.17.
6. Шарипов В. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ – интернатсионалӣ. – Душанбе, 1984. – С.360.
7. Воронов И.В. Основы политико-правового ограничения социально-политического экстремизма как угрозы национальной безопасности Российской Федерации: Автореф. дис.. канд. полит. наук. – М., 2003. – С.13.
8. Лунеев В.В. Проблемы криминализации и противодействия экстремизму // Государство и право. – 2009. – №9. – С. 44.
9. Сатторов Г.С., Мирзоахмедов Ф.А. Анализ организации и виды экстремистского сообщества // Законодательство. – 2019. – № 1(33). – С. 68.
10. Умланд А. Правый экстремизм в постсоветской России // Общественные науки и современность. – 2001. – № 4. – С. 80.
11. Филимонов Э.Г. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы. – Киев, 1981. – С. 90.

СЕРШУМОРАГИИ ҶИНОЯТҲО: МАФҲУМ ВА ШАКЛҲОИ ОН**Камолов З.А.**

н.и.х., дотсенти кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо
коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992)988-94-81-76;
E-mail: kamolov75@mail.ru

Сатторов Ғ.С.

н.и.х., дотсенти кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо
коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992)905-55-90-82;
E-mail: kamolov75@mail.ru

Аминзода З.

унвонҷуи кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо
коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: (+992)905-55-90-82;
E-mail: aminzoda.zokir@soi.tj

Фишурда: Мақола ба таҳлили проблемаҳои сершуморагии ҷиноятҳо дар ҳуқуқи ҷиноятӣ бахшида шудааст. Дар он масъалаҳои баҳснок оид ба мафҳум ва таснифи шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар натиҷаи омӯзиши ақидаҳои олимони гуногун муаллифон мафҳум ва таснифи шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳоро пешниҳод месозанд, ки объективан бештар вобаста ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ моҳияти инстиутути мазкурро инъикос менамоянд.

Вожаҳои калидӣ: Кодекси ҷиноятӣ, сершуморагии ҷиноятҳо, такрори ҷиноят, ретсидиви ҷиноят, таъини ҷазо, маҷмуи ҷиноятҳо, доғи судӣ, маҷмуи ҳукмҳо, мақсади ҷазо, хусусияти ҷиноят, шаклҳои сершуморагӣ.

ПОНЯТИЕ И ФОРМЫ МНОЖЕСТВЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Камолов З.А.

доцент кафедры уголовного права и
противодействия коррупции
юридического факультета
Таджикского национального университета
Тел.: (+992) 988-94-81-76;
E-mail: kamolov75@mail.ru

Сатторов Г.С.

доцент кафедры уголовного права и
противодействия коррупции
юридического факультета
Таджикского национального
университета
Тел.: (+992) 905-55-90-82;
E-mail: kamolov75@mail.ru

Аминзода З.

Соискатель кафедры уголовного права
противодействия коррупции
юридического факультета
Таджикского национального
Университета
Тел.: (+992)905-55-90-82;
E-mail: aminzoda.zokir@soi.tj.

Аннотация. Статья посвящено анализу проблем множественности преступлений в уголовном праве. В нем анализируются проблемные вопросы определения и классификации форм множественности преступлений в российском уголовном праве. По итогам изучения мнений различных групп ученых авторы предлагают понятие и классификация форм множественности преступлений, которые в соответствии с уголовным законодательством наиболее объективно отражают сущность данного института.

Ключевые слова: уголовный кодекс, множественность преступлений, повторность преступлений, рецидив преступлений, назначение наказания, совокупность преступлений, судимость, совокупность приговоров, цель наказания, характер преступлений, форм множественности.

THE CONCEPT AND FORMS OF PLURALITY OF CRIMES

Kamolov Z.A.

Docent of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Faculty of Law, Tajik National University
Phone.: (+992) 988-94-81-76;
E-mail: kamolov75@mail.ru

Sattorov G.S.

Docent of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Faculty of Law, Tajik National University
Phone.: (+992) 905-55-90-82;

Aminzoda Z.

Applicant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Faculty of Law, Tajik National University
E-mail: aminzoda.zokir@soi.tj.

Annotation. The article is devoted to the analysis of the problems of a plurality of crimes in criminal law. It analyzes the problematic issues of the definition and classification of forms of plurality of crimes in Russian criminal law. Based on the results of studying the opinions of various groups of scientists, the authors propose the concept and classification of forms of plurality of crimes, which, in accordance with the criminal legislation, most objectively reflect the essence of this institution.

Key words: criminal code, plurality of crimes, repetition of crimes, recidivism, assignment of punishment, aggregate of crimes, convictions, aggregate of sentences, purpose of punishment, nature of crimes, forms of plurality.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо ба таври гуногун муайян карда мешавад. Вобаста ба ин муаллифони гуногун як хусусияти сершуморагиро ҷудо намуда, хусусиятҳои дигари онро сарфи назар карда, кӯшиш менамоянд, ки мафҳум ва моҳияти онро ошкор созанд.

Ба ақидаи В.Н.Кудрявцев “сершуморагии ҷиноятҳо бо он тавсиф меёбад, ки ҳама кирдорҳои содиршударо як меъёри қисми махсус, ки ҷинояти ягонаро пешбинӣ месозад дар бар намегирад. Дар як вақт кирдор баъзан мумкин аст, ба лаҳзаҳои гуногун ҷудо карда шавад, ки ҳар яки он таркиби мустақили ҷиноятро ташкил медиҳад”²¹⁵. Чунин муайян намудани сершуморагии ҷиноятҳо чандон мувофиқ нест, чунки имконияти ба

²¹⁵ Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. – М., 1965. – С.285.

лаҳзаҳо ҷудо намудани кирдори аз тарафи як шахс содиршуда ба якчанд ҷинойти мустақил на дар ҳама ҳолати сершуморагии кирдорҳои ҷинойтӣ ҷой дошта метавонад, он инчунин ба як қатор ҷинойтҳои тоқа-тоқа низ хос мебошад (маслан, қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, ки аз беэҳтиётӣ боисӣ фавти ҷабрдида мегардад, мумкин аст ҳамчун ду ҷинойти мустақил – қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ва аз беэҳтиётӣ ба марг расонидан баррасӣ гардад.

Ба андешаи В.П.Малков “сершуморагии ҷинойтҳоро бояд ҳамчун ҳолатҳои аз тарафи шахс содир намудани ду ва ё зиёда ҷинойт, новобаста аз маҳкум шудан ё нашудани ӯ муайян намуд, агар дар ин ҳангом ҳадди ақал нисбати ду ҷинойт оқибатҳои ҳуқуқӣ барҳам нахурда бошанд ё монеаҳои муурофиявӣ барои таъқиби ҷинойтӣ ҷой надошта бошанд”²¹⁶.

Андешаҳои М.Н.Становский диққатҷалбкунанда мебошанд, ки мувофиқи он барои сершуморагии ҷинойтҳо шароити махсус хос аст, ки ҳангоми он ҳуди содир намудани на як ё на ҷинойти аввал мумкин аст ба ин намуди кирдор мансуб дониста шаванд. Ба сифати чунин шароит ба ақидаи муаллиф омилҳои зерин тааллуқ доранд:

“ – аввалан, мафҳуми сершуморагӣ тарафи миқдории ин ё он зухуротро инъикос месозад. Ин маҷмуи унсурҳои мебошанд, ки аз руи ин ё он аломат ба гуруҳҳои алоҳида ҷудо гардидаанд. Дар мафҳуми ҳуқуқӣ сершуморагӣ гуруҳҳои алоҳидаи ду ва зиёда ҷинойт мебошад;

– дуюм, сершуморагии ҷинойтро ташкилдиҳанда мумкин аст, тавассути як ё якчанд кирдорҳо дар вақтҳои гуногун содир шаванд. Ҳар як унсури сершуморагӣ новобаста аз хусусият ва намуди сершуморагӣ дар умум таркиби мустақили ҷинойт мебошанд;

– сеюм, ҷинойтҳои сершуморагиро ташкилдиҳанда дар лаҳзаи баррасии парванда бояд хусусиятҳои ҳуқуқии худро нигоҳ дошта бошанд. Ин ифодагари он аст, ки нисбати ҳар як ҷинойт асосҳои барои дохил намудани он ба доираи айбдорнамоӣ ё ба ҳисобгирӣ ҳангоми таъини ҷазо монетаишаванда ҷой надоранд”²¹⁷.

Ю.А.Красиков ба сершуморагии ҷинойтҳо ҳолатҳои дохил намудааст, ки вақте шахси гунаҳгор бо як ё якчанд кирдори пайи ҳам содир намудааш таркиби якчанд ҷинойтро амали месозад. Сершуморагии ҷинойтҳо инъикоси худро дар қонуни ҷинойтӣ, ки асос (банду баст) ва ҳадди ҷавобгарию ба танзим медароранд, пайдо менамояд²¹⁸.

Н.Б.Алиев сершуморагии ҷинойтҳоро ҳамчун мафҳуми ҳуқуқие муайян месозад, ки аз ҷониби як шахс содир намудани ду, се ва зиёда ҷинойтро новобаста аз ба ҷавобгарию ҷинойтӣ кашида шудан ё нашудан

²¹⁶ Малков В.П. Множественность преступлений и ее форма по советскому уголовному праву. Казань, 1982.- С.9.

²¹⁷Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дисс...канд.юрид.наук. Спб.,1995.-С.101.

²¹⁸ Ниг.: Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды,наказуемость).М.,1988.- С.6.

дар бар мегирад²¹⁹. Тақрибан чунин андешаро Р.Ҳ. Раҳимзода ҷонибдорӣ менамояд. Ба андешаи ӯ “сершуморагии ҷиноятҳо ин аз ҷониби як шахс содир намудани ду ё зиёда ҷиноятҳое, ки ҳар кадоми онҳо тамоми аломатҳои ду ё зиёда таркиби ҷиноятро доро мебошанд”, ба ҳисоб меравад²²⁰. В.П.Малков дар ин маврид дуруст қайд менамояд, ки нишон додани аз тарафи як шахс содир гаштани ду ва ё зиёда ҷиноят ҳамчун аломати сершуморагии ҷиноятҳо асоснок ҳисоб мешавад, чунки бо ин ба умумияте ишора мешавад, ки барои ҳама ҳолатҳои зоҳиршавии сершуморагии ҷиноятҳо хос аст. Аммо, нишон додани танҳо ҳамин аломат ҳангоми тавсифи мафҳуми баррасишаванда нокифоя мебошад. Чунки на ҳама ҳолатҳои аз тарафи шахс содир гаштани якчанд ҷиноятро мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо дар бар мегирад. Аз ҷумла, ҳолатҳои содир гаштани ҷинояти нав пас аз барҳам хурдан ё бардоштани доғи судӣ, гузаштани муҳлати ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидан барои ҷинояти қаблан содиршуда, авф ё бахшиши ҷазо, инчунин ҷой доштани ҳолатҳои барои оғози парвандаи ҷиноятӣ монеаашаванда ба мафҳуми сершуморагии ҷиноят дохил намешаванд. Бинобар он, ба мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аломатҳои дигари моҳияти мафҳуми мазкурро равшансозанда дохил карда шаванд²²¹.

А.В.Наумов сершуморагии ҷиноятҳоро чунин муайян месозад, ки мувофиқи он, ин “аз ҷониби шахс содир гаштани ду ё зиёда ҷиноят мебошад, агар ҳангоми ин имконияти ҷавобгари ҷиноятӣ нисбати ҳар яки он имконпазир бошад ё оқибатҳои ҳуқуқӣ барои ҷиноятҳои қаблан содиршуда барҳам нахурда бошанд”²²².

В.Ф.Шевченко сершуморагии ҷиноятҳоро ҳамчун дар ҳаракат (беҳарактӣ)-и як шахс мавҷуд будани якчанд кирдори дар меъёрҳои мустақили ҳуқуқи ҷиноятӣ пешбинишуда, новобаста аз далели ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашида шудан нисбати ин ҷиноятҳо муайян месозад²²³.

Сершуморагии ҷиноятҳо, иброз медорад Н.Н.Коротких: – “ин аз ҷониби ҳамон як шахс содир гардидани ду ва ё зиёда ҷиноят мебошад, ки дар як ё якчанд моддаҳои Қисми махсуси КҶ пешбинигардида, асос барои таъини ҷазои саҳтар ва татбиқи қоидаҳои махсуси таъини ҷазо мегарданд”²²⁴.

²¹⁹Ниг.: Алиев Н.Б. Множественность преступлений //Социалистическая законность.1981,№6.-С.27.

²²⁰ Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ/ Зери таҳрири д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе. 2019. – С.310 .

²²¹Ниг.: Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву: дисс...д-ра юрид. наук. Казань, 1974. -С.12-13.

²²² Уголовное право.Том 1. Общая часть. Учебник для академического бакалавриата. Отв.ред. А.В.Наумов, А.Г.Кибальник.М.,2019. - С.204.

²²³ Ниг.: Шевченко В.Ф. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности: дисс...канд. юрид. наук. Спб., 1998. - С.11-12.

²²⁴ Коротких Н.Н.Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дисс...канд.юрид.наук. Владивосток,2016.-С.49.

Ақидаҳои олимони дар боло зикршударо ҷамъбааст намуда, чунин меҳисобем, ки ба сифати аломати сершуморагии ҷиноятҳо ишора кардан ба он ки “асос барои таъини ҷазои саҳттар ва татбиқи қоидаҳои махсуси таъини ҷазо мегардад”, “зарурати таъини ҷазои ниҳой” ҳангоми сершуморагӣ асоснок набуда, моҳияту мазмунни мафҳуми мазкурро равшан намесозад. Ғайр аз ин, қонунгузор на дар ҳама ҳолат пурзур намудани ҷавобгариро барои содир намудани якчанд ҷиноят мутаалиқ медонад: Масалан, ҳангоми маҷмуи ҷиноятҳо истифодаи усулҳои фурубарӣ (ҷазои сабуктарро дар бар гирифтани ҷазои вазнинтар) ва қисман зам намудани ҷазоҳои таъиншуда роҳ дода мешавад; ҳангоми такрорӣ ҷиноят ягон ҳел қоидаҳои махсуси таъини ҷазо муқаррар намешавад.

Ба андешаи мо, зери мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аз тарафи шахс содир гардидани ду ё зиёда ҷиноятҳоеро фаҳмид, ки аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро доранд, новобаста аз он ки шахс барои ин ҷиноятҳо ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудааст ё не, агар ҳадди ақал нисбати ду ҷинояти содиршуда ҳолатҳои оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятиро истисноқунанда ҷой надошта бошанд.

Дар асоси таърифи зикршуда мумкин аст, аломатҳоеро муқаррар намуд, ки сершуморагии ҷиноятҳо тавсиф медиҳанд. Аломатҳои сершуморагии ҷиноятҳо аз як тараф моҳияти онро ошкор созанд, аз тарафи дигар имкон медиҳанд онро аз дигар мафҳумҳои муҷовир ҷудо созем. Ба ин аломатҳо дохил мешаванд:

1. Ҷиноятҳои сершуморагиро ташкилдиҳанда дорои як унсури умумӣ мебошанд;

2. Сершуморагии ҷиноятро содир намудани ду ё зиёда ҷиноятҳо ташкил медиҳанд;

3. Ҳар як ҷинояти ба сершуморагӣ дохилшаванда, аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро дорад;

4. Сершуморагии ҷиноятҳо аз ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудан ё нашудани шахс вобастагӣ надорад;

5. Сершуморагии ҷиноятҳо новобаста аз дар як вақт ё вақтҳои гуногун содир гаштани ҷиноятҳои содиргашта ҷой доранд;

6. Сершуморагии ҷиноят ҷой надорад, агар нисбати яке аз ду ҷинояти содиршуда оқибатҳои ҳуқуқии ҷиноятро истисноқунанда ҷой дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, аҳамияти ҳуқуқи ҷиноятии мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо дар инъикоси дурусти аз ҷониби як шахс содир гаштани якчанд ҷиноят, новобаста аз ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуданаш барои кирдорҳои содирнамудааш ифода мегардад.

Танҳо муайян намудани мафҳум ва аломатҳои ҳуқуқии сершуморагии ҷиноятҳо имконияти ошкор сохтани моҳияти ҳуқуқи ҳар ҳолати содир намудани якчанд ҷиноятро намедиҳад. Бинобар он, таснифи

сершуморагии ҷиноятҳо ба шаклҳои алоҳида талаб карда мешавад. Аз сабаби он ки сершуморагии ҷиноятҳо ҳамчун институти ҳуқуқӣ ҳолатҳои гуногунро дар бар мегирад, масъала оид ба шаклҳои он дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ мураккаб ва баҳснок боқӣ мемонад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ онҳо ба се намуди сершуморагии ҷиноятҳо муттаҳид карда мешуданд: 1) маҷмуи ҷиноятҳо; 2) такрори ҷиноят (ва хелҳои махсуси он: мунатазам содир намудани ҷиноят, ҳамчун касб содир намудани ҷиноят); 3) ретсидиви ҷиноят²²⁵.

Вобаста ба андешаҳои дигар, такрорӣ ва ретсидив ба мафҳуми боз ҳам умумӣ – такрор кардани ҷиноят муттаҳид карда шуда, ду намуди сершуморагии ҷиноятҳо фарқ карда мешуд: 1) такрор кардани кирдорҳои ҷиноятӣ (такрорӣ, ретсидив); 2) маҷмуи ҷиноят²²⁶.

Аммо, баъзе олимони ақидаҳои дигарро оид ба шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо иброз менамоянд. Масалан, Т.М.Кафаров ду намуди сершуморагии ҷиноятҳоро ҷудо менамуд: аввалан, такрор намудани ҷиноят, ки бо пайдарҳамии ҷиноятҳои содиршуда тавсиф мегардад, дуюм, маҷмуи идеалӣ, ки ҳангоми он пайдарҳамии ҷиноятҳо ҷой надорад.²²⁷

Ба андешаи М.Н.Становский сершуморагии ҷиноятҳо аз назари иҷтимоӣ дар ду шакл – маҷмуи идеалӣ ва такрорӣ зоҳир мегардад. Ҳамчун зухуроти ҳуқуқӣ сершуморагӣ ба ду гурӯҳ – дар меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ ба назар гирифта шуда ва ба назар нагирифта тақсим мешаванд. Ҳангоми ин маҷмуи идеалии дар қонуни ҷиноятӣ ба назар гирифташуда ифодаи худро дар ҷиноятҳои ягонаи мураккаб, такрорӣ бошад ё ба сифати ҳолати вазнинкунандаи ҷавобгарӣ ё аломати бандубасткунандаи таркиби ҷиноят: ретсидиви умумӣ, махсус, махсусан хавфнок, такрорӣ (бо мазмуни маҳдуд), такрорӣ, мунтазам ва дар намуди касб пайдо менамояд. Сершуморагии дар қонун ба назар нагирифташуда маҷмуи идеалӣ ва воқеии ҷиноятро ташкил медиҳад. Аз ин ҷо намудҳои ҳуқуқии сершуморагии ҷиноятҳо: маҷмуъ, ретсидив ва такрорӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳамаи ин намудҳо ва зернамудҳои онҳо мисли ҳама зухуротҳои олами объективӣ дар робитаи муттақобила қарор доранд, бинобар он дар баъзе ҳолатҳо метавонанд аҳамияти якхела дошта бошанд²²⁸.

Т.А.Калинина дар тадқиқоти диссертатсионии худ чунин шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳоро фарқ менамояд: маҷмуи идеалӣ ва маҷмуи воқеӣ. Охириро дар навбати худ ба ба чунин хелҳо ҷудо месозад: такрорӣ, мунтазам, ҳамчун касб содир намудани ҷиноят ва ретсидив²²⁹.

²²⁵ Ниг.: Советское уголовное право. Часть общая / Под ред. П.И.Гришаева и Б.В.Здравомыслова. – М., 1982. – С.252.

²²⁶ Ниг.: Советское уголовное право. Общая часть: Учебник / Н.А., Беляев, Р.Р. Галиакбаров, Н.П. Грабовская, М.И. Ковалев // Под ред.: Н.А. Беляев, М.И. Ковалев. – М.: Юрид. лит., 1977. – С.297.

²²⁷ Ниг.: Кафаров Т.М. Проблемы рецидива в советском уголовном праве. Баку, 1972. – С.8-10.

²²⁸ Ниг.: Становский М.Н. Асари зикршуда. – С.122.

²²⁹ Ниг.: Калинина Т.А. Формы и виды единого преступления и отграничение их от множественности преступлений: дисс...канд. юрид. наук. М., 2005. – С.159.

Андешаҳои мазкурро Э.Г.Шкредова мавриди танқид қарор дода, аз ҷумла иброз менамояд, ки “мансуб донишмандони ретсидив ба маҷмуи воқеӣ асоснок нест, зеро мафҳумҳои мазкур бо ҳам ягон иртибот надоранд. Агар тахмин созем, ки маҷмуи воқеӣ мафҳуми хелӣ нисбат ба ретсидив, тақрорӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад, пас саволе пайдо мегардад, ки бо ҳаракатҳои гуногун содир гаштани якҷанд ҷиноятҳои ҳархела то маҳкумшавӣ ба қучо дохил мешавад, чунки он тақрорӣ...ва ретсидивро ташкил намедиҳад ва намуди маҷмуи воқеӣ ҳисоб мешавад”²³⁰.

Ба ақидаи Ю.Н.Юшков сершуморагии ҷиноятҳо се шакл дорад: тақрорӣ, маҷмуъ ва сершуморагии воқеии ҷиноятҳо, ки зери он ҳолатҳои чандинқарати содир намудани ҷиноят фаҳмида мешавад, ки инъикоси худро ҳангоми банду басти кирдор пайдо накардаанд²³¹.

Мутобиқи КҶ-и амалкунанда дар доираи шаклҳои сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар тақрори онҳо зоҳир мегардад, панҷ намуди онро ҷудо месозад: маҷмуи ҷиноят; содир намудани ду ва ё зиёда ҷиноят, ки дар моддаҳои Қисми махсуси КҶ ба сифати ҳолати ба вучудоварандаи ҷазои вазнинтар муқаррар шудаанд; ретсидиви ҷиноят; маҷмуи ҳукмҳо ва содир намудани ҷинояти нав аз ҷониби шахс ҳангоми мавҷуд будани доғи судӣ, ки барои ретсидив эътироф намудан ба назар гирифта намешавад²³².

Ба андешаи мо содир намудани ҷиноят нисбати ду ва ё зиёда шахс, агар он бо моддаҳои Қисми махсуси КҶ ба сифати ҳолате пешбини шуда бошад, ки боиси таъини ҷазои вазнинтар мегардад, шакли сершуморагии ҷиноятҳо ҳисоб шуда наметавонад, он ҷинояти ягонаи таркибӣ шуморида мешавад²³³. Ҷудо намудани маҷмуи ҳукмҳо ба сифати шакли мустақили сершуморагии ҷиноятҳо аз ҷониби олимони дигар низ иброз мешавад²³⁴.

Масалан, Т.Г. Чернова чунин меҳисобад, ки аз рӯи табиати ҳуқуқии худ маҷмуи ҳукмҳо намуди сершуморагии ҷиноятҳо ҳисоб мешавад, ки бо тақрор намудани ҷиноят аз ҷониби ҳамон як шахс пас аз эълон доштани ҳукми айбдоркунӣ бо таъини ҷазо аз руи парвандаи аввал вобаста мебошад²³⁵.

Э.Г.Шкредова иброз менамояд, ки “агар маҷмуи ҳукмҳоро намуди сершуморагии ҷиноятҳо ҳисоб накунем, пас содир гаштани ҷиноят аз

²³⁰ Шкредова Э.Г. Формы множественности преступлений в современной уголовно-правовой доктрине // Журнал российского права. №9. 2012. – С.51.

²³¹ Ниг.: Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания): автореф. дисс...канд. юрид. наук. Свердловск, 1974. – С.11.

²³² Ниг.: Малков В.П. Институт множественности преступлений в доктрине и уголовном законодательстве России // Актуальные проблемы экономики и права. 2008, №4, - С.184,186.

²³³ Ниг.: Энциклопедия уголовного права. Т.2. Уголовный закон. СПб., 2005. – С.199.

²³⁴ Ниг.: Становский М. Н. Назначение наказания / М. Н. Становский. – Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 1999. – С.303; Пудовочкин Ю. Е. Учение о преступлении: избранные лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С.88-90.

²³⁵ Ниг.: Чернова Т. Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук Йошкар-Ола, 2001. - С. 164.

беэҳтиётӣ баъди баровардани ҳукм нисбати ҷинояти дилхоҳ, аммо то адои пурраи ҷазо бояд чи тавр баҳогузорӣ шавад?”²³⁶.

Гурӯҳи дигари олимон ҳамчун шакли мустақили сершуморагӣ ҷудо намудани маҷмуи ҳукмҳоро мавриди танқид қарор медиҳанд²³⁷. Масалан, Е.А.Борисенко иброз менамояд, ки “сершуморагии ҷиноятҳоро бояд аз назари таълимот дар бораи ҷиноят баррасӣ намоем, чунки маҳз охири онсӯри созмондиҳандаи сершуморагӣ ҳисоб мешавад, ҷазо бошад ин оқибати ҳуқуқи ҷиноятии кирдор аст. Маҷмуи ҳукмҳоро ҳамчун як намуди сершуморагии ҷиноятҳо эътироф намудан ба омезиши мафҳумҳои маҷмуи ҷиноятҳо, ретседиви ҷиноят ва маҷмуи ҳукмҳо сабаб мегардад”²³⁸.

Е.Г.Камишова чунин ақида дорад, ки маҷмуи ҳукмҳоро шакли алоҳидаи сершуморагии ҷиноятҳо шуморидан, мумкин нест, зеро “худи мафҳуми ин зухурот имкон намедиҳад, ки дар маҷмуи ҳукмҳо ҷой доштани якчанд ҷиноятро, чи тавре ки дар маҷмуи ҷиноятҳо ҷой дорад, эътироф созем”²³⁹.

Ҳангоми татбиқи моддаи 68 КҶ ҚТ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ баъзан ҳолатҳое ба вуҷуд меоянд, ки кирдори содиршуда зери ягон намуди сершуморагӣ, аз ҷумла ретседиви ҷиноят ва такрорӣ ҷиноят қарор гирифта наметавонад. Масалан, мутобиқи қ.4 м.21 КҶ ҚТ ҳангоми эътирофи ретседиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад:

а) доғи судӣ барои ҷинояте, ки шахс то синни ҳаҷдаҳсолагӣ содир намудааст;

б) доғи судӣ барои ҷинояте, ки нисбати он шартан татбиқ накардани ҷазо ё ин ки аз рӯи он мавқуф гузоштани иҷрои ҳукм татбиқ гардидааст, агар шартан татбиқ накардани ҷазо ё мавқуф гузоштани иҷрои ҳукм бекор карда нашуда бошад ва шахс барои адо намудани ҷазо ба ҷойҳои маҳруми аз озодӣ фиристода нашудааст.

Агар аз рӯи яке аз ду ҳукм шахс танҳо барои ҷиноятҳои дар қ.4 м.21 КҶ ҚТ маҳкум шуда бошад, маҷмуи ҳукмҳое ҷой доранд, ки бо ретседиви ҷиноят вобаста нестанд. Ба ин инчунин ҷой доштани доғи судӣ барои ҷиноятҳои аз беэҳтиётӣ содиршуда низ мансуб мебошад, зеро мутобиқи қ.1 м.21 КҶ ҚТ ҳангоми ретседиви ҷиноят эътироф намудан танҳо доғи судӣ барои ҷиноятҳои қасдона ба назар гирифта мешавад.

Дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ барои бартараф сохтани ин ҳолат шаклҳои дигари ҷудо намудани сершуморагии ҷиноятҳо низ фарқ карда

²³⁶ Шкредова Э.Г. Асари зикршуда. – С.51.

²³⁷ Ниг.: Камышова Е. Г. Спорные аспекты совокупности приговоров / Е. Г. Камышова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – № 2 (31). – С.132-141; Козлов А. П. Единичные и множественные преступления / А. П. Козлов, А. П. Севастьянов. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2011. – С.232; Черненко Т.Г. Формы множественности преступлений в уголовном кодексе Российской Федерации и уголовно-правовой доктрине//Вестник Томского государственного университета.Право.2016.№3 (21) .-С.103-105.

²³⁸ Борисенко Е.А. Назначение наказания при множественности преступлений (ст. 68, 69 УК РФ): дисс...канд. юрид. наук. Краснодар, 2006.-С.40.

²³⁹ Камышова Е. Г. Спорные аспекты совокупности приговоров / Е. Г. Камышова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – № 2 (31). -С.132-141.

мешаванд. Масалан, А.П. Козлов сершуморагии ҷиноятҳоро вобаста ба доғи судӣ ба ду шакл ҷудо месозад: дар шакли содир намудани якчанд ҷиноят бе доғи судии қаблӣ барои ҳеҷ кадоми он ва дар шакли содир намудани якчанд ҷиноят ҳангоми мавҷуд будани ақалан як доғи судии қаблӣ, яъне сершуморагӣ бе доғи судӣ ва сершуморагӣ бо доғи судӣ²⁴⁰.

Ба ҳамин монанд, Т.Г.Черненко низ сершуморагии ҷиноятҳоро ба 1) бо маҳкумшавии қаблӣ вобаста набуда ва 2) сершуморагии ҷиноятҳо, ки бо маҳкумшавии қаблӣ вобаста буда ҷудо месозад²⁴¹.

Ҳангоми ҷудо намудани сершуморагии ҷиноятҳо ба шаклҳо онро бояд ба ҳисоб гирифт, ки дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии шахси ҷиноятҳое содиркунанда, ки дар маҷмӯъ сершуморагиро ташкил медиҳанд, зиёд мебошад. Бинобар он, шаклҳои сершуморагӣ бояд тарзе ҷудо карда шаванд, ки объективан ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳои ба онҳо дохилшаванда, инчунин ба ҷамъият хавфнокии шахси барои содир намудани ҷиноятҳои мазкур гунаҳгорро инъикос карда тавонанд. Дар ҳолатҳои бо шароитҳои дигари баробар шахсе, ки ҷинояти навро ҳангоми ҷой доштани доғи судӣ содир менамояд, назар ба шахсе ки ҷинояти монандро дар ҳолати ҷой надоштани доғи судӣ содир мекунад, дараҷаи ба ҷамъият хавфнокиаш зиёд мебошад. Бинобар он, ба сифати критерияи ҷудо намудани сершуморагӣ баромад намудани ҷой доштан ё надоштани доғи судӣ аз аҳамият ҳолӣ нест. Вобаста ба мавҷуд будан ё набудани доғи судӣ дар шахси гунаҳгор мумкин аст, чунин шаклҳои сершуморагиро ҷудо намуд: 1) сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар он кирдорҳои ҷиноятӣ то маҳкумшавӣ содир шудаанд. Ба ин дохил мешавад: маҷмуи воқеъ ва идеалии ҷиноят; такрори ҷиноят ҳангоми ҷой надоштани маҳкумшавӣ 2) сершуморагии ҷиноятҳо, ки ҳангоми он ҷинояти минбаъда аз ҷониби шахсе содир мегардад, ки барои ҷинояти қаблӣ доғи судӣ дорад. Ба ин шакли сершуморагӣ мансуб доништа мешаванд: ретседиви ҷиноят; содир гардидани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки доғи судии ӯ ҳангоми ретседиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад ва такрорӣ ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ.

Ҳамин тавр, зери мафҳуми сершуморагии ҷиноятҳо бояд аз тарафи шахс содир гардидани ду ё зиёда ҷиноятҳоеро фаҳмид, ки аломатҳои таркиби мустақили ҷиноятро доранд, новобаста аз он ки шахс барои ин ҷиноятҳо ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудааст ё не, агар ҳадди ақал нисбати ду ҷинояти содиршуда ҳолатҳои оқибатҳои ҳуқуқи ҷиноятиро истиснокунанда ҷой надошта бошанд.

Шаклҳои сершуморагӣ бояд тарзе ҷудо карда шаванд, ки объективан ба ҷамъият хавфнокии кирдорҳои ба онҳо дохилшаванда, инчунин ба

²⁴⁰ Ниг.: Козлов А.П., Севастьянов А.П. Асари зикршуда.-С.68.

²⁴¹ Ниг.: Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву. Кемерово, 2007. С.71-80.

ҷамъият хавфнокӣи шахси барои содир намудани ҷиноятҳои мазкур гунаҳгорро инъикос карда тавонанд.

Вобаста ба мавҷуд будан ё набудани доғи судӣ дар шахси гунаҳгор мумкин аст, чунин шаклҳои сершуморагиро ҷудо намуд: 1) сершуморагии ҷиноятҳо, ки дар он кирдорҳои ҷиноятӣ то маҳкумшавӣ содир шудаанд. Ба ин дохил мешавад: Маҷмуи воқеъ ва идеалии ҷиноят; такрори ҷиноят ҳангоми ҷой надоштани маҳкумшавӣ; 2) сершуморагии ҷиноятҳо, ки ҳангоми он ҷинояти минбаъда аз ҷониби шахсе содир мегардад, ки барои ҷинояти қаблӣ доғи судӣ дорад. Ба ин шакли сершуморагӣ мансуб дониста мешаванд: Ретседиви ҷиноят; содир гардидани ҷиноят аз ҷониби шахсе, ки доғи судии ӯ ҳангоми ретседиви ҷиноят ба назар гирифта намешавад ва такрори ҷиноят пас аз маҳкумшавӣ.

Адабиёт

1. Алиев Н.Б. Множественность преступлений // Социалистическая законность. 1981, №6. – С.27-28.

2. Борисенко Е.А. Назначение наказания при множественности преступлений (ст. 68, 69 УК РФ): дисс...канд. юрид. наук. Краснодар, 2006. – 219 с.

3. Калинина Т.А. Формы и виды единого преступления и отграничение их от множественности преступлений: дисс...канд. юрид. наук. М., 2005. – 159 с.

4. Камышова Е. Г. Спорные аспекты совокупности приговоров / Е. Г. Камышова // Правовая политика и правовая жизнь. – 2008. – № 2 (31). – С.132-141.

5. Кафаров Т.М. Проблемы рецидива в советском уголовном праве. Баку, 1972. – 256 с.

6. Козлов А. П. Единичные и множественные преступления / А. П. Козлов, А. П. Севастьянов. – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2011. – 915 с.

7. Коротких Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о множественности преступлений: уголовно-правовое и уголовно-исполнительное исследование: дисс...канд. юрид. наук. Владивосток, 2016. – 406 с.

8. Красиков Ю.А. Множественность преступлений (понятие, виды, наказуемость). М., 1988. – 96 с.

9. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М., 1965. – 324 с.

10. Малков В.П. Институт множественности преступлений в доктрине и уголовном законодательстве России // Актуальные проблемы экономики и права. 2008, №4, – С.179 – 192 с.

11. Малков В.П. Множественность преступлений и ее форма по советскому уголовному праву. Казань, 1982. – 173 с.

- 12.Малков В.П. Множественность преступлений по советскому уголовному праву: дисс...д-ра юрид. наук. Казань, 1974. – 307 с.
- 13.Пудовочкин Ю. Е. Учение о преступлении: избранные лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 276 с.
- 14.Советское уголовное право. Общая часть: Учебник / Н.А., Беляев, Р.Р. Галиакбаров, Н.П. Грабовская, М.И. Ковалев // Под ред.: Н.А. Беляев, М.И. Ковалев. – М.: Юрид.лит., 1977. – 544 с.
- 15.Советское уголовное право. Часть общая / Под ред. П.И.Гришаева и Б.В.Здравомыслова.М.,1982. – 440с.
- 16.Становский М.Н. Назначение наказания при совокупности преступлений: дисс...канд.юрид.наук. Спб.,1995 . – 280 с.
- 17.Уголовное право.Том 1. Общая часть. Учебник для академического бакалавриата. Отв.ред. А.В.Наумов, А.Г.Кибальник. – М., 2019. – 410 с.
- 18.Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири д.и.ҳ., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. ва д.и.ҳ., профессор Бобочонзода И.Ҳ. Душанбе,2019. – 526 с.
- 19.Черненко Т.Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву. – Кемерово,2007. – 203 с.
- 20.Черненко Т.Г. Формы множественности преступлений в уголовном кодексе Российской Федерации и уголовно-правовой доктрине // Вестник Томского государственного университета.Право.2016.№3 (21) . – С. 103-105.
- 21.Чернова Т. Г. Назначение наказания по совокупности приговоров по уголовному праву России: дис. ... канд. юрид. наук Йошкар-Ола, 2001. – 367 с.
- 22.Шевченко В.Ф. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика рецидивной преступности: дисс...канд. юрид. наук. Спб., 1998. – 161 с.
- 23.Шкредова Э.Г. Формы множественности преступлений в современной уголовно-правовой доктрине // Журнал российского права. №9. 2012. -С.50-54.
- 24.Энциклопедия уголовного права.Т.2. Уголовный закон. Спб., 2005. – 847 с.
- 25.Юшков Ю.Н. Множественность преступных деяний (вопросы квалификации преступлений и назначения наказания): автореф.дисс...канд. юрид. наук. Свердловск,1974. – 27с.

ҶАЗО ВА ТАДБИРҲОИ ТАЪМИНИ ОН МУТОБИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ АҶҒОНИСТОН

Саламат Азимӣ,
докторанти PhD-ии кафедраи ҳуқуқи
ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон
E-mail: salamat.azimi@yahoo.com

Ғишурда: Мақолаи мазкур ба масъалаҳои ҷазо ва тадбирҳои таъминӣ мутобиқи қонунгузориҳои ҷиноятии Аҷғонистон баҳшида шудааст. Муаллиф масоили ҷазо ва мақсади онро барраси намуда қайд менамояд, ки ҷазои ҷиноятӣ яке аз намудҳои ҷораи маҷбуркунии давлатӣ буда, барои ҳимояи манфиатҳои ҷомеа ва пояҳои он равона гардидааст. Ба сифати мақсадҳои ҷазо муаллиф пешгирӣ аз ҷиноят, ислоҳи ҷинояткор, ризоияти ҷабрдидаи ҷиноят, баргардонидани интизом дар ҷомеа, сазо додани ҷинояткор ва таъмини адолатро пешниҳод намудааст.

Қалидвожаҳо: ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунгузориҳои ҷиноятӣ, ҷазоҳои ҷиноятӣ, мақсадҳои ҷазо, ҷинояткор, ҷабрдида.

НАКАЗАНИЯ И МЕРЫ ЕГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С УГОЛОВНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ АҶҒАНИСТАНА

Саламат Азимӣ,
докторант PhD кафедры уголовного
права и противодействия коррупции
юридического факультета Таджикского
национального университета
E-mail: salamat.azimi@yahoo.com

Аннотация: Данная статья посвящена вопросам наказания и мерам его обеспечения в соответствии с уголовным законодательством Афганистана. Рассматривая вопрос о наказании и его цели, автор отмечает, что уголовное наказание является одним из видов принудительных мер государства, направленных на защиту интересов общества и его устоев. В качестве цели наказания автор предлагает предупреждение преступления, исправление правонарушителя, согласие потерпевшего преступления, восстановление дисциплины в обществе, наказание правонарушителя и обеспечение правосудия.

Ключевые слова: уголовное право, уголовное законодательство, уголовные наказания, цели наказания, преступник, потерпевший.

PENALTIES AND MEASURES IN ACCORDANCE WITH THE
CRIMINAL LEGISLATION OF AFGHANISTAN**Salamat Azimi,**PhD candidate of the Department of
Criminal Law and Anti-Corruption of the
Law Faculty of the Tajik National
University**E-mail:** salamat.azimi@yahoo.com

Annotation: This article is devoted to the issues of punishment and measures to ensure it in accordance with the criminal legislation of Afghanistan. Considering the issue of punishment and its purpose, the author notes that criminal punishment is one of the types of coercive measures of the state aimed at protecting the interests of society and its foundations. As the purpose of punishment, the author proposes the prevention of a crime, the correction of the offender, the consent of the victim of a crime, the restoration of discipline in society, the punishment of the offender and the provision of justice.

Key words: criminal law, criminal legislation, criminal penalties, purposes of punishment, criminal, victim.

Назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ муқарраротро дар бораи мавҷуд будани алокаи функционалӣ байни низоми ҷиноятҳо ва низоми ҷазоро ба асос мегирад. Ҷазо бо ҷиноят пайваста алоқаманд буда, ба он мувофиқат мекунад. Ҷазои ҷиноятӣ яке аз намудҳои ҷораи маҷбуркунии давлатӣ буда, барои Ҳимояи манфиатҳои ҷомеа ва пояҳои он равона гардидааст. Ба андешаи А.А. Абдурашидов ҷазои ҷиноятӣ ҷораи ғавқулӯда муҳим дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мебошад, зеро маҳз ғавқулияти зиддиҷамъиятии шахсони ҷиноят содиршударо паҳш мекунад²⁴². Мазмуни ҷазо аз он вобаста аст, ки он дар дохили кадом як формасияи иҷтимоӣ иқтисодӣ вучуд дорад ва дар ҷомеа кадом идеология ҳукмфармост²⁴³.

Бинобар сабабҳои қаблан зикршуда, низоми ҷазо дар қонунгузори ҷиноятӣ Давлати Исломи Афғонистон чандон муназам нест. Намудҳои гуногуни ҷазои низоми мазкур ҳам дар тамоми меъёрҳои иҷтимоӣ пештар номбурда, ба монанди шариат, ҳуқуқи урфӣ, қонунҳои дунявӣ ва ҳам дар дигар санадҳои меъёрии ба қонунҳои ҷиноятӣ ҳамроҳ нашудаи дигар соҳаҳои ҳуқуқ ифода ёфтаанд.

Шариат низоми ҷазоро иборат аз чор категория, аз он ҷумла ҳудуд, қассос, дийат ва таъзир, пешбинӣ менамояд. Ҳар як категория мақсади муайянро пайгирӣ намуда, ҳамзамон аз якчанд зернамудҳо иборат аст. Аллакай гуфта шуд, ки ҷазои категорияи ҳудуд мақсади тарсониданро пайгирӣ менамояд ва барои ҷиноятҳои ба муқобили пояҳои имон ва

²⁴² Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ... кан. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – С. 13.

²⁴³ Ҳамон ҷо.

асосҳои давлати илоҳипараст содиршуда, татбиқ мегардад.

Ба андешаи соҳибназарон мақсади ҷазо мувофиқи муқаррароти Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон (минбаъд КҶ ҶИА) ва мактабҳои ҳуқуқии амалкунанда аз инҳо иборат аст: пешгирӣ аз ҷиноят, ислоҳи ҷинояткор, ризоияти ҷабрдидаи ҷиноят, баргардонидани интизом дар ҷомеа, сазо додани ҷинояткор ва таъмини адолат.

Пешгирӣ аз ҷиноят. Мақсади ҷазо барои рафторҳои ҷиноятӣ, дар зоти худ як навъи пешгирӣ аз ҷиноят аст, зеро ҷинояткорон бо санҷише, ки байни даромади эҳтимолии ҷиноят ва ҷазои он мекунад, аз содиркунии ҷиноят худдорӣ мекунад. Дар қадами дуввум замоне, ки ҷазо болои ҷинояткорон татбиқ мешавад, сабаби танбеҳ барои ҷинояткор ва дигарон мешавад, то аз содир намудани ҷиноят худдорӣ намоёнд ва бо сарнавишти вай рӯ ба рӯ нашаванд.

Ислоҳи ҷинояткор. Яке аз муҳимтарин мақсади ҷазо дар асри ҳозир мебошад, зеро ҷинояткор шахсе аз ҷомеа аст ва бинобар сабабҳои гуногун ба ҷиноят рӯ оварда аст²⁴⁴. Аз ин рӯ, бояд баҳайси як мариз ба вай нигоҳ карда, кӯшиш шавад, то дубора ба оғӯши ҷомеа баргардад. Барои таҳаққуқбӣи ҳамин мақсад аст, ки дар сиёсати ҷазоии кишварҳо дар асри ҳозир, таҳаввулоти бузурге намоён шуда аст. Масалан, тахфиф дар ҷазо, қорҳои ивази ҳабскунӣ, инсондустона сохтани қонунҳои маҳбасҳо, танзими марказҳои ислоҳӣ ва тарбияти атфол ва ғайра, ки дар воқеъ барои таъмини ҳамин мақсад танзим шудааст.

Агар пас аз гузаштани на камтар аз нисфи мӯҳлати озмоишӣ маҳкумшуда ислоҳи худро бо рафтори худ исбот кунад, суд бо пешниҳоди мақомоти амалкунандаи маҳкумшуда метавонад дар бораи бекор кардани ҳукм қарор қабул кунад ва ҳукмро хориҷ кунад²⁴⁵.

Ризоияти ҷабрдидаи ҷиноят. Илова бар ин ки ҷиноят интизоми ҷомеаро ҳалалдор месозад, ба адолат ҳамчун як арзиши иҷтимоӣ низ ҳалал мерасонад ва бевосита эҳсосоти равони ҷабрдида ва атрофиёнашро ба мушкили ҷиддӣ гирифта мекунад. Бинобар ин, яке аз мақсадҳои сазо додани ҷинояткор, ҷаброни ин зарараш мебошад.

Баргардонидани интизом дар ҷомеа. Расонидани ҳалал ба арзишҳо ва қонунҳои ҳукмфармо бар ҷомеа, ҳар гоҳ бидуни посух боқӣ бимонад, афзоиш меёбад ва дар ниҳоят сабаб ба афзоиши беназмӣ дар ҷомеа гашта метавонад. Будани интизом дар ҷомеа, аз ҳуқуқи башарии афрод мебошад, ба монанди амният, осоиш, беҳдошт ва шуури ҷомеа марбут ба ахлоқи ҳасана ва ҳатто рушду инкишофи ҷомеа аз нигоҳи иқтисодӣ, иҷтимоӣ мебошанд ва дар маҷмӯъ ҳамаи инҳо шомили интизоми ҷомеа аст. Ақсуламали иҷтимоӣ ба вайронкунандагони интизоми ҷомеа сабаб мешавад то мардум ба арзишҳо ва қонунҳои ҳукмфармо бар ҷомеа ҳурмату эҳтиром бигузоранд ва ин барои таъмини арзишҳои қонунҳои давлат мусоидат мекунад.

²⁴⁴ Шарипов Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики (по материалам Республики Таджикистан). дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва. 2008. – С. 84.

²⁴⁵ Қудратов Н.А. Уголовное право Республики Таджикистан (Общая часть): Учебное пособие. – Душанбе, 2011. – С. 75.

Сазо додани ҷинояткор ва таъмини адолат. Шахсоне, ки бар ҳуқуқи фардӣ ё иҷтимоии дигарон таҷовуз мекунад, беадолатиро ба вучуд меоваранд ва аз нигоҳи ахлоқӣ бояд сазояшонро бинанд. Додани сазои чунин ашхос сабаби ризояти ҷабрдидагон мегардад дар ниҳоят ҳисси гирифтани интиқомро аз байн мебарад ё ҳадди ақал беасар месозад. Дар ғайри он, мумкин аст ҷабрдидагон ҳудашон ба интиқом гирифтани рӯ оваранд ва ин амал ба назми ҳоким бар ҷамъият ҳалал ворид месозад.

Намудҳои ҷазои тибқи меъёрҳои шариат ва ҳуқуқи урфӣ пешбинишуда аз бисёр ҷиҳат ба ҳам шабоҳат дошта, якдигарро пурра мекунад. Вале, низом ва намудҳои ҷазои ҷиноятӣ дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ дунявӣ амалкунанда низ ҷой доранд. Бо дарназардошти эътироф гардидани КҶ ҚИА ҳамчун қонуни ҷиноятӣ дунявӣ асосии Афғонистон, мувофиқан қисми зиёди намудҳои ҷазо маҳз дар меъёрҳои он ифода ёфтаанд. Тибқи м. 2-и КҶ ҚИА рӯйхати ҷазоҳои дар он дарҷгардида маҳз ба категорияи таъзир – ислоҳӣ тааллуқ дорад. Хусусияти ин категория, аз рӯйи муқаррароти шариат, дар он аст, ки таъин гардидани намуд ва ҷораи ҷазо ба салоҳдиди судя бо дарназардошти вазнинии кирдори содиршуда ва тобоварии шахси муҷозотшаванда вобастагӣ дорад²⁴⁶. Барои содир кардани ҷиноятҳо, қонуни ҷиноятӣ ин давра ҷазои хеле вазнинро пешбинӣ мекард²⁴⁷. Барои ин, қонунгузор дар меъёрҳои қонун намудҳои ҷазоро пешбинӣ намудааст.

Таъиноти иҷтимоии ҷазоҳои категорияи мазкур дар тарсонидан, қассос ё талофӣ намудани зарари моддӣ ва маънавӣ ифода намеёбад. Ҷазои категорияи таъзир мақсади ислоҳ ва тарбияи шахси гунаҳкорро дошта, ҷазои категорияи ҳад (ҳудуд) мақсади ҷимояи пояҳои имонро бо роҳи маҳв кардани ҳамаи амалҳои ба ҷамъият зараровар пайгирӣ менамояд. Ҳад барои ҷимояи ислом аз фиску фучур бо роҳи покгардонӣ аз корҳои бад таъин шудааст.

Низом ва намудҳои ҷазои ҷиноятӣ категорияи таъзир муфассалтар дар боби ҷоруми Қисми умумии КҶ ҚИА инъикос ёфтаанд, вале дар он рӯйхати мукаммали ҳамаи намудҳои ҷазо оварда нашудааст, чунки ба ғайр аз қонуни дунявӣ дар бораи ҷиноятҳои умумӣ дар мамлакат қонунгузориҳои ҳарбию ҷиноятӣ ва меъёрҳои ба қонунҳои асосӣ ҳамроҳнашуда амал мекунанд, ки онҳо низ намудҳои гуногуни ҷазоро дар бар мегиранд. Тибқи м. 136-и КҶ ҚИА ин низомро маҷмӯи ҷазоҳои аслий, табиӣ ва такмили ташкил медиҳанд. Ғайр аз ин, ба низоми ҷазо – ҷораҳои беҳатарии дорои хусусияти пешгирикунанда низ дохил мешаванд.

Ба ҷазоҳои асосӣ, аз рӯйи м. 138 КҶ ҚИА ҷазои ҷарима (ҷазои нақдӣ), маҳрум сохтан аз озодӣ (ҳабс) ва ҷазои қатл тааллуқ доранд. Чуноне дар м. 139 КҶ ҚИА гуфта шудааст, ҷарима – ҷазое мебошад, ки маҳкумшударо

²⁴⁶ Хрестоматия по исламу. Пер. с арабского, введ. и примеч. – М.: Наука, Издательская фирма «Восточная литература», 1994. – С. 88.

²⁴⁷ Азизов У.А. Эволюция понимания преступления и наказания в древних государствах таджиков. В сборнике: права человека: в международном и национальном праве. Сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ. – Москва, 2015 – С. 40.

барои ба хазинаи давлат супоридани маблағи бо ҳукми суд муайяншуда уҳдадор менамояд. Андозаи ҳадди ақали (минималӣ)-и ҷарима дар м. 140 КҶ ҚИА ифода ёфта, ба 5 ҳазор афғонӣ камтар намебошад. Андозаи ҳадди ниҳоии (максималӣ)-и ҷарима низ тибқи қонун муайян карда мешавад, вале то ҳанӯз он ба таври қатъӣ шарҳ дода нашудааст. Таҳлили меъёрҳои қонунгузорию ҷиноятӣ барои ҷудо намудани моддаҳое, ки маблағҳои баландтарини ҷаримаро дар бар мегиранд, имконият медиҳад.

Чунончи, ба ҷарима ба андозаи панҷкарата аз арзиши мол шахсе мубтало мешавад, ки молхоро ба Афғонистон, аз он ҷумла тавассути кишварҳои бо Афғонистон дар ҳолати ҷанг қарордошта, ворид ё содир намудааст. Ҷарима ба андозаи аз 100 ҳазор то 1 млн. афғонӣ ба шахсе таъин мегардад, ки бе иҷзати давлат робитаи хариду фурӯш бо намоёндагони давлати хусуматдор барқарор карда бошад. Маблағи 1 млн. афғонӣ – андозаи ҳадди ниҳоии ҷарима буда, он дар қонунгузорию ҷиноятӣ ҚИА зикр гардидааст. Вале, суд дар ҳар мавриди муайян, аз рӯи салоҳиди худ ё таклифи прокурор метавонад андозаи ҳадди ниҳоии ҷаримаеро, ки дар меъёрҳои қонун пешбинӣ шудааст, дучанд зиёд намояд. Суд дар чунин ҳолат бояд вазъи молиявии маҳкумшударо ба инобат гирад. Ғайр аз ин, суд бояд чунин ҳолатҳоро, ба монанди мақсади ҷазо, шахсияти гунаҳкор, мақоми ҷамъиятӣ ва вазъи моддии вай, андозаи манфиати ба даст омада ё ҷашмдошт аз содиршавии ҷиноят, хусусиятҳои неъмате, ки нисбати он таҷовуз анҷом ёфтааст, дар назар дошта бошад (м. 142 КҶ ҚИА).

Таъин гардидани ҷарима ба сифати ҷазо як қатор хусусиятҳои худро дорад. Якум, ҳангоми содиршавии ҷиноят – ҷарима, ҳамчун намуди ҷазо, танҳо дар ҳолатҳое, ки бевосита дар меъёри қонун ишора шудаанд, таъин гардида метавонад (м. 143 КҶ ҚИА). Дуюм, ҳангоми содиршавии ҷиноятҳо аз ҷониби шахсони мансабдор, яъне роҳбарони корхонаҳо ва муассисаҳо, агар онҳо аз номи ин корхонаву муассисаҳо амал кунанд, он гоҳ суд нисбатан танҳо ҷазои ҷарима, мусодираи молу мулк ва ҷораҳои беҳатариро таъин менамояд.

Ҷарима ҳамчун намуди ҷазо дар м. 162-и Қонун дар бораи ҷазо пешбинӣ шудааст, ки ин шумора 46% ҳамаи намудҳои ҷазоро ташкил медиҳад. Дар ҳафт модда ҷарима дар намуди ҷазои яққаву ягона пешбинӣ карда мешавад. Аз гуфтаҳои болозикр маълум мешавад, ки ҳиссаи ҷарима ҳамчун ҷазои ҷиноятӣ ниҳоят баланд аст. Махсусан саҳми ҷарима дар Қонун «Дар бораи ҳаракат дар роҳҳо» бузург буда, аз 20 меъёри он – 16-тоашон ҷазоро дар намуди ҷарима пешбинӣ менамоянд, ки ин ба 80% баробар аст.

Чуноне аллакай зикр гардид, маҳрум сохтан аз озодӣ (ҳабс) яке аз намудҳои ҷазои асосӣ мебошад. Мувофиқи муқаррароти м. 145-и КҶ ҚИА ҳабс иборат аст аз зиндонӣ сохтани маҳкумшуда алайҳи ҳукми қатъии маҳкама дар яке аз маҳбасҳое, ки аз тарафи давлат ба ин манзур ихтисос ёфтааст ва вобаста ба давомнокии муҳлат ба 5 намуд тасниф карда шудааст:

- 1) ҳабси қасир;
- 2) ҳабси мутавассит;
- 3) ҳабси тавил;
- 4) ҳабси давоми дараҷаи 2;
- 5) ҳабси давоми дараҷаи 1;

Дар баробари ин қонунгузор дар м. 147 КҚ ҚИА муҳлатҳои ҳабсро вобаста ба намудҳои он ба тариқи зайл муаян менамояд:

- 1) ҳабси қасир аз се моҳ то як сол;
- 2) ҳабси мутавассит беш аз як сол то панҷ сол;
- 3) ҳабси тавил беш аз панҷ сол то шонздаҳ сол;
- 4) ҳабси давоми дараҷаи 2 беш аз шонздаҳ сол то бист сол;
- 5) ҳабси давоми дараҷаи 1 беш аз бист сол то сӣ сол;

Мутобиқи м. 169 КҚ ҚИА ҷазои эъдом иборат аст аз изолати ҳаёти шахси ҳақиқӣ ба асоси қонун, баъд аз ҳукм маҳкамаи зисалоҳ ва манзури раисҷумҳур. Ҷазои қатл ҳамчун намуди асосии ҷазо – ҷораи истисноӣ маҳсуб буда, дар ҳолатҳои қатъиян дар санксияи меъёри ҳуқуқию ҷиноятӣ мушаххас зикргардида татбиқ карда мешавад. Қонунгузории ҷиноятӣ ба хусусияти муваққатии ҷазои қатл ишора наменамояд. Ҷазои қатл дар санксияҳои меъёрҳои ҳуқуқию ҷиноятӣ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои таҷовуз алайҳи пояҳои сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеа, ба монанди:

1) ҷароим, наслкушии зиддибашарӣ, ҷанг, таҷовуз алайҳи давлат, террор ва инфичор, ихтилоф ва гаравгонгирӣ ё қитое, ки иртиқоби он сабаби марги шахс ё ашхос шавад;

2) қатли амд дар мавориде, ки дар ин қонун пешбинӣ гардидааст;

3) ҷароиме, ки дар натиҷаи он арози Ҷумҳури Исломии Афғонистон таҳти ҳокимияти давлати хориҷӣ қарор дода шавад ё ба ҳокимияти миллӣ, тамомияти арзӣ ё истиклоли кишвар садама ворид гардад;

4) таҷовузи ҷинсии гурӯҳе бар зан;

5) таҷовузи ҷинсии гурӯҳе бар мард, ки боис марг гардад.

Ҷазоҳои таъбӣ. Ҷазоҳои таъбӣ дар қонунгузории ҷиноятӣ (м. 171–176 КҚ ҚИА) баъд аз намудҳои асосии ҷазо баррасӣ карда мешаванд. Чунин намудҳои ҷазо аз ҷониби суд нисбати маҳкумшуда бидуни асоснокии маҳсули онҳо дар ҳукм татбиқ мегарданд. Онҳо бештар ба намудҳои иловагии ҷазо монанди дошта, новобаста аз ифодаёбӣ дар ҳукми суд, дар ҳолати маҳкум шудани шахс ба маҳрумият аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз 10 сол, амалӣ карда мешаванд.

Мутобиқи м. 171 КҚ ҚИА ҷазои таъбӣ муҷозоте аст, ки ба тобаият аз ҷазои аслии болои маҳкумалайҳ ба ҳукми қонун татбиқ мегардад, бидуни ин ки дар ҳукм маҳкама ба он тасреҳ шуда бошад. Аз м. 171 бармеояд, ки асоси ҳуқуқии татбиқи ин намудҳои ҷазо – маҳкумшавии шахс ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз 10 сол ба ҳисоб меравад. Зимнан, шахс аз чунин ҳуқуқу афзалиятҳо, ба монанди хизмати давлатӣ, хизмат дар артиш, иштирок дар интиҳобот ва як қатор дигар ҳуқуқҳои, ки дар м. 172-и КҚ ҚИА номбар шудаанд, маҳрум мешавад. Шахс аз ҳуқуқу афзалиятҳои болозикр то баромадани ҳукм ва баъд аз эълон шудани он низ маҳрум

гашта метавонад. Дар баробари ин, суд аз рӯи зарурат ва дар асоси м. 175 ба маҳкумшуда муваққатан истифода бурдани ин ҳуқуқхоро иҷозат дода метавонад.

Истифодабарии худсарона аз ин ҳуқуқҳо бидуни иҷозати суд ба оқибатҳои ногувори ҳуқуқӣ оварда мерасонад. Алаҳусус, суд ҳуқуқ дорад, ки аҳд ва шартномаҳои аз ҷониби ин шахс басташударо ғайриқонунӣ эълон намояд. Дар заминаи манфиатҳои шахси маҳкумшуда, суд бо хоҳиши ӯ метавонад васӣ барои назорат ва нигоҳбини молу мулк, ҳангоми нисбати шахс баромадани ҳукми маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз 10 сол, таъин намояд. Васӣ бо ваколатҳои аз ҷониби суд додашуда, идоракунии молу мулкро то замони озодшавии шахси маҳкумшуда таҳти назорати суд, амалӣ менамояд. Озодшавӣ аз ҷазо ва ҷавобгарии ҷиноятӣ метавонад натиҷаи баъзе сабабҳои муқаррарнамудаи қоидаҳои қонун бошад²⁴⁸. Ҳангоми озодшавии шахс, васӣ ба ӯ ҳисоботи пурра пешниҳод менамояд.

Шахси ба ҷазои қатл маҳкумшуда аз ҳуқуқу афзалиятҳо то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм маҳрум мешавад. Суд бо хоҳишномаи прокурор васиро барои нигоҳубини молу мулки маҳкумшуда таъин менамояд (м. 177 КҶ ҚИА). Чунин ақидае пайдо мешавад, ки маҳрум кардани шахси ба ҷазои қатл маҳкумшуда аз ҳуқуқу афзалиятҳои дар м. 172-и КҶ ҚИА номбаршуда то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм қомилан асоснок нест, зеро он ба принципи қонуният муҳолифат мекунад. Зеро, то замони эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм ягон одам маҳкумшуда эътироф гардида наметавонад ва эҳтимол аст, ки ҳукми барои маҳкумшуда аз лиҳози беасос будан, исбот нашудан ва ғайра бекор карда шавад.

Ҷазоҳои тақмили. Дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ татбиқи намудҳои иловагии ҷазо низ пешбинӣ мешавад. Ҷазои тақмили муҷозоте аст, ки илова бар ҷазои асли дар ҳукми маҳкама тасреҳ гардида бошад. Ҷазоҳои тақмили қарор зайл мебошад:

- 1) маҳрумият аз ҳуқуқ ва имтиёзҳои муайян;
- 2) мусодираи молу мулк;
- 3) нашри ҳукм.

КҶ ҚИА ба теъдоди онҳо маҳрум кардан аз ҳуқуқу афзалиятҳои муайян, мусодираи молу мулк ва интишори ҳукмнома дар матбуот мансуб меденад (м. 178–183 КҶ ҚИА). Маҳрумият аз ҳуқуқу афзалиятҳои муайян бо салоҳиди суд ҳангоми маҳкумнамоии шахс бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то 10 сол ба амал меояд. Аз қонун бармеояд, ки ин намуди ҷазо нисбати шахсони маҳкумшуда бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 3 моҳ то 1 сол татбиқ гардида наметавонад. Рӯйхати ҳуқуқ ва афзалиятҳо дар м. 179-и КҶ ҚИА оварда шудааст. Дар м. 179 гуфта мешавад, ки суд бори аввал ҳангоми маҳкумнамоии шахс бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 10 сол ё ба ҳаби бештар аз 10 сол ғайр аз ҷазои

²⁴⁸ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-4 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе, 2016. – С. 80.

асосӣ, ӯро аз ҳуқуку имтиёзҳои муайяни тибқи бандҳои 1–2–3 м. 179 пешбинишуда низ маҳрум карда мешавад.

Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди иловагии ҷазо аз ҷониби суд дар сурати ифодаёбии он дар қонун татбиқ мегардад. Агар дар қонун мусодира ба сифати намуди ҷазо пешбинӣ нашуда бошад, он гоҳ суд метавонад қарор дар бораи мусодираи ашёҳо ва олотӣ ҷиноят, бидуни расонидани зарар ба ҳуқуқҳои харидори поквичдон, барорад. Мусодира ҳамчун намуди иловагии ҷазо дар меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ камтар ба назар мерасад. Чораи мазкур ҳатто дар ҳамон меъёрҳое, ки татбиқи онро дуруст меҳисобанд (масалан, дар меъёрҳои пешбиникунандаи ҷавобгарӣ барои тасарруфи молу мулки давлатӣ), пешбинӣ намешавад.

Аз нуқтаи назари табиати ҳуқуқӣ дар қонунгузории ҷиноятӣ ҚТ, мусодираи молу мулк яке аз намудҳои ҷазое мебошад, ки он ба низоми ҷазои дар КҶ ҚТ муқарраршуда (м. 47 КҶ ҚТ) дохил буда, мутобиқи қ. 3, м. 48 КҶ ҚТ танҳо ба сифати ҷазои иловагӣ таъин мешавад. Мувофиқан, мусодираи молу мулк ба шахсе таъин карда мешавад, ки ҷиноят содир намуда ва дар содиркунии ҷиноят гунаҳгор эътироф карда шудааст²⁴⁹. Аз сабаби он ки дар ҚТ мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазо ба ҳисоб меравад, пас, чунин ҳулоса бояд баровард, ки мақсадҳои дар назди ҷазои ҷиноятӣ гузошта шуда (қ. 2, м. 46 КҶ ҚТ) пурра ба мусодираи молу мулк низ хос мебошанд²⁵⁰. Лекин дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ кӯшишҳои ҷудо кардани табиати ҳуқуқии мусодираи молу мулк дар баробари намудҳои дигари ҷазои иловагӣ ва тақлифҳо оид ба институти мустақили ҳуқуқии ҷиноятӣ эътироф намудани мусодираи молу мулк ба назар мерасанд²⁵¹.

Интишори ҳукмнома дар матбуот. Дар м. 183-и КҶ ҚИА гуфта мешавад, ки суд аз рӯи салоҳиди худ ё бо хоҳишномаи прокурор ҷиҳати қабули қарор дар бораи интишори ҳукмнома дар матбуот ҳуқуқ дорад. Интишори ҳукме, ки эътибори қонунӣ пайдо накардааст, роҳ дода намешавад. Суд, бо қабул кардани қарор дар бораи интишори ҳукмнома, метавонад онро бо ҷабрдида мувофиқа накунад, ба истисноии ҳукми парвандаҳои таҳқир ва ҷангу ҷидол.

Тадбирҳои таъминӣ. Дар қонунгузории ҷиноятӣ (м. 184–206 КҶ ҚИА) тадбирҳои таъминӣ, ки хусусияти пешгирикунанда доранд, низ ифода ёфтаанд. Ин чораҳо нисбати шахси дар қонун зикршуда ва инчунин дар мавридҳое, ки агар ҳолати ӯ барои ҷамъият хавфнок бошад, татбиқ карда мешаванд.

Моддаи 184-и КҶ ҚИА тадбирҳои таъминиро чунин таъриф намуда аст: «Тадобир (тадбирҳо)-и таъминӣ иборат аз иқдомоте аст, ки аз тарафи маҳкамаи салоҳиятдор, ҷиҳати тарбият ё ислоҳи муттаҳам ё маҳкум, интибоқи муҷаддади вай ба ҳаёти иҷтимоӣ ё пешгирӣ аз вуқӯъ ва такрори

²⁴⁹ Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ. Дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С.69.

²⁵⁰ Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ. Автореф. дис. ...ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – С. 19–20.

²⁵¹ Дуюнов В.К., Цветинович А.Л. Дополнительные наказания. Теория и практика. Фрунзе, 1986. – С. 10.

чиноят бо дар назардошти ҳолати хатарнок будани муттаҳам ё маҳкум иттиҳоз ва дар ҷайси зикр мегардад».

Бинобар ин метавон изҳор дошт, тадбирҳои таъминӣ, тадбирҳои фардӣ ва ё вазъи илзомӣ бидуни ранги ахлоқӣ мебошанд, ки дар мавриди афроди хатарноке, ки интизоми ҷомеа бо ҳолатҳо ва рафтори худ таҳдид мекунад ва ё нисбат ба як вазъи хатарнок ба асоси ҳукми маҳкама гирифта мешаванд, тааллуқ мегарданд.

Аз мазмун ва моҳияти таърифи ин тадбирҳо чунин хусусиятҳо ва вижагиҳои тадбирҳои таъминӣ бармеоянд, ки бо донишҳои ин сифатҳо фарқи онҳоро аз ҷазоҳо муайян карда шавад. Барои дарки тадбирҳои таъминӣ беҳтар хоҳад буд, то хусусиятҳо ва вижагиҳои тадбири таъминӣ муаррифӣ гардад. Ин хусусиятҳо иборатанд: набоштанӣ ранги ахлоқӣ, номуайян будани муддат, қобилияти таҷдиди назари доимӣ, арьобкунанда ва тарсонк набудан, таҳқиromeз набудан, ранҷовар набудан.

Надоштани ранги ахлоқӣ. Тадбирҳои таъминӣ баръакси ҷазоҳое, ки ҳосили тақсир ва ҳамаи ҷиноят мебошанд, ҳеҷ таносубе бо нияти хатарнокии субъекти ҷиноят надоранд. Ба ҳар ҳол, ин иқдомҳо дорои ҷанбаи сарзаниши иҷтимоӣ ё ҷазо додан нест, бинобар ин аз сифати заҷрдиҳандагӣ ҳалӣ аст. Дар асл мо дар амалҳо ва иҷрои ин иқдомҳо тақсир ва кирдори гунаҳгору ченак қарор намедихем, зеро агар ин қарар анҷом мешуд, дигар фарқе миёни ин иқдомҳо бо ҷазоҳо вуҷуд намедошт. Бинобар ин ченаки баҳрагирӣ аз имконот ва асбобҳои лозими таъминӣ тарбиятӣ ва бозсозии иҷтимоии гунаҳгору оғоз ва заминаҳои зиндагии солим ва дур аз ҷиноятро барои вай фароҳам оварем. Дар воқеъ тадбири таъминӣ ва тарзи иҷрои он бояд ба шакле муқаррар ва танзим шавад, ки ҷиноятқор эҳсос накунад то ӯро баҳотири гуноҳаш ҷазо медиханд, агар чунин бошад аз мақсадҳои айнии ин иқдомҳо дур мемонад.

Номуайян будани муддат. Бо таваҷҷуҳ ба моҳияти ин намуди воқунишҳо бар зидди ҷиноят ва аҳамияти мавзӯи муддат, ҳатто номуайян будани замон дар иқдомҳо таҷдид ба як асли муҳим ва ғайри қобили инқорӣ шуда аст. Албатта назарияҳои ифротӣ низ дар ин замина вуҷуд дошт ва тарафдорони мактаби таҳқиқии итолиёвӣ ҳуқуқи ҷазо, ки бавуҷудоварандагони мафҳумҳои ҳолати хатарнок, дифоии иҷтимоӣ ва тадбирҳои таъминӣ буданд. Барои нишон додани воқуниш ба ҳолати хатарноки афрод пешниҳод гардида буд, ки содир намудани ҳукм бе нишон додани муддат бароварда шавад.

Бо таваҷҷуҳ ба ин тафаккур, ки ҷиноятқор бемории иҷтимоӣ фарз мешавад ва амалҳои тадбири таъминӣ барои таваққуфи ҳолати хатарнок аст, бинобар ин, қайд намудани муддати ин иқдомҳо барои замони мушаххас лозим нест ва бо муайян накардани замон ба аз байн рафтани ҳолати хатарнокии ҷиноятқор муддати иҷрои ин тадбирҳо хотима меёбад.

Дар воқеъ ба мақсади расидан ба ҳадафҳои тадбирҳои таъминӣ муддати он бояд номуайян бошад. На қонунгузор ва на мақоми судӣ набояд аз пеши худ муддатеро барои ин иқдомҳо ва таъсирбахшии он таъйин кунанд. Зеро ки ба дастоварии натиҷаҳои таъсироти иқдомҳо,

вобастагии пурра ба ҳолати хатарноки чинояткор ва тағйироти он дар тули муддати иҷрои ин иқдомот дорад. Албатта пазириши мутлақи ғайримуайян будани муддати тадбирҳои таъминӣ низ мантиқӣ ва мутобиқ бо усули пазируфташудаи ҳуқуқи чиноятӣ ва принсипи қонуниятӣ ҷазоҳо ва тадбирҳои таъминӣ намебошад ва зарурати ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои фардӣ тақозо мекунад, ки муддати ин иқдомҳо аз қабл ба наҳве мантиқӣ ва амалӣ таъин шавад. Ба иборате қоил ба аҳкоми номуайяни нисбӣ шавем. Ба ҳамин асос, ду роҳи ҳал пешниҳод шуда аст:

Аввал, таъини ҳадди аксари муддат ва кам кардану қатъ намудани он дар сурати рафъи ҳолати хатарнок.

Дуввум, таъини муддати муайяну мушаххас ва қобилияти тамдиди он. Албатта мантиқитар бо вазъи ҳуқуқи маҳкумон, роҳи ҳалли дуввум мебошад, ки бо усули пазируфташуда мутобиқтар аст.

Қобилияти таҷдиди назари доимӣ. Бо таваҷҷуҳ ба тағйир ва таҳаввул дар ҳолати хатарноки чинояткор, мебоияд қоил ба таҷдиди назар будан ва қобилияти ин амр дар мавриди тадбирҳои таъминӣ бошад. Ин тадбирҳо, ки барои дармону кам намудан ва рафъи ҳолати хатарнок таъйид шудаанд, мавриди ҳукм қарор гирифта аст. Бинобар ин, бояд бо таҳаввули ҳолати хатарнок ҳамоҳанг бошанд ва судья бояд бар иҷрои иқдомҳо назорат ва мувофиқат дошта бошад. Бо дар назар гирифтани муддати замони мушаххас, таҷдиди назар дар ин иқдомҳоро пазируфта ва пас аз баррасии ҳамаҷонибаву бо кӯмак аз коршинос дар хусуси намуд ва муддати иҷрои ин иқдомот тасмими навро гирад.

Уқубаткунанда ва тарснок набудан. Яке аз хусусиятҳои муҳим ва асосии тадбирҳои таъминӣ ва тарбиятӣ он аст, ки ба дунболи тарсонидан ва уқубат кардани содиркунандаи чиноят ва дигар афроди ҷомеа намебошад. Зеро агар ин иқдомҳо низ қасди таъқиб ё тарсонандагӣ дошта бошанд, фарқе байни онҳо ва ҷазо ҷой надоранд.

Тадбирҳои таъминӣ бо пешбини чораҳо дар пайи баргардонидани чинояткорон ба зиндагии маъмулӣ ва оддӣ иҷтимоӣ аст, бидуни он ки дар ин раҳгузар аз хусусиятҳои тарсу уқубат истифода кунад.

Таҳқиромез набудан. Амалҳо ва иҷрои ин иқдомҳо сабаб ва хатм бо таҳқир ва кучак шумурдани чинояткор нахоҳад шуд, ба иборати дигар, тадбирҳои таъминӣ васфи таҳқирӣ надорад. Зеро ки бо фарзи бемор шумурдани чинояткор, дар пайи рафъи мушкิลӣ ва дармони бемории ӯ, аз роҳҳои таъминӣ ё ислоҳию дармонӣ мебоияд буд на ба дунболи таҳқири чинояткор. Чун агар тадобири таъминӣ низ аз ин вижагӣ фоида ҷӯяд, таъсирбахшӣ ва ҳолати дармони худро аз даст хоҳад дод ва чинояткорон чандон аз худ ҳамкорӣ бо мақомоти зиссалоҳ рағбате нишон нахоҳанд дод, зеро ки тасаввурашон бар он қарор мегирад, ки ҳеҷ тафовуте байни ҷазоҳо ва тадбирҳои амниятӣ вуҷуд надоранд. Бинобар ин, иҷрои иқдомҳо бояд ба тавре амалӣ карда шаванд, ки ҳаргиз нишоне аз кучак шумурдан ва таҳқири чинояткорон дар онҳо набошад.

Ранҷовар набудан. Яке аз хислатҳои тадбирҳои таъминӣ, саҳт ва озордиҳанда набудани он мебошад. Дар асл, аз амалҳо ва иҷрои ин

икдомҳо болои ҷинойткор, ба дунболи озору азият ва азоб додани ӯ намебошад, зеро чунин хосиятҳо мутааллиқ ба табиати ҷазоҳо мебошад, ки таваҷҷуҳаш ба гузашта аст ва барои танбеҳу ҷуброни хатои ҷинойткор равона шуда, ӯро азобу ранҷ медиҳад, дар ҳоле, ки самту сӯи иқдомҳои таъминӣ ба самти ояндаву созандагӣ ва бозсозии ҷинойткор равона шудааст. Мақсад он аст, ки ҷинойткор эҳсос накунад ки қасди ҷазо додани ӯро давлат дорад ва ҳанӯз дар фикри амалҳои гузаштааш ҳаст ва ин иқдомҳоро ба наҳве аз ҷазоҳо фарз кунад, ки дар ин сурат ба ҳеч муваффақият ва пирӯзӣ дар созиш додани ҷинойткор бо меъёрҳои қобили қабули зиндагии иҷтимоӣ даст намеёбад.

Бинобар ин қонунгузoron ва иҷроқунандагон дар тарҳрезиву кайфият ва наҳваи иҷрои тадбирҳои таъминӣ ва тарбиятӣ бояд ба сурате иқдом кунанд, то васфи ранҷовар будани ин иқдомҳо ба ҳадди ақал кам карда шавад.

Омилҳои муайянқунанда ҳангоми таъин гардидани ин гуна ҷораҳои пешгирӣ – фарзия оид ба эҳтимоли дар оянда аз ҷониби шахси ҳуқуқвайронқунанда содир шудани кирдори мучозотшаванда, хавфи тахминии он дар ҷамъият маҳсуб мешаванд. Чунин омилҳоро суд пешбинӣ менамояд. Татбиқи ҷораҳои номбурда на дар гуноҳ, балки дар хавфнокии ашхоси ҳуқуқвайронқунанда асос меёбад. Андозаи ин ҷораҳо низ аз хавфнокии субъект вобастагӣ дошта, андозаи ҷазо ба гуноҳи ӯ вобаста аст. Мақсади онҳо аз огоҳ намудани ретсидиви ҷинойтҳо ва фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои табобати шахсони гирифтори бемориҳои рӯҳӣ, ки ба ҷамъият хавф меоранд, иборат аст²⁵². Дар сатҳи муайян онҳоро мусбӣ эътироф кардан мумкин аст. Дар баробари ин, онҳо бояд нисбатан васеъ буда, аниқ ифода ёбанд. Тибқи м. 186 КҶ ҚИА ба чунин ҷораҳо тааллуқ доранд:

- 1) ҷораҳои, ки аз озодӣ маҳрум месозанд;
- 2) ҷораҳои, ки ба озодӣ таҳдид меоранд;
- 3) ҷораҳои, ки аз ҳуқуқ маҳрум менамоянд;
- 4) ҷораҳои молу мулкӣ.

Ҷораҳои зикрғфта аз тарафи суд танҳо ҳангоми ҳолату шартҳои дар қонун ифодағфта татбиқ мегарданд. Чӣ тавре аз қонун бармеояд, вазифаи ин ҷораҳо аз мутобиқгардонии ҷинойткор ба ҷомеа, бо роҳи таъсиррасонии иловагии иҷтимоӣ ба шахси ҳуқуқвайронқунанда, иборат аст. Иҷрои ҷораҳои мазкур бо тартиби гуногун, яъне дар радифи ҷазои асосӣ ё иловагӣ, то ё баъд аз иҷрои ин ҷазоҳо, амалӣ карда мешавад.

Ҷораҳои, ки аз озодӣ маҳрум месозанд ва ба он таҳдид меоранд. Ин гуна ҷораҳо дар ҷойгиркунии айбдоршаванда дар муассисаи табобатӣ ё манъ кардани ҳуқуқҳои шахс барои ҷойивазнамоӣ ё истиқомат дар маҳалли муайян ифода меёбанд. Тибқи м. 187-и КҶ ҚИА, суд ҷиҳати ғамхорӣ ба саломатии айбдоршаванда ҳуқуқ дорад, ки ӯро ба яке аз беморхонаҳои рӯҳӣ ё дигар муассисаҳои тиббӣ аз ҷониби давлат бо ин

²⁵² Ҳуқуқи ҷинойтӣ (Қисми умумӣ). Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л. ва диг. – Душанбе, 2019. – С. 27-28.

мақсад таъсисдодашуда сафарбар намояд. Шахс ба ин гуна муассисаҳо ба муҳлати на камтар аз 6 моҳ ҷойгир карда мешавад. Маъмурияти ин муассисаҳо уҳдадор аст, ки ҳар 3 моҳ ба суд, дар асоси хулосаи табибон, маълумотнома дар бораи вазъи саломатии айбдоршаванда ирсол намояд. Суд дар асоси хулосаи мазкур масоили будубоши минбаъдаи шахсро дар ин муассисаҳо ҳаллу фасл мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ суд қарор дар бораи дароз кардани муҳлати табобат бароварда метавонад (м. 190 КҶ ҚИА).

Моҳияти манъ кардани ҷойивазкунӣ ё истиқомат дар ҷойҳои муайян, дар манъкунии будубош ё зисти шахс дар минтақаи ноҳияҳои муайян аз тарафи суд ҷиҳати пешгирии ҷиноятҳо ифода меёбад. Ҷорай мазкурро суд ба муҳлати аз 6 моҳ камтар ва аз 3 сол зиёдтар, ба ғайр аз ҷазои асосӣ, таъин намуда, он баъд аз адои ҷазои асосӣ иҷро мегардад. Зимнан, вазъи саломатӣ, сифатҳои маънавӣ, ахлоқии айбдоршаванда ва дигар ҳолатҳо ба инобат гирифта мешаванд. Ҷоракое, ки аз ҳуқуқ маҳрум менамоянд. Ҷоракҳои мазкур дар маҳрумшавӣ аз ҳуқуқи васоият ва парасторӣ, ҳуқуқи машғул шудан бо фаъолияти муайян ифода меёбанд. Ҷоракҳои беҳатарии молу мулкӣ (м. 203–206). Ба теъдоди ин ҷоракҳо тааллуқ доранд:

- 1) мусодираи ашё;
- 2) масдуд сохтани маҳалл;
- 3) мутаваққиф сохтани фаъолияти шахси ҳақиқӣ;
- 4) мутаваққиф сохтани фаъолияти шахс.

Беътиной нисбати ҷоракҳои татбиқгардидаи беҳатарӣ боиси маҳкумшавӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то 1 сол ё ҷарима ба андозаи то 12 ҳазор. афғонӣ мегардад. Ҷоракҳои беҳатарӣ метавонанд бо пешниҳоди прокурор, хоҳиши маҳкумшуда ё салоҳдиди ҳуди судя мавқуф гузошта шаванд.

Гарчанде ҷоракҳои беҳатарӣ аз бисёр ҷиҳатҳо бо намудҳои ҷазо шабоҳат дошта бошанд ҳам, вале ҷазои мустақили ҳуқуқи худро доранд. Заминаи ҳуқуқи татбиқи ҷоракҳо фарқкунанда буда, оқибатҳои ҳуқуқиашон дигар аст. Бештари онҳо аҳамияти пешгирикунанда доранд ва барои монев шудан ба ретсидиви ҷиноятҳо таъин гардидаанд²⁵³. Чунин аст низом ва намудҳои ҷазо аз рӯйи Қонуни амалкунанда дар бораи ҷазо.

Ба ихтисор метавонем ҳадафҳои муҳим ва умдаи ин иқдомҳоро ба шарҳи зерин баён намоем:

Ҳифзи иҷтимоӣ аз таҷовузу тааддӣ ва такроркунандагони ҷиноят ва ҷинояткорони касбӣ ва ба одат, ҳамчунин пешгирӣ аз вуқуи ҷиноятҳо бо кӯмаки василаҳо ва абзори ислоҳӣ, тарбиятӣ ва дармонӣ бо таваҷҷуҳ ба бурӯзи ҳолати хатарнок дар ҷинояткорон ва муҳимтарин он, ки иборат аст аз ислоҳи ҷинояткор ва омода сохтани вай барои зиндагии дубора дар ҷомеа. Метавонем бигӯем, танҳо ҳадафи иқдоми таъминӣ пешгирӣ аз вуқуи ҷиноят аст, зеро иқдоми таъминӣ бархилофи ҷазоҳо бо гузашта иртиботе надорад, аз ин ҷиҳат ҳадафи тадбири таъминӣ мукофоти амал ҳисоб

²⁵³ Сафарзода А.И. Уголовно–правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан: дисс. ... д-ра. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – С. 196

намешавад. Далели вучудии ин тадбирҳо ҳолат ва вазъияти хатарноки кунунии ҷинояткор аст, то аз ҷинояти баъдии ӯ иҷтиноб шавад ва бар ҳамин асос шиддату заъфи тадбирҳои таъминӣ сирфан бар асоси аҳаммияти ҳолати хатарноки мучрим аст, на мизони тақсири ҷазоии ӯ. Пешгирӣ низ аз ҷумлаи роҳҳои ислоҳ ва беасар сохтани вазъи хатарнок ҳосил мегардад. Бинобар ин ҳадафи аслии ин иқдомҳо пешгирӣ дар иртиқоби аъмоли ҷинояткорона, мудово, бозсозӣ, ислоҳшавӣ ва бозпазирии иҷтимоии ҷинояткор аст²⁵⁴.

Бо дар назардошти м.м. 184 ва 185-и Кодекси ҷазо, мулоҳиза мешавад, ки ҳадафи асосӣ аз тадбирҳои таъминӣ, аз байн бурдан ё маҳдуд сохтани хатарҳое аст, ки ҳаёти иҷтимоиро аз тарафи муттаҳам ё ҷабрдида таҳдид менамояд. На азобу ранҷи шахсе ки бар зидди ӯ ин тадбирҳо гирифта мешавад. Ҳамчунин ҳадафи дигари ин тадбирҳо баргашти дубораи ҷинояткор ба зиндагии оддии обрӯмандонаи иҷтимоӣ аст, то битавонад ҷомеаро аз хатари баргашти ҷинояткор ба ҳолати қаблӣ ва тақрори иртиқоби ҷинояти ҷадид, ҳимоят намуд. Аз ҳамин рӯ, асл ин аст, ки ба қадри имкон кӯшиш шавад то тадбирҳои таъминӣ фақат ба хоҳири маҳдуд сохтани хатар, ба кор равад. Чунки ҳадаф аз он, озор, дард ва танбеҳ нест. Бинобар саъю кӯшиши бениҳоят шавад, то тавре татбиқ гардад ки дард, ранҷи пайдошуда аз тадбирҳои таъминӣ ба ҳадди ақал коҳиш ёбад.

Мавридҳои тадобири таъминӣ ва шартҳои он. Мурод аз мавридҳои тадобири таъминӣ ҳолатҳое аст, ки мақомоти судӣ метавонад ба тадбирҳои таъминӣ ҳукм намояд. Моддаи 185-и Кодекси ҷазо, мавридҳои тадобири таъминиро чунин баён намулдааст:

«1. Маҳкама (мақомоти судӣ) вақте ба тадбирҳои таъминии пешбинишудаи ин қонун ҳукм менамояд, ки исбот гардад шахси гумонбаршуда муртакиби амале гардида аст ки ба ҳукми қонун ҷиноят дониста шуда ва ҳолати муттаҳам ё шахси гумонбар, бар манфиатҳо ва маслиҳатҳои ҷамъият хатар пиндошта шавад».

Яке аз масъалаҳои муҳими ҳуқуқи ҷиноятӣ – таъин намудани ҷазо мебошад. Принсипҳо, шартҳо, таъиншавии ҷазо ва тартиби иҷрои онҳо мувофиқи шариат ва қонунҳои дунявӣ ба танзим дароварда мешаванд. Дар фасли шашум Қисми умумии КҶ ҚИА ба сифати институти мустақилонаи ҳуқуқию ҷиноятӣ – «Сершумории ҷиноятҳо» ифода ёфтааст. Ҷиҳати баррасии омили мазкур шаш модда (м.73-78) бахшида шуда, дар онҳо мафҳуми таъни ҷазо барои сершумории ҷиноятҳо муқаррар карда мешавад. Аз рӯйи таҳлили ин меъёрҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки сершумории – ҷиноятҳо ҳисоби умумии ҷиноятҳои дар маҷмӯи идеалӣ ё воқеӣ содиршуда мебошад.

Тибқи м. 73 агар дар натиҷаи амалҳои ҷандинкарата якҷанд ҷиноятҳо содир шуда бошанд ва як ҳадаф ҷиноятҳои номбаршударо тавре ба ҳам овард, ки барои пеш аз мӯҳлат озод кардан имконнопазир аст, суд ҷазоҳои пешбинишудаи ҳар ду ҷиноятро таъин мекунад ва танҳо ҷазои саҳттаринро

²⁵⁴ Шарипов Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики (по материалам Республики Таджикистан). дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва. 2008. – С. 263.

таъин мекунад.

Дар мавриди маҳкумнамоии шахс барои якчанд ҷиноятҳои бо кирдорҳои гуногун содиршуда, ки ҷиҳати ноилшавӣ ба мақсади ягона равона гардидаанд ва байни якдигар алоқаи пайваста доранд (м.75, 76), суд ҷазои пешбинишударо алоҳида барои ҳар яке аз ин ҷиноятҳо таъин намуда, танҳо вазнинтарашро мавриди иҷро қарор медиҳад. Албатта, ин барои иҷрои ҷазоҳои таъиншудаи иловагӣ ва ҷораҳои беҳатарӣ монеъ шуда наметавонад. Маълум аст, ки дар ин фасл на танҳо омили сершумории ҷиноятҳо, балки тартиби таъин намудани ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо низ тавсиф меёбад. Зимнан, ҳар дуи ин омилҳо дар ҳошияи ҳамон як меёриҳо баррасӣ карда мешаванд.

Таъиншавии ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо дар м. 77 КҶ ҚИА таҳким ёфтааст. Дар ин меёр қайд карда мешавад, ки агар шахси ба ҷазои сабук маҳкумшуда, ҷинояти нав содир намояд ва ба ҷазои нисбатан вазнинтар маҳкум шавад, он гоҳ суд ба ҷинояти нав таъиншуда қисми адо карданашудаи ҷазоро барои ҷинояти яқум ҳамроҳ карда метавонад. Мутобиқи м. 77 КҶ ҚИА таъин намудани ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз 30 сол, бо шартӣ муқарраршавии ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо, роҳ дода мешавад. Қобили зикр аст, ки дар қонунгузории ҷиноятии мафҳуми «маҷмӯи ҷиноятҳо» вучуд надорад. Ҷазо ба таври алоҳида барои ҳар як ҷинояти содиршуда бидуни ҷамъбасти интиҳой ва муқаррарсозии муҳлати ягона таъин мегардад. Ҳамзамон, қонунгузорӣ баровардани ҳукмро дар бораи маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати зиёда аз 30 сол, дар сурати аён будани маҷмӯи ҷиноятҳо, манъ кардааст. Чунончи, дар моддаи зикршуда гуфта шудааст, ки агар шахс якчанд ҷинояти бидуни алоқамандии байни ҳамдигар ва мақсади ягона содир намояд ва ё чунин алоқаи мақсад то замони баромадани ҳукм аз рӯи яке аз ҷиноятҳо муқаррар нагардида бошад, он гоҳ суд ҷазоро барои ҳар як ҷиноят таъин менамояд ва ҷазоҳо паиҳам (аз паси якдигар) иҷро мешаванд. Дар ин сурат муҳлати умумии маҳрум сохтан аз озодӣ набояд аз 30 сол зиёд бошад.

Қисми умумии КҶ ҚИА бо Қисми махсус алоқамандии зич дорад. Дар Қисми махсус таркибҳои муайяни ҷиноятҳо, намуд ва ҷораҳои ҷазо барои содиршавии онҳо дида мешаванд. Аз лиҳози маҳдуд будани ҳаҷми таҳқиқот, фаслҳои Қисми махсус ва таркибҳои муайяни ҷиноятҳо аз ҷониби мо баррасӣ карда нашуданд.

Ҳамин тариқ, низоми ҷазоҳои ҳуқуқи ҷиноятии ҳоло амалкунандаи Афғонистонро маҷмӯи ҷораҳои таъсиррасонии тибқи меёриҳои шариат, ҳуқуқи урфӣ ва қонунгузории дунявӣ пешбинишуда барои содир намудани кирдорҳои, ки ҳамчун ҷиноят эътироф гардида, аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатии кишвар санксиякунонӣ шудаанд, ташкил медиҳад.

Хусусияти низоми ҷазои Афғонистон дар маҳдудияти соҳаҳои татбиқ ва нигоҳ доштани принципи пуррасозии якдигар зоҳир мегардад. Масалан, агар нисбати шахси гунаҳкор дар содиршавии одамкушии қасд бо ягон сабаб татбиқи қассоси хунӣ ғайриимкон бошад, он гоҳ ӯ ба ҷавобгарӣ мутобиқи КҶ ҚИА кашида мешавад.

Шиносоии сарсарӣ ва рӯякӣ бо шариат, ки қисми ҳуқуқи ҷиноятӣи давлати Афғонистон мебошад, боиси пайдоиши тасаввурот оид ба вазниниву бераҳмӣ дар нишондоди пешбиниамудаи он мегардад. Чунин тасаввурот хангоми омӯзиши муфассали низом, намудҳои ҷазои ва шартҳои таъин гардидани онҳо рафъ мегардад. Тарзи амали махсус дар шариат нисбати таъини ҷазо қобили таваҷҷуҳ аст. Дар аксари ҳолатҳо, қонунгузор, бо муайянсозии санксияи меъёр, «имконият»-и татбиқи онро низ ифода менамояд.

Қабули қарори интиҳой ба зиммаи қозӣ гузошта шудааст ва ӯ бояд қаблан ҳамаи ҳолатҳои парвандаро санҷида, санксияро бо дарназардошти мақсаднокии он татбиқ намояд. Хусусияти воқеии ҳуқуқи ҷиноятӣи ҶИА, аз нигоҳи мо, дар таҳкими меъёри ҳадафҳои айёни категорияҳои мавҷудбудаи ҷазо ифода меёбад. Чуноне қайд гардида буд, ба сифати мақсадҳои ҷазо – пешгирӣ аз ҷиноят, ислоҳи ҷинояткор, ризоияти ҷабрдидаи ҷиноят, баргардонидани интизом дар ҷомеа, сазо додани ҷинояткор ва таъмини адолат, омадааст.

Дар ҳуқуқи ҷиноятӣи муосири ҶИА омилҳои инсондӯстӣ ҷой доранд. Онҳо дар паст кардани ҷазо ба як зина дар ҳолатҳои муайян, мавқуф гузоштан ё дароз кардани муҳлати иҷрои ҳукм, мутобиқгардони иҷтимоии маҳкумшуда ва ғайра зохир мегарданд. Дар баробари ин, дар ҳуқуқи ҷиноятӣи воқеан ҳам намудҳои ҷазоҳои тибқи меъёрҳои шариат низ нигоҳ дошта шудаанд. Чунин тасаввур мегардад, ки дар мазмуни ҳуқуқи ҷиноятӣи давлати афғон захираи калони потенциали вучуд дорад ва он ҷиҳати таҳия намудани низоми ягонаи мутаносиби ҷазоҳои имконият медиҳад.

Адабиёт:

1. Абдурашидов А.А. Наказание по уголовному законодательству Республики Таджикистан (эволюция и современное состояние): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.

2. Азизов У.А. Эволюция понимания преступления и наказания в древних государствах таджиков. В сборнике: права человека: в международном и национальном праве. Сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института МГПУ. – Москва, 2015 – С. 37-45.

3. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-4 (от древнейших времен до начала XX века). – Душанбе, 2016. – 352 с.

4. Дуюнов В.К., Цветинович А.Л. Дополнительные наказания. Теория и практика. – Фрунзе, 1986. – 204 с.

5. Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ. Дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 176 с.

6. Зокирзода З.Х. Мусодираи молу мулк ҳамчун намуди ҷазои ҷиноятӣ. Автореф. дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2020. – 62 с.

7. Кудратов Н.А. Уголовное право Республики Таджикистан (Общая часть): Учебное пособие. Душанбе, 2011. – 342 с.
8. Хрестоматия по исламу. Пер. с арабского, введ. и примеч. – М.: Наука, Издательская фирма «Восточная литература», 1994. – 238 с.
9. Камолов З.А. Система наказаний по уголовному кодексу Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2009. – 193 с.
10. Сафарзода А.И. Уголовно–правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан: дисс. ... д-ра. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 396 с.
11. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Муҳаррири масъул Ҳ.Ҳ. Шарипов. – Душанбе: Глобус, 2006. – 880 с.
12. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ). Шарипов Т.Ш., Сафарзода А.И., Камолов З.А., Холиқзода Ш.Л. ва диг. – Душанбе, 2019. – 224 с.
13. Шарипов Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики (по материалам Республики Таджикистан). дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва. 2008. – 563 с.

МУШКИЛОТИ МУАЙЯН НАМУДАНИ ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ИФЛОС КАРДАНИ ОБ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИИ ОН МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдуллозода Баҳодур Валӣ

Ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ
ва муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел: (+992) 989-09-46-42.

Email: bakhodur.vali@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Сафарзода А.И., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Муқарриз: Назаров А.Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Дар мақолаи мазкур ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятии об ва масоили муайян намудани тарафи объективи он мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барраси гардидааст. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ, моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад. Ва дар баробари ин, давлат тавассути қонунгузорӣ барои самаранок истифода бурдан ва танзими ҳуқуқи онҳоро ҳифз менамояд.

Калидвожаҳо: қонунгузори ҷиноятӣ, ҷиноят, таркиби ҷиноят, тарафи объективӣ, ҷинояти ифлос кардани об, ҳифзи ҳуқуқи, ҷавобгарии ҷиноятӣ.

ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОДЫ И ЕЕ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ В СООТВЕТСТВИИ С УГОЛОВНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдуллозода Баҳодур Вали

ассистент кафедры уголовного право и
противодействие юридическому
факультета ТНУ

Тел: (+992) 989-09-46-42.

Email: bakhodur.vali@mail.ru

Научный руководитель: Сафарзода А.И., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Назаров А.Қ., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В статье рассматривается уголовно-правовая охрана воды и вопросы определения ее объективной стороны в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. В соответствии с Конституцией Республики Таджикистан земля, недра, вода, воздух, растительный и животный мир и другие природные ресурсы являются исключительной собственностью государства, и государство гарантирует их эффективное использование на благо народа. В то же время государство защищает их посредством законодательства для их эффективного использования и правового регулирования.

Ключевые слова: уголовное законодательство, преступление, состав преступления, объективная сторона, преступление загрязнения вод, правовая охрана, уголовная ответственность.

ISSUES OF DETERMINING THE OBJECTIVE SIDE OF WATER POLLUTION AND ITS LEGAL PROTECTION IN ACCORDANCE WITH THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdullozoda BakhodurVali

assistant of the Department of Criminal Law and Counteracting the Law Faculty of TNU.

Phone: (+992) 989-09-46-42

Email: bakhodur.vali@mail.ru

Scientific Director: Safarzoda A.I., Doctor of Legal Sciences, Professor

Reviewer: Nazarov A.K., Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Annotation. The article deals with the criminal law protection of water and the issues of determining its objective side in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan. In accordance with the Constitution of the Republic of Tajikistan, land, mineral resources, water, air, flora and fauna and other natural resources are the exclusive property of the state, and the state guarantees their effective use for the benefit of the people. At the same time, the state protects them through the legislation for their effective use and legal regulation.

Key words: criminal legislation, crime, the composition of the crime, the objective side, the crime of water pollution, legal protection, criminal liability.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин, сарватҳои зерзаминӣ, об, ғазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табиӣ, моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад²⁵⁵. Ва дар баробари ин, давлат тавассути қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

²⁵⁵ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. – Душанбе. 2019.

барои самаранок истифода бурдан ва танзими ҳуқуқӣ онҳоро ҳифз менамояд. Яке аз санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба ҳифзи ҷинойтҳои экологӣ аз ҷумла ифлос кардани об равона карда шудааст, ин Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КҶ ҚТ) ба шумор меравад.

Мутобиқи моддаи 226 КҶ ҚТ ифлос кардани об – ин ифлос ё олуда кардани обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминӣ, манбаъҳои оби нӯшиданӣ, мунтазам кам кардани захираҳои об ё бад кардани сифати он ё шакли дигари тағйири хусусиятҳои табиӣ он, агар чунин кирдор дар давоми соли баъд аз татбиқи ҷазои маъмурӣ содир шуда бошад.

Мутобиқи назарияи умумиэътирофшудаи ҳуқуқи ҷинойтии ватанӣ тарафи объективии ҷинойти мавриди таҳлилқароргирифта ифлос ё олуда кардани обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминӣ, манбаъҳои оби нӯшиданӣ, мунтазам кам кардани захираҳои об ё бад кардани сифати он ё шакли дигари тағйири хусусиятҳои табиӣ он, агар чунин кирдор дар давоми соли баъд аз татбиқи ҷазои маъмурӣ содир шуда бошад, иборат аст.

Ҳамин тариқ, тавсифи объективии ҷинойти пешбининамудаи моддаи 226 КҶ ҚТ аз аломатҳои зерин иборат аст:

1) кирдори ба ҷамъият хавфноке, ки қонунгузор ба он содир намудани кирдорҳои зеринро мансуб медонад;

а) ифлос ё олуда кардани обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминӣ;

б) манбаъҳои оби нӯшиданӣ;

в) мунтазам кам кардани захираҳои об ё бад кардани сифати он ё шакли дигари тағйири хусусиятҳои табиӣ он.

2) оқибатҳои ҷинойткорона – расонидани зарари моҳиятан назаррас ба олами ҳайвонот ва наботот, захираҳои моҳӣ, ҳоҷагии ҷангал ё кишоварзӣ;

3) алоқаҳои сабабӣ байни кирдор ва оқибатҳои фарорасида.

Ҷавобгариҳои ҷинойтӣ тибқи моддаи 226 КҶ ҚТ танҳо дар ҳолати мавҷудияти ҳамаи се гурӯҳи аломатҳои номбаршуда ба миён меояд.

Чи тавре А.П. Козлов дуруст қайд менамояд, пайдоиши ҳарчи бештари мушкilotи экологӣ, зиёд шудани шумораи онҳо ва афзоиши хатар дар бораи ҳифзи табиат, тағйир ёфтани хусусияти муносибатҳои ҳуқуқӣ ба ашёи табиӣ зарурати такмили қонунгузории ҷинойтӣ ба миён меояд²⁵⁶.

Ба андешаи мо, имрӯз арзёбии ҳолати экологӣ бояд меъёри асосии таҳияи қонунгузории ҷинойтӣ оид ба масъалаҳои таъмини амнияти экологӣ, ҳифзи табиат ва алахусус ҳифзи об ба амал бароварда шаванд. Ифлосшавии табиат ба дараҷае расидааст, ки табиат қобилияти барқароршавиро қариб аз даст додааст, дар он тағйироти сифатии биосенозҳо ва таназзули онҳо ба амал меояд.

Айни замон, ифлосшавӣ аз якчанд манбаъҳои алоҳида, ҳатто агар партобҳои онҳо аз ҳадди имкон барои моддаҳои ифлоскунанда зиёд набошанд ва дар ҳудуди муқарраршуда амалӣ шаванд ҳам, метавонанд ба пайдоиши зарари ҷамъшуда оварда расонанд.

²⁵⁶ Козлов А.П. Учение о стадиях преступления. СПб., Юридический центр Пресс. 2002. С. 111.

Ҷавобгарии ҷиноятӣ унсури муҳимми низоми тадбирҳои таъмини ҳуқуқии ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мебошад. Қонунгузории амалкунанда гурӯҳи меъёрҳоеро дар бар мегирад, ки барои ҷинояти экологӣ ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ менамояд.

Вобаста ба ин, бояд мафҳуми «ҷинояти экологӣ»-ро матраҳ намуд. Ҷинояти экологӣ ин кирдори гунаҳкоронаи аз нигоҳи ҷамъиятӣ хатарноке мебошад, ки хилофи тартиби ҳуқуқии экологии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида ва амнияти экологӣ буда, ба муҳити зист ва саломатии инсон зарар мерасонад. Гузашта аз ин, баъзе олимони ҳуқуқи экологӣ қайд мекунанд, ки тағйиротҳои қонунгузории муҳити зист ба таври возеҳ зидди муҳити экологӣ мебошанд. Тағйирот дар қонунгузории муҳити зист дар навбати худ ба самаранокии истифодаи меъёрҳои ҷиноятӣ оид ба ҳифзи муҳити зист бевосита алоқаманд аст, зеро қисми зиёди онҳо хусусияти пӯшида доранд.

Дар натиҷаи ифлос ё олуда намудани обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминӣ, ифлос намудани манбаъ ё ин ки сарчашмаи оби нушиданӣ, мунтазам кам кардани захираҳои об ё паст кардани сифати табиӣ об, ифлос намудани об дар ҳолати расонидани зар ба олами ҳайвоноту наботот, бо расонидани зарар аз беэҳтиётӣ ба саломатии инсон, ба амал омадани ғавти ҳайвонот, минтақаҳои мамнӯъгоҳи давлатӣ ё парваришгоҳ ё дар минтақаи офати экологӣ ё вазъияти ғавқуллодаи экологӣ, инчунин аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон гардида бошад ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Талаботи зиёди муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нисбат ба ҳифзи объектҳои обӣ аз он сабаб ба миён омадаанд, ки барои ғавқулияти ҳаётии инсон ниҳоят муҳим буда, паҳншавии таъсири ифлосшавӣ ба дигар объектҳои муҳити зист, мисол ба олами ҳайвонот, ҷангалзор, замин, қаъри замин зиёд аст, инчунин аз сабаби мушкилии барҳамдиҳии оқибатҳои кирдорҳои ҷиноятӣ ҷораҳои барқарорсозӣ ниҳоят гарон хоҳанд буд.

Тахти мафҳуми ифлосшавии объекти об партов ба манбаи об ё ба тарзи дигар ба он ҳамроҳ намудани маводи зараровар дар назар дошта шудааст, ки сифати обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминиро бад карда, истифодаи онро маҳдуд месозад ё ба ҳолати қаъри об ё соҳилҳои объектҳои об таъсири манфӣ мерасонад.

Тахти мафҳуми олудашавии об ба манбаъҳо партов кардан ё ба тарзи дигар ба он ҷорӣ шудани предметҳо ё зарраҳои халношуда ғавмида мешавад, ки он ҳолати объекти обро бад мегардонад ё истифодаи объектҳои обро мушкил месозад.

Тахти мафҳуми камшавии об ба таври усутвор камшавии захираҳои об ва бад гардидани сифати обҳои зеризаминӣ ва рӯизаминӣ ғавмида мешавад.

Тахти мафҳуми ба таври дигар тағйирёбии хосияти табиӣ обҳои рӯизаминӣ, зеризаминӣ ва манбаҳои таъмини оби нӯшокӣ ҳама гуна тағйироти хосияти биологӣ, физикӣ ё химиявӣ ғавмида мешавад.

Баҳодиҳии вазнинии оқибатҳои фарорасида аз ҷониби суд, дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор, бо дарназардошти ҳолатҳои мушаххаси парванда, пеш аз ҳама андозаи воқеии зарар, бо арзиш ва ҳаҷми хароҷот барои чораҳои барқарорсозӣ ва аз байн бурдани оқибатҳои он анҷом дода мешавад²⁵⁷.

Маҳдуд сохтан бо ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури баъзе таркибҳои ҷиноят, ки ҷавобгариҳои маъмуриро барои вайрон кардани қонунгузорӣ оид ба ҳифз ва истифодаи об вобаста ба аломатҳои ҷанбаи объективӣ ва дигар тавсифоти ба он монанд пешбинӣ менамоянд.

Мақсади қонунгузорӣ оид ба ҳимояи об аз ифлосшавӣ ин таъмини ҳифзи объектҳои обӣ аз таъсири антропогенӣ иборат буда бо риояи қоидаҳои истифодаи об, нигоҳ доштани сифати об, пешбинии расонидани зарар ба олами ҳайвонот ва наботот, захираҳои моҳӣ, хоҷагии ҷангал ва кишоварзӣ, ҳаёт ва ҳифзи саломатии одамон мебошад.

Ҳамаи андешаву мулоҳизаҳои баёншударо оид ба масоили муайян намудани тарафи объективии ҷинояти дар моддаи 226 КҶ ҚТ-ро ҷамъбаст намуда, қайд кардан ба маврид аст, ки об асоси биологӣ ҳаёт дар рӯи замин мебошад ва дар таърихи геологӣ сайёра нақши муҳим дорад. Бо назардошти ин ҳимояи об аз ифлосшавӣ яке аз мушкилоти қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад²⁵⁸.

Дар баробари ин, бидуни дарк намудани сабаб ва шароите, ки ба ифлосшавии об таъсири худро мерасонанд, мубориза бар зидди ин амалҳои ғайриқонунӣ имконнопазир аст.

Бо бартарафсозии монеаи ифлосшавии об ва барқарорсозии минбаъдаи системаҳои экологӣ нисбат ба пешгирии ҷунин оқибатҳо дахҳо маротиба зиёдтар хароҷотро талаб мекунад. Таҳлили амиқи хусусиятҳои криминологии ифлосшавии обҳо, аз он ҷумла шахсияти ҷинояткор, сабабҳо ва шароитҳои сар задани ин намуди ҷиноятҳо ба мо имкон медиҳад, ки роҳҳои самарабахши беҳатарии экологии обҳоро дида бароем²⁵⁹.

Функсияи пешгирикунандаи манъи ҷиноятҳои хавфнок ба муҳити зист ин ҷазоҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунандагони қонунгузориҳои экологӣ, ки суд ба онҳо ҷазо таъин мекунад, ба ҳисоб мераванд. Дар баробари таъин намудани ҷазо аз тарафи суд ба ҷинояткорону ҳуқуқвайронкунандагон нақши суд дар мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои экологӣ ва ҷиноятҳои экологӣ назаррас мебошад. Илова бар ин, бо гузашти вақт, омилҳои нави криминалогие пайдо мешаванд, ки ба ифлосшавии об мусоидат мекунанд, омӯзиши иловагии

²⁵⁷ Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Глобус. – Душанбе, 2006 – С.466.

²⁵⁸ Жевлаков Э.Н. Уголовно-правовая охрана окружающей природной среды в Российской Федерации М, 2003. – С. 321.

²⁵⁹ Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права, сборник. – М., Прогресс. 1981. – С. 38.

ҳамаҷонибаи ин мушкилот, таҳияи тавсияҳои мушаххас дар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ озмоиши амалиявии онҳоро талаб мекунад.

Дар асоси омӯхтан ва таҳлили вазъи динамикаи ҷиноятҳои экологӣ, таҷрибаи судӣ дар парвандаҳои ифлосшавии об, қонунгузории ҷиноятӣ, андешаҳои олимони гуногун оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқи об ва пурсишномаҳои кормандони мақомоти ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи ҳуқуқ, зери таҳлил қарор гирифта санҷида шудаанд, ки ба баланд бардоштани қоидаҳои ҳифзи ифлосшавии об, пешниҳодҳо оид ба такмили қонунгузории ҷиноятӣ ва фаъолияти мақомоти махсус оид ба чораҳои пешгирӣ дар ин самт равона карда шудаанд.

Ҳангоми ҳалли мушкилоти қонуни ҷиноятӣ, муҳофизати обҳо аз ифлосшавӣ бояд таҷрибаи таърихӣ рушди қонунгузорӣ, шароити ташаккули он, тамоюлҳо ва дурнамо ба назар гирифта шавад. Истифодаи усули таҳлили таърихӣ ба пешгӯии самарабахши роҳҳои такмили минбаъдаи қонунгузории ҷиноятӣ ва дониши ҳуқуқи ҷиноятӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, Душанбе. 2019.
2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998., Душанбе, 2019.
3. Кодекси Оби Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2020 №1688.
4. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Глобус, Душанбе, 2006 С.466.
5. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права, сборник. М., Прогресс. 1981. – С. 38.
6. Жевлаков Э.Н. Уголовно-правовая охрана окружающей природной среды в Российской Федерации М, 2003. – С. 321.
7. Козлов А.П. Учение о стадиях преступления. СПб., Юридический центр Пресс. 2002. – С. 111.

**МУРОФИАИ ЧИНОӢ (ИХТИСОС: 12.00.09) – УГОЛОВНЫЙ
ПРОЦЕСС (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.09)****РУШДИ ҚОНУНГУЗОРӢ ОИД БА МАҚОМОТИ ПРОКУРАТУРА
ДАР ЗАМОНИ ШӢРАВӢ ВА ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН****Шокулова Сафаргул,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурории факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон**Тел.: (+992) 900720089**

Фишурда: Мавзӯи таҳқиқи мақолаи мазкур таносуби қонунгузории давраи истиқлолият бо қонунгузории замони шуравӣ оид ба мақомоти прокуратура мебошад. Мавофиқи қонунгузории имрӯзаи низоми мақомотҳои ягонаву марказонидае мебошад, ки дар қонуни конституционии “Дар бораи мақомоти прокуратура” дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: Қонунгузорӣ, мақомоти прокуратура, замони Шуравӣ, давраи истиқлолият, қонун, назорати прокурорӣ, қонуният.

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ
ОРГАН ПРОКУРАТУРЕ В В СОВЕТСКОМ ПЕРИОД И
НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАН****Шокулова Сафаргул,**ассистент кафедры судебного право и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского
национального университета**Тел.: (+992) 900720089**

Аннотация: В данной статье дается соотношение законодательства советского времени и периода независимости. По нынешнему законодательству современный орган прокуратуры является централизованной единой системой, которая отражена в конституционном законе “Об органах прокуратуры Республики Таджикистан”

Ключевые слова: Законодательство, прокуратура, советское время, период независимости, закон, прокурорский надзор, законность

FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE SOVIET PERIOD AND INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

Shokulova Safargul,

assistant of the Department of Judicial Law and prosecutor's supervision Faculty of Law Tajik National University

Phone: (+992) 900720089

Annotation: This article gives the correlation between the legislation of the Soviet era and the period of independence. According to the current legislation, the modern prosecutor's office is a centralized unified system, which is reflected in the constitutional Law "On the Prosecutor's Office of the Republic of Tajikistan"

Keywords: Legislation, prosecutor's office, Soviet times, period of independence, law, prosecutor's supervision, legality.

Прокуратураи муосир мувофиқи қонунгузори имрӯза низоми мақомотҳои ягонаву марказонидае мебошад, ки дорои самтҳои асосии фаъолият буда, дар доираи ваколатҳои худ ба риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат мекунад.

Аз соли пайдоиши ИҶШС то лаҳзаи барҳамхӯрӣ, яъне солҳои 1922-1991 бинобар сабаби хусусиятҳои рафти ташкилшавӣ ва инкишофи мақомоти прокуратура, ки муҳлати зиёдро дар бар гирифта буд, қонунгузори ташкил ва фаъолияти онро батанзим дароваранда ягонаву марказонида набуд, дар як қатор санадҳои ҳуқуқӣ инъикос меёфт. Ба ҷумлаи чунин санадҳои ҳуқуқӣ инҳо шомил мешаванд:

- “Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ”, ки бо қарори Кумитаи марказии иҷроияи умумируссиягӣ аз 28-уми майи соли 1922 қабул шудааст;

- Конститутсияи ИҶШС, ки 6-уми июли соли 1923 қабул шудааст;

- “Низомнома оиди Суди Олии ИҶШС” бо декрети Кумитаи марказии иҷроияи ИҶШС аз 23-юми ноябри соли 1923 қабул шудааст;

- “Асосҳои сохтори судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ” аз 29-уми октяри соли 1924;

- Қарор “Оид ба ташкил намудани Комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ” аз 14-уми декабри соли 1924;

- Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон аз соли 1929;

- Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон аз 24-уми феввали соли 193;

- “Низомнома дар бораи Прокуратураи ИҶШС”, ки бо қарори Кумитаи иҷроияи марказӣ ва Комиссариати халқии иттиҳодӣ аз 17-уми декабри соли 1933 қабул шудааст;

- Қарори Кумитаи иҷроияи марказӣ ва Комиссариати халқии иттиҳодӣ аз 20-уми июли соли 1936 “Оид ба ташкил намудани Комиссариати халқии адлияи ИҶШС”;

- Конституцияи ҚШС Тоҷикистон аз 1-уми март соли 1937 ;
- Амри Президиуми Суди Олии ИҚШС аз 22-юми июни соли 1941 “Оиди ҳолати ҳарбӣ”;
- Амри Президиуми Шӯрои Олии ИҚШС аз 16-уми сентябри соли 1943 “Оиди тасдиқ намудани рутбаҳои хизматӣ барои кормандони прокурорӣ-тафтишотии мақомоти прокуратура”;
- Қонуни ИҚШС аз 19-уми март соли 1946 “Оид ба Прокурори ИҚШС додани номи Прокурори генералӣ”;
- “Низомнома оиди назорати прокурорӣ дар ИҚШС аз 24-уми майи соли 1955, ки бо амри Президиуми Шӯрои Олии ИҚШС қабул шудааст;
- Конституцияи ИҚШС аз соли 1977;
- Қонуни ИҚШС “Дар бораи прокуратураи ИҚШС”, ки 30-юми ноябри соли 1979 қабул гардид.

Зиёда аз ин масъалаи ваколатҳои прокурор дар санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории мурофиавӣ танзим карда мешуданд.²⁶⁰

Ҳамин тариқ, аз теъдоди санадҳои зикршуда бармеояд, ки ташкилшавӣ ва фаъолияти мақомоти прокуратураи он замон дар марҳилаҳои гуногуни инкишоф аз ҷониби санадҳои зиёди ҳуқуқӣ танзим мешуд.

“Низомнома оид ба назорати прокурорӣ”, ки бо қарори Кумитаи марказии иҷроияи умумируссиягӣ 28 майи 1922 сол қабул шуда буд аз 2 қисм ва 18 сарлавҳа иборат буд. Ин низомнома пеш аз ташкилшавии ИҚШС қабул шуда, Прокуратураи давлатиро дар сохтори Комиссариати халқии адлия ташкил дод ва барои инкишофи минбаъдаи қонунгузорӣ дар ин соҳа, дар дохили ИҚШС кумак расонида, ҳамчун таҳкурсии баромад кард. Дар он сохтор, ҳайъати шахсӣ ва ваколатҳову уҳдадорӣҳои прокурорҳо муқаррар гашт. Мувофиқи сарлавҳаи якум ва дууми ин низомнома сардории прокуратура ба уҳдаи Комиссари халқии адлия гузошта шуд ва прокуратура чунин амалҳоро бояд анҷом меод:

а) Аз номи давлат ба қонунӣ будани амалҳои ҳамаи мақомотҳои ҳокимият, муассисаҳои хоҷагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ ва шахсони воқеӣ назорат бурдан, таъқиби ҷиноятиро нисбати гунаҳгорон оғоз кардан ва нисбати қарорҳои қонунро вайронкунанда эътироз овардан;

б) Назорати бевосита нисбати амалҳои мақомотҳои тафтишотиву таҳқиқ дар самти ошкор намудани ҷиноятҳо, инчунин нисбати амалҳои мақомотҳои Идоракунии Давлатии Сиёсӣ;

в) Дастгирии айбдоркунӣ дар суд;

г) Назорат оиди дуруст нигоҳ намудани маҳкумшудагон²⁶¹.

²⁶⁰ Абдуллоев П.С. Становление и развитие института международно-правовой помощи по уголовным делам // Вестник Таджикского национального университета. 2014. № 3-3. – С. 127-134; Абдуллоев П.С., Махмудов И.Т. Правовые основы международного сотрудничества по уголовным делам Генеральной Прокуратуры Республики Таджикистан // Пробелы в российском законодательстве. 2015. № 6. – С. 114-121.

²⁶¹ Низомнома оиди назорати прокурорӣ бо қарори Кумитаи иҷроияи марказии умумируссиягӣ аз 28 майи соли 1922.

Конститутсияи ИҶШС 6-уми июли 1923 сол дар чаласаи дуҷуми Кумитаи иҷроияи марказии ИҶШС (КИМ)-и ИҶШС ва дар нашри охирин дар анҷумани 2 Шӯроҳои ИҶШС 31-уми январи соли 1924 қабул шуд. Ин Конститутсия аз ду фасл иборат аст ва дар фасли дуҷуми он 11 боб ҷойгир шудааст, ки ҳамагӣ 72 сарлавҳаро дар бар мегирад. Аз боби 7-ум сарлавҳаи 43 сархати “б”-и он муайян мешавад, ки прокурори Суди Олӣ оиди ҳамаи масъалаҳое, ки ин суд ҳал мекард, ҳулоса меод, айбдоркуниро дастгирӣ мекард ва метавонист аз ҳалномаҳои Суди олӣ ба Президиуми КИМ эътироз биёрад. Дар боби мазкур, сарлавҳаи 46 муқаррар шудааст, ки прокурори Суди Олӣ ва муовини ӯ аз ҷониби Президиуми КИМ таъин мешуданд. Инчунин дар сарлавҳаи 63 тасдиқ шуда буд, ки прокурори Суди Олӣ барои қонунӣ будани амалҳои Идоракунии Муттаҳидии Давлатии Сиёсии ИҶШС, ки бо мақсади муттаҳид намудани қувваҳои нқилобӣ барои мубориза бар зидди қувваҳои сиёсӣ ва иқтисодии зиддиинқолобӣ, ҷосусгарӣ ва бадитизм ташкил шуда буд дар асоси қарори КИМ назорат мекард²⁶². Ваколатҳои прокурори Суди олӣ дар “ Низомнома дар бораи Суди Олии ИҶШС” аз 23-уми ноябри соли 1923 мушаххас гардида буд, яъне прокурор метавонист ба баррасии Президиуми КИМ ва Суди олӣ масъалаҳоро пешниҳод намояд, ки ба ваколатҳои он гузошта шудааст, аз ҳалномаҳои Суди олӣ эътироз биёрад, ҳалнома ва ҳукмҳои судҳои олии ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ талаб намояд, онҳоро бо тариқи назоратӣ санҷад ва барои баррасӣ ба Суди олӣ равон кунад.

Дар “ Асосҳои сохтори судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ”, ки 29-уми октябри соли 1924 бо қарори КИМ қабул шудааст, ваколатҳои прокурорҳои ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ ва мухторӣ муайян шуда буд. Ин санад аз 24 модда иборат аст. Дар инчо “Низомнома оиди назорати прокурорӣ”-и соли 1922 инъикос ёфтааст (назорати умумӣ, назорати тафтишот, дастгирии айбдоркунӣ, назорати ҷойҳои маҳрумкунӣ аз озодӣ) ва инчунин муқаррар гаштааст, ки прокуратура манфиатҳои меҳнаткашонро оид ба парвандаҳои граждани муҳофизат мекунад. Дар моддаҳои гуногуни ин санад муқарраротҳо оиди ваколатҳои прокурор дида мешавад, аз ҷумла:

- Дар моддаи 12 гуфта шуда аст, ки Коммисарҳои халқии адлияи ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ ва мухторӣ аз таҷрибаи судии ҳамаи ин ё он ҷумҳурӣ назорат бурда ҳамагуна ҳукм ва ҳалномаи онҳоро ва инчунин Суди олӣ ин ҷумҳуриро метавонист эътироз биёрад ва тавассути назорати прокурорӣ ба аз нав баррасӣ бо тартиби пешбиниамудаи қонуни ҷумҳурии мазкур равон кунад.

- Моддаи 13 муқаррар мекунад, ки сардори прокуратура ҳамчун прокурори ҷумҳурӣ комиссари халқии адлияи ҷумҳурии Ҷумҳури мебошад.

- Моддаи 14 ҷунин муқаррар намуд ва ба зимаи прокуратураи ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ ва мухторӣ гузошта шудааст: 1) дар қаламрави ҷунин ҷумҳурӣ барои қонунӣ будани амалҳои мақомотҳои ҳокимияти шӯрогӣ, муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ва шахсони воқеӣ назорат

²⁶² Конститутсияи ИҶШС аз 31-уми январи соли 1924.

бурдан; 2) бо тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ эътироз овардан аз ҳукм ҳалнома ва таъинотҳое, ки судҳои ин ҷумҳурӣ мебароранд; 3) назорати бевосита аз паси гузаронидани таҳқиқ, ҷустуҷӯ ва тафтиши пешакӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ; 4) дасғирӣ намудани айбдоркунӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд; 5) назорати иҷроӣ ҳукмҳо, нигоҳдории маҳкумшудагон, ҳолат ва фаъолияти ҷойҳои маҳкумшавӣ; 6) муҳофизати манфиатҳои давлат ва меҳнаткашон оид ба парвандаҳои граждани.

Прокуратура дар асоси принципҳои марказонида ташкил мешавад ва тобеи танҳо прокурори ҷумҳурӣ буда, дар асоси низомномаҳои махсус амал мекунад, ки онҳоро ҷумҳурӣ мебарорад; прокурори ҷумҳурӣ зермасъул ва зершӯбаи танҳо мақомотҳои олии ҷумҳурии худ мебошад²⁶³.

Бо қарор “Оид ба ташкил намудани Комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ”, ки 14-уми декабри соли 1924 Кумитаи инқилобии Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон, Комиссариати халқии адлия ва Прокуратураи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дода аст. Ҳамин тариқ, Прокуратураи Ҷумҳурӣ яке аз шӯъбаҳои мустақили Комиссариати халқии Ҷумҳурии Худмухтори Тоҷикистон гардид. Маҳз ҳамин санад ба ташаккулу таҳаввули минбаъдаи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкурсеӣ гузошт²⁶⁴.

Нақши халқунандаро барои ҷудошавии ташкилии прокуратура аз Суди олий ва Комиссариати халқии адлия “Низомнома дар бораи Прокуратураи ИҶШС”, ки бо қарори КИМ ва Шӯрои Комиссариатҳои халқӣ (ШКХ) 17-уми декабри соли 1933 қабул шуд, бозид. Ин низомнома прокуратураи Суди олиро барҳам дод ва аз се қисм иборат аст, яъне: 1) Муқаррароти умумӣ; 2) Функсияҳои прокуратураи ИҶШС ва тартиби амалигардонии онҳо ва 3) Сохтор ва сметаи прокуратураи ИҶШС. Ин санад ҳамагӣ 20 сарлавҳаро дар бар мегирад. Мувофиқи сарлавҳаи якум вазифаи асосии прокуратураи ИҶШС мустаҳкам намудани қонунияти сотсиалистӣ ва ҳифзи моликияти ҷамъиятӣ аз суиқасд аз ҷониби унсурҳои зиддиҷамъиятӣ дар тамоми қаламрави ИҶШС мебошад. Функсияҳои асосии прокуратураи ИҶШС бошад дар сарлавҳаи 4 мустаҳкам шудаанд, ки инҳо мебошанд:

А) Назорати мувофиқ будани қарорҳо ва фармонҳои шӯъбаҳои гуногуни ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ ва мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ – ба Конститутсияи ИҶШС, ба қарор ва фармонҳои ҳукумати ИҶШС;

Б) Назорати дуруст ва яхела татбиқ намудани қонунҳо аз ҷониби муассисаҳои судӣ;

В) Оғоз намудани таъкиботи ҷиноятӣ ва ба амал баровардани айбдоркунӣ дар ҳамаи инстансияҳои судӣ дар қаламрави ИҶШС;

²⁶³ Асосҳои сохтори судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ ва мухторӣ” бо қарори Кумитаи иҷроияи марказӣ аз 29 октябри соли 1924.

²⁶⁴ Қарор “Оиди ташкил намудани Комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ” аз 14 декабри соли 1924.

Г) Назорат дар асоси низомномаи махсус аз болои қонунӣ ва дуруст будани амалҳои идораи муттаҳиди давлатии сиёсӣ, милитсия ва муассисаҳои ислоҳӣ – меҳнатӣ;

Д) Роҳбарии умумии фаъолияти прокуратураҳои ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ.

Чи тавре, ки мо мебинем санади мазкур функцияҳои прокуратураро васеътар намудааст²⁶⁵.

Бо қабули қарори КИМ ва ШКХ аз 20-уми июли соли 1936 “Оид ба таъсис додани Комиссариати халқии адлияи ИҶШС” ба прокуратура нишонаҳои марказонидагӣ ва мустақил гузошт ва он дар Конститутсияи 1936 сол муқаррар гашт²⁶⁶. Қарори мазкураз аз се сарлавҳа иборат буда, дар сарлавҳаи дуюм мустаҳкам намудааст, ки мақомотҳои прокуратура ва тафтишот бояд аз низоми Комиссариатҳои халқии адлияи ҷумҳуриҳои иттиҳодӣ ва худмухтор бароварда шуда, бевосита тобеъияти Прокурори ИҶШС гарданд²⁶⁷.

Мувофиқи Амри Президиуми Шӯрои олий аз 22-юми июни соли 1941 “Оид ба ҳолати ҳарбӣ”, ки аз 10 сарлавҳа иборат аст, кори мақомотҳои прокуратураҳои ҳарбӣ ва ҳудудӣ ба самти ҳарбӣ гузаронида шуд²⁶⁸.

Бо Амри Президиуми Шӯрои олий дар сентябри соли 1943 ба коргарони прокурорӣ – тафтишотӣ рутбаҳои хизматӣ бо додани либоси дахлдор муқаррар шуд. Якчоя бо ин рутбаҳои хизмати прокурорҳо ва муфаттишҳо, ки ба рутбаҳои ҳарбӣ баробар карда шудаанд, дараҷагузорӣ шуд²⁶⁹.

Аҳамияти муҳимми давлатӣ ва сиёсии фаъолияти мақомотҳои прокуратураро ба назар гирифта ва бо мақсади баланд бардоштани нақш ва таъсиррасонии мақомотҳои прокуратура ба таъмин намудани қонуният дар давлат, Шӯрои олий моҳи марти соли 1946 Қонун “Дар бораи Прокурори ИҶШС додани номи Прокурори генералии ИҶШС” қабул кард²⁷⁰.

Низомномаи навбатӣ “Оид ба назорати прокурорӣ” бо фармони Президиуми Шӯрои Олий 24-уми майи соли 1955 қабул гардидааст. Дар моддаи 1, ки аз моддаи 113 Конститутсияи соли 1936 асос гирифтааст, пешбинӣ шудааст, ки назорати олии иҷроии қонунҳо аз ҷониби ҳамаи вазоратҳо ва муассисаҳои зертобеъи онҳо, инчунин шахсони мансабдори алоҳида ва шахрвандони ИҶШС ба уҳдаи Прокурори генералии ИҶШС гузошта шудааст.

²⁶⁵ Низомнома дар бораи Прокуратураи ИҶШС аз 17-уми декабри соли 1933.

²⁶⁶ Абдуллоев П.С. Конституционные основы международного сотрудничества по уголовным делам на постсоветском пространстве // Конституционное и муниципальное право. 2017. № 7. – С. 64-68.

²⁶⁷ Қарори КИМ ва ШКХ “Оиди таъсис додани Комиссариати халқии адлияи ИҶШС” аз 20 июли соли 1936.

²⁶⁸ Амри Президиуми Шӯрои Олий аз 22 июни соли 1941 “Оид ба ҳолати ҳарбӣ”.

²⁶⁹ Амри Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 16.09.1943 “Оид ба муқаррар намудани рутбаҳои хизматӣ барои коргарони прокурорӣ-тафтишотии мақомотҳои прокуратура”.

²⁷⁰ Қонун аз 19-уми марти соли 1946 Оид ба Прокурори ИҶШС додани номи Прокурори генералии ИҶШС.

Мувофиқи моддаи 3 бошад, Прокурори генералӣ ва прокурорҳои зертобеъи он вазифаҳои худро бо чунин роҳ иҷро мекунанд:

1) назорати иҷроии дақиқи қонунҳо аз ҷониби ҳамаи вазоратҳо ва идораҳо, муассиса ва корхонаҳои тобеъи онҳо, мақомоти иҷроия ва фармондихии Шӯрои вакилони меҳнатгарон, ташкилотҳои корпоративӣ ва дигари ҷамъиятӣ, инчунин шахсони мансабдор ва шахрвандон;

2) ба ҷавобгарии ҷиноятӣ ҷалб намудани шахсони гунаҳгор дар содир намудани ҷиноят;

3) назорати риояи қонуният дар амалҳои мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ;

4) назорати қонунӣ ва асоснок будани ҳукмҳо, ҳалномаҳо, таъинотҳо ва қарорҳои мақомоти судӣ;

5) назорати қонунӣ будан ииҷроии ҳукмҳо;

6) назорати риояи қонунӣ будани нигоҳ доштани маҳкумшудагон дар ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ.

Ин санад аз 6 боб ва 57 модда иборат аст:

1) Муқаррароти умумӣ;

2) Назорати иҷроии қонунҳо аз ҷониби муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандони ИҶШС;

3) Назорати иҷроии қонунҳо дар амалҳои мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ;

4) Назорати қонунӣ ва асоснок будани ҳукмҳо, ҳалномаҳо, таъинотҳо ва қарорҳои мақомоти судӣ;

5) Назорати риояи қонуният дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ;

6) Сохтори мақомоти прокуратура, тартиби таъин ва адои хизмати коргарони прокуратура²⁷¹.

Ҳамин тариқ, муайян намудан мумкин аст, ки қонунгузор функцияҳои прокуратураро тасниф намуда аст.

Бо қабул гардидани асосҳои қонунгузории муроғиавии ҷиноятӣ ва қабули кодексҳои муроғиавӣ функцияҳои прокурор дар муроғиа васеъ гардида дар шартномаҳои байналмилалӣ ИҶШС оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ прокуратура ҳамчун мақомоти маркази эътироф карда шуд²⁷².

Дар Конститутсияи ИҶШС соли 1977 ба прокуратура боби алоҳида (21) бахшида буд ва ба сифати функцияҳои он назорати қонун будани амалҳои мақомоти идоракунии давлатӣ (ба истиснои Шӯрои вазирон), колхозҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахрвандон. Самтҳои назорати прокурорӣ дар Қонуни ИҶШС “Дар бораи прокуратураи ИҶШС”, ки 30-юми ноябри соли 1979 қабул гардид, мушаххас шуданд (назорати умумӣ,

²⁷¹ Низомнома оиди назорати прокурорӣ аз 24 майи соли 1955.

²⁷² Абдуллоев П.С. Особенности развития международного сотрудничества в сфере уголовного процесса на постсоветском пространстве: формирование и институциональная перспектива // Государство и право. 2017. № 6. – С. 42-51; Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). Москва. 2016. – 224 с.; Абдуллоев П.С. Таълимот оид ба далел ва исбот дар муроғиавии ҷиноятӣ // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2018. Т. 12. № 4. – С. 72-87.

назорати тафтиши ҷиноятҳо, таъкиби ҷиноятӣ, дастгирии айбдоркунии давлатӣ дар судҳо, назорати иҷроии қонунҳо дар ҷойҳои маҳруми аз озодӣ ва ғайра.). Қонуни мазкур аз 4 қисм, 4 боб ва 47 модда иборат аст: 1) Муқарраротҳои умумӣ; 2) Низомии мақомоти прокуратура ва ташкили онҳо; 3) Назорати прокурорӣ: а) назорати иҷроии қонунҳо аз ҷониби идоракунии давлатӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандон (Назорати умумӣ); б) Назорати иҷроии қонунҳо аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ; в) Назорати иҷроии қонунҳо ҳангоми баррасии парвандаҳо дар судҳо; г) Назорати риояи қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳ доштани маҳкумшудагон, дар ҷойҳои маҳкум шавии пешакӣ, ҳангоми иҷроии ҷазо ва дигар чораҳои хусусияти маҷбурӣ доштае, ки суд таъин мекунад. 4) Дигар масъалаҳои ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура²⁷³.

Дар давраи истиқлолият якумин Қонуне, ки ба ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура равона карда шуда буд, ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи додситонии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 апрели 1992 сол буд²⁷⁴. Дар он сохтор, самтҳои фаъолият, ваколатҳо ва дигар масъалаҳо бахшида ба прокуратура муқаррар шуда буданд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри 1994 сол қабул шуда асту аз 10 бобу 100 модда ибора таст, ба мақомоти прокуратура боби алоҳидаро (Боби 9)-ро бахшидааст. Дар он муқаррар шуда аст, ки назорати риояи дақиқ ва иҷроии яхелаи қонунҳоро дар қаламрави Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд ва низомии ягонаи марказонидашудаи прокуратураи Тоҷикистонро Прокурори генералӣ сарварӣ карда, назди Маҷлиси миллӣ ва Президент масъул аст. Қонунҳое, ки минбаъд қабул мешуданд ва ба ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура равона шуданд ба Конститутсия асос меёфтанд.

Баъд аз он, ки мақоми прокуратура дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони соли 1994 мустақкам шуд, минбаъд зарурияти қабули қонуни нави конститутсионӣ дошта пайдо шуд ва 11-уми март соли 1996 таҳти № 290 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардид. Қонуни мазкур аз 9 қисм ва 63 модда иборат буда, вазифа, самтҳои асосӣ, низом, ҳайъат, тартиби ба қор қабул намудан ва адои хизмат, ваколатҳо ва масъалаҳои дигари ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратураро пешбинӣ намудааст.²⁷⁵

18 апрели соли 2011 бо фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 5-76 Кодекси одоби кормандони прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шуд. Ин Кодекс аз мундарча, 6 қисм иборат буда, ҷиҳатҳои ахлоқии рафтори кормандони мақомоти прокуратураро

²⁷³ Қонуни ИҶШС “Дар бораи прокуратураи ИҶШС” аз 30 ноябри соли 1979.

²⁷⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи прокуратура” аз 30 апрели соли 1992.

²⁷⁵ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 11 март соли 1996.

натанҳо дар доираи фаъолияти касбии онҳо, балки берун аз он ҳам ба танзим дароварда аст. Махсусан, дар мундариҷаи он гуфта шуда аст, ки корманди прокуратура бояд барои баланд бардоштан ва мустаҳкам намудани шаъну шарафи прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш намуда, аз рӯи вичдон ва дарки масъулият вазифаҳои хизматиашро иҷро намояд, дар фаъолияти хизматӣ ва берун аз он талаботи Кодекси мазкур ва дигар қоидаҳои одобу ахлоқро риоя намояд.

Ба сифати дигар санадҳое, ки ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура ба танзим медароранд, инҳо метавонанд, баромад намоянд:

- Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нишони мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон”;

Санади охирине, ки бевосита ба танзим дарории ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура бахшида шудааст, ин Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомотҳои прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” бо тағйиру иловаҳо мебошад, ки 25 июлисоли 2005 таҳти №107 қабул шудааст. Ин санад аз 10 боб ва 70 моддаи боратаст:

- Қоидаҳои умумӣ;
- Низом, сохтор ва ташкили фаъолияти мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Назорати прокурорӣ;
- Назорати прокурорӣ ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ – ҳустуҷӯӣ, таҳқиқу тафтиши пешакиро ба амал мебароранд;
- Иштироки прокурор ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ кардани парвандаҳо;
- Назорати прокурорӣ оид ба риояи иҷрои қонунҳо аз тарафи маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, маҳбусон, муассиса ва мақомоти иҷрокунадаи ҷазои ҷиноӣ, ҷораҳои маҷбурии таъинкардаи суд;
- Ҳамкории байналмилалӣ ҳуқуқии прокуратура оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мубориза бо ҷинояткорӣ, дигар ҳуқуқвайронкуниҳо;
- Хизмат дар мақомот ва муассисаҳои прокуратура. Кадрҳои мақомоти прокуратура;
- Хусусиятҳои ташкил ва таъмини фаъолияти мақомоти прокуратураи ҳарбӣ;
- Масъалаҳои дигари ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура.

Яке аз асосҳои қабули Қонуни мазкур рушди ҳамкории байналмилалӣ ҳуқуқии прокуратура оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, мубориза бо ҷинояткорӣ, дигар ҳуқуқвайронкуниҳо буда, инчунин дар замони истиқлоли давлатӣ якҷанд шартномаҳои байналмилалӣ аз ҷониби ҚТ дар самти мақомоти прокуратура чун

мақомоти марказӣ эътироф гардида, функцияи мақомоти прокуратура дар ин раванд афзун намуд²⁷⁶.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки аз лаҳзаи таъсисёбии мақомоти прокуратура дар замони шӯравӣ ва қонунгузорию, ки ташкил ва фаъолияти онро ба танзим мебаровард, хеле ҳам ҷудогона буда, бори аввал прокуратура ба ҷумлаи мақомотҳои иҷроия, баъдтар ба судӣ ва минбаъд ҳамчун мақомоти марказонидашуда ва мустақил эътироф карда шуд. Ҳар як санади минбаъдае, ки дар он замон қабул мегардид ин ё он паҳлуи ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура дарбар гирифта, давра ба давра сохтор ва функцияҳои онро мушаххастар муайян намуда, нисбат ба қонунгузорию муосир ҳамчун таҳкурсии баромад кард. Қонунгузорию имрӯза бошад, дастовардҳои он даврро ба назар гирифта, ҷой ва нақш, сохтор ва ҳайат, функция ва самтҳои прокуратура, инчунин ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои прокурорҳоро ба таври мушаххас дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, Қонуни конститутионию Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомотҳои прокуратура” аз 25 июли соли 2005 ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ мустаҳкам кардааст.

Адабиёт:

1. Низомнома оид ба назорати прокурорӣ бо қарори Кумитаи иҷроияи марказии умумируссиягӣ аз 28 майи соли 1992.
2. Конститутсияи ИҶШС аз 31 январӣ соли 1924.
3. Асосҳои сохтори судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттиҳоди ва мухторӣ” бо қарори Кумитаи иҷроияи марказӣ аз 29 октябри соли 1924.
4. Қарор “Оиди ташкил намудани Комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ” аз 14 декабри соли 1924.
5. Низомнома дар бораи Прокуратураи ИҶШС аз 17 декабри соли 1933.
6. Қарори КИМ ва ШКХ “Оиди таъсис додани Комиссариати халқии адлияи ИҶШС” аз 20 июли соли 1936.
7. Амри Президиуми Шӯрои Олӣ аз 22 июни соли 1941 “Оиди ҳолати ҳарбӣ”.
8. Амри Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС “Оид ба муқаррар намудани рутбаҳои хизматӣ барои коргарони прокурорӣ-тафтишотии мақомотҳои прокуратура” аз 16.09.1943.
9. Қонун “Оид ба Прокурори ИҶШС додани номи Прокурори Генералии ИҶШС” аз 19 мартӣ соли 1946.
10. Низомнома оиди назорати прокурорӣ аз 24 майи соли 1955.

²⁷⁶ Абдуллоев П.С. Особенности развития международного сотрудничества в сфере уголовного процесса на постсоветском пространстве: формирование и институциональная перспектива // Государство и право. 2017. № 6. С. 42-51; Абдуллоев П.С. Основания передачи лиц в иностранное государство для отбывания наказания в рамках международного сотрудничества постсоветских стран // Евразийский юридический журнал. 2020. № 4 (143). – С. 56-57; 10; Абдуллоев П.С. Международное сотрудничество персоязычных стран в сфере уголовного процесса // Пробелы в российском законодательстве. 2019. № 5. – С. 216-221; 32; Абдуллоев П.С. Формирование института передачи уголовного судопроизводства в рамках международного сотрудничества на постсоветском пространстве // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 2015. № 6. – С. 76-88.

11. Қонуни ИЧШС “Дар бораи прокуратураи ИЧШС” аз 30 ноябри соли 1979.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи прокуратура” аз 30 апрели соли 1992.

13. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994.

14. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 11 марти соли 1996.

15. Абдуллоев П.С. Становление и развитие института международно-правовой помощи по уголовным делам // Вестник Таджикского национального университета. 2014. № 3-3. С. 127-134

16. Абдуллоев П.С., Махмудов И.Т. Правовые основы международного сотрудничества по уголовным делам Генеральной Прокуратуры Республики Таджикистан // Пробелы в российском законодательстве. 2015. № 6. С. 114-121.

17. Абдуллоев П.С. Конституционные основы международного сотрудничества по уголовным делам на постсоветском пространстве// Конституционное и муниципальное право. 2017. № 7. С. 64-68.

18. Абдуллоев П.С. Особенности развития международного сотрудничества в сфере уголовного процесса на постсоветском пространстве: формирование и институциональная перспектива // Государство и право. 2017. № 6. С. 42-51

19. Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). Москва. 2016. 224 с.

20. Абдуллоев П.С. Таълимот оид ба далел ва исбот дар муҳофизати ҳуқуқи инсон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. 2018. Т. 12. № 4. С. 72-87.

21. Абдуллоев П.С. Особенности развития международного сотрудничества в сфере уголовного процесса на постсоветском пространстве: формирование и институциональная перспектива // Государство и право. 2017. № 6. С. 42-51

22. Абдуллоев П.С. Международное сотрудничество персоязычных стран в сфере уголовного процесса // Пробелы в российском законодательстве. 2019. № 5. – С. 216-221; 32.

23. Абдуллоев П.С. Формирование института передачи уголовного судопроизводства в рамках международного сотрудничества на постсоветском пространстве // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 2015. № 6. – С. 76-88.

**ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ; ҲУҚУҚИ АВРУПОӢ (12.00.10) –
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО; ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРАВО
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.10)**

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ФАӢОЛИЯТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Абдуллоев П.С.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокуратурии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.

Тел.: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масъалаи ҷинояткории байналмилалӣ ба риштаи таҳлил кашида шуда, роҳҳои пешгирӣ кардан аз он ва дигар омилҳои решакардан ба он оварда шудааст. Шуруъ аз асри 19 масъалаи ҷинояткории байналмилалӣ рӯ ба инкишоф аст ва аз ҳамон лаҳза давлатҳо бо он мубориза мебаранд. Вале бояд таъкид дод, ки баҳри боз ҳам тақвият додани мубориза ба ҷинояткорӣ давлатҳо дар асоси шартнома ташкилотҳоро созмон доданд ва дар навбати худ аъзои ин ташкилотҳо гардиданд. Мақсади ташкилотҳои зикргардида ин кӯмак намудан ба давлатҳо ва ҳамоҳанг соختани фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза ба ҷинояткорӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ, ҷинояткории байналмилалӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, мақомоти байналмилалӣ, мақомоти байналмилалии ташкилот, интерпол, суди байналмилалии ҷиноятӣ.

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL LAW ENFORCEMENT

Abdulloev P.S.,

associate Professor of the department of
Justice and prosecutor's supervision of the
Law Faculty of the Tajik National
University

Phone.: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Annotation. In this article the problem of international crime is analyzed and the ways to prevent this crime and other factors contributing to its elimination are proposed. The problem of international crime has been developing since the 19th century, and since then states have been fighting it. However, it should be noted that in order to further strengthen the fight against crime, states have created treaty-based organizations, which, in turn, have

become members of these organizations. The purpose of these organizations is to assist states and coordinate law enforcement in the fight against crime.

Key words: Law enforcement, international crime, international organizations, international bodies, bodies of international organizations, Interpol, International Criminal Court.

АКТУАЛЬНОЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Абдуллоев П.С.,

доцент кафедры судебного права и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Аннотация: В данной статье анализируется проблема международной преступности и предлагаются способы ее предотвращения и другие факторы для ее искоренения. Проблема международной преступности развивается с XIX века, и с тех пор государства борются с ней. Однако следует отметить, что в целях дальнейшего усиления борьбы с преступностью государства учредили организации на контрактной основе, которые, в свою очередь, стали членами этих организаций. Цель этих организаций - оказывать помощь государствам и координировать деятельность правоохранительных органов в борьбе с преступностью.

Ключевые слова: деятельность правоохранительных органов, международная преступность, международные организации, международные органы, международные организации, интерпол, международный уголовный суд.

Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ таърихи кӯҳан дошта, дар ҷомеаи мутамаддин нисбатан комилтар гардида, мақсади асосии он ҳарчӣ бештар мусоидат намудан ба зиндагии ошоиштаи одамон мебошад. Дар шароити кунунӣ бидуни мубориза бо ҷинояткорӣ ноил гардидан ба ин ҳадаф имконнопазир аст. Ҳамчун анъана фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ²⁷⁷ ва дар асоси қонун²⁷⁸ ба амал бароварда мешавад.

²⁷⁷ Рӯчӯ ба ин мавзӯ қайд намудан ҷолиби диққат аст, ки дар китобҳои дарсии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маҳз бо асоси фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи танҳо аз ҷониби давлат ба амал бароварда мешавад, фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи мақомотҳои байналмилалӣ интишори худро наёфтаанд. Масалан, ниг. *Гуценко К.Ф.* Правоохранительные органы: учебник. 3-е изд., испр. и перераб. М., 2014.

Дар солҳои охир масъалаҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқ яке аз қисматҳои муҳими китобҳои дарсии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалиро ташкил медиҳад. Масалан Адлияи байналмилалӣ яке аз бобҳои китоби дарсии “Судоустройство и правоохранительные органы / Под ред. Л.В. Головки: учебник. М.: Издательский Дом «Городец», 2020. — 768 с.”-ро ташкил медиҳад.

Шурӯъ аз нимаи дуввуми асри XIX ҷинояткории байналмилалӣ рӯ ба афзоиш аст. Одамон дар қарни нав аз як давлат ба давлати дигар ҳарчӣ бештар сафар менамоянд. Дар ин радиф ҷаҳонишавӣ бо дарназардошти ҷанбаҳои мусбиаш, баҳри ҷинояткории байналмилалӣ низ шароит фароҳам меоварад. Новобаста аз он, ки шахс дар кадом гушаи олам зиндагӣ ба сар мебарад, бояд дар шароити осоишта зиндагонӣ намояд ва тамоми имконияту шароитҳои зарурии таъмини ҳуқуку озодиҳояш фароҳам бошанд. Зиеда аз ин, дар ҷаҳони муосир то ҳатто давлатҳои пешрафта қувваву қудрат ва имконияти мустақилона, дар алоҳидагӣ мубориза бо ҷинояткориро надоранд ва наметавонанд ҳуқуқҳои шаҳрвандонашонро ба таври комил бе ёрии давлатҳои дигар ба роҳ монанд.

Мақсади фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ ин ташаккул ва дастгирии сулҳу амнияти ҷаҳонӣ, дар ин радиф таъмини тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон мебошад. Тартиботи ҳуқуқи байналмилалӣ дар асоси санадҳо ва принципҳои этирофнамудаи байналмилалӣ таъмин карда мешавад. Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ дар сатҳи васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад. Бо мазмуни васеъ фаъолияти байналмилалӣ баҳри таъмини суботи байналмилалӣ нигаронида шуда, дар сатҳи маҳдуд бошад амали байнидавлатӣ ва ҷорабиниҳои байни давлат ва ташкилотҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо ҷинояткориро фаро мегирад.

Аз ибтидои асри XIX давлатҳо бо ҳам шартномаҳо оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ, дастгир намудан ва супоридани шахсони ҷиноятсодир намударо аз як давлат ба давлати дигар ба имзо мерасонданд, ки ин тамоюл то кунун да ҳолати ривҷёбӣ қарор дорад. Вале ин амал низ натавонистааст самарайи дилхоҳро ба даст биёрад. Баҳри боз ҳам тақвият додани мубориза бо ҷинояткорӣ давлатҳо дар асоси шартнома ташкилотҳоро созмон доданд ва дар навбати худ аъзои ин ташкилотҳо гардиданд. Мақсади ташкилотҳои зикргардида ин кӯмак намудан ба давлатҳо ва ҳамоҳанг сохтани фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ, мафҳумҳои «ташкилотҳои байналмилалӣ»²⁷⁹, «мақомоти байналмилалӣ» «мақомоти байналмилалии ташкилот» чой доранд.²⁸⁰ Дар умум мувофиқи назари мутахассисони соҳа ташкилот ё худ мақомотҳои байналмилалие дар назар дошта мешавад, ки фаъолияти ҳифзи ҳуқуқиро ба амал мебароранд. Чун анъана ҳамагуна сохторҳои ташкилиро, ки фаъолияти ҳифзи ҳуқуқиро ба амалӣ менамоянд, мақомот ном мебаранд. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи

²⁷⁸ Ниг. *Искандаров З.Х.* Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ: ҷанбаҳои фалсафӣ ва ҳуқуқӣ// Масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конференсияҳои илмӣ - назариявӣ). Душанбе, 2013. С 174.

²⁷⁹ Ниг. *Волеводз А.Г.* Международные правоохранительные организации: учебное пособие. М., 2011. С. 5-25.

²⁸⁰ Ниг. *Рабцевич О.И.* Органы международной уголовной юстиции. М., 2008. С. 7-15.

байналмилалӣ (international law enforcement authorities) дар ду самт фаъолият мебаранд:

- 1) мубориза бо ҷинояткорӣ;
- 2) ба амалбарории адолати судӣ.

Ба мақомотҳои байналмилалӣ, ки бо ҷинояткорӣ мубориза мебаранд, пеш аз ҳама Интерпол шомил мебошад. Ба сифати мақомотҳои байналмилалӣ минтақавӣ полис бошад Европол, Америпол ва ғ. ном бурдан мумкин аст.

Ба амалбарории адолати судӣ дар ҳуқуқи байналхалқӣ ба воситаи фаъолияти муассиса ё мақомотҳои байналмилалӣ сурат мегирад. Онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

Судҳое, ки ба онҳо ҳуқуқи мурочиат намуданро танҳо давлатҳо дошта, шахсони алоҳида ё ташкилотҳо наметавонанд оид ба ҳифз ва барқарор намудани ҳуқуқҳои онҳо мурочиат намоянд. Масалан, Суди байналхалқӣ Созмони Милалӣ Муттаҳид (минбаъд-СММ), Суди иқтисодии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (минбаъд - ИДМ) ва м.и. Суди байналхалқӣ СММ тамоми баҳсҳои давлатҳоро, ки аз Оинномаи СММ ва шартномаҳои байналхалқӣ бар меояд баррасӣ менамояд. Дар навбати худ Суди байналхалқӣ СММ метавонад бо дархости Ассамблеяи генералии СММ ва Шӯрои амнияти СММ оиди масъалаҳои ҳуқуқӣ ҳулосаҳои машваратӣ диҳад.

Суди иқтисодии ИДМ 15-уми майи соли 1992 ташкил карда шудааст. Фаъолияти он нисбат ба Тоҷикистон, Россия, Белоруссия, Қазоқистон, Узбекистон ва Қирғизистон паҳн мегардад. Аз ҳар давлатҳои зикргардида 2 - нафари судья дар Суди иқтисодии ИДМ фаъолият мебаранд. Онҳо ҳамагуна баҳсҳои иқтисодиро, ки миёни ин давлатҳо ба вучуд меоянд, баррасӣ ва ҳал менамоянд.

Ба судҳое, ки аз болои мақомоти давлатӣ оид ба поймол гардидани ҳуқуқҳо мурочиат намудан мумкин аст ин Суди аврупоӣ оид ба ҳуқуқи инсон мебошад. Фаъолияти ин суд бевосита нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ намегардад. Ба гуруҳи давлатҳое, ки фаъолияти ин суд паҳн мегардад, давлатҳои Аврупо, Россия, Украина, Туркия ва ғ. шомил мебошанд. Дар давлатҳое, ки фаъолияти ин суд паҳн мегардад, ба шарте ки аз ҷониби мақомоти давлатиашон ҳуқуқҳои шаҳрвандони Тоҷикистон поймол гардида бошад, шаҳрвандони Тоҷикистон низ метавонанд ба суди зикргардида оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо мурочиат намоянд.

Ба судҳои байналмилалӣ, ки фаъолияти онҳо нисбатан ба фаъолияти судҳои салоҳияти умумидошта монанд аст, аслан трибуналҳои байналхалқӣ ва Суди байналхалқӣ ҷиноятӣ ба ҳисоб мераванд, ки ба онҳо ҳам давлатҳо ва ҳам шахсони алоҳида ҳуқуқи мурочиат намуданро доранд. Дар фарқият аз судҳои дар боло зикргардида, трибуналҳои байналхалқӣ ва Суди байналхалқӣ ҷиноятӣ дар баробари ба амал барории адолати судӣ, ҳамзамон бо ҷинояткорӣ низ мубориза мебаранд. Дар ҳуқуқи байналхалқӣ онҳоро адлияи байналмилалӣ ҷиноятӣ низ ном мебаранд. Трибуналҳои байналхалқиро трибуналҳои ҳарбӣ низ меноманд,

ки онҳо бо мақсади тафтиш ва баррасии ҳодисаҳои алоҳида ташкил карда шуда, баъд аз иҷрои ин вазифа барҳам дода мешаванд. Бори аввал Трибунали ҳарбии байналмилалӣ баъди ба итмом расидани Ҷанги дуҷуми чаҳон аз ҷониби ИҶШС, ИМА ва Франция соли 1945 созмон дода шудааст. Суди байналхалқии ҷиноятӣ мақомоти доимоамалкунандаи судӣ мебошад. Баъди ташкил намудани Суди байналхалқии ҷиноятӣ низ трибуналҳои байналхалқӣ ташкил карда шудаанд. Масалан, Трибунали махсуси Ироқ, Трибунали махсус оид ба Ливан²⁸¹ ва ғ. Мавқеи назарасро дар низоми судҳои байналмилалӣ Трибуналҳои байналмилалӣ ҷиноятӣ *ad hoc*, доранд, ки аз ҷониби Шурои амнияти СММ созмон дода шудаанд. Ба создаваемые Трибуналҳои байналмилалӣ ҷиноятӣ *ad hoc* трибунали СММ оид ба собиқ Югославия ва Руанда шомил мегардад.

Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи байналхалқӣ дар ҷараёни ташаккулёбӣ қарор дорад. То ба имрӯз на ҳамаи мақомоту сохторҳое, ки фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалиро ба амал мебароранд, чун мақомоти ҳифзи ҳуқуқи дохилидавлатӣ ташакул ёфтаанд²⁸². Дар оянда бо ташаккулёбии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ низ муҳимияти хосаро касб менамояд. Дар миёни мақомоти ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ нисбатан Интерпол ва Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ ҷои намоёнро дар мубориза бо ҷинояткорӣ ишғол менамоянд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои онҳо мебошад²⁸³.

Ташкилоти Байналмилалӣ Политсияи Ҷиноятӣ (Интерпол). Андешаи созмон додани Ташкилоти байналмилалӣ политсияи ҷиноятӣ (Интерпол) ба аввалҳои асри XX рост меояд. Ҷанӯз соли 1914 дар Монако аввалин Конгресси байналмилалӣ политсияи ҷиноятӣ баргузор гардид. Дар конгресси мазкур ҳуқуқшиносон ва кормандони полисе, ки дар ҳамон вақт фаъолият мебарданд аз 24 давлат масъалаи созмон додани сохтореро баҳри қор бо маълумотҳои ҷиноятӣ байналмилалӣ муҳокима намуданд. Соли 1923 дар шаҳри Венаи Австрия дуҷумин Конгресси байналмилалӣ политсияи ҷиноятӣ баргузор гардид, ки дар он Комиссияи байналмилалӣ политсияи ҷиноятӣ ташкил карда шуд. Новобаста аз он, ки Комиссияи байналмилалӣ политсияи ҷиноятӣ соли 1956 номаш ба Ташкилоти байналмилалӣ политсияи ҷиноятӣ иваз карда шуд, таърихи таъсиси Интерпол соли 1923 доништа мешавад. 13-уми июни соли 1956 Оинномаи Ташкилоти байналмилалӣ политсияи ҷиноятӣ мавриди амал қарор дода мешавад. Қароргоҳи Интерпол шаҳри Леони Франция мебошад.

Соли 1996 Ассамблеяи генералии СММ мавқеи байнихукуматӣ доштани Интерполро тасдиқ намуда, онро ба сифати нозир дар

²⁸¹ Ниг. Волеводз А.Г., Волеводз В.А. Современная система международной уголовной юстиции: Хрестоматия. – М., 2009. С. 272, 501-524.

²⁸² Ниг. муфассал: Волеводз А.Г. Международная правоохранительная деятельность и международные правоохранительные организации: определение понятий// Евразийский юридический журнал № 11 (30) 2010. 128-124

²⁸³ Ниг. муфассал: Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). Москва. 2016. 224 с.

Ассамблеяи генералӣ қабул намудааст. Соли 1997 СММ бо Интерпол шартнома оид ба ҳамкориро баст, ки ин амал нуфузи Интерполро дар мубориза бо ҷинояткорӣ нишон медиҳад. То 22-уми март соли 2021 расман 194 давлат аъзои Ташкилоти байналмилалӣи полицияи ҷиноятӣ (Интерпол) гардидаанд.²⁸⁴ Баъд аз СММ дуҷумин сохтори байналмилалӣе, мебошад, ки чунин аъзоёни зиёди давлатҳоро доро мебошад.

Мутобики моддаи 2-юми Оинномаи Ташкилоти байналмилалӣи полицияи ҷиноятӣ мақсади Интерпол таъмин намудани ҳамкориҳои босамари ҳамаи мақомоти полиси ҷиноятиро дар асоси қонунҳои амалкунандаи давлатҳо ва Ёълумияи ҳуқуқи башар дорад. Инчунин яке аз мақсадҳои дигари Интерпол ин ташкил ва инкишофи мақомоте мебошанд, ки то тавонанд самаранок дар самти пешгирӣ ва мубориза бо ҷиноятҳо мусоидат намоянд.²⁸⁵

Интерпол дорои сохтори мукаммали худ мебошад. Мақомоти роҳбарикунандаи Интерпол Ассамблеяи генералӣ ва Кумитаи иҷроия мебошанд. Ассамблеяи генералӣ аз намояндаҳои иборат мебошад, ки ҳукуматҳои давлатҳои аъзои Интерпол таъин менамоянд. Онҳо барои доир намудани иҷлосия соле як маротиба ҷамъ мешаванд. Ассамблеяи генералӣ мақомоти олии роҳбарикунада мебошад. Он тамоми қарорҳои асосиро дар масъалаҳои тарзи фаъолият, маблағгузорӣ, барномаҳои фаъолият ва ҳамкориҳои байналмилалӣ қабул менамояд. Ҳайати Кумитаи иҷроияи Интерпол аз сенздаҳ нафар аъзо иборат мебошад, ки онҳоро Ассамблеяи генералӣ аз ҳайати намояндагони давлатҳои аъзо интихоб менамояд ва онҳо бояд шахрванди давлатҳои гуногун бошанд.

Президенти Интерпол ба муҳлати чор сол интихоб карда мешавад. Ӯ дар иҷлосияҳои Ассамблеяи генералӣ ва маҷлисҳои Кумитаи иҷроия иштирок намуда, иҷроиши қарорҳои қабул намудаи онҳоро назорат менамояд ва бо Котиботи Генералӣ муносибати ногустастанӣ дорад.

Котиботи Генералӣ ба сифати мақомоти маъмурӣ – иҷроияи Интерпол баромад менамояд, ки баҳри ба ҳаёт татбиқ намудани қарорҳо, пешниҳодҳо ва ҳулосаҳои Ассамблеяи генералӣ ва Кумитаи иҷроия кор мебарад. Фаъолияти ҳамохангсозиро дар мубориза бо ҷинояткорӣ байналмилалӣ ба роҳ монда, маълумотҳоро оиди ҷиноятҳо ва шахсони ҷиноят содир намуда ҷамъ намуда таҳлил менамояд ва бо Бюроҳои марказии миллии Интерпол, инчунин муассисаҳои байналмилалӣ фаъолияти ҳаррӯзаи корӣ мебарад.

Котиботи Генералиро Котиби Генералӣ роҳбарӣ менамояд, ӯ ба муҳлати панҷ сол аз ҷониби Ассамблеяи генералӣ интихоб карда шуда дар назди Ассамблеяи генералӣ ва Кумитаи иҷроия оиди масъалаҳои маъмурӣ ва молиявӣ ҳисоботдиҳанда мебошад.

Сохтори Котиботи генералиро шӯбаи маъмурӣ ва молиявӣ, шӯбаи ҳамкорӣ бо ҳадамотҳои полицияи минтақавӣ ва милли (давлатӣ), шӯбаи

²⁸⁴ URL: <http://www.interpol.int/>

²⁸⁵ Ниг.: Абдуллоев П.С. Международное сотрудничество в сфере уголовного процесса Республики Таджикистан. Применение международно-правовых актов. – М., 2013. С.121

чиноятҳои махсус шӯъбаи дастгирии хадамотҳои политсиявӣ, инчунин шӯъбаи низоми маълумотдиҳӣ ва технологи ташкил менамоянд. Дар Котиботи генералӣ садҳо нафар фаолият менамоянд, ки дорои мавқеи байналмилалианд.

Дар айни замон Котиботи Генералӣ соҳиби бонкӣ иттилоотие мебошад, ки дар он маълумотҳо оиди шахсоне, ки чиноят содир намудаанд, аз рӯи намуд, макон ва тарзи содирнамоии чиноят, мусодираи маводҳои нашъадор, ошкорнамоии пулҳои қалбакӣ, дуздидашудани ашёҳои санъат, изи ангуштон, суратҳои шахсони чиноятсодирнамуда ва шахсони бедарак ғойбшуда нигоҳ дошта мешаванд.

Дар фарқият аз сохторҳои дигар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи байналмилалӣ дар сохтори Интерпол Бюрои Марказии Милли мавҷуд аст. Бюроҳои Марказии Миллии ҳар як давлат имконият доранд тавассути системаи бойгоникунонии электронӣ бо индексатсияи компютерикунонидашуда инчунин сервери тестҳои электронӣ ва расмҳо аз манбаҳои иттилоотии Котиботи генералӣ истифода намоянд. Котиботи Генералӣ мунтазам маълумотҳои дахлдорро омода намуда тавасути Бюрои Марказии Милли ба мақомоти политсияи давлатҳои аъзо мефиристад. Масалан, маълумот оиди тарзи нави содир намудани чиноятҳо.

27-уми сентябри соли 1990 дар 59-ум иҷлосияи Ассамблеяи генералӣ ИҚШС ба сифати аъзои Интерпол қабул карда шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар иҷлосияи 73-уми ҷаласаи Ассамблеяи Генералӣ, ки 06 октябри соли 2004 дар шаҳри Канкуни Мексика баргузор гардид ба ҳайси 183-юмин давлат аъзои Интерпол гардид.

Мутобиқи қарори Ҳукумати ҚТ таҳти №16-1 аз 28 – уми январи соли 2005 «Оид ба таъсис додани Бюрои Марказии Миллии Интерпол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтори Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Бюрои Марказии Миллии Интерпол дар Тоҷикистон ташкил карда шудааст. Дар мутобиқа бо Котиби генералии Интерпол ва Прокуратураи Генералии ҚТ бо фармони Вазири корҳои дохилӣ Низомномаи Бюрои Марказии Миллии Интерпол 11-уми июли соли 2005 қабул ва тасдиқ гардидааст.

Аз ҷониби вазорату идораҳои дахлдори Тоҷикистон баҳри самаранок фаъолият намудан ва ба танзимдарории фаъолияти Бюрои Марказии Миллии Интерпол Фармони муштарак дар бораи тасдиқ намудани «Дастурамал дар бораи эълон намудани ҷустуҷӯи байналхалқӣ, иҷроӣ ва ирсоли дархосту супоришҳо тариқи Интерпол аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин баамалбарории онҳо аз ҷониби Бюрои Марказии Миллии Интерпол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 октябри соли 2005 таҳти рақами №1-/648 қабул гардидааст.

Мутобиқи Фармони муштарак мазкур Бюрои Марказии Миллии Интерпол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷроиши вазифаҳои зеринро таъмин менамояд:

- 1) таъмини ҷустуҷӯи байналмилалӣ;

- 2) ба амалбарори ва ирсоли дархостҳо оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, маводҳои ғаврӣ, омодаسازی дархостҳои ташаббусӣ;
- 3) мубодилаи иттилоотӣ ғаврӣ-ҷустуҷӯӣ, ғаври маълумотдиҳӣ ва криминалистӣ дар бораи ҷиноятҳои омодашаванда ё содиршуда ва ашхоси ба онҳо вобасташуда, ҳамчунин иттилооти бойгонӣ;
- 4) ташкили ва мусоидат намудан дар гузаронидани чорабиниҳои ғаврӣ-ҷустуҷӯӣ ва амалҳои мурофиавӣ аз ҷумла супоридани шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд;
- 5) мубодилаи таҷрибаи корӣ, санадҳои қонунгузорӣ ва ғайраи меъёрию ҳуқуқӣ, адабиёти таълимию методӣ оид ба фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ;
- 6) мубодилаи иттилооти илмӣ-техникӣ оид ба масъалаҳои мубориза бар зидди ҷинояткории байналмилалӣ.

Тамоми иттилооти ба Бюрои Марказии Миллии Интерпол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда дар хазинаҳои ғаврӣ-маълумотдиҳии зерин ҷой дода мешаванд:

- 1) аз рӯи ҳуҷҷатҳои воридотӣ ва содиротӣ;
- 2) аз рӯи ҳодисаи ҷиноят;
- 3) аз рӯи ашхосе, ки аз дархост ва ахбор мегузаранд (яъне ашхосе, ки ҷиноят содир намудаанд ё дар содир намудани он гумонбар доништа мешаванд; ашхоси дар ҷустуҷӯ қарордошта ва бе ному нишон гумшуда; ашхосе, ки бояд ҳаммонанд карда шаванд; ҷабрдидагон ва шохидон);
- 4) аз рӯи асарҳои санъати рабудашуда, ашёе, ки аҳамияти таърихи дорад ва ашёи антиқӣ;
- 5) аз рӯи шахсони ҳуқуқӣ;
- 6) аз рӯи воситаҳои нақлиётӣ рабудашуда ва ошкоргардида;
- 7) аз рӯи ҳодисаи қалбаки сохтани нишонаҳои (тамғаҳои) пулӣ ва коғазҳои қимматнок;
- 8) аз рӯи ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисод ва молия;
- 9) аз рӯи гардиши ғайриқонунии маводи нашъовар.

Бюрои Марказии Миллии Интерпол фаъолиятро дар асоси санадҳои меъёри ҳуқуқи ва санадҳои байналмилалиро ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, роҳандози намуда масъалаи ҳамохангсозии фаъолияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон ва Интерполро дар самти ҷустуҷӯӣ байналмилалии он шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд ва аз тафтишот пинҳоншудаанд, маҳкумшудагони аз ҷойҳои ҷазо фирорнамуда, шахсони гумшуда ва ғ.-ро дар қаламрави зиёда аз 190 давлати аъзои Интерпол таъмин менамояд.

Суди байналмилалии ҷиноятӣ. Суди байналмилалии ҷиноятӣ 17-уми июли соли 1998 сомон дода шудааст. Дар ин рӯз аз ҷониби намояндагони 120 давлат Низомномаи Суди байналмилалии ҷиноятӣ (Статутҳои Римӣ) қабул гардида, 1-уми июли соли 2002 мавриди амал қарор гирифт.

Низомномаи Суди байналмилалии ҷиноятӣ ҳуҷҷати комплексӣ-ҳуқуқӣ мебошад, ки аз меъёрҳои ҷиноятӣ ва мурофиаи ҷиноятӣ иборат

буда, шакли ташкил ва сохтори Суди байналмилалии ҷиноятиро низ ба танзим медарорад.

Дар айни замон (мутобиқ ба 22-уми март соли 2021) шумораи зиёди давлатҳо Низомномаи Суди байналмилалии ҷиноятиро имзо намуда, 124 давлат эътироф намуда ба он ҳамроҳ гардидаанд. Як қатор давлатҳо Статути Римиро имзо нанамуда, баъд аз мавриди амал қарор гирифтани эътироф намуда ва ба он ҳамроҳ гардидаанд. Масалан, Афғонистон, Япония, Тунис ва ғ. Ба гурӯҳи давлатҳое, ки Статути Римиро имзо нанамудаанд, вале эътироф нанамуда ва ба он ҳамроҳ нагардидаанд Федератсияи Россия, ИМА, Эрон, Украина ва ғ. шомил мебошанд. Қайд кардан ҷоиз аст, ки аз 5 аъзои доимии Шӯрои амнияти СММ 3-тоаш ба Статути Римӣ ҳамроҳ нагардиданд - Федератсияи Россия, ИМА, ва Ҷумҳурии халқии Хитой.²⁸⁶ Ҷумҳурии Тоҷикистон Низомномаи мазкурро 30-уми ноябри соли 1998 ба имзо расонида, 11-уми декабри соли 1999 эътироф намуда ба он ҳамроҳ гардидааст²⁸⁷. Аз 5 майи соли 2000 аъзои Суди байналмилалии ҷиноятӣ буда, яке аз давлатҳое мебошад, ки дар таъсис Суди байналмилалии ҷиноятӣ саҳм гузоштааст. Дар миёни давлатҳои Осиёи маркази ягона давлати аъзои Суди байналмилалии ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад.

Қароргоҳи Суди байналмилалии ҷиноятӣ шаҳри Гаагаи Нидерландия мебошад. Дар навбати худ Суд ҳуқуқ дорад дар ҳудуди тамоми давлатҳои аъзо ҷаласаи судӣ гузаронад.

Суди байналмилалии ҷиноятӣ нисбатан ҷиноятҳои дараҷаи хавфнокеро баррасӣ менамояд, ки ҷомеаи ҷаҳониرو ба ташвиш овардаанд. Доираи парвандаҳоеро, ки Суд баррасӣ менамояд нисбатан маҳдуд мебошанд, яъне ҳамаи парвандаҳои ҷиноятиро баррасӣ намуда наметавонад. Ин парвандаҳо ба 4- гурӯҳ ҷудо мегарданд, аз кабили ҷиноятҳо ба муқобили инсоният, ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ғ. Баррасии парвандаҳо оиди терроризм ба салоҳияти Суд шомил нест. Ба салоҳияти Суд тафтиши ҷиноятҳое шомиланд, ки баъди эътибори ҳуқуқӣ пайдо намудани Статут содир гардидаанд.

Суди байналмилалии ҷиноятӣ дар фаъолияти худ мустақил буда, низомии судии миллиро пурра менамояд, он ба сохтори СММ дохил намебошад, аммо метавонад бо пешниҳоди Шӯрои Амнияти СММ парвандаҳои ҷиноятиро оғоз намояд²⁸⁸. Қисми 3-юми Статус принципҳои фаъолияти судро муайян менамояд, ки моддаҳои 22-33 ро фаро мегирад.

Мутобиқи моддаи 36-уми Статут Суд аз ҳаҷдаҳ нафар судья иборат мебошад ва шумораи судьяҳо мумкин аст вобаста ба ҳаҷми қарорҳои ҷиноятӣ тағйир ёбад²⁸⁹. Моддаи мазкур як қатор талаботҳоро нисбати шахсоне, ки

²⁸⁶ URL:<http://www.icc-cpi.int>

²⁸⁷ Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 1999. – № 12. – Мод. 359.

²⁸⁸ Ниг. муфассал: Абдуллоев П.С. Передача лиц в Международный уголовный суд: проблемы и перспективы постсоветских стран // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. №4. 2018. С. 57-66

²⁸⁹ Бори аввал 7-уми феввали соли 2003 Ассамблеяи давлатҳои аъзо 18 судья (11- мард ва 7- зан) Суди байналмилалии ҷиноятиро интихоб намуд, ки муҳлати ваколаташон аз 11-уми март соли 2003 оғоз

довталаби мансаби судя ҳастанд муқаррар менамояд. Судяҳо аз доираи шахсоне интиҳоб карда мешаванд, ки дорои ахлоқи ҳамидаи инсонӣ буда, дар фаъолияти худ мустақил ҳастанд ва дорои ҳамаи он талаботҳое бошанд, ки давлатҳо барои таъин намудан дар мансабҳои олии судӣ пешниҳод менамоянд.

Шахсони номзад барои интиҳоб дар ҳайъати Суд бояд соҳаи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи мурофиавиро хуб донанд ва ба сифати судя, прокурор, адвокат ё ин, ки касбҳои ба ин монанд дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ собиқаи корӣ дошта бошанд; ё ҳуқуқи байналмилалиро хуб донанд собиқаи пурғановати корӣ дар фаъолияти ҳуқуқшиносии касбие дошта бошанд, ки ба фаъолияти Суд мутобиқ аст.

Шахсони номзад барои интиҳоб дар ҳайъати Суд ҳадди ақал яке аз забонҳои кории Судро донанд ва озодона гуфтугӯ намояд. Ба ҳайси забонҳои расмӣ Суд забони англисӣ, фаронсавӣ, русӣ, арабӣ, испанӣ, ва хитойӣ ба сифати забонҳои кориаш бошад забони англисӣ ва фаронсавӣ баромад менамоянд. Суд метавонад ба сифати забони корӣ дигар забонҳоро истифода намояд, агар баҳри ин асосҳои зарурӣ мавҷуд бошанд.

Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ аз мақомотҳои (сохторҳои) зерин иборат мебошад:

- a) Раёсат;
- b) Шӯъбаи апеллятсионӣ, Шӯъбаи судӣ, Шӯъбаи тафтишоти пешакӣ;
- c) Канселярияи Прокурор
- d) Котибот.

Раис ва муовини якум ва дуум аз ҷониби судяҳо бо зиёда нисфи овозҳо интиҳоб карда мешаванд. Онҳо ба муҳлати 3-сол интиҳоб карда мешаванд ва метавонан як дафъаи дигар ба ин мансабҳо интиҳоб гарданд. Раёсати Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ аз ҷониби Раис ва муовини якум ва муовини дуум ташкил карда мешавад, ки ҷавобгариро баҳри ба таври самаранокона ташкил намудани кори Судро дорад, ба истиснои Канселярияи Прокурор.

Баъд аз интиҳоб шудани судяҳо бо аввалин даст додани имконият онҳо шӯъбаҳоро ташкил менамоянд. Шӯъбаи апеллятсионӣ аз Раис ва 4-судяи дигар иборат мебошад. Шӯъбаи судӣ на камтар аз 6 судя ва Шӯъбаи тафтишоти пешакӣ на кам аз 6 судя иборат мебошанд. Ҳангоми таъин намудани судяҳо дар шӯъбаҳо таҷрибаи корӣ ва лаёқати онҳо ба инобат гирифта мешавад.

Ба сифати мақомоти алоҳидаи Суд, Канселярияи Прокурор баромад намуда ҳамчун мақомоти мустақили Суд фаъолият мебарад. Вай оиди ворид гардидаи ҳамагуна маълумотҳои содиршавии ҷиноятҳое, ки барои баррасиашон Суд ваколатдор аст ҷавобгар мебошад. Тафтиши пешакии ин ҷиноятҳо ва таъкиботи ҷиноятиашон аз ҷониби Прокурор ба амал бароварда мешавад. Канселярияро Прокурор роҳбарӣ менамояд, ӯ метавонад як ё якчанд муовин дошта бошад. Прокурор ва муовинонаш у

наметавонанд шахванди як давлат бошанд. Прокурор ва муовинонаш ба муҳлати 9-сол интиҳоб карда мешаванд. Прокурор дар фаъолияташ мустақил буда, наметавонад амалеро анҷом диҳад, ки мустақилияти ӯро зери шубҳа гузорад.

Котибот фаъолияти ташкилии кориро ба роҳ монда ба Суд баҳри фаъолиятҳои идоракунии ғайри судӣ кумак менамояд, онро Котиб роҳбарӣ менамояд Котиб аз ҷониби судяҳо ба муҳлати 5-сол интиҳоб карда мешавад. Котиб баҳри расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба ҷабрдидагон ва шохидон гурӯҳ ташкил медиҳад.

Ҳангоми ҷиддан вайрон намудани талаботи Статут аз ҷониби Судяҳо, Прокурор, муовинони Прокурор, Котиб, ва муовини Котиб, инчунин ҳангоми аз ӯҳдаи фаъолияти кори баромада натавоништан, онҳо аз вазифа озод карда мешаванд.

Суди байналмилалии ҷиноятӣ бо мақомот ҳифзи ҳуқуқи давлатҳои аъзо ҳамкориҳои байналмилалиро ба роҳ мемонад. Дар сурати аз ҷониби шахрванд ё шахсе, ки дар ҳудуди давлати аъзо зиндагӣ менамояд ҷинояте, содир гардад, ҷинояти мазкур тобеи Суд мебошад, ё дар ҳудуди давлат чунин ҷиноят содир гардидааст ин давлат бояд бо дархости Суд шахси мазкурро дастгир намуда, инчунин ҳамаи маводҳо ва маълумотҳое, ки баҳри пурра ва ҳамаҷониба баррасӣ намудани парвандаҳо кумак менамоянд ба Суд супорад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатҳои аъзо уҳдадоранд барои харчи зудтар ошкор намудани ҷиноятҳо ба Суд кӯмак намоянд.

Адабиёт:

1. Абдуллоев П.С. Международное сотрудничество в сфере уголовного процесса Республики Таджикистан. Применение международно-правовых актов. – М., 2013. С.121
2. Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). Москва. 2016. 224 с.
3. Абдуллоев П.С. Передача лиц в Международный уголовный суд: проблемы и перспективы постсоветских стран // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. №4. 2018. С. 57-66
4. Волеводз А. Г. Международные правоохранительные организации : учебное пособие. — Москва : Проспект, 2011. — 344 с.
5. Волеводз А.Г. Международная правоохранительная деятельность и международные правоохранительные организации: определение понятий// Евразийский юридический журнал № 11 (30) 2010. 128-124
6. Волеводз А.Г., Волеводз В.А. Современная система международной уголовной юстиции: Хрестоматия. – М., 2009. С. 272, 501-524.
7. Гуценко К.Ф. Правоохранительные органы: учебник. 3-е изд., испр. и перераб. М., 2014.

8. Искандаров З.Х. Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ: ҷанбаҳои фалсафӣ ва ҳуқуқӣ// Масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конференсияҳои илмӣ - назариявӣ). Душанбе, 2013.¹

9. Рабцевич О.И. Органы международной уголовной юстиции. М., 2008. С. 7-15.

10.Раджабов С.А. Становление и развитие Международного уголовного суда. Душанбе, 2005.

11.Судоустройство и правоохранительные органы / Под ред. Л.В. Головки: учебник. М.: Издательский Дом «Городец», 2020. — 768 с.

12.Эгамбердиев А., Мирзаев Ш., Борсиева З., Закирова У.. Международные правоохранительные организации. Учебное пособие. – Т.: Издательство ТГЮУ, 2016. 222-стр.

САРЧАШМА ВА ТАЪРИХИ ҒОЯИ ЮРИСДИКСИЯИ УНИВЕРСАЛӢ**Одинаева Нуриниссо Хотамшоевна**Ассистенти кафедраи ҳуқуқи
байналмилалии факултети
ҳуқуқшиносӣ ДМТ.**Тел.:** (+992) 988-38-15-15.**Email:** nuriniso1906@mail.ru**Роҳбари илмӣ:** Раҷабов С.А. доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**Муқарриз:** Саидов Ҳ.Х. номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Ба миён омадани принципи универсалии умумӣ, ки ба ҳамкорӣ асос меёбад ба асри XVI таалуқ дорад. Дар ин давра шаҳр-давлатҳои итолиёвӣ юрисдиксияро нисбат ба масъалаҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ дар асоси ҷойи содиршудаи ҷиноят ва ҷойи истиқомати ҷинояткор муқаррар мекарданд. Ба дараҷаи ваколати судии *iudex deprehensionis* (ҷойи дастгиршавӣ) ҷиноятҳои одамкушӣ, ғоратгарӣ ва дуздӣ мансуб буданд. То чӣ андоза ҳуқуқи юрисдиксияи универсалӣ воқеан рушд ёфтааст, ва то чӣ андоза мо бояд интизор бошем, ки дар ояндаи наздик рушд меёбад? Дар ин ҷо миқёси лағжандаи юрисдиксияи универсалиро мушоҳида менамоем, ки дар дараҷаҳои гуногун нисбат ба ҷиноятҳои гуногуни байналмилалӣ татбиқ мегардад. Аз таъқиби судии тасодуфӣ роҳзании баҳрӣ дар асри XVII, назарияи таҷрибаи шартномавӣ то ба асос рушд ёфт, ки давлатҳо уҳдадорӣ ба ҷазо кашидан ё ҳамкориро дар ин самт ба роҳ монда, нисбат ба ҷиноятҳои ба юрисдиксияи универсалӣ дахл дошта, дилпурӣ изҳор менамоянд. Мантиқан қадами навбатӣ ин, муқаррар намудани талабот барои давлатҳо ҷихати пешгирии содиршавии ҷиноятҳои юрисдиксияи универсалӣ мебошад ва маҳдудиятҳои ҳудудӣ набояд соҳаи амалии давлатҳоро ҷихати иҷрои уҳдадорӣ мазкур маҳдуд намояд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи байналмилалӣ, юрисдиксия универсалӣ, ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ, ҷиноятҳои байналмилалӣ.

**ИСТОКИ И ИСТОРИЯ КОНЦЕПЦИИ УНИВЕРСАЛЬНОЙ
ЮРИСДИКЦИИ****Одинаева Нуриниссо Хотамшоевна**Ассистент кафедры международного
права юридического факультета ТНУ.**Тел.:** (+992) 988-38-15-15.**Email:** nuriniso1906@mail.ru**Научный руководитель:** Раҷабов С.А. доктор юридических наук, профессор**Рецензент:** Саидов Ҳ.Х., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Возникновение общего универсального принципа, основанного на сотрудничестве, датируется XVI веком, когда средневековые итальянские города-государства устанавливали юрисдикцию в уголовно-правовых вопросах на основе места совершения преступления и местожительства преступника. К категории подсудной *iudex deprehensionis* (места задержания) относились такие преступления как убийство, грабеж и воровство.

Как далеко право об универсальной юрисдикции, фактически развилось, и как далеко мы должны ожидать, что это разовьется в ближайшем будущем? Здесь мы наблюдаем скользящий масштаб универсальной юрисдикции, применимой в различных степенях к различным международным преступлениям. От опции преследовать по суду случайного пирата в XVII столетии, доктрина развилась через договорной практики к сути, где государства теперь принимают обязательство наказать, или сотрудничать в наказании, уверенно относительно недавних преступлений, подпадающих под универсальную юрисдикцию. Следующий логический шаг должен быть по-видимому, требование к государствам предотвращать совершение преступлений подпадающие под универсальной юрисдикции, а территориальные ограничения и другие практические соображения не должны ограничить сферу действия государств по выполнению этого обязательства.

Ключевые слова: международное право, универсальная юрисдикция, международное уголовное право, международные преступления.

ORIGINS AND HISTORY OF THE CONCEPT OF UNIVERSAL JURISDICTION

Odinaeva Nurinisso Hotamshoevna

Assistant at the Department of International Law, Faculty of Law, TNU

Phone.: (+992) 988-38-15-15.

Email: nuriniso1906@mail.ru

Scientific adviser: Rajabov S.A., doctor of science in law, professor

Reviewer: Saidov H.Kh., candidate of science in law, docent

Annotation: The emergence of a general universal principle based on cooperation dates back to the 16th century, when medieval Italian city-states established jurisdiction in criminal matters based on the place of crime and the place of residence of the offender. The category of the jurisdictional *iudex deprehensionis* (places of detention) included such crimes as murder, robbery and theft. How far has the law of universal jurisdiction actually developed, and how far should we expect it to develop in the near future? Here we see a sliding scale of universal jurisdiction, applicable in varying degrees to various international crimes. From the option to prosecute the occasional pirate in the Pcentury, the

doctrine has evolved through treaty practice to the point where states now undertake to punish, or cooperate in punishing, confidently relatively recent crimes subject to universal jurisdiction. The next logical step would seem to be to require States to prevent the commission of crimes falling under universal jurisdiction, while territorial limitations and other practical considerations should not limit the scope of States to comply with this obligation.

Key words: international law, universal jurisdiction, international criminal law, international crimes.

Аввалин маротиба маълумотҳо оид ба татбиқи принципи юрисдиксияи универсалӣ нисбат ба роҳзании баҳрӣ дар асри якуми то милод дар Империяи Рум ба қайд гирифта шудааст. Дар навиштаҳои машҳури Ситсерон роҳзанҳои баҳрӣ ба *hostis humani generis* - душманҳои тамоми инсоният баробар карда шудаанд.

Дар асрҳои миёна ҳуқуқшиносии ҳоландӣ Гуго Гротсий дар асоси ақидаҳои Арасту ва Ситсерон ғояи озодии баҳри кушодро таҳия намуда, бо назардошти он киштии юрисдиксияи давлатеро нисбати роҳзании баҳрӣ татбиқ мекунад, ки дорои парчами он мебошад. Рушди минбаъдаи ғояи мазкур бо усули наздикшавии қонунгузории миллии давлатҳои наздизоҳили амалӣ шуда, дар натиҷа меъёри муайянкунандаи ҳуқуқи урфии байналмилалӣ ба миён омад: “ҳар давлат уҳдадор аст, ки гумонбаронро дар роҳзании баҳрӣ новобаста аз шаҳрвандии онҳо ва макони содиршудаи ҷиноят ҳукм намояд”.

Дар аввали асри XX аксари давлатҳо принципи универсалиро дар қонунгузории ҷиноятӣ бо мафҳуми пешниҳоднамудаи Қарори Институти ҳуқуқи байналмилалӣ Мюнхен аз соли 1883 ба таври зайл дарҷ намуданд: юрисдиксияи универсалӣ нисбат ба ҳамаи ҷиноятҳои экстрадитсияшаванда ҳангоми имконнопазир будани экстрадитсия бинобар сабабҳои бо ҷиноят алоқаманд набуда, муқаррар карда шавад.

Баъд аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мазмуни ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиной ба андозае тағйир ёфт. Аз ҷумла, дар муҳофизати Нюрнберг эътироф карда шуд, ки шахси воқеӣ метавонад ҷавобгарии ҷиноятиро тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ба уҳда дошта бошад. Инчунин, омӯзиши низомии ҳуқуқи милли ба соҳаи юрисдиксияи моддӣ-ҳуқуқии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиноятӣ гузаронида шуд. Тақсироти миёни ҷиноятҳои оддӣ ва ҷиноятҳои байналмилалӣ дар шартномаҳои байналмилалӣ ва назарияи илмӣ охири таҷассуми ҳудуд пайдо намуд. Дар ин заминаи таърихӣ то таъсиси Суди байналмилалӣ ҷиной юрисдиксияи универсалӣ нишонаи фарқкунандаи дараҷаи нави ҷиноятҳо гардид. Дар натиҷа, юрисдиксияи универсалӣ нисбат ба ҷиноятҳои оддӣ татбиқ намегардид.

Ҷиҳати муайян намудани юрисдиксияи универсалии “мутлақ” парвандаи Эйхман – сардори шӯъбаи Гестапо оид ба корҳои яҳудиён ва муҳоҷирон нақши муҳим дорад. Маҳз бо қарори парвандаи мазкур Суди Олии Исроил муқаррар намуд, ки ҷалб намудани шахсони гунаҳкор барои ҷиноятҳои низомӣ, ҷиноятҳо алайҳи инсоният ва генотсид характери

универсалӣ доранд. Дар ҳолати мазкур давлате, ки юрисдиксияи универсалиро татбиқ менамояд ҳамчун “намояндаи ҷомеаи ҷаҳонӣ” баромад намуда, бо мақсади нигоҳ доштани сулҳ ва амнияти умумиҷаҳонӣ амал менамояд²⁹⁰.

Давраи дигар инкишофи принципи юрисдиксияи универсалӣ бевосита бо пайдоиши ду хуччат – Принципҳои Принстонию юрисдиксияи универсалӣ (2001 сол) ва Қарор дар бораи принципи универсалии Институти ҳуқуқи байналмилалӣ (2005 сол) алоқаманд мебошад.

Моҳи январӣ соли 2001 гуруҳи олимону ҳуқуқшиносон дар Принстон (Нью Джерси) дар доираи лоиҳаи Донишгоҳи Принстон, ки мақсади асосиш таҳияи системаи принципҳои юрисдиксияи универсалӣ ва пурра намудани қонунгузори дар ин соҳа буд, ҷамъ шуданд.

Принципҳои мазкур барои доираи васеи шахсон таҳия шудаанд: барои қонунбаророн, ки ҷиҳати таъмин намудани мутобиқат миёни қонунгузори миллий ва ҳуқуқи байналмилалӣ талош мекунанд: судяҳо, ки ҷиҳати тафсир ва татбиқи ҳуқуқи байналмилалӣ ва таҳлили қонунгузори миллий оид ба мутобиқати уҳдадорихои ҳуқуқӣ - байнамилалии давлати худ вобастаанд; шахсони мансабдори ҳукуматӣ, ки ваколатҳои ҳудро мувофиқи ҳуқуқи миллий ва байналмилалӣ амалӣ менамоянд; ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва аъзоёни ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ҷиҳати адолати байналмилалӣ ва ҳуқуқҳои инсон мубориза мебаранд ва шаҳрвандон, ки ҷиҳати амиқтар дарк намудани ҳуқуқи байналмилалӣ кушиш менамоянд²⁹¹.

Хуччати мазкур аз 14 принцип иборат мебошад, ки онҳо мазмунан бо моддаҳои Статути римии Суди байнамилалии ҷиной монанд буда, ифодаи тараққиқунандаи ҳуқуқи байнамилалии ҷиной мебошанд ва ба юрисдиксияи универсалӣ дахл доранд.

Ҳамин тариқ, Принципҳои Принстонию юрисдиксияи универсалӣ сарчашмаи назариявии ҳуқуқи байнамилалии ҷиной мебошанд, ки барои таҳияи принципҳои юрисдиксияи универсалӣ заминаи мустаҳкам гузошанд.

Сарчашмаи дуюм, ки дар он рисолаи аксари муҳаққиқон муттаҳид карда шуданд Қарори Институти ҳуқуқи байналмилалӣ дар бораи принципи универсалӣ (2005 сол) мебошад.

Дар дебочаи қарори мазкур дарҷ гардидааст, ки “юрисдиксияи универсалӣ барои ҳимоя ва нигоҳ доштани арзишҳои асосии ҷомеаи ҷаҳонӣ, махсусан ҳаёти инсон, шаъну шараф ва дахлнопазирии ҷисмонӣ пешбини гардида, тариқи таъқиби ҷиноии шахсони содирнамудаи ҷиноятҳои байналмилалӣ нигоҳ дошта мешавад”.

Бо назардошти он, ки дар айни замон созишномаи байналмилалӣ оид ба татбиқи юрисдиксияи универсалӣ мавҷуд намебошад ва амалӣ намудани он ба ҳуқуқи урфии байналмилалӣ, амсоли судӣ асос ёбад, хуччатҳои болозикр ҷиҳати рушди институти мазкур саҳми бузург гузошанд.

²⁹⁰ Королев Г.А. Универсальная юрисдикция государств в отношении серьезных нарушений норм международного права: Дис. канд. юрид. наук. – М., 2010. Стр.52-53.

²⁹¹ Горюнова Е.А. Значение принстонских принципов универсальной юрисдикции в международном уголовном праве. (Электронный ресурс).

Аввалин маротиба дар онҳо шартҳои амалӣ намудани юрисдиксияи универсалӣ ва категорияи ҷиноятҳое, ки нисбати онҳо юрисдиксияи универсалӣ татбиқ мегардад, муқаррар карда шуданд.

Адабиёт

1. Королев Г.А. Универсальная юрисдикция государств в отношении серьёзных нарушений норм международного права: Дис. канд. юрид. наук. – М., 2010.
2. Горюнова Е.А. Значение принстонских принципов универсальной юрисдикции в международном уголовном праве. (Электронный ресурс).
3. Раджабов С.А. Универсальная юрисдикция в международном уголовном праве. - Душанбе: Дониш, 2016

**КРИМИНАЛИСТИКА; ФАЪОЛИЯТИ СУДӢ-ЭКСПЕРТӢ;
ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ (ИХТИСОС: 12.00.12) –
КРИМИНАЛИСТИКА; СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 12.00.12)**

ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЕ

Ямакова З.Д.,

профессор кафедры криминалистики и
судебно-экспертной деятельности
юридического факультета ТНУ, к.ю.н.
Тел.: (+992) 985549640

Хабибова Б.Х.,

ст. лаборант кафедры криминалистики
и судебно-экспертной деятельности
юридического факультета ТНУ
Тел.: (+992) 938131310

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема освидетельствования, а также анализируется система следственных действий по уголовно-процессуальному законодательству РТ, в целях определения места освидетельствования в данной системе.

Ключевые слова: освидетельствование, следственное действие, осмотр тела живого человека, цель освидетельствования.

ШАҲОДАТКУНОӢ

Ямокова З.Д.,

профессори кафедраи криминалистика
ва фаъолияти экспертизаи судии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, н.и.ҳ.
Тел.: (+992) 985549640

Хабибова Б.Х.,

лаборанти калони кафедраи
криминалистика ва фаъолияти
экспертизаи судии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: (+992) 938131310

Фишурда: Дар мақолаи мазкур масоили шаҳодаткунонӣ баррасӣ карда шуда, инчунин низоми амалҳои тафтишӣ тибқи қонунгузориҳои ҳуқуқии муҳофизаи ҚТ бинобар мақсади муайян кардани ҷойи шаҳодаткунонӣ дар низоми мазкур таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: шаҳодаткунонӣ, амали тафтишӣ, азназаргузарониҳои бадани одами зинда, мақсади шаҳодаткунонӣ.

EXAMINATION

Yamakova Z.D.,

candidate of Law, Professor of the department of criminalistics and forensic activity of legal faculty of Tajik National university

Phone: (+992) 985549640

Khabibova B.Kh.,

art. laboratory assistant at the department of forensic science and forensic activity of legal faculty of Tajik National university

Phone: (+992) 938131310

Annotation: This article discusses the problem of examination, and also analyzes the system of investigative actions under the criminal procedure legislation of the Republic of Tadjikistan, in order to determine the place of examination in this system.

Keywords: Survey, investigative action, examination of the body of a living person, the purpose of the survey.

В отдельных случаях при расследовании преступлений возникает необходимость в проведении осмотра тела живого человека. В данных случаях проводится разновидность следственного осмотра - освидетельствование.

Значение следственного освидетельствования в процессе расследования исключительно велико. Посредством осмотра обнаруживается и исследуется значительная часть важнейших следов преступления. Результаты освидетельствования позволяют следователю правильно определить направление расследования составить представление о механизме происшествия личности преступника. От своевременности и качества проведенного освидетельствования во многих случаях зависит успех расследования.

Используя термин «освидетельствование», четко не регламентировали его как самостоятельное процессуальное действие. Допускалось использование в качестве тождественных понятий - «осмотр», «освидетельствование», «судебно-медицинское освидетельствование»,

«свидетельство». Содержание деятельности сведущих лиц и врачей при производстве освидетельствований и осмотров могло носить разный характер (от простого наблюдения до сложного исследования).

В дореволюционный период понятие «освидетельствование» трактовалось намного шире, чем мы понимаем его в настоящее время. Можно утверждать, что освидетельствованием в тот период именовали: 1) непосредственно освидетельствование как осмотр живых лиц, с целью выявления каких либо следов, особых примет, телесных повреждений; 2) осмотр в самом общем понимании как осмотр мертвых тел, вещей, предметов, документов, места происшествия; 3) судебно-медицинские исследования (экспертизы) на предмет установления причин смерти; 4) судебно-медицинские исследования ран, побоев, увечий и др. повреждений; 5) судебно-психиатрические исследования (экспертизы и осмотры); 6) иные судебные исследования (экспертизы).

Такое двойственное понимание освидетельствования, обусловлено также и тем, что развивавшиеся в то время представления о судебной экспертизе, имевшие своим основанием именно законодательные нормы о производстве осмотров и освидетельствований, имели двойственную природу²⁹². Особенно ярко это видно на примере Устава уголовного судопроизводства 1864 г. РФ. Обычно первоначально проводился «осмотр и освидетельствование через следователя» без участия сведущих людей и лишь затем, в случае необходимости - «осмотр и освидетельствование через сведущих людей вообще» или «осмотр и освидетельствование через врачей».

В криминалистической литературе освидетельствование также определяется как комплекс познавательных и удостоверительных операций, выполняемых следователем (дознавателем) или по его поручению соответствующими специалистами для обнаружения особых примет, следов преступления или повреждений на теле обвиняемого, подозреваемого, потерпевшего и свидетеля, а также для выявления состояния опьянения или иных свойств и признаков перечисленных лиц, имеющих значение для расследования, если для этого не требуется производство судебной экспертизы²⁹³.

Учитывая представления о характере деятельности эксперта, можно выделить как минимум четыре группы точек зрения, существовавшие до принятия УПК РСФСР Таджикистан 1961 г. в теории уголовно-процессуального права.

Первую группу можно отнести представления об освидетельствовании и как о виде судебной экспертизы.

Сторонниками этой точки зрения являлись: И.Л. Якимов, М.М. Гродзинский, В.И. Громов, Р.Д. Рахунов²⁹⁴.

²⁹² https://www.yaneuch.ru/cat_50/ponyatie-sushhnost-osvidetelstvovaniya/548564.3423252.page1.html

²⁹³ Торбин Ю.Г. Освидетельствование как способ собирания доказательств на стадии предварительного расследования. – М., 2005. – С. 313.

²⁹⁴ <http://lawtheses.com/osvidetelstvovanie-v-ugolovnom-sudoproizvodstve-rossii-protsessualnyy-aspekt#ixzz6kYKx6yUr>.

Вторую группу составляют представления о освидетельствовании как о процессуальном действии, не являющимся экспертизой, но являющимся одним из видов осмотра.

Сторонниками данного подхода являлись М.С. Строгович, М.А. Чельцов, С.Д. Карев.

В отдельную группу следует выделить мнения тех ученых, которые полагали, что освидетельствование имеет двойную функцию. При одних условиях освидетельствование – это следственное действие, при других – один из видов судебно-медицинской экспертизы.

Наиболее четко эта мысль прослеживается в работах Н.В. Терзиева.

В четвертую группу можно отнести представления об освидетельствовании как о самостоятельном следственном действии²⁹⁵.

В процессуальном смысле – это самостоятельное следственное действие. Так, как М.С. Строгович отмечает: «По сути дела, освидетельствование – это тот же осмотр и отличается от него тем, что предметом освидетельствования является не вещь, как при осмотре, а живой человек»²⁹⁶.

Согласно ч. 1 ст. 186 УПК Республики Таджикистан освидетельствование – это обнаружение на теле человека особых примет следов состояния опьянения или иных свойств и признаков, имеющих значение для дела, если для этого не требуется производство экспертизы, может быть произведено освидетельствование подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего и свидетеля²⁹⁷.

Анализируя данную статью нужно подчеркнуть, что освидетельствование – это самостоятельное, следственное действие которое имеет общие черты со следственным осмотром, однако уже по содержанию, поскольку объектом обследования при этом является исключительно тело живого лица. Освидетельствование направлено на обнаружение следов преступления.

В сущности освидетельствование – это разновидность осмотра, ибо, как и при осмотре, обнаружение доказательственной информации происходит здесь на основе обычного наблюдения. Но, учитывая специфичность объекта освидетельствования, каковым является тело человека, наблюдение здесь также принимает специфические формы. Поэтому принято считать освидетельствование самостоятельным следственным действием. Статья 186 УПК РТ подчеркивает, что освидетельствование производится, если не требуется судебно-медицинской экспертизы. Это означает, что освидетельствованию доступны лишь признаки, видимые простым глазом. Если же речь идет о «скрытой информации», т.е. недоступной внешнему наблюдению, либо видимой, но требующей истолкования на основе специальных познаний, необходимо назначение судебно-медицинской экспертизы.

²⁹⁵ https://www.yaneuch.ru/cat_50/ponyatie-sushhnost-osvidetelstvovaniya/548564.3423252.page1.html

²⁹⁶ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Госюриздат, 1968. – С. 329-330.

²⁹⁷ УПК РТ [Электронный ресурс] / источник получения www.mmk.tj. (дата обращения: 25.01.2021).

А.И. Винберг и др. указывали на самостоятельность освидетельствования и при этом рассматривали его как разновидность осмотра: «Освидетельствование – процессуальное действие, являющееся разновидностью следственного осмотра. Оно заключается в осмотре человека с целью установления и фиксации определенных следов и признаков»²⁹⁸.

Определение освидетельствования как разновидности следственного осмотра является характерным для криминалистической теории. Освидетельствование предлагается рассматривать как осмотр живых людей²⁹⁹.

Исходя из этого, можно подчеркнуть, что освидетельствование представляется с таких позиций-как осмотр тела человека; как особый вид, разновидности следственного осмотра и как самостоятельное, следственное действие.

Основанием для проведения освидетельствования выступают сведения (фактические данные) о том, что на теле человека, вероятно, имеются: а) особые приметы (шрамы, татуировки); б) следы преступления (например, микрочастицы); в) телесные повреждения (побои, раны, царапины), а также о том, что состояние организма и другие присущие ему признаки (состояние опьянения, рост, вес, следы от инъекций, острота зрения) имеют значение для дела. В совокупность сведений, образующих основания для освидетельствования, может войти оперативно-розыскная информация, не противоречащая уголовно-процессуальным доказательствам.

Необходимо отличать освидетельствование как следственное действие от судебно-медицинского освидетельствования. При освидетельствовании, производимом следователем, ставится задача обнаружения следов преступления, особых примет и иных признаков, позволяющих судить о связях данного человека с расследуемым событием. При судебно-медицинском освидетельствовании, которое производится судебно-медицинским экспертом в медицинском экспертном учреждении, решаются вопросы из области судебной медицины: характер и тяжесть телесных повреждений, механизм их образования, давность нанесения, возраст, половая зрелость (по делам об изнасилованиях) и др.

Судебно-медицинского освидетельствования уголовно-процессуальным законом не предусмотрено, но широко распространено в экспертной практике на основе нормативных актов Министерства здравоохранения, предусматривающих, что по письменному поручению следователя эксперт вправе обследовать живых лиц, для определения тяжести, давности причинения телесных повреждений. Это действие, оформляемое актом судебно-медицинского освидетельствования и близкое

²⁹⁸ Винберг А. И. и др. Косвенные доказательства в советском уголовном процессе. – М., 1956. – С. 58.

²⁹⁹ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г. Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. – М., 1999. – С. 570; Филиппов А.Г. Криминалистика. Учебник. – М., 2009. – С. 126.

к судебной-медицинской экспертизе, является не следственным, а экспертным, но осуществляемым в непроцессуальной форме.

На протяжении многих лет ведется дискуссия по данному вопросу о том, что осматривается ли одежда на человеке, в процессе освидетельствования или же требуется проведение самостоятельного следственного действия. Потому что одежда человека играет не малую роль для выяснения обстоятельств произошедшего события. В немногих случаях этому следственному действию подвергается человек без одежды, так как на одежде человека могут быть обнаружены следы, связанные с этим произошедшим деянием. Также некоторые авторы относят к предмету освидетельствования одежду, обувь и другие вещи, носимые человеком при себе³⁰⁰.

Е.С. Лапин, вопреки положениям уголовно-процессуального законодательства, полагает, что «при освидетельствовании может быть одновременно произведен осмотр одежды и обуви, на которых обнаруживаются такие же следы, как и на теле. Тогда, обычно, эти действия фиксируются в одном протоколе»³⁰¹.

Осмотр одежды освидетельствуемого в ходе освидетельствования необходим в связи с тем, что с его помощью возможно более полное и всестороннее установление обстоятельств, имеющих значение для расследования уголовного дела и установления истины по делу.

Если на одежде освидетельствуемого лица обнаружены какие-либо следы, либо характер следов или повреждений на теле освидетельствуемого указывают на возможность нахождения связанных с ними следов и на одежде, эту одежду необходимо изъять и направить на экспертизу, предварительно ее осмотрев.

В связи с этим, представляется целесообразным дополнить ст. 186 УПК РТ нормой следующего содержания: «Освидетельствование может сопровождаться осмотром одежды и обуви освидетельствуемого лица. Результаты осмотра фиксируются в протоколе освидетельствования».

Доказательственное значение освидетельствования состоит в том, что обстоятельства, установленные осмотром тела человека, будучи зафиксированными в протоколе, становятся доказательством по делу. Возможно и выявление вещественных доказательств: ими могут быть обнаруженные на теле обследуемого лица следы металлизации, частицы крови, почвы, краски, пыли и т.п. Оба доказательства находятся в неразрывном единстве. Допустимость протокола освидетельствования и приложенных к нему материалов определяется соблюдением процедуры его проведения и фиксации результатов.

³⁰⁰ А.М. Гамбург. Судебно-медицинская экспертиза обвиняемого. – Киев, 1948. – С. 14-20.

³⁰¹ Лапин Е.С. Курс основ криминалистики: учебник. – Саратов, 2013. – С. 322.

Литература:

1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г. Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. – М., 1999. – 990 с.
2. Винберг А.И. и др. Косвенные доказательства в советском уголовном процессе. – М., 1956. – 319 с.
3. Гамбург А.М. Судебно-медицинская экспертиза обвиняемого. – Киев, 1948. – 186 стр.
4. Лапин Е.С. Курс основ криминалистики: учебник. – Саратов, 2013. – 559 с.
5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Госюриздат, 1968. – 703 стр.
6. Торбин Ю.Г. Освидетельствование как способ собирания доказательств на стадии предварительного расследования. – М., 2005. – 239 с.
7. УПК РТ [Электронный ресурс] / источник получения www.mmk.tj. (дата обращения: 25.01.2021)
8. Филиппов А.Г. Криминалистика. Учебник. – М., 2009. – 441 с.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ТАКТИКА ПРОВЕРКИ ПОКАЗАНИЙ НА МЕСТЕ

Ахмадов Мухаммадали Сайхуджаевич
Ассистент кафедры криминалистика и
судебной экспертизы юридического
факультета ТНУ.
Тел: (+992) 931-00-90-99.
E-mail: muhammad_62@mail.ru

Научный руководитель: Назаров А.К., доктор юридических наук, доцент
Рецензент: Кодирзода Д.С., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: Статья посвящена криминалистической тактике проверки показаний на месте как эффективного следственного действия, применяемого для установления следователем (дознавателем) истинности (ложности) фактических данных, зафиксированных в протоколе указанного следственного действия.

Ключевые слова: криминалистика, следственные действия, повторный допрос на месте, криминалистическое обеспечение, проверка показаний, уточнение показаний.

ТАКТИКАИ КРИМИНАЛИСТИИ САНЧИШИ НИШОНДОД ДАР ҶОИ ҲОДИСА

Ахмадов Мухаммадали Сайхуджаевич
Ассистенти кафедраи криминалистика ва
фаъолияти экспертизаи судӣ факултети
ҳуқуқшиносии ДМТ.
Тел: (+992) 931-00-90-99.
Gmail: muhammad_62@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Назаров А.Қ., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Қодирзода Д.С., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Мақолаи мазкур ба тактикаи криминалистики санҷиши нишондод дар ҷои ҳодиса ҳамчун як амали самараноки тафтишӣ бахшида шудааст, ки муфаттиш (таҳқиқбаранда) дуруст ё нодуруст будани маълумоти воқеиро, ки дар протоколи амали тафтишотӣ сабт шудааст, истифода мебарад (месанҷад).

Калидвожаҳо: криминалистика, амалҳои тафтишӣ, пурсиши такрорӣ дар ҷои ҳодиса, таъмини криминалистӣ, тасдиқи нишондодҳо, аниқ кардани нишондод.

FORENSIC TACTICS FOR ON-SITE VERIFICATION OF TESTIMONY

Ahmadov Muhammadali SaikhujaevichApplicant of the Department of
Criminalistics and Forensic Expertise,
Faculty of Law, TNU**Phone:** (+992) 931-00-90-99.**Gmail:** muhammad_62@mail.ru**Scientific adviser:** Nazarov A. Q., doctor of science in law, docent**Reviewer:** Qodirzoda D.S, candidate of science in law, docent

Annotation: The article deals with the criminalistics tactics of indications on site verification as the effective investigative action applied by an investigator to validate the actual data recorded in the protocol of the specified investigative action.

Keywords: criminalistics, investigative actions, repeated interrogation on site, criminalistics support, verification of indications, and specification of indications.

Уголовно-процессуальным кодексом Таджикской ССР 1922 и 1923 г.г. проверка показаний на месте не регулировалась. Но еще до принятия в 1961 году уголовно-процессуальных кодексов в ряде союзных республик СССР данное действие фактически применялось, о чем писали авторы книги «Настольная книга следователя».³⁰² Неурегулированность проверки показаний на месте в УПК Таджикской ССР до 1961 года и в УПК Узбекистана, Казахстана, Грузии и других союзных республик тех времён объяснялась отсутствием более или менее единой трактовки данного действия юристами-практиками в научных работах по уголовному процессу и криминалистике. Впервые в СССР проверка показаний на месте как следственное действие было урегулировано в 1961 году в УПК ряд союзных республик; Таджикской ССР (ст. 183), УПК Латвийской ССР (ст. 185), УПК Литовской ССР (ст. 205), УПК Туркменской ССР (ст. 173), УПК Казахской ССР 1961 года (ст. 130.1). В РСФСР Таджикистан и в других союзных республиках СССР проверка показаний на месте фактически применялась на основании совокупного использования правил допроса, опознания, осмотра, следственного эксперимента. При этом данное действие в системе доказывания по уголовным делам называлось по-разному: «выходом на место», «выездом на место», «выводом на место», «показом на месте», «указанием места происшествия», «воспроизведением преступления», «уличной операцией» и т.д. Однако данные названия полно не раскрывают содержание и назначение проверки показаний на месте.

Согласно УПК Таджикской ССР 1961 года (ст.183), Казахской ССР 1961 года (ст. 130.1), УПК Литовской ССР 1961 года (ст. 205), УПК Латвийской ССР 1961 года (ст. 205), УПК Туркменской ССР 1961 года (ст. 173) сущность

³⁰² Настольная книга следователя / под общ. ред. Генерального Прокурора СССР Г. Н. Сафонова. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1949

проверки показаний на месте состояла в сопоставлении проверяемых показаний соответственно подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля с обстановкой на данном месте в их присутствии³⁰³.

В данном случае имелись в виду:

- 1) дача повторных показаний соответственно подозреваемым (обвиняемым), потерпевшим, свидетелем путем сопоставления их с реальной обстановкой на месте совершения преступления;
- 2) дача повторных показаний соответственно подозреваемым (обвиняемым), потерпевшим, свидетелем с сопоставлением их с реальной обстановкой на ином месте, когда оно было связано с совершением данного преступления.

Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Т. В. Аверьянова, Е. Р. И другие учёные в книге «Криминалистика» опубликовали следующее определение проверки показаний на месте: «Сущность его заключается в демонстрации лицом, правдивость показаний которого проверяется, определенного места, связанного с событием преступления; рассказе о совершенных на нем действиях; анализе указанного места и сопоставлении данных, сообщенных лицом, с объективной обстановкой на месте и иногда воспроизводстве некоторых действий».³⁰⁴

До 1961 году в указанных выше и других союзных республиках СССР, уголовно-процессуальные кодексы которых не регулировали проверку показаний на месте, содержание данного проверочного действия зачастую включало также:

— дачу показаний ранее допрошенным соответственно подозреваемым (обвиняемым), потерпевшим, свидетелем по поводу своей осведомленности о месте совершения преступления, о месте хранения похищенного, иных вещественных доказательств с одновременным показом данных мест; сравнительный анализ при повторной даче показаний соответственно подозреваемым (обвиняемым), потерпевшим, свидетелем своих проверяемых показаний с учетом места и обстановки совершения преступления либо (и) иного связанного с ним места;

— воспроизведение допрашиваемым повторно подозреваемым (обвиняемым) на месте совершенного преступления своих действий при совершении преступления и (или) после совершения преступления; воспроизведение допрашиваемым повторно потерпевшим на месте совершенного преступления своего поведения (своих действий) до совершения преступления и (или) после окончания данного преступления.

Важно уточнить что в УПК Таджикской ССР (ст. 183), УПК Латвийской ССР (ст. 185) и УПК Туркменской ССР (ст. 173) 1961 года предусматривали лишь проверку показаний на месте. А УПК Литовской ССР 1961 года (ст. 205),

³⁰³ Уголовно-процессуальный кодекс Таджикской ССР 1961 г. (ст. 183) // Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. В 2 т. Т. II. — М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. — С. 505–506

³⁰⁴ Аверьянова Т. В. Тактика проверки и уточнения показаний на месте / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская // Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА ИНФРА-М, 1999. — С. 626–632.

УПК Казахской ССР 1961 года (ст. 130.1) регулировали и проверку, и уточнение показаний на месте. По истечению времени, а именно в 2009 году в УПК РТ ввели дополнение к определению проверки показаний на месте (ст. 207) и оно регулирует проверку, а также уточнении показаний на месте происшествия. Определение проверки показаний на месте дано частью 1 статьи 207 УК РТ в следующей редакции: «Показания подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего и свидетеля могут быть проверены или уточнены на месте, связанном с расследуемым событием, для установления новых фактических данных, указания маршрута и мест, где совершались проверяемые действия, а также для выявления достоверности показаний пути их сопоставления с обстановкой события». Сущность проверки показаний на месте состоит в том, что полученную при допросе информацию соответственно подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля следователь (дознатель) проверяет путем повторного их допроса преимущественно на месте происшествия либо на ином месте, которое так или иначе связано с расследуемым событием. Анализ статьи 207 УПК РТ и практики ее применения следователями и дознавателями свидетельствует о том, что проверка показаний на месте состоит в повторном допросе лица с дополнительным подключением к данной проверке также в том или ином сочетании и соотношениях элементов опознания места происшествия (либо иного места), его осмотра и проведения следственного эксперимента.

Исходя из указанных выше определении предусмотренным в статье 207 УПК РТ можно сказать что цели проверки показаний заключаются в том, чтобы установить новые обстоятельства, которые имеют значение для уголовного дела, путем проверки или уточнения показаний, ранее полученных следователем (дознатель) при допросе. Данная проверка проводится на том месте, которое связано с исследуемым событием. В практике расследования преступлений путем использования данного следственного действия преследуются и другие цели, в числе которых входят:

- 1) дополнение ранее полученных показаний; выявление достоверности ранее полученных показаний путем их сопоставления с обстановкой расследуемого события;
- 2) уточнение маршрута и места, где совершались проверяемые действия;
- 3) установление новых вещественных доказательств либо иных фактических данных.

Для достижений целей при проведении проверки показаний на месте происшествия криминалистика предусматривает такие тактические приёмы как выбор момента для проверки и уточнения показаний на месте зависит от следователя (дознателя), в производстве которого находится уголовное дело. В производстве этого следственного действия обязательно участвуют лицо, чьи показания подлежат проверке или уточнению (обвиняемый, подозреваемый, свидетель, потерпевший), и понятые. Как правило, должен участвовать специалист. Могут присутствовать также работники милиции и оперативники для обеспечения безопасности участников проверки показаний на месте. Педагог, законные представители и близкие родственники

несовершеннолетнего свидетеля (потерпевшего) в проверке показаний на месте участвуют в соответствии с правилами, установленными в УПК РТ. Лицу, чьи показания проверяются должны быть разъяснены его гражданский долг и обязанность дать повторные показания в указанном им месте, он предупреждается об ответственности за отказ или уклонение от дачи показаний и за дачу заведомо ложных показаний. Понятым, а также остальным участникам разъясняются их права и обязанности.

Проверка показаний на месте допустима при условии предоставления следователем (дознавателем) полной инициативы участнику уголовного процесса, чьи показания на месте подлежат проверке. Какое-либо постороннее вмешательство в действия лица, показания которого проверяются на месте, не допускается. Не допускаются наводящие вопросы следователя (дознавателя), иных участников следственного действия.

При проверке показаний на месте недопустимо применение насилия, угроз и иных незаконных мер; не допускаются также действия, унижающие достоинство или опасные для жизни и здоровья участвующих при этом лиц и окружающих. Проведение проверки и уточнения показаний на месте должно осуществляться путем сочетания рассказа с показом лица и демонстрацией им своих действий.

В ходе проверки показаний на месте должны сочетаться проверка показаний с исследованием места события и находящихся там предметов. Место события и предметы на данном месте следователь (дознаватель) осматривает в присутствии понятых и лица, показания которого проверяются. При этом согласно поставленным следователем (дознавателем) вопросам данным подозреваемым (обвиняемым) при его повторном допросе на месте уточняются либо дополняются его первоначальные показания, объясняются противоречия прежних показаний с обстановкой места, которая могла измениться после совершения преступления. Конвоиры непрерывно наблюдают за поведением соответственно задержанного (заключенного под стражу) подозреваемого (арестованного обвиняемого), чтобы предотвратить (пресечь) возможный побег. Ранее допрошенное лицо путем дачи показаний на месте воспроизводит обстановку исследуемого события и его обстоятельства; указывает предметы, документы, следы, которые имеют значение для уголовного дела, демонстрирует свои определенные действия; рассказывает, какую роль в исследуемом событии играли те или иные предметы; обращает внимание следователя (дознавателя) и иных участников следственного действия на изменения в обстановке места события; конкретизирует свои прежние показания либо дополняет их.

Лицу, чьи показания проверяются, после свободного рассказа и демонстрации действий могут быть заданы вопросы следователем (дознавателем) или с его разрешения другими участниками процесса. В частности, по предложению следователя (дознавателя) лицо может уточнить ранее данные им показания для устранения противоречий, возникших при сопоставлении показаний с фактической обстановкой. Данное лицо вправе

ходатайствовать, чтобы следователь дополнительно допросил его по итогам проведенной проверки показаний на месте. Обнаруженные в ходе проверки и уточнения показаний на месте предметы и документы, которые могут иметь доказательственное значение по делу, изымаются, упаковываются, опечатываются и приобщаются к протоколу данного следственного действия; их осмотр производится в процессе проверки показаний на месте либо позже в кабинете следователя (дознателя) по правилам осмотра вещественных доказательств.

Частью 5 статьи 207 УПК РТ запрещена одновременная проверка на месте показаний нескольких лиц. Поэтому, когда в ходе расследования требуется проверить и уточнить показания не одного, а двух лиц и более, такая проверка должна проводиться в разное время с каждым лицом в отдельности и обязательно с новыми понятими.

Проверку и уточнение показаний на месте желательно сопровождать фотографированием, киносъемкой, звукозаписью либо синхронной видео- и звукозаписью. Следователь может составить план местности, на котором отмечаются путь лица, чьи показания проверяются, указанное им место, расположение предметов, строений и других объектов; возможно также производство в необходимых случаях измерений и составление схем либо рисунков. Использование при проверке и уточнении показаний на месте средств звука и видеозаписи либо иных технических средств производится по правилам, изложенным в части 3 статьи 171 УПК РТ.

Список литературы:

1. Аверьянова Т. В. Тактика проверки и уточнения показаний на месте / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская // Криминалистика: учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина. — М.: НОРМА ИНФРА-М, 1999. — С. 626–632.

2. Быховский И. Е. Происхождение и развитие института следственных действий / И. Е. Быховский // Вопросы совершенствования предварительного следствия. Вып. 6. — Л., 1980. — С. 80.

4. Михайлов В. А. Следственные действия по советскому уголовно-процессуальному праву: учеб. пособие / В. А. Михайлов, А. К. Гаврилов, С. П. Ефимичев, П. М. Туленков; под ред. начальника Следственного управления МВД СССР генерал-лейтенанта милиции С. В. Мурашова. — Волгоград: Высшая следственная школа МВД СССР, 1975. — С. 105–110.

5. Настольная книга следователя / под общ. ред. Генерального Прокурора СССР Г. Н. Сафонова. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1949.

6. Соя-Серко Л. А. Проверка показаний на месте: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. А. Соя-Серко. — М., 1966.

8. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Юрид. лит-ра, 1973. — С. 624.

9. Шурухнов Н. Г. Тактика проверки показаний на месте // Криминалистика: учебник / под ред. В. А. Жбанкова. — М.: Изд-во Российской таможенной академии, 2012. — С. 290–300.

10. Уголовно-процессуальный кодекс РТ. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2020 г.) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2020 г.) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2020г.) Сифат-Фарм 2020

11. Уголовно-процессуальный кодекс Латвийской ССР 1961 г. (ст. 185) // Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. В 2 т. Т. II. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. — С. 286.

12. Уголовно-процессуальный кодекс Литовской ССР 1961 г. (ст. 205) // Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. В 2 т. Т. II. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. — С. 58.

13. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. Ч. 6. Бланки процессуальных документов. Приложение 108. Официальный текст по состоянию на 24 апреля 2006 г. — М.: Омега-Л, 2006. — С. 407–410.

14. Уголовно-процессуальный кодекс Казахской ССР (ст. 130.1) // Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. В 2 т. Т. I. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. — С. 679.

15. Уголовно-процессуальный кодекс Таджикской ССР 1961 г. (ст. 183) // Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. В 2 т. Т. II. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. — С. 505–506.

16. Уголовно-процессуальный кодекс Туркменской ССР 1961 г. (ст. 173) // Законодательство об уголовном судопроизводстве Союза ССР и союзных республик. В 2 т. Т. II. — М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1963. — С. 731.

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

Рецензия на учебник Юридическая педагогика. Автор К.М. Левитан.

Издательство Норма. – Москва. 2011 г. – 432 с. О воспитании в юридическом вузе, о деонтологии довоенном (отклоняющиеся) поведении, профессионально-педагогической компетентности, имидже преподавателя и многом другом.

Проводимый второй год в стране конкурс «Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст» свидетельствует о возрастающей роли книги в жизни молодого поколения. Известно, что книга расширяет кругозор, делает красивым язык, формирует мировоззрение. Мировоззрение, согласно сложившемуся о нем представлению выступает как система обобщённых взглядов на объективный мир и место человека в нем, на отношение людей к окружающей их действительности и самим себе, а также обусловленные этими взглядами их убеждения, идеалы, принципы понятия и деятельности»³⁰⁵. Мировоззрение в широком смысле слова включает совокупность всех самых разнообразных взглядов человека на окружающий мир. Это и философские, и политические, и правовые и этические, а также иные взгляды и представления. В решающей мере мировоззрение формируется под влиянием окружающего человека материального и духовного бытия, а также под воздействием получаемой информации и различных знаний. Несмотря на современные средства информации и интернет книга занимает главное место в формировании мировоззрения. Между тем многие сегодня даже в научной среде заборонзовев, не считают необходимым читать ни научную, ни художественную литературу, между тем рецензия в научном журнале считается публикацией.

Являясь преподавателем юридического факультета Таджикского национального университета с солидным стажем, часто беседуем о качествах преподавателя юридического вуза. Сетуем на то, что в рамках учебной программы не предусмотрено изучение педагогики, общая психология читается в объеме 10 часов, а криминальная психология, профессиональная этика или этика юриста совсем не предусмотрены учебным планом. Понятно, что учебник К.М. Левитана весьма обрадовал нас, тем более, что перу автора-профессора Уральской государственной юридической академии принадлежат такие работы как «Личность педагога: становление и развитие», «Основы педагогической деонтологии», «Немецкий язык для студентов-юристов». Данный учебник включает 7 глав: «Педагогика как наука об образовании; Цели и содержание образования; Из истории юридического образования; Современное состояние и перспективы развития юридического образования; Дидактика юридического образования; Воспитание в юридическом вузе;

³⁰⁵ Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Учебное пособие. Т.1. М., 1995. С. 23

Профессионально-педагогическая компетентность преподавателя и Приложения (1-2)».

Автор, обосновывая актуальность написания учебника, утверждает, что появление настоящего учебника обусловлено обострившимся в последние годы противоречием между резко возросшей общественной потребностью в достаточно большом количестве компетентных юристов, качество профессиональной подготовки которых должно соответствовать современным международным и внутригосударственным образовательным стандартам, и не удовлетворяющим этим критериям уровнем личностно-профессионального развития выпускников многих юридических вузов и факультетов. Очевидно, что повышение качества и эффективности юридического образования невозможно без высококлассных преподавателей-профессионалов. Преподаватели юридических вузов и факультетов, как правило, не имеют профессионального педагогического образования, а являются специалистами разных предметных областей, не ориентированных на деятельность в сфере образования. Нельзя забывать и о важной роли фонда актуальных педагогических знаний, умений и навыков юристов в их практической деятельности.

Задачи юридической педагогики являются содействием развитию педагогического мышления (усвоение идеи уникальности каждого человека; отношение к личности как высшей ценности; формирование представлений об активном, творческом характере человеческой личности; признание межличностных отношений в качестве главной движущей силы развития и источника психических новообразований личности, установление партнерских отношений между преподавателем и студентами; принятие идеи единства органической и духовной жизни человека с утверждением примата духовного начала, его ведущей роли в развитии личности специалиста).(с.7-9)

Значительный интерес представляет освещение автором учебника способов реализации дидактических принципов в юридическом образовании, описание методов и форм обучения и современных образовательных технологий (личностно-ориентированного, модульно-рейтингового, проблемного, игрового, компьютерного обучения).

Научная новизна содержится и в главе о воспитании в юридическом вузе. Здесь применительно к специфике юридической деятельности раскрываются цели, принципы, содержание и методы воспитания студентов-юристов, сущность и содержание деонтологической подготовки юристов, основы формирования конфликтной компетентности, причины и сущность девиантного поведения, способы его профилактики и коррекции. Изучение этих вопросов должно способствовать становлению компетентного юриста не только как узкого специалиста, оснащенного определенными знаниями, умениями и навыками, но и как высококультурного человека, обладающего социально ценными компетенциями и качествами личности с гуманистической направленностью.

Заключительная глава учебника посвящена личности основного субъекта организации образовательного процесса в юридическом вузе-преподавателя. В ней подробно анализируются структура и содержание профессионально-педагогической компетентности преподавателя, профессионально значимые качества его личности, коммуникативная компетентность, организация, содержание и методы самосовершенствования личности педагога юридического вуза. Предлагаемые приложения содержат практико-ориентированные методические рекомендации по анализу и самоанализу педагогической деятельности преподавателя, а также тесты для самодиагностики и оценки его личности.

Несомненно, учебник будет способствовать профессионализации личности преподавателя юридического вуза, развитию его профессионально-педагогической компетентности, т. е. готовности и способности осуществлять образовательную деятельность в соответствии с педагогическими закономерностями юридического образования, ориентацией на гуманистические и демократические ценности, а также четко осознаваемой ответственности за качественное исполнение своего профессионального долга и призвания. Данные требования особо значимы для эдвайзеров, (замдеканов, председателя молодых ученых, председателя Совета кураторов, председателя Совета женщин и т.д.).

Автор утверждает, что мера воспитанности определяется степенью ориентации специалиста в правилах, нормах, идеалах, ценностях общества и мерой руководства ими в поступках и профессиональной деятельности, а также уровнем сформированных на их основе профессиональных и личностных качеств.

Воспитательная работа — это специально организованная деятельность педагогов по реализации целей и задач воспитания в условиях вуза. Специфика воспитательной работы в юридическом вузе заключается в углубленном анализе, выявлении и развитии тех свойств профессиональной личности юриста (профессионально значимых качеств и компетенций), которыми он должен обладать для успешного выполнения профессиональной деятельности. Воспитание становится действенным, когда переходит в самовоспитание, т. е. деятельность человека по совершенствованию своих положительных качеств и преодолению недостатков.

Не обошел молчанием автор и понятие деонтология (от греч. deontos - должное и logos - учение) — науки о должном профессиональном поведении, о профессиональных и моральных обязанностях работников, исследующих совокупность этических норм и принципов поведения субъектов профессиональной деятельности. Этот термин в научный оборот ввел знаменитый английский юрист и философ Иеремия (Джереми) Бентам (1748—1832), труды которого «О судебных доказательствах», «О судеоустройстве» оказали большое влияние на юридическую науку и законодательство различных стран. В своей книге «Деонтология, или наука

о морали» Бентам сформулировав нравственный идеал («наибольшее счастье наибольшего числа людей»), предложил критерий морали («достижение пользы, добра и счастья»), разработал систему утилитарной морали. (с.228)

Профессиональная деонтология как междисциплинарная наука, отмечает автор, исследует проблемы профессионального долга, долженствования и должного поведения в разных системах отношений: специалист-объект его профессиональной деятельности; специалист - общество, государство, право, закон; специалист - его референтная профессиональная группа; специалист-другие граждане как носители общественного мнения; специалист-его отношение к самому себе. Неопределенность в системе социальных ожиданий, противоречивость норм, определяющих эти ожидания и требования к субъектам профессиональной деятельности и группам, недостаточная интериоризация индивидом нормативно-правовой системы и гуманистических ценностей выступают в качестве главных источников отклоняющегося поведения.

Должное поведение выражается, прежде всего, в том, что профессионал выполняет свои обязанности наиболее оптимальным для данной ситуации образом, а не сугубо формально. По замечанию выдающегося российского философа Вл. Соловьева, добродетель есть должное отношение ко всему. Однако не только у индивида имеются обязанности перед обществом, но и у самого общества существуют обязанности перед его гражданами. Нарушение баланса между долгом человека перед обществом и общества перед человеком приводит к социальным отклонениям, влечет структурную реорганизацию какой-либо общности людей. Поэтому, например, представления о должном и материальные стимулы не могут действовать в противоположных направлениях.

Нынешний период в стране сопровождается усложнением ситуационной системы и ростом ее разнообразия указывает автор учебника, что вынуждает некоторых индивидов и профессиональные группы выбирать иногда такие способы поведения, которые входят в противоречие с нормативными ожиданиями. Необходимо создать такую систему, где культурно-образовательные стимулы действовали бы в союзе с рыночными, материальными.

Автор считает необходимым остановиться на проблемах девиантного (отклоняющегося) поведения детей, подростков, молодых и немолодых людей, что становится одной из актуальных проблем современного общества. Реальная ситуация в стране в условиях неблагоприятного воздействия факторов социальной и биологической экологии обусловила усиление таких негативных тенденций, как имущественное неравенство, резкое снижение востребованности духовных ценностей, усиление социальной и психологической дезориентации и дезадаптации, сложная криминогенная обстановка, деформация семьи, алкоголизация и

наркомания подростков, омоложение преступности, беспризорность среди несовершеннолетних.

Эти тревожные тенденции свидетельствуют о необходимости усиления и совершенствования социально-профилактической деятельности государства и общества, создания целостной системы профилактики и коррекции отклоняющегося поведения людей, подготовки к этой деятельности педагогов, юристов, родителей, воспитателей, руководителей.

В работе приведены точки зрения ученых, ведущих представителей психологических теорий, раскрывающих внутренние механизмы отклоняющегося поведения личности (В. Франкла, К. Роджерса, А. Маслоу, Э.Фрамма, З. Фрейда).

Не меньший интерес представляет позиция автора в отношении девиантного поведения. Термин «девиантное поведение» (от лат. *deviatio* — отклонение), как и его синоним «отклоняющееся поведение», используется в двух основных значениях. В значении «действия, не соответствующие официально установленным и фактически сложившимся в данном обществе нормам» девиантное поведение выступает предметом психологии, педагогики и психиатрии. В значении «социальное явление, выражающееся в относительно массовых и устойчивых формах человеческой деятельности, не соответствующих официально установленным или фактически сложившимся в данном обществе нормам и ожиданиям» оно является предметом права, социологии, социальной психологии. Поведение понимается как процесс взаимодействия личности со средой, опосредованный индивидуальными особенностями и внутренней активностью личности, имеющий форму преимущественно внешних действий и поступков. (с.320)

Под нормальным поведением, как правило, понимают нормативно-одобряемое поведение, характерное для большинства людей. В целом поведение личности отражает процесс ее социализации, т. е. интеграции в общество, адаптации к социальной среде с учетом индивидуальных особенностей.

Центральным вопросом для объяснения человеческого поведения, в том числе отклоняющегося, считает автор, является вопрос: «Какое поведение можно считать нормальным?» и сам отвечает: «Нормальным считается поведение, соответствующее принятой в данном обществе в данное время норме-эталону».

С точки зрения социально-нормативного критерия поведение каждого человека ежедневно оценивается и регулируется с помощью разнообразных социальных норм (духовно-нравственных, морально-этических, правовых, профессиональных). Поведение, соответствующее требованиям общества в данное время, воспринимается как нормальное. Отклоняющееся поведение, наоборот, противоречит основным общественным ценностям и установкам.

В соответствии с социально-нормативным критерием, ведущим показателем нормальности поведения является уровень социальной адаптации личности. Успешная адаптация характеризуется оптимальным равновесием между ценностями, особенностями индивида и требованиями (нормами) социальной среды. Соответственно, дезадаптация-это состояние сниженной способности (нежелания, неумения) принимать и выполнять требования социальной среды как личностно значимые, а также реализовывать свою индивидуальность в конкретных социальных условиях.

Автор с большой убедительностью утверждает, что социальные проявления дезадаптации: сниженная обучаемость, неспособность зарабатывать своим трудом; хроническая или выраженная неуспешность в жизненно важных сферах (семье, работе, межличностных отношениях, сексе, здоровье); конфликты с законом; изоляция.

Индивидуальные проявления дезадаптации: негативная установка по отношению к социальным требованиям (несогласие с ними, непонимание, протест, оппозиция); завышенные претензии к окружающим при стремлении самому избегать ответственности; хронический эмоциональный дискомфорт; неэффективность саморегуляции; конфликтность, невысокий уровень сформированных коммуникативных умений; когнитивное искажение реальности, что присуще многим студентам.

Делинквентное поведение-это поведение, нарушающее правовые нормы, угрожающее общественному порядку и благополучию окружающих людей. У взрослых людей такое поведение проявляется преимущественно в форме правонарушений, влекущих за собой уголовную или гражданскую ответственность и соответствующее наказание. К сожалению среди студентов встречается такое поведение, которое опасно своим влиянием на других, ибо оно расходится как круги от брошенного в воду камня.

Представители социологического направления (О. Конт, Э. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс, П. Сорокин, Р. Мертон) рассматривают девиантное поведение в контексте социальных процессов и норм, утвержденных внутри данного общества. Для объяснения социальных девиаций автор ссылается на Дюркгейма, который предложил концепцию аномии. Термин «аномия» означает «отсутствие закона, норм». Это такое состояние социальной дезорганизации, когда старые нормы и ценности уже не соответствуют реальным отношениям, а новые еще не утвердились как в современном переходном обществе. Дюркгейм подчеркивал необходимость объяснения различных форм социальной патологии именно как общественных явлений. Он утверждал, например, что количество самоубийств зависит не столько от внутренних свойств индивида, сколько от внешних причин, управляющих людьми. (с.328)

Далее автор указывает, что крупная научно-педагогическая школа, яркие личности выдающихся ученых-педагогов могут сыграть решающую

роль в становлении и развитии профессионально компетентной личности юриста. Однако сегодня приходится с сожалением констатировать, что современная социокультурная ситуация в сфере высшего профессионального (в том числе юридического) образования обнаруживает явно негативные тенденции.

Проблема профессиональной компетентности преподавателя резко обострилась за два последних десятилетия в связи с радикальными изменениями социокультурной и экономической ситуации в стране, считает автор. Сегодня даже в престижный юридический вуз приходит студент, несравненно более слабо мотивированный, чем предыдущие поколения студентов, к процессу учения, не понимающий его смысла в собственной жизни и находящийся порой в вузе абсолютно не для того, чтобы овладеть конкретной профессией. Преподаватели из года в год констатируют заметное снижение уровня учебной и общей культуры студентов, неумение учиться и планировать свой образовательный и личностный рост, нежелание посещать лекции и практические занятия, факты девиантного поведения студентов. Большинство преподавателей пытаются обойти возникающие в учебном процессе противоречия, не заметить их, решить на ходу, не вдаваясь в причины, что лишь усугубляет потенциальные конфликтные ситуации. (до боли знакомая всем ситуация). Нежелание и неумение многих преподавателей адекватно решать повседневные педагогические задачи объясняется низким уровнем сформированности их профессионально-педагогической компетентности.

Профессионально-педагогическая компетентность — совокупность компетенций и профессионально значимых качеств личности, обеспечивающих способность и готовность специалиста к продуктивной профессионально-педагогической деятельности, -утверждает автор.

В структуре профессионально-педагогической компетентности преподавателя не менее важное место, чем концептуальность и психолого-педагогическая компетентность, занимают личностные качества преподавателя. Ведущее место среди профессионально значимых сущностных черт личности преподавателя занимает социальная ответственность. Она характеризует отношение личности к обществу с точки зрения предъявляемых к ней определенных нравственных требований, соответствие моральной деятельности личности ее долгу, что еще раз подтверждает значимость деонтологического компонента юридического образования.

В реальной жизни определенные виды отношений проникают друг в друга и имеют общие элементы. Общим элементом, характеризующим все виды социальной ответственности личности, является способность предвидеть результаты своей деятельности и отвечать за нее.

Действия субъекта оцениваются либо с точки зрения норм права, либо с точки зрения морали. Поэтому формирование социальной ответственности должно происходить в единстве нравственного и правового воспитания.

Авторитет преподавателя вуза играет чрезвычайно важную роль в учебно-воспитательном процессе, поскольку отношение к преподавателю переносится на отношение к преподаваемому им предмету справедливо считает автор работы. Авторитет выражается в способности лица направить, не прибегая к принуждению, поступки или мысли других людей. Авторитет трактуется как влияние, которым пользуется индивид в различных сферах жизни, основанный на признании его опыта, знаний, нравственных достоинств, как признание за ним права принимать решения в значимых для отдельных лиц или групп ситуациях. Авторитет в отличие от власти возникает добровольно и связан с доверием. В социально-психологических ситуациях лишь около 20% воздействия приходится на авторитет должности человека, а 80%-на авторитет его личности.

Если преподаватель стремится завоевать авторитет, он должен развивать необходимые для профессиональной деятельности личностные качества, корректировать в соответствии с этим способы своей деятельности, совершенствовать стиль межличностных отношений.

Студенты считают, что преподавателя вуза должны характеризовать следующие профессионально важные качества: общительность, профессионализм, доброжелательность, интерес к людям, гуманность, естественность, эмоциональность, высокая способность к абстрактному мышлению, эмоциональная устойчивость, такт, способность противостоять трудностям, волевые качества, самоуверенность, напористость, стремление влиять на других, ответственность, справедливость, сдержанность, хорошие манеры, дипломатичность, жизнерадостность, смелость, склонность к сопереживанию, критический и аналитический стиль мышления. Тесная связь между профилями эталонов, построенных на основе средних оценок, данных личности преподавателя первокурсниками и пятикурсниками, свидетельствует о фактической неизменности эталона, функционирующего в сознании студентов.

В данном исследовании установлена связь между уровнем сформированности педагогических способностей и оценкой преподавателем своего профессионального мастерства: неавторитетные преподаватели более высоко оценивают свои педагогические умения, чем обучающиеся у них студенты. Начинающие преподаватели устойчиво ошибаются, включая больше личностных качеств и требований, чем студенты от них ожидают.

Авторитетные преподаватели склонны занижать свою самооценку. Вполне возможно, что чем критичнее преподаватель относится к себе, своим знаниям и умениям, тем более продуктивно он работает. Очевидно, одной из предпосылок для формирования авторитета преподавателя является его критическое отношение к собственной профессиональной деятельности. Молодые преподаватели вуза видят перспективы своего саморазвития в повышении интеллектуальности, самодисциплины, принципиальности, требовательности, смелости и достижении большей естественности в поведении.

Автор считает, что неавторитетных преподавателей характеризуют следующие черты: бестактность (резкость в выражениях); слабые знания (чтение текста лекции по бумажкам, нудность, однообразие, формальное отношение, к делу, некомпетентность, низкий интеллект); заурядная личность; субъективность; необщительность (черствый, не считается с мнением студентов); дефицит человеколюбия (холодность, отсутствие эмпатии, злопамятность, презрительность, высокомерие); отсутствие дисциплины; нескромность, зазнайство, хвастовство.

Студенты первого курса придают значение не столько научному уровню, глубине знаний преподавателя, сколько отношению последнего к студентам: важно, как он с ними общается, как принимает экзамены, как оценивает знания. Первокурсники чаще, чем студенты других курсов, завышают оценку мягким, нетребовательным, уступчивым преподавателям. Студенты младших курсов иногда составляют свое мнение о преподавателях понаслышке, пользуясь рассказами старшекурсников. Студенты старших курсов судят о преподавателях более обоснованно и объективно. Они оценивают уже не столько взаимоотношения с преподавателем, сколько его общую эрудицию и знание преподаваемого предмета. (с.356)

Безусловной заслугой автора является вопрос об имидже преподавателя который также входит в структуру его профессионально-педагогической компетентности. В отличие от авторитета, который приобретается в течение длительного времени совместной работы преподавателя и студентов, имидж преподавателя формируется сразу при первых контактах со студенческой аудиторией. Зависимость авторитета от имиджа обусловлена временным фактором. Преподавателю важно при первых встречах с аудиторией сформировать определенное мнение о себе, так как далее в процессе профессиональной деятельности на основе имиджа будет формироваться авторитет.

Имидж преподавателя - «это образ, формирование которого обусловлено наличием явно выраженных качеств преподавателя, легко диагностируемых окружающими при первом контакте, соответствующий ожиданиям студенческой аудитории, являющийся прологом к формированию авторитета» (с.358)

Имидж-комплексная величина, включающая в себя параметры профессионально-педагогической компетентности преподавателя. Выделяют три блока качеств имиджа преподавателя.

Коммуникативный блок включает в себя следующие факторы: культура речи (правильность, выразительность, логичность речи, дикция); коммуникативные способности (коммуникабельность, умение слушать и слышать, владение невербальной коммуникацией, умение самопрезентации); позиция в межличностном общении (педагогической такт, доминантность, хорошие манеры, чувство юмора, обаяние, объективность, требовательность).

Профессиональный блок включает в себя четыре фактора: дидактические умения (доступность изложения, умение вызвать интерес к учебной деятельности, применение активных методов обучения, умение воздействовать на аудиторию); концептуальная подготовка (знание преподаваемого и смежных предметов, общая эрудиция); Я-профессиональное (любовь к профессии, самокритичность и требовательность к себе, индивидуальный стиль профессиональной деятельности); внешний вид (стильность, аккуратность, использование аксессуаров).

Стартовыми элементами процесса формирования имиджа преподавателя являются его внешние характеристики и само- презентация (самоподача). Они призваны привлечь внимание студентов к личности преподавателя, возбудить их интерес, сформировать потребность во взаимодействии, побудить к активной учебной деятельности.

Самопрезентация преподавателя-это создаваемая им самим установка, направленная на формирование желаемого восприятия студенческой аудиторией его личного образа (создание благоприятного впечатления). Обычно это происходит при первом знакомстве со студентами, когда преподаватель представляется, называет свою ученую степень, звание, должность, книги, которые он написал, и т. д. Источниками авторитетности могут быть высокий социальный статус, возраст, принадлежность к престижной профессиональной сфере и проч. В то же время негативные установки и предубеждение по отношению к преподавателю могут сразу же настроить аудиторию контрпродуктивно.

Преподаватель может для усиления авторитетности воспользоваться приемами саморекламы, подчеркнув свои важные профессиональные особенности, которые увеличат доверие аудитории. Можно, например, сообщить о собственных студенческих успехах при изучении данного предмета, выступлениях на конференциях и о публикациях, сослаться на сотрудничество с известными учеными и практиками. Важную роль в самопрезентации играет выбор одежды и соответствующих аксессуаров, придание своей внешности того облика, который соответствует ожиданиям аудитории, сообщает окружающим о вашей компетентности, деловитости, требовательности к себе и к другим, хорошем эстетическом вкусе.

Элементами самопрезентации могут быть и такие невербальные средства коммуникации, как поза, осанка, походка, жесты, мимика, взгляд. Правильная осанка, уверенная походка создают впечатление собранности, спокойствия, уверенности и высокой самооценки. Для преподавателя важно не только уметь управлять лицевой экспрессией, но и имитировать те или иные эмоциональные состояния для демонстрации своего отношения к аудитории (интерес, радость, удивление, недовольство, гнев). Взгляд должен быть прямым, открытым, располагающим к доверию и контакту. Очень плохое впечатление на собеседников производят бегающие глаза или взгляд, все время скользящий куда-то в сторону. На

слушателей в аудитории рекомендуется смотреть прямо, не пристально, а внимательно и периодически обводя взглядом всех.

Для демонстрации своей уверенности, самообладания, компетентности надо постоянно наблюдать и контролировать мимику и жестикуляцию, подчиняя их поставленным целям. К профессионально важным качествам относятся умения преподавателя владеть голосом и речью. Громкий голос и правильная речь могут быть признаками силы и уверенности говорящего. Вспоминается в связи с этим статья в газете «Инженери чавон»³⁰⁶.

Слушая речь известного в республике профессора В. А. Ойгензихта, заслушаешься удивительной правильностью его предложений, без трафаретов, лишних слов, а тем более слов - паразитов, хотя порою кажется, что речь он произносит даже беззаботно. На вопрос, как он добился такого успеха, Виктор Аркадьевич рассказывал о том, что он много лет тому назад внезапно услышал свою речь вроде бы со стороны, ужаснулся и возмутился. А дальше пришлось много потрудиться одновременно и в работе над языком, и дикцией, и над голосом.

Первостепенная особенность речи определяется тем, что она рассчитывается еще на непосредственное слуховое восприятие, отсюда и возникает необходимость в ясном «четком произношении слов, точных ударениях, интонации, верно взятом и развиваемом темпе речи».

Никогда не надо забывать о голосе, о технике речи. Только чистый голос обеспечивает звучность. Надо, чтобы отчетливо было слышно каждое произносимое слово, не искажалось его звучание и не «проглатывались» окончания слов. Точность звучания слов зависит и от ударения. Публично говорящий должен неусыпно контролировать себя ибо и неправильное ударение всегда оставляет неприятное впечатление. Слушателям не очень приятно слушать: молодежь, ограбил, вероисповедание, уничтожи, понадобился, средства, избранник, и т. д.

Определяемая не только содержанием речи, но и возникшей ситуацией, интонация выражает душевное состояние оратора, его отношение к предмету речи и к самим слушателям. Человек, овладевший «секретами» устной речи, легко переходит от одной тональности к другой, точно отражающей его душевное состояние, передающейся слушателям и воздействующей на их чувства и мысли.

Не кажется ли Вам, что речь с плохой интонацией похожа на книгу с вырванными страницами? – задаёт вопрос автор учебника. Ведь смысл несет не только слово, но и его звучание, характер звучания, интонационность речи, тембр или окраска голоса, высота и напряженность звучания: мягкого или грубого, мрачного или просветленного, озабоченного или торжествующего, доверительного или настороженного. Плоха речь вялая, чересчур медленная, словно лишенная ораторской воли, но «е лучше речь «пулеметная» — на одном дыхании, без роздыху, без всяких пауз. Талантливая ораторская речь пластична, эмоциональна, ритмична, темпераментна, с рывками и замедлениями, со взлетами и

³⁰⁶ Душанбе, 5 декабря 1988г. №37(168) – С.2.

падениями. Предварительный труд оратора (лектора) над выразительностью речи заключается в многократном тренировочном чтении текста.

Передовая педагогическая практика уже давно переводит учебно-воспитательный процесс на уровень межличностных отношений, т. е. превращает его в педагогическое взаимодействие, диалог как источник личностного развития всех участников образовательного процесса. При этом основным средством педагогического воздействия становится личность преподавателя, который инициирует и реализует педагогическую коммуникацию. Именно так строили свои взаимоотношения с учениками выдающиеся педагоги во все времена.

Автор проявил умение разбираться в вопросах педагогической коммуникации как средстве целенаправленной трансляции культуры которая призвана обеспечивать возможности для саморазвития личности и проявления ее творческого потенциала. При этом главное - не воздействие субъекта на объект, а образовательное взаимодействие субъектов педагогического процесса, в результате которого изменяются как учащиеся, так и учителя. Оно предполагает, что при реализации субъектом ответного действия учитывается то воздействие, которому он был подвергнут. Способ такого учета и его направленность связаны с согласованием взаимодействующими субъектами целей совместной деятельности и средств ее реализации. Это-диалогическое взаимодействие, согласующее разные способы мировосприятия и миропонимания. Под педагогической коммуникацией, считает автор, мы понимаем социально обусловленное взаимодействие участников образовательного процесса на основе субъект-субъектных отношений, ведущее к личностным преобразованиям и новообразованиям.

Общение преподавателей и учащихся преимущественно на информационном уровне снижает познавательную активность в большей мере, чем отрицательное эмоциональное воздействие. Эмоциональная привлекательность педагогической коммуникации зависит от того, насколько педагогу удастся проявить себя как оригинальную личность со своими убеждениями, увлечениями, пристрастиями, жизненным опытом, своеобразием характера. Многосторонняя трансляция своей индивидуальности позволяет педагогу персонифицировать себя в воспитанниках, оказывать действенное влияние на формирование их личностных качеств, что представляет собой довольно сложную задачу, когда преподаватель видит себя в будущем большим чиновником, а работу в юридическом вузе рассматривает как временную ступень в предстоящей карьере.

В учебнике приведены приложения как методические рекомендации по анализу и самоанализу педагогической деятельности преподавателя.

Очень интересна сводная анкета анализа педагогической деятельности преподавателя. В качестве приложения приводятся приемы деятельности преподавателя по предоставлению информации и созданию

ориентировочной основы на занятиях. В следующем приложении автором учебника приводится оценка деятельности преподавателя по активизации познавательной деятельности студентов на занятиях. Одно из предлагаемых приложений отражает деятельность преподавателя по созданию положительного эмоционального настроя в учебном процессе и регуляции поведения на занятиях. Думается, что следующее приложение под названием «Преподаватель глазами студента» необходимо использовать применительно к каждой академической группе, тем более, что в него включены такие параметры как объективность оценки ответов студентов на практических занятиях на экзамене, дикция, справедливость, пропуски, опоздания на лекции и семинары, прекращение занятий раньше времени и др. оценка методического обеспечения (приложение 5 с. 418).

Значительный интерес представляет «Оценка авторских учебников и учебных пособий преподавателя», где по пятибалльной системе оценка выставляется по совокупности на такие характеристики как целостность содержания учебника, отраженная в названии разделов, глав, параграфов, наглядность: наличие схем, таблиц, рисунков, графиков, фотографий и т.д. наконец, в учебник включены приложения приложения-тесты оценки уровня творческого потенциала личности, оценки уровня конфликтности личности, поведения в конфликтной ситуации, оценки способности к саморазвитию, самообразованию.

В учебнике после изложения каждой темы приводятся вопросы для самоконтроля и список литературы. Среди источников можно привести Бусыгина А.Л. Профессор-профессия: теория проектирования содержания образования преподавателя вуза. Самара. 2003, Исаев И.Ф. Профессионально- педагогическая культура преподавателя. М., 2002. Кокотов А.Н. Доверие. Недоверие. Право. М., 2004, Соколов В.П., Веретенникова Л.К. Деонтологическая подготовка кадров органов внутренних дел. М., Ижевск, 2004. и др.

Работа заслуживает одобрения: автор предложил новый подход к решению старой проблемы речи педагога в юридическом вузе, который запоминается студентами и коллегами до конца профессиональной биографии каждого. В преломлении к нашим проблемам можно было бы упомянуть о нацеленности молодых педагогов на высокую должность, не мене важен общеобразовательный и культурный уровень преподавателя-чтение литературы, посещение кино и театров, знание отечественных, российских и зарубежных актеров. Не следует забывать, что необходимо преодоление рассогласованности между администрацией и предметниками, ведь объект воспитания един-студент. В качестве предложения (с.344) приводятся Государственные требования к минимуму содержания и уровню подготовки для получения дополнительной квалификации «Преподаватель высшей школы». Было бы замечательно в Государственном педагогическом институте им. С. Айни открыть курсы для зам деканов по воспитанию для всех вузов, что позволило бы повысить

воспитательно-педагогический уровень менеджеров данного звена и одновременно сделать более значительным престиж педагогического вуза.

Подводя общие итоги, следует отметить, что настоящая работа является существенным вкладом в развитие науки педагогика, в общем и юридическая педагогика, в частности, а также практически для всех, кто связан с подготовкой юридических кадров.

Азизкулова Г.С. - доцент кафедры теории и истории государства и права юридического факультета ТНУ

Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) ҳуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола хатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электрони муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмӣ муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нукта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (панҷ-ҳафт калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо ҷудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара хангоме зохир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври хатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяти маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақриз манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври хаттӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройгони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихои дахлдор равона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электрони маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электрони ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад хангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мактуб дар шакли электронӣ). Хангоми риояи нашрдани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2, 5 см, левое – по 1, 5 см и правое – по 3, 5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять – семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.
- 10) Нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 28.06.2021 супорида шуд.
Ба чопаш 30.06.2021 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 32,75.
Супориши №78. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе кӯчаи Лоҳутӣ, 2.